KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

FERENCZ JÓZSEF ÉS KOVÁCSI ANTAL.

VI. KÖTET.

GEDŐ JÓZSEF ARCZKÉPÉVEL.

KOLOZSVÁRT.

A RÓM. KATH. LYCEUM NYOMDÁJA. 1871.

TARTALOM:

Az igazság.*)

(Egyházi beszéd.)

Monda neki Pilátus: Király vagy-e te? felele Jézus: Te mondod, hogy én király vagyok; én azért születtem, és azért jöttem e világra, hogy bizonyságot tegyek az igazságról. Valaki az igazságtól vagyon, hallgatja az én beszédemet. Monda neki Pilátus: Micsoda az igazság? Ján. 18. 37, 38.

Az igazság az, a mi van, a mi volt, a mi lesz, — viszfénye Annak, a ki van, a ki volt és a ki leendő; isteni világosság, mely eloszlatja a sötétséget, a melynek közepette foly le az ember élete a bölcsőtől koporsójáig; kimondhatlan reménye Ádám minden gyermekének, a ki gondolkozik, a ki keresi a valót, és imádkozik; igazság a czélpont, mely felé halad az öszszes emberiség, bizonyos öntudatlan és ellenállhatlan erőtől izgatva.

A mindenségben, ennek tüneményeiben és törvényeiben igazság a tudomány; az eseményekben, miket a nemzedékek csak tévelyekkel és mondákkal átszőve adnak át utódaiknak, igazság a történelem; a láthatatlan világban, a lelkiismeretben, az ember és isten közötti viszonylatban, igazság a vallás; s mindenütt az a legfőbb jó. — Tegyük fel, aai! hogy egy isteni kijelentéssel megbizott próféta egyszerre megjelennék azzal az igéretével, hogy véget vet minden kételyeinknek, s megajándékoz a teljes és tökéletes igazsággal, az isten és az ő tökélyei, a világ és ennek eredete, az ember és rendeltetése felőli igazsággal, — teljes ismeretével minden lelkünket nyugtalanitó kérdésnek, értelmünket fárasztó rejtélynek, — a végest és végetlent, a jelen és a sirontuli életet felvilágositó igazsággal: mily határtalan lenne akkor a mi lelkesedésünk! Képzelhető-e valami felségesb öröm, elragadtatás, mint az igazság barátjáé, kinek eszmeszárnyait nem nyügözik többé kétség és bizonytalanság kötelékei; a ki nem kénytelen többé alig tört ösvényeken, sürű bozótok és mélységek között, nagy bajjal fáradsággal hatolni elő még soha meg nem járt magaslatok felé, sőt feljutva immár a szent hegy

*) La vérité. Sermon préché a Genéve dans les temples de Saint-Pierre et de Saint-Gervais, les 3 et 10 octobre 1869 par I. Viollier. pasteur

legvégső ormaira, szabad kebellel szivhajta ott az élet üditő levegőjét! — Ám erről álmodnunk sem lehet; ily öröm, ily boldogság nem juthat osztályrészül embernek földi életében. Az igazság nem jő el hozzánk csak ugy véletlen, hogy egyszerre elboritana minket az ő szent fényességével; szükség hogy elébe menjünk, gyakran a kétségek és áldozatok rögös, fájdalomteljes utain, keresnünk kell azt szakadatlanul, a lelkiismeretben, a világi eseményekben, a szellem ihletéseiben, sőt az anyagi világ törvényeiben is. S a mi több: szükség harczolnunk mindazon ellenségek ellen, a melyek akadályozzák annak hozzánk jövetelét vagy lelkünkben való kifejlődését. S oly számosak az igazság ellenségei, melyek azt hoszszu és gyakran véres kiérettel állják körül, minden lépten nyomon gátolják előhaladásában, gúnyolják és bántalmazzák, hogyha szelidnek jónak mutatja magát, dühösen vitatják el tőle minden vivmányát, diadalát s olykor útjában félrevonulni is kényszeritik, hogy ujból helyet adjon a tévelygésnek. Jézus azt mondá: Távozzál tőlem Sátán! de a világ azt mondja: Távozzál tőlem, igazság!

Az igazság imez ellenségei — ismeritek őket aai! — sokkal több nyomot hagytak már a történelemben s tán saját magatok életében is, hogysem ne ismerhetnétek. S tudnotok kell, hogy itten nem szólunk most azokról az undok szenvedélyekről, melyek megvesztegetik a szivet, lealacsonyitják az értelmet, kioltják a szép, jó és igaz érzelmeit; sokkal finomabb, behizelgőbb, kevésbbé kivételes s tán annál veszélyesebb ellenségekre akarunk mostan titeket figyelmeztetni.

Az első ily ellenség, mely figyelmeteket igénybe veheti: a kislelküség. Ez az ellenség örömest öltözik a bölcsész vagy költő alakjába s mindenek előtt felkeresi és megszállja a gyönge lelkeket, a nyugtalan képzelgőket, s különösen a társadalom átmeneti korszakaiban nem kevesen esnek áldozatául. Egy ábrándos lélek ékesszólásával mondja ez nektek: Midőn halljátok egyenlő jóhiszemmel hirdetni csalhatlan igazság gyanánt a legellentétesebb tanokat, itt a Koránt, ott a Vedát, imitt a pápaságot, amott a bibliát; midőn a protestantizmus kebelében minden vélemény polgár-joggal bir: szentháromság, istenegység, eleve rendeltség, szabadság, büneset, haladás, természetfelettiség, változhatatlan rendje a természeti törvényeknek: hol keressük s hol találhatjuk fel akkor az igazságot? Az igazság egy hiu képzemény,

egy szép álom kétségkivül, de nincs valósága mikor felébredsz, és Pilátus nem ok nélkül kérdezte: Micsoda az igazság?

A közönbösség nyugodtan csatlakozik a kislelküséghez az igazság elleni érzéketlen megtámadásokban. Mitsem törődik a különböző tanok gondos öszszevetésével, vizsgálásával. Mit érdeklik őt a tudomány, a vallás igazságai, a szellem nagyszerü fejtményei, a lelkiesmeret magas vágyódásai! némi hagyományos formulákkal, egynehány öszszefüggéstelen gondolattal megelégszik ő, feltéve csakugyan, hogy e könynyü pogygyász tán nem válik reá nézve elhordozhatlan terüvé, s gunyos elégültséggel, a lelkiismeret legkisebb mardosása nélkül mondja Pilátus után: Micsoda az igazság?

S az életgondok, világi foglalatosságok egymásra jőnek tolakodva mi közénk s az igazság közé. Nem gyakorolnak ugyan a lélekre legyőzhetetlen nyomást, nem tartoznak éppen az engesztelhetlen ellenségek közé. Azonban nem csoda, hogy midőn orczánk verejtékével kell keresni a mindennapi kenyeret, — reggeltől estig küzködni az élet szükségei és bajai ellen, résztvenni mint illő és jogszerü, a társadalmi tevékenységben, — előre menni, mind folytonosan előre: a gondok embere igen gyakran elcsigázva, elepesztve a napi élet sanyaru munkái által, szintén kiáltja Pilátussal: Micsoda az igazság?

És ha a földi gondok, sokféle elfoglaltatások nem hagynak időt a tanulás, a gondolkozás kimerithetlen kincseinek megszerzésére, vannak bölcsészeti rendszerek, melyek azokat hasznositják, s a melyek mégis meg akarják bizonyos tekintetben tagadni tőlünk az igazságra vezető útat. Megengedik az igazságnak a látható világban való keresését, de tiltják keresnünk azt a szellem és lelkiismeret láthatlan világában, — tiltják szólanunk egy oly istenről, a kit fülünk nem hallhat, szemünk nem láthat; gondviselésről, örökkévalóságról, a miket nézetök szerint senki sem tudna bebizonyitni, s igen is szabatosan magyarázva a pilátusi mondatot, igy szólnak: Az anyagon kivül, mi az igazság?

Azonban sem a bölcsészeti rendszerek, sem a világi gondok, sem a közönbösség és kicsinylelküség nem a leggonoszabb ellenségei az igazságnak. Legtevékenyebb ellensége, mely minden korszakban s minden polgárzatban egyiránt feltalálható, s mely a tévelygés védelmére felhasznál minden eszközt, rágalmat, gyalázatot, gúnyt, mindennemü sértést, üldőzést, s a mikor lehet a bakót, a

*

máglya tűzét is: az é r d e k, az öntudatlan vagy öntudatos, őszinte vagy orczátlan érdek; a múlt, — a rend, — az osztály iránti érdek; a kivivott vagy kivivandó állás érdeke, az egyház, a hitformák, sőt a mint kifejezni szokták, az isten szent ügyének érdeke! A történelem el van árasztva ezekkel az érdek és igazság közti ádáz küzdelmekkel.

A 17-dik században, valameddig a föld mozgásáról, s a nap mozdulhatlanságáról való fölfedezés majdnem ismeretlen igazság vala, a melynek igénye nem terjedt tovább, mint hogy tanulmány-tárgyul szolgáljon egynéhány tudósnak, nagy vastag könyvekbe irva melyeket kevés ember olvasa: mindaddig éppen nem nyugtalankodtak a Vatikánban, — az egész, csak mulatság vagy az egyházi főfő méltóságok közti vitatkozás tárgya vala. Azonban mikor Galilei, boszankodva a tudományhoz nem méltó eme bánásmód felett, a nagyszerű fölfedezést az egyetem sötét mélységeiből kivivé a közvilágosságra, kiegészité, népszerüsité az ifiuság közt s elvégre igazságnak nyilvánitá, akkor már nyugtalankodni kezdettek a Vatikánban is. Ugyan mi okból, kérditek talán? mi köze volt az egyháznak a föld mozgásához vagy mozdulhatlanságához? Sőt igen is sok volt. Egykor, a tudatlanság korszakában, az egyház meghatározta volt a mindenség külalakzatát, a nap mozgását, a föld mozdulhatlanságát; az egyház csalhatatlan létére nem hibázhatott, a mindenségnek meg kellett hajolni az ő végzései előtt, és saját csalhatlansága érdekében ugyszólva végzetteljes kötelességében állott az uj fölfedezésnek elvetése. Az egyház nem is késett, anathemáit elsujtá s a florenczi tanár azonnal kényszeritve lőn az igazságot feláldozni, az egyházi érdek oltárán. És napjainkban, nem katholikus oszágban, hanem protestans országban Berlinben, a biblia csalhatlanságáról követelt hitczikk érdekében, bámulva hallhattunk ujabb hitátkokat ugyanazon igazság ellen, a mely már elemi igazsággá lett napjainkban s minden iskolában tanitás tárgya.

A 16-dik században, egész Európaszerte, egyértelmüleg kivánták az egyháznak reformálását, fejében, tagjaiban, dogmáiban, s a reformatio megindult. Ámde, midőn a császárok, királyok, papok attól kezdettek tartani, hogy a reformatio, óriási törekvéseiben, koczkáztathatná az ő koronáikat, az ő kiváltságaikat, az ő tekintélyöket, azt, a mit ők társadalmi rendnek neveztek: nem gondoltak többé annak vizsgálására, hogy hol volna az igazság, Wittenbergben, Zürichben vagy Genevában, a bibliában, a lelkiismeretben, — csak is a napi érdekekre gondoltak; egy hoszszu, siralmas hadi

kiáltást bocsátottak ki, s a harczi téreken, a börtönök s máglyák segédül hivása mellett, védelmére keltek Rómának, nem azért, mintha védbástyája volna az igazságnak, hanem mert véd-őrét képzelték benne koczkáztatott érdekeiknek.

De nemcsak a 17- és 16-dik században történt meg, hogy az érdek arczul csapta az igazságot. Vajjon nem az érdek emelte-e fel egy sötét éjjelen a Golgotha keresztjét, s hallatta ama vadállati orditásokat, emberi hangon kiabálván: Feszitsd meg, feszitsd meg? Nem az érdek akarta-e örökre elnémitani a Galileában, Jeruzsálemben és a Gecsemáné kertjében mondott igéket, s lepecsételni őrült gyülölségében a koporsó kövét, remélve, hogy az igazságot is örökös sirba temetheti el? Azt mondják nekünk: szükség volt erre a halálra, erre az áldozatra, hogy megengesztelné isten haragját s kieszközölné, hogy az isteni irgalom végre leszállhasson földünkre. Nem, semmiképpen nem!.... Istennek nem volt semmi szüksége egy ártatlan vérére a végett, hogy szeressen, hogy megbocsásson, hogy segédkezet nyujtson az emberi nemnek. Adjuk meg istennek a mi istené, és a császárnak a mi a császáré. Nem isten igazsága az, mely a Golgotha keresztjét emelte, hanem az igazság engesztelhetlen ellensége, a vak és kegyetlen szenvedélylyé átváltozott érdek, — a törvény és hagyomány, a templom és szentély, az áldozó papok és farizeusok érdeke, — az az érdek, mely nem tudta, nem akarta tisztelni Názáreth ihlett látnokát az ő szelidséggel, kegyelemmel és igazsággal teljes igéiben.

Aai! tekintsétek a keresztet, ez örök kárhoztatóját az igazság elleneinek; e Krisztust, a ki életét feláldozta az igazságért; eme felhőjét a tanubizonyságoknak, a kik oly bátran védelmezték az igazság szent jogait a tudatlanság és romlottság ellen; és a zsidó világ prófétáit s a pogány világ Socrateseit, és az üdvesség örömhirének apostolait, és emez eretnekeket s reformatorokat, most legyőzötteket, majd győzelmeseket, s mind ezen nemes vértanuit a gondolatnak és tudománynak... és velök, miként ők, legyetek barátjai, tanubizonyságai az igazságnak! Áldozzátok fel az igazságért, nem mondom, a ti jólléteteket és élteteket,— napjainkban oly ritkán követel ily nagy áldozatokat az igazság—, de áldozzátok fel annak oltárán mindenekelőtt a ti előitéleteiteket, világi gondjaitokat, a közömbösséget, a kislelküséget, s mindenekfölött a ti személyes érdekeiteket... Szeressétek az igazságot és az igazság elközelget hozzátok!

Az igazság örömmel jő el azokhoz, a kik éhezve és szomjuhozva az igazságot, epedeznek lelkökben szent harmoniák hallása, a valódi lelki békesség birása után, s kik azt isten szemei előtt, őszintén, buzgó fohászkodással keresik önszabadságuk érzetében, s lelkiismeretök szentélyében.

S minden mibennünk követeli az igazságot. Elmétek szükségét érzi a tudásnak és ismereteknek; vallásos érzelmeitek közösségbe kivánnak jutni, nem a tévelygéssel, hanem a valósággal; isten fiai lévén, e méltóságtok követeli tőletek, hogy ragaszkodjatok ahoz az igazsághoz, mely üdvöziti az embert, s megmenti a társadalmat; s tudjátok tapasztalásból, miként az erőltetett, önkényes tanok, az önmagokkal ellenkező hitczikkek, még akkor is, hogyha a régiség szent varázsával dicsekedhetnek, napjainkban nem hagynak magok után egyebet, mint némi elégületlen, nyugtalan érzést, mint némi beteges szenteskedést, — és kételyeket, a melyek nem képesek elleplezni a méltatlanság titkolt érzelmét. Minden, mi bennetek van, kiált az igazság után. Szeressétek az igazságot, s az igazság eljő hozzátok.

Megtaláljátok azt a körültetek elterjedt *értelmi világosságban*. Az igazság nagykoruvá lett, áthatotta az egész oktatást, bésugarozta az emberi tevékenység minden ágait, elhintett eszméket, tényeket, benyomásokat, érzelmeket, a melyek mindenfelőlről környeznek titeket, s mindennapi közlekedésbe hoznak vele. Oh vajha minden tiszta világosság volna abban a légkörben, a melyet lélekzünk! Azonban menynyi még a sötétség a mi protestáns vallásunk kies ege alatt is! Mily kevesen birnak még közöttünk is némi ismeretével ennek a szent könyvnek, a melyet talán minden nap kinyitunk! mily kevesen ismerik ama hitczikkek történetét, a miket reánk erőszakolnak a keresztény vallás lényege gyanánt, holott nem egyebek azok, mint időszerénti s hiányos formák! Miért kellene tehát a keresztényi tudományt egy rangba helyezni ama rejtélyes tanokkal, a miket titokban őrzöttek az égyiptomi papok? Nem éppen olyan jogszerü sajátja-e az mindenkinek, mint az áldott nap jóltevő fénye? Jővel oh világosság, hogy sugaraiddal az igazság hasson bé minden lélekbe!

Megtaláljátok az igazságot a *lelkiismeretben*. Mint a jót a rosztól megkülönböztető okos tehetség, képes az elválasztani az igazat a hamistól, és bizonyára nem fog az titeket elhagyni, midőn a ti szellemi éltetek, hitetek, üdvességtek forog kérdésben.

Isten szava az lelkünkben, azzal a szent küldetéssel bizva meg, hogy megismertesse velünk az igazságot, sőt hogy azt nekünk kinyilatkoztassa. Oh bizony, elég hoszszas ideig volt kényszeritve a lelkiismeret oly tápszerek éldelésére, a melyek nem gyarapitották erejét; elég sokáig volt megalázva, hallgatásra kárhoztatva azok által, a kik minden jóra való tehetetlenségét meghatározták. Elérkezett a pillanat rá nézve, hogy saját jogait és tekintélyét viszszafoglalja; ne feledjük el, hogy a lelkiismeret lelkünknek istenről való ismerete.

Megtaláljátok az igazságot, nemcsak a szent könyv lapjaiban, hol a vallásos érzés különböző időkben történt nyilatkozásait szemlélhetjük, de mindenekfölött megtaláljátok azt a názárethi Jézusban. Oh, a Jézus igéi, még akkor is, midőn egy többé nem élő nyelv és polgárosodás külalakját hordják magukon, felüditik a lelket, tisztitják az értelmet, vigasztalják a szivet, megujitják az erőket és tehetségeket, és szent harmoniában vannak mindazzal, valami jó és magasztos van mibennünk, — az ő igéi az igazság. Oh, a Jézus élete, e kibeszélhetlen dicső fejleménye az isteni életnek az emberiségben, isten szeretete, emberek szeretete, szelidség, erély, csendes megnyugvás a mennyei atya szent akaratában, tökéletes szentség, — ez az igazság! Menjetek egész bizalommal Jézushoz, kielégitni szomjatokat ebből az örök életre kibuzgó forrásból; Jézus az út, az igazság és az élet.

Megtaláljátok az igazságot a ti vallásos és erkölcsi éltetek tapasztalásaiban. Az erők, a melyek fentartottak titeket a bünök elleni harczaitokban, a vigasztalások, melyek fölemeltek a megpróbáltatások között, a remények, melyek földeritették sziveteket az élet fájdalmas csalódásai közepett, a bünbocsánat, mely ujra bizalmat, bátorságot adott a lelkiismeretnek, s láttatta a mennyei könyörületet, — istent, a kihez könyörögtetek, — im az igazság! A midőn tibennetek és körültetek minden sötét és borus vala, a midőn bárhová forditátok szemeiteket, mindenütt bizonytalanság, uj kétség, uj kétely tünt fel fenyegetőleg: e csillag, mely egyszerre felragyogott homályfedte egünkön, eloszlatva mintegy varázsütéssel a sötétséget, mely minket és titeket elfojtólag nyomasztott vala, e csillag fénylett és tündökölt lépteitek előtt; követhettétek, — az igazság fénye volt az tinektek.

Az igazságot megismerhetni az ő szépségeiről: a szép és igaz között csalhatatlan öszszehangzás van.

Hasonlitsátok csak öszsze a hagyomány szerénti mindenséget az igazság szerénti mindenséggel.

A hagyomány szerénti mindenség — ez a mi földünk, fedezve mintegy sátorral, a felettünk álló kék éggel, melyen a napnak tüzétől millió világitó lámpák tündökölnek, felfüggesztve az azur boltozaton, s ez minden. Az igazság szerénti mindenség a végtelen ür, melynek határait a képzelődés sem tudja kimérni, megszámlálhatlan sokasága napoknak és bujdosóknak, látható vagy láthatatlan égi testeknek, a melyek tündér barázdáikat vonják határtalan és megmérhetlen időktől fogva örök időkig—ez a végetlenség, ez az élet, nem csak egy fövényszemen, hanem a megmérhetlen világban való élet!

Hasonlitsátok öszsze a hagyomány istenét, az igazság istenével. A hagyomány istene csupán bizonyos időpontokban munkálkodik, csupán egy népnek jelenti ki magát, oly alakban tünve fel, mintha a többi népeket elhagyta volna, és igen sokszor a boszuállás mennyköveivel fegyverkezve; a kinek, azért hogy megbocsáthasson, vérre van szüksége, s a pokol örökkévaló kinjaira azért, hogy az ő igazságának elégtétessék. Az igazság istene megszünés nélkül munkál, folytonosan nyilatkoztatja magát az eseményekben. a lelkiismeretben; irgalmassága egyenlő igazságával, a bünbánónak megbocsát, azonegy szeretettel karolja át minden gyermekeit, — ő atyánk a mennyben.

Hasonlitsátok öszsze a hagyomány szerénti Krisztust az igazság Krisztusával. A hagyomány szerénti Krisztus, tudjátok, isten és még sem isten, ember és még sem ember. Soha sem tudni, feláldozza-e magát vagy fel nem áldozza; szenved-e vagy nem szenved; saját magunk élete-e az ő élete vagy idegen élet; meghal-e vagy meg nem hal. Az igazság szerénti Krisztus velünk van és érettünk van,—nemes czél lebeg előtte: megalapitni elvégre az emberiségben isten országát; beszéde és élete a saját maga élete és beszéde; midőn harczol a kisértetek ellen, a kisértetek ellen ő harczol; midőn imádkozik, ő imádkozik; midőn hálákat ad, ő ad hálákat; midőn sir, ő maga sir; őbetölti szabadon s egész teljességében az ő mennyei szent atyjának akaratját; igéje a való élet beszéde, mely élő hitet és meggyőződést idéz elő; halála és élete voltaképpen az emberiség élete és üdve gyanánt áll előttünk, s tizenkilencz évszázad után, leomolva keresztje lábánál, átgondolva egész életét és halálát, a lelki elmélyedés kimondhatatlan érzetében kiáltjuk magunkban: Bizony ez ember igaz! vala isten élt ő benne, ő mindnyájunk idvezitője.!

Hasonlitsátok öszsze a hagyomány b i b l i á j á t az igazság bibliájával. A hagyomány bibliáját kinyitva, kényszeritve vagytok lemondani „mindeneket megpróbáló, s a jót megtartó“ szabadságtokról, elfogadni az ellenmondásokat, nagy erőlködéssel magyarázni az isten felőli gyarló képzeteket, egy tőlünk távol fekvő kor előitéleteit és tudatlanságit; de a midőn felnyitjátok az igazság szerénti bibliát, sértetlen marad egész szabadságtok, sőt kötelességtek azzal élni, még hűségesebben, mint máskor, hogy megkülönböztessétek a bizonytalant a valótól, a muló emberit az istenitől, s nem kelletvén többé a szellem és betü közötti meddő harczokban vesztegetni el erőiteket, képesebbek lesztek megragadni s élvezni a biblia szépségeit, bizalommal fogadjátok annak tanitásait, intéseit, kijelentéseit, reményeit, — s ez a könyv, mely minden más könyvet feljülmulólag szól az istenről, Jézusról, a szent és igaz életről, akkor valósággal élet könyve lesz reátok nézve.

Hasonlitsátok öszsze végezetre a hagyomány szerénti h i t e t az igazság szerénti h i t t e l. A hagyomány szerénti hit nem egyéb, mint: a hitformák — a symbolumok, — melyekbe a keresztény vallás igazságai be vannak burkolva, s majd mindig elhomályositva, meghamisitva oly formulák által, a melyek sértik az értelmet, s háborgatják a lelkiismeretet; az igazság szerénti hit: a legfenségesebb érzelmek, a melyeknek illetésére doboghat szivünk: isten szeretete, embertársaink szeretete, végetlen, kimerithetlen szeretet, mely él a jelenben, s az örökkévalóságban, — ez ama hit, mely felállitotta e földön az isten országát, a Jézus hite.

És mostan, aai! láthatjátok, mi marad fenn a keresztény vallásból akkor, ha hiven ragaszkodva a Jézus szelleméhez, igyekezünk azt feloldozni az azt nyomasztó és elfojtó hagyományok kötelékiből — megmarad: a vallás lényege, a történelmi valóság — az igazság!

Szeressétek az igazságot, fogadjátok el és gyakoroljátok az igazságot, hogy a keresztény igazság legyen e földi éltetek alatt a ti lelketeknek ereje, vigasztalása, üdvessége, és ama tökéletes igazságnak zsengéje az örök életben. Ámen.*)

K r i z a J.

*) Midőn e beszédet a ft. forditó szivességéből közöljük, egyfelől rá akarunk mutatni arra a szellemre, mely a külföldön nem csak az akadémiákat, hanem a szószékeket is foglalkoztatja; másfelől bé akarjuk bizonyitani azt, hogy mi az igazságot, jöjjön az Genfből vagy éppen Rómából, örömest meghallgatjuk. **Szerk.**

Bibliai tanulmányok.

III.

AZ ÚJ SZÖVETSÉGI IRATOK TÖRTÉNETE.

Bevezetés.

Korábbi czikkemben [1]) igyekeztem kimutatni az ihletést, vagy is azt a minőséget, a melyet az egyházi atyák az új szövetségi iratok kanonicitásának meghatározásánál alapul vettek. Most tehát felveszem a müvet, a melyet ez alapra épitettek és kimutatom azt, hogy milyen és mekkora volt a keresztény irodalom, a melyből a kánonikus könyveket kiválasztották, s mi történt ez irodalom termékeivel eredetétől kezdve mostanig.

De mielőtt e vizsgálódásunkhoz kezdenénk, szükség egy rövid viszszapillantást vetnünk az ó testamentom irodalmára. Főleg azért, mert Jézus is „nem azért jött, hogy a törvényt és prófétákat eltörölje, hanem azért, hogy betöltse.“ [2]) S bár Jézus az ó testamentomnak külső absolut alakját tekintet nélkül hagyta, eltörölte, — mindazáltal igyekezett annak lényegéből egy új vallást, a szeretet és igazság vallását alkotni. Továbbá azért is szükségesnek tartom e rövid viszszapillantást, mert az első keresztények az ó testamentomi könyveket használták isteni tiszteleteiken; és mert az ó testamentom könyveinek gyüjteménye bizonyos tekintetben irányadó volt a keresztény körökben egy új irodalom előállitásánál és öszszegyüjtésénél. Ezek az okok, a melyek miatt mi az ó szövetségi iratokat nem hagyhatjuk minden tekintet nélkül a keresztény irodalom tárgyalásánál.

Ó testam. kánon.

Az ihletésről irt értekezésemben azt is kimutattam, [3]) hogy a hajdankor nevezetesebb vallásainak mind voltak bizonyos szent könyveik. Volt a kinaiaknak, hinduknak, perzsáknak, egyptomiaknak, babylonbelieknek és főniciabelieknek. Igen valószinü, hogy részint ezeknek példája; részint a honfiui és vallásos érzelem vitte rá a zsidókat, hogy nemzeti irodalmuk termékeit szenteknek tekintsék. Anynyival inkább, mert nemzeti intézményök vallásos alapra volt helyezve, theocratia volt. Vallásukat pedig igaznak tartották.

---

[1]) Lásd „Ihletés“ czimü czikkemet a Ker. Magvető V-ik kötetében. — [2]) Mát. 5, 17. — [3]) Lásd Ker. Magvető V-ik kötet.

Ez okból igen természetes volt a zsidóknál ama kivánat kifejlése, hogy az „igaz vallásra“ vonatkozó iratok öszszegyüjtve fenmaradjanak. A régi orthodox egyházi atyák azt hitték, hogy a mint az egyes ó testamentomi könyvek előállottak, azokat a zsidók azonnal hozzá csatolták a gyüjteményhez, s szenteknek és isteniieg ihletetteknek tekintették. Azonban e nézet nem csak helytelen, hanem történelmileg sem áll, mert az ó testamentomi könyvek nem állanak időszaki rendben. Némelyek pedig, mint Kohelet (Prédikátor), Eszter, Énekek-éneke vagy nem tartoznak a vallásra, vagy ha oda tartoznak is, csak távoli és erőltetett vonatkozással. Ezeknek szent voltát a későbbi zsidók is kétségbe vonták. Továbbá nincs is semmi adat, a mi az egyh. atyáknak e nézetét igazolhatná.

Egy monda, mely a Talmudban maradt fenn, azt állitja, hogy az ó testamentum kánonja már az Ezdrás által alapitott, az új Jeruzsálemmel kezdődő és 120 tagból álló collegium (אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה = Synagoga magna, viri concilii magni) által meg volt állapitva. E szerint az ó test. kánonja már a persa uralom 2-ik száz évében be lett volna fejezve. Egy másik monda ismét mindent Ezdrásra viszen viszsza, az 5-ik száz közepére Kr. e.

Az igaz, hogy Ezdrás sokat fáradozott az ó test. kánonja körül. Ő megkezdette az ős héber irodalom helyreállitását, öszszegyüjtését. De hihetetlen, hogy az ő idejében a héber irodalom öszszes termékei öszsze lettek volna gyüjtve, s ennélfogva a kánonra nézve végmegállapodásra jöttek volna; mert látjuk 2 Makk. 2, 12-ből, hogy Nehemiás „könyvtárt szerzett“ stb. Előtte tehát Ezdrás csak a Mózes öt könyvét szedhette rendbe. Hogy Ezdrás idejében a Pentateuchus készen is volt, ez nem csak lehetséges, de valószinü is. [1]) A mi pedig a kánont illeti, erre nézve ismét látjuk, hogy Ezdrás és Nehemiás könyveit csak a hellenismus kezdetével vették fel a kánonba; Jeremiást a Dániel idejében tették hozzá; Dániel könyvét pedig Judás Makkabeus [2]) csatolta a kánonhoz.

Egyébiránt akármint fejlődött a kánon ügye a hébereknél, annak részleteit most mellőzöm. Csak a szent könyvek öszszegyüjtésének indokát és a kánonnak két irányban való kifejlését érintem röviden.

A mint a szentnek tartott héber nyelv (לָשׁוֹן הַקּוֹדֶשׁ) Krisztus ideje felé már anynyira hanyatlott, hogy a zsidók nem ér-

[1]) Spinoza: Tract. theol.—politicus. VIII. §. 48. etc. — [2]) 2 Makk. 2, 14.

tették, sőt a helyett a syro-kaldei dialectust beszélték: fájdalommal tapasztalták a nemzet jobbjai, hogy a nemzeti ős nyelvvel együtt az ősök szelleme is kihal az utódok kebeléből, s mind jobban-jobban befészkeli oda magát a hellenismus. Ezért arra törekedtek, hogy az ősök drága nemzeti irodalmi termékeit megmentsék, és legalább a vallás szabályozójává tegyék. A szándék nemes volt. Azonban a héber nemzet jobbjait az ősök iratainak megmentési törekvése kissé túlságba ragadta. Abba t. i. hogy miután elődeikről azt tartották, hogy azok Istennel közvetlen érintkeztek, ezért túlbecsülték azok iratait. Hogy menynyire túlbecsülték, mutatja az, hogy rabbi Akiba az „É n e k e k - é n e k e“ feletti örömében ily szavakra fakadt: „A világ nem érdemelte meg azt a napot, a melyen az Énekek-éneke Izraelnek adatott; mert habár a s z e n t i r a t o k (ketubim) mind szentek is, mindazáltal az Énekek-éneke legszentebb“.[1]) Miután tehát a prófétaság megszünt, — a mi szerintök Malakiás után történt, — innen azt állitották, hogy ihletett könyvet se szerezhetett azután senki. Hogy pedig tényleg mégis van oly könyv a palestinai kánonban, a melyet később irtak, ennek oka abban rejlik, hogy az ily könyveknek korábbi prófétáik neveit adták, s azok nevei alatt forogtak a zsidók kezein.

A palestinai zsidók jobbjainak e törekvése oda vitte lassan-lassan a nemzeti irodalom termékeinek öszszegyüjtését, hogy az már Kr. e. a 2-ik száz közepén be volt fejezve, — habár hivatalosan megállitva csak Jeruzsálem elpusztulása után lőn. E kánon 22 könyvből állott. A palestinai zsidók ezután több könyvet nem adtak a kánonhoz. Különösen a jeruzsálemi theologiai főiskola szigoruan ügyelt arra, hogy több könyvet ne vegyenek fel sinormértékül az igaz vallás megállitott bizonyitékai közé. Josephus Flavius [2]) is csak 22-őt [3]) emlit. A hébereknél valószinüleg azért volt szent jelentősége a 22-ős számnak, s azért ragaszkodtak anynyira ahoz, mert ők ábécéjökben 22 betü van.

Palestinában e szerint mintegy végleges megállapodásra jutott a kánon ügye. Azonban egészen másként állott ez az alexandriai zsidóknál Egyptomban.

---

[1]) Misna Jadajim. III, 5. — [2]) Contra Appionem Lib. I. c. 8. — [3]) Az ó test. 22 könyve Josephus szerint: Mózes 5. könyve. — 13 p r ó f é t a i i r a t: 1.) Józsué. 2) Birák Rúttal. 3) Sámuel két könyve. 4) Királyok két könyve. 5) Krónikák. 6) Ezdrás és Nehemiás. 7) Eszter. 8) Ézsaiás. 9) Jeremiás és az ő siralmai. 10) Ezekiel. 11) Dániel. 12) A 12 kisebb próféta. 13) Jób. — A 4 s z e n t i r a t: 1) Zsoltárok. 2) Példabeszédek. 3) Prédikátor. 4) Énekek-éneke.

Miután a zsidók a fogságból való hazatérés alkalmával nem sok jót reméltek a persák és seleucidák uralma alatt, ennélfogva sokan külföldön maradtak. Különösen sokan telepedtek le Alexandriában. Minthogy pedig Alexandriában a héber nyelvet lassanként elfeledték, s helyette az ott beszélt macedoni tájbeszédet (κοινὴ διάλεκτος) használták, szükségessé vált szent könyveiknek görög nyelvre való leforditásáról gondoskodniok. Ez okból mindjárt Kr. e. a 3-ik százban hozzá is kezdettek a biblia forditásához. Legelébb leforditották a Mózes 5 könyvét; azután a Zsoltárokat; azután Józsuét, a Birák könyvét stb. mig végre a 2-ik százban már minden héber könyv le volt görögre forditva. Ez az ó testamentomnak legrégibb görög forditása.[1]) Ezt alexandrininek nevezik azért, mert Alexandriában készült. Nevezik még Septuaginta versionak is, vagy egyszerüen Septuagintanak (=LXX), egy némi történeti szinezettel irt könyv után, melyet valamely iró Ptolemeus Philadelphus egyptomi király testőr kapitányának, Aristeasnak, neve alatt adva ki, annak forditását 72 zsidó férfiunak tulajdonitja, de a mely könyvet Aristeas halála után 200 évvel irták. Ezt használták Palestinán kivül az elgörögösödött zsidók, vagy is hellenisták mindenütt.

Azonban az ős vallás bizonyitékait és a nemzeti irodalom kincseit a hellenisták is épen oly szentnek tartották, mint a palestinabeliek, aval a különbséggel, hogy ők az ihletésnek nem szabtak határt. Bizonyitja ezt a Bölcseség könyve 7, 27; bizonyitja Philonak (Quis rer. div. haer. 52. §-ban) egy nyilatkozata, a hol azt mondja: „a lógos, mint Isten igéjének magyarázója, épen ugy munkál most is minden bölcsben és kegyesben s prófétául avatja, mint a régi isteni férfiakban.“

De minthogy a hellenisták már szabadabb irányt, a haladás elvét követték, ennélfogva a kánon alkotásánál is több szabadsággal jártak el. A mily arányban elfogadták a plátói kijelentés elvét, abban az arányban keletkeztek e nézettel rokon iratok, melyeket ők minden fenhagyás nélkül hozzácsatoltak a görögre forditott ó test. könyvekhez. S miután nem anynyira a hébert, mint inkább a görög LXX-át olvasták, ezért gyakran felcserélték az ó és új köny-

[1]) Az Ál-Aristeas, Aristobul, s utána alexandriai Kelemen (Strom. lib. I et V) és Eusebius (Cronicon, p. 187. Praepar. Evang. lib. VII. c. 13. lib VIII. c. 9). emlitik, hogy lett volna egy régibb forditás a LXX-nál; de miután semmi maradványa nincs, ennélfogva bizonytalan, hogy valósággal létezett-e ilyen forditás.

veket. Ha valamely új munka egy ó-hoz hasonlitott, vagy ha az alexandriai philosophia szellemében volt irva, [1]) azt felvették a kánonba a Kr. előtti utolsó és Kr. utáni első száz években. Innen szent könyveik száma is nagyobb lett. Ilyen formán anynyira megszaporodott a hellenistáknál a szentkönyvek száma, hogy a LXX-ban 11 könyvvel van több a palestinai zsidók kánonjában levő 22-nél. A hellenisták kánonjában tehát 33 könyv van.

A palestinai kánonban a szent könyvek történeti, prófétái és szentirati könyvekre vannak felosztva. Ugy látszik ezt ismerte Jézus is, mert Luk. 24, 44-ben igy szól: „A melyek megirattak a törvényben, a prófétáknál és zsoltárokban.“ De a hellenisták e rendet is megváltoztatták. Miután ők még egyes történeti és prófétai iratokat csatoltak hozzájok, azért a gyüjteményt is prósai és költői könyvekre osztották.

Igy fejlődött az ó testamentomi könyvek kánonja egymástól függetlenül Palestinában és Egyptomban egészen Jeruzsálem elpusztulásáig. Ekkor a zsidók viszavonultak az ó testamentomi vallásra. Megvetettek minden újitást. Most még inkább ragaszkodtak a 22-höz és kárhoztatták a többi könyveket. Egy kis változás azonban a palestinai kánonban is történt a 4-ik százban akkor, mikor a Talmud által kifejlett új zsidó vallás Synagógája 5 ünnepet rendelvén, azt határozta, hogy ez 5 ünnepen 5 kis könyv olvastassék, t. i. 1) az Énekek-éneke páska ünnepén; 2) Rúth pünköstkor; 3) Jérémiás Siralmai Jeruzsálem elpusztulása emléknapján; 4) Prédikátor őszszel; 5) Eszter Purim ünnepén. A synagógának e határozata következtében némely könyvek elváltak azoktól, a melyekkel eddig egy egészet tettek, mint p. o. Ruth a Birák könyvétől, és a Siralmak könyve Jeremiástól. Igy két könyvvel szaporodott a palestinai kánon. Ez okból a Talmud 24 könyvet emlit és az egész ó testamentomot 24-nek nevezi. A Talmud 24 könye (עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה) a következő: I.) Mózes 5 könyve (תּוֹרָה νόμος.)- II.) 8 prófetai könyv (נְבִיאִים προφῆται) a Baba batra I, 14 szerint: 1) Józsué; 2) Birák; 3) Sámuel; 4) Királyok; 5) Jeremiás; 6) Ezekiel; 8) a 12 kisebb

[1]) A hellenisták Kr. e. a 2-ik száztól kezdve mind görögül irtak. Irtak drámákat, éposokat stb. Ezeknek tárgyát és tartalmát a Pentateuchusból vették, p. o. a milyen az ἐξαγωγή = az Egyptomból való kivonulás története. Hellenistáktól valók a Sibyllai versek is a 2-ik százból Kr. e. Igy ment át izrael irodalma más népekébe, s ő maga megszünt fejleni.

próféta. — III. A *hagiographák* (כְּתוּבִים ἁγιόγραφα) ugyanott ezek: 1) Rúth; 2) Zsoltárok; 3) Jób; 4) Példabeszédek; 5) Prédikátor; 6) Énekek-éneke; 7) Siralmak; 8) Dániel; 9) Eszter; 10) Ezdrás Nehemiással; 11) Krónikák.

Megjegyzendő, hogy a palestinai zsidóknak is voltak még könyveik az emlitett 24-en kivül, a melyeket ők szintén ihletetteknek tekintettek, s a melyeket emlékezet utján a mostaniaknak szerzői felhasználtak; de ezek elvesztek. Azonban nevök fennmaradt azokban, melyekben az egyes szerzők felhasználták. Ilyen elveszett könyvek: 1) *Jehova hadakozásainak könyve* (4 Móz. 21, 14); 2) *Jásár könyve* (Józs. 10, 13 2 Sám. 1, 8); 3) *Egy könyv, melyben Sámuel a királyság jussait irta meg* (1 Sám. 10, 25); 4) *Salamon 3000 példabeszéde*; 5) *az ő 1005 éneke*; 6) *és az ő természetrajza az állatok, növények és fákról* (1 Kir. 4, 32. 33.); 7) *Salamon cselekedeteinek könyve* (1 Kir. 11, 41); 8) *Dávid király krónikája* (1 Krón. 27, 24); 9) *Júda és Izrael királyainak kronikái* (Kir. és Krón. könyvei); 10) *Sámuel látnok könyve* (1 Krón. 29, 29); 11) *Nátán próféta könyve* (1 Krón. 29, 29); 12) *Gád látnok könyve* (1 Krón. 29 29); 13) *A silóbeli Ahija prófétiája* (2 Krón. 9, 29); 14) *Iddó látnok látásai Jeroboám ellen* (2 Krón. 9, 29); 15) *Semaja próféta könyve* (2 Krón. 12 15); 16) *Jehunak, a Hanani fiának, könyve* (2 Krón. 20, 34) 17) *A látnokok mondásai* (tán a Hoseásé, 2 Krón. 33, 19.); 18) *A Siralmak* (valószinüleg nem a mai Jeremiás Siralmai, 2 Krón. 35, 25).

Az egyházi atyák inkább csak a görögnyelvet értvén, az egyház keleten hoszszas ideig csak az alexandriai forditást használta. A palestinai keresztények pedig a zsidó kánonnal éltek. A latin nyelvet beszélő keresztények számára is le forditották ugyan az ó testamentomi könyveket; de nem a palestinai, hanem az alexandriai kánonból. Innen az alexandriai szőveg a latinok előtt könnyen eredetinek tűnt fel, és ők az apocryphusokat egyenlőknek tekintették a kánonikusokkal.

Az első ker. egyházak részint a palestinai zsidóktól, részint a hellenistáktól átvették az ó testamentomi könyveket minden kritikai vizsgálat nélkül. Átvették ugy, a hogy kapták. Itt két dolog tűnik fel: 1-ör az, hogy a kánonikus és nem-kánonikus könyvek

közti határt nem lehet az új testamentomból meghatározni; 2-or az, hogy a zsidó keresztények egy része az ó testamentom héber szövegének egy arámi és görög forditását is használta. S minél inkább növekedett a keresztények száma oly tartományokban, a hol görögül beszéltek, annál inkább kezdették használni a LXX-át. Innen szükségkép következett az, hogy a LXX sajátságos darabjait (ó test. apocryphok) is egyenlő becsüeknek tartották a héber szöveg többi könyveivel, és igy a zsidók által a kánonikus és apocryph iratok közé húzott határvonal teljesen elenyészett.

Ez a körülmény természetesen villongást támasztott a zsidók és keresztények közt. A keresztények jobbjai e villongást ki akarván egyenliteni, vizsgálat alá vették az ó testamentomi könyveket, s nyomozás utján igyekeztek kiválasztani azokat, a melyek régiebbek. E tekintetben Melito sardesi püspök fáradozott legelébb az ó testamentomi könyvek körül, a 2-ik száz esztendő 2-ik felében. De ő csak 22 könyvet emlit [1]). Utána Origen veszi fel a nyomozás fonalát a 3-ik százban. Eleinte ő is csak 22-őt emlit. Később azonban a LXX-féle bővitéseket ő is a kánonba tartozóknak állitja, — sőt Julius Africanushoz irt levelében nem csak védi ezek kánonicitását hanem még csonkitással is vádolja a palestinabelieket. Már Hieronymus [2]) egészen a palestinabeliek korábbi álláspontjára helyezte magát és azt vitatta, hogy a kánonikus könyvek száma csupán 22, és csak az hiteles, a mi héberül van irva [3]). Mindazáltal anynyit ő is megenged [4]), hogy bár az apocryphok nem szolgálhatnak a dogmák tekintélyének bebizonyitására; de a nép épületére hasznosak lehetnek.

Azonban az egyházi atyáknak e vizsgálódása és felszólalása eredménytelen maradt; mert az alexandriai kánon mégis érvényre jutott a LXX és annak latin forditása útján a keresztényeknél. Tán jobbis volt ez igy, mert különben az apocryphok elvesztek volna. Igy legalább nagy részben megmaradtak.

A közép korban Hieronymus, főleg pedig Augustin tekintélye után egyenlő tekintélyben állottak az apocryphusok a kánonikusokkal egészen a reformátióig. A reformátiókor a reformátorok újra vizsgálat alá vették az alapszöveget. A mely könyvek a héberben megvannak, azokat magtartották, a többit elvetették. Különösen Luther csak azokat tekintette hiteleseknek, a melyeknek alapszövege héberül is megvan. Ezekkel szemben a római egyház a tridenti zsinat IV-k

[1]) Euseb. Hist. eccl. lib. IV. c. 26. [2]) Prologus Galeatus. [3]) Epist 71. ad Lucinium, §. 5. [4]) Praefat in libros Sal.

ülésében [1]) kánonikusoknak nyilvánitotta a Vulgátában levő ó test. könyveket, Ezdr. 3-ik és 4-ik könyvén, a Makkabeusok 3-ik könyvén és Manasses imáján kivül.

Későbbi theologusok ki akarván kerülni ama határozat megszoritását, az ó testamentomi könyveket 1-ső és 2-ik kánonra osztották. Ez azonban a szigoru róm. katholicismus szempontjából elvetendő. Később 1672-ben a keleti egyház is felvette az apocryphusokat a maga kánonjába. És igy csak a protestáns egyház maradt meg az eredeti héber szövegben levő könyvek mellett.

Ez az ó testamentomi könyvek gyüjteményének rövid vázlata.

Ha már most az ó testamentom irodalmát vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy a zsidó nemzet hanyatlásával annak irodalma is hanyatlott, söt mintegy beolvadt más népekébe. Azonban e hanyatlás az apocryph iratokkal nem fejeződött be egészen. Nem, mert épen e hanyatlásnak utolsó felében megjelenik a keresztény irodalom, és az, mintegy utó ága az irodalomnak, új életet önt a hellenismusba.

Az igaz, hogy az irodalomnak ez utó ága már nem oly változatos, mint az elébbi. Ennek csak egy központi gondolata van, a mely körül, mint egy sarok körül, az egész forog. Továbbá nem is oly müvészi, mint az elébbi. Rajta van az idő nyoma; látszik rajta, hogy a pillanat és az élet szorongattatásainak kifolyása. Mindazáltal ebben is van rend. Ez irodalomnak is több neme van. S habár az egészen egy alapgondolat huzódik át: mindazáltal ez a gondolat, s ez által ez irodalom oly magasztos, hogy tartalmánál fogva minden korábbi iratot háttérbe szorit.

E magasztos irodalom termékeinek hivatalos gyüjteménye az új testamentom, a melyet az egyh. atyák ez irodalom összes termékeiből kiválasztottak és apostoli eredetünek, ihletettnek, s ennélfogva isteni tekintélylyel (divina auctoritas) birónak nyilvánitván, a vallásos és erkölcsi élet sinormértékévé (potestas normativa et judicialis) tették; egyszersmind kimondották, hogy ez iratok nem csak „Isten szavát" teszik, de nincs is azokban semmi egyéb Isten szavánál.

És már enynyi előzmény után lássuk mi az új testamentom.

Új testamentom, vagy új szövetségi könyvek alatt értjük ama könyvek gyüjteményét a keresztény egyházban, a melye- Kánon fogalma.

---

[1]) Decret. concil. Trid. Sessio IV. can. 1.

ket az egyház a Jézus által tett kijelentés valódi okmányainak tekint. E gyüjteményt az egyház apostolinak és ihletettnek tartja, s eleitől fogva minden párt és felekezet a maga nézetei alapjává tette. Új szövetségi kánonikus könyvek alatt ama 27 új szövetségi könyv öszszegét értjük, a melyek a latin egyházban I. Gelasius római püspöknek 494-ben kiadott rendelete következtében, mint apostoli eredetüeknek és ihletetteknek nyilvánitott könyvek, érvényre emelkedtek, s melyeket a reformátorok is elfogadtak, és ma mind a római, mind a protestáns egyházban a vallás alapjául szolgálnak. A ker. irodalomnak tehát ama termékeit, melyek a mi új testamentumunkban vannak, öszszesen kánonikusoknak nevezzük.

A κανών [1]) (kánon) szó eredetileg a görög κάννα, κάννη és a héber קָנֶה szavakkal egyértelemben jelent a régi klassikus iróknál nádszálat, innen egyenes rúdat, pálczát, a mivel valamit mérnek; innen sinormértéket, szabályt. Az új testamentomi iróknál a Károli forditása szerint Gal. 6, 16. Filip. 3, 16-ban jelent sinormértéket, régulát, alapelvet, 2 Kor. 10, 13-ban működési kört.

A κανών szóval az alexandriai grammatikusok [2]) eredetileg jelölték a tulajdonképi régi görög klassikus iratoknak azt a részét, a melyeket ők tiszta görögségök, nyelvtani és költői alakjaik miatt minták gyanánt tekintettek. A κανών szó használata átment ezektől az egyházi atyákhoz.

Azonban a κανών szót a ker. egyházban legelébb a 4-ik százban kezdették az ihletettnek és hitelesnek tekintett ó és új szövetségi könyvekre alkalmazni. E szó ily alkalmazásban legelébb Athanasiusnak „Epistola Festalisában“ jő elé (365-ben) és a „Synopsis Sacrae Scripturae“-ban, a mely utóbbit hamisan Athanasiusnak tulajdonitják. E munkák irói tisztán kimutatják nekünk, hogy ők mely iratokat tartottak hiteleseknek, ihletetteknek és egyházilag elfogadottaknak az ó és új testamentomi könyvek közül.

Az ötödik száz esztendő elején az egyház, különösen a latin egyház, hasonló értelemben oly iratgyüjteményt jelölt a kánon szóval, a melyet kánoni tekintélyünek tartott. Már a korábbi idők-

[1]) Credner: Zur Geschichte d. Kanons. S. 1—68. — De Wette: Einleitung in d. A. Test. §. 18—29, — Hilgenfeld: Der Kanon u. d. Kritik des N. T. Halle, 1863. — Lardner, Credibility of the evang. History. [2]) Quintilian: Instit. Rhet. X. 1, 54. 59.

ben használták a ker. atyák a κανών szót egy bizonyos dogmatikus értelemben, jelölvén a κανών τῆς ἐκκλησίας, κανὼν ἐκκλησιαστικός kifejezésekkel a hitszabályt (regula fidei); szóval mindazt, a mit a keresztény életben szabály-adónak lehetett és kellett venni. A βιβλία κανονικά-val [1]) jelölték amaz iratokat, a melyek a hitszabályok forrásai gyanánt szolgáltak; βιβλία κανονιζόμενα kifejezéssel pedig ama könyvek jegyzékét, a melyeknek száma meg levén határozva, e meghatározás által azokat más könyvektől külön választották.

Ezekből láthatjuk, hogy az atyák és az egyház csupán amaz új testamentomi iratokat tekintették kánonikusoknak, melyeknek száma meg volt állapitva és külön választva a ker. irodalom számtalan más termékeitől. A kánonikus kifejezés ilyen formán mintegy műszóvá vált, megfelelőleg a klassikus kifejezésnek. Azonban hibáznánk, ha azt gondolnók, hogy az atyák a kánonikus kifejezéssel amaz iratok tartalmát is jelölték. A kánonikus kifejezés eleinte egyátalában nem vonatkozott azok tartalmára, abban az értelemben, hogy aval az élet és hit sinormértéket jelöljék. Ők csak azt akarták evel kifejezni, hogy valamely irat egy bizonyos elkülönitett irat-osztályhoz tartozik.

Későbh aztán arra az eszmére jöttek, sőt meghatározták, hogy egy oly iratnak, a mely kánonikus, s a mely ennélfogva ihletett és hiteles, szabályozónak kell lenni a hit és életre nézve. Eként az utóbbi nézet túlsúlyra emelkedvén, háttérbe szoritotta az előbbit, — és igy kánonikusnak csak azt tekintették, a mely normativum gyanánt szerepelt.

Nevezték még az új testamentomi könyveket Origen ἐνδιάθηκα, [2]) vagy is testamentomi iratoknak: Basilius és Epiphanius ἐνδιάθετα-nak [3]).

A ker. irodalom termékeiből legelébb római püspök Marcionnak volt egy gyüjteménye 150 körül Kr. u. Ez a gyüjtemény egy evangeliumból és Pálnak 10 leveléből állott. De még ekkor semmi kánoni tekintélye nem volt ez iratoknak. Iraeneus, Tertullian és alexandriai Kelemen irataiban ezt már bővitve találjuk. Origen a 3-ik száz közepén még tovább bőviti. Eusebius [4]) hires egyháztörténetiró a következőleg osztályozza az akkor létezett új szövetségi iratokat:

1) Olyanok, a melyek általánosan (?) el voltak ismerve ὁμο-

---

[1]) Conc. Laodic. Can. 59. Origenes apud Ruffinum. [2]) Philocalia, c. 5. Euseb. Hist. eccl. lib. III. c. 3. [3]) Eusebii Chronicon. [4]) Hist. Eccl. lib. III. c. 25.

*

λεγόμενα) apostoli eredetüeknek. Szerinte ilyenek: a négy evangeliom, az apostolok cselekedetei, Pálnak 14 levele, János első levele és Péter első levele.

2) Olyanok, a melyeknek apostoli eredetét nem mindenki, de sokan elismerték (ἀντιλεγόμενα). Ilyenek: Péter 2-ik levele, János 2-ik és 3-ik levele, Jakab és Júdás levele. A Jelenések könyvére nézve ő is haboz.

Ide számitja még Eusebius a következő iratok is, a melyek a jelenlegi új testamentomban nincsenek meg: Acta Pauli et Theclae, Péter Jelenéseit, Hermás pásztor látásait, parancsolatait és hasonlatait, Barnabásnak a Korinthusiakhoz irt levelét, és az Apostolok tanításait. És azt jegyzi meg ezekről, hogy habár ezek nem kánonikusok is, mindazáltal épületesek.

3.) A harmadik osztályba tartoznak azok, a melyeket átalánosan (?) hitelnélkülieknek tartanak. Ezek szerinte nem hasonlithatók öszsze a kánonikusokkal tartalmukra nézve; mert történeti tekintetben meseszerüek, dogmai tekintetben eretnekek. Ezért ezeket ἄτοπα-knak és istenteleneknek nevezi. Athanasius és Ruffinus pedig ez utóbbiakat ἀπόκρυφα[1]) névvel jelölik. Ilyenek: Mária születéséről irt evangeliom, Protevangelion, Jézus csecsemő koráról irt két evangeliom[2]), Abgarus edessai királynak Krisztushoz irt levele, s Krisztusnak erre adott válasza, Nikodemus evangelioma, Pálnak a laodiceabeliekhez irt

[1]) Az egyházi atyáknál az apocryphus szónak is különböző jelentése volt koronként. Már Nissai Gergely csak a Jelenések könyvét tartja apocryphusnak. Augustin mindazokat apocryphoknak nevezi, a melyeknek eredetét az egyh. atyák nem tudták: vagy Hieronymus szerént nem voltak cimszerüek. Ruffin pedig kiválólag csak azokat nevezte apocryphoknak, a melyek oly dolgokat tartalmaztak, a miket minden ember nem tudna megérteni, s ennélfogva félremagyarázásra adnának alkalmat. [2]) Jézus csecsemő koráról irt evangeliomnak egy régi kézirata ma is létezik Velsh nyelven „Mabinogi Jesu Grist“ cim alatt; mint szintén Nikodemus evangeliomának is van egy régi nyomtatott forditása Angliában 1509-ből „Wynkyn de Worde“ cim alatt. Megjegyzendő, hogy a Koranban és a Hinduk mythologiájában emlitett legendák szoros kapcsolatban vannak az itt elősorolt könyvek némelyikének tartalmával. Különösen a Jézus csecsemő koráról irt evangeliomban neki tulajdonitott cselekedetek és csodák épen azok, a melyeket a hinduk az ők istenöknek Krishnának tulajdonitanak (Th. Maurice: History of Hindostan).

levele, Pálnak Senecához és Senecának Pálhoz irt leveleik. Római Kelemennek a Korinthusiakhoz irt két levele, Ignácznak az Efezusiakhoz Magnesiabeliekhez, Trallesbeliekhez, Rómaiakhoz, Filadelfibeliekhez, Smyrnabeliekhez és Polycarphoz irt levelei, végre Polycarpnak a Filippibeliekhez irt levele. Voltak még ezeken kivül mások is, de itt csak azok neveit emlitettem meg, a melyek ma is léteznek „Új szövetségi apocryphus“ könyvek czime alatt. Az ezeken kivül még ide sorozott, de elveszett könyvek czimeit alább emlitem meg.

Az első 3 században tehát ingadoztak az egyh. atyák a kánonra nézve. Némely gyülekezetek és némely pártok apostoliaknak tekintettek némely iratokat. Mások meg épen azokat vetették el, a melyeket némelyek, mint Eusebius is, apostoliaknak tartottak, p. o. az enkratiták a Pál leveleit.

Igy tartott a zavar és bizonytalanság a 3 első században. Átment ez a 4-ikbe is. Sokan, mint p. o. Athanasius, a jelenlegi kánonikus könyvek valódiságát igyekeztek kimutatni; mások ellenök irtak. Különösen Faustus, kárthágói püspök, ki a manichaeismus felett Augustinnal folytatott vitájáról hires, igy ir a 4-ik században: „Azokat a könyveket, a melyeket mi evangeliomoknak nevezünk, az apostolok halála után sok idővel ismeretlen emberek irták, a kik félve attól, hogy az emberek nem hiszik el azokat, a miket ők mondanak, ezért irataikat azok nevei alatt adták ki. Innen van az a sok ellenkezés bennök, hogy azokat öszszhangzásba hozni nem lehet.“ Egy más helyen a kánonikus könyvek tekintélyének védőivel szemben igy nyilatkozik: „Elődeitek sok oly dolgot vegyitettek a mi urunk irataiba, a melyek bár az ő nevét viselik, mindazáltal nem tükrözik viszsza az ő elveit. Ezért nem kell csodálni, ha mi gyakran kimutatjuk, hogy amaz iratokat nagy részben fél-zsidók szerkesztették, minden öszszefüggés nélkül, s az apostolok neve alatt tele töltötték saját tévedéseikkel.“

Hogy mily bizonytalanság volt a 4-ik százig az egyes ker. felekezetek közt az új testamentom könyveire nézve, kitetszik onnan is, ha megemlitjük, hogy a marcioniták (egy Palestinában, Syriában és Egyptomban elterjedt felekezet) azt hitték, hogy az evangeliomok igaztalan dolgokkal vannak tele. A manichaeusok egészen más új testamentomot tartottak hitelesnek, mint a mostani. A korinthiak

elvetették az Apostolok cselekedeteit; az enkratiták és sevenek az apostolok cselekedeteit és Pál leveleit. Az ebioniták vagy nazarenusok szintén elvetették Pálnak minden levelét és őt ámítónak tartották. Egyetlen oly irat se volt tehát, a melyet átalánosan mindenki és mindenütt elfogadott volna.

Kérdés: minő elvet lehetett és kellett követni, hogy elhatároztassék, mely iratok hitelesek, s melyek nem, miután a létező kéziratok emberi kéziratok voltak és egyiken se volt rajta az isteni kijelentés és helybenhagyás bélyege? Egyiknek külseje épen olyan volt, mint a másiké. Egyikről se lehetett külsejére nézve azt állitani, hogy Isten, vagy valamelyik angyal adta az embereknek. Az egyetlen helyes út a kritika lett volna. Azonban miután az egyházi atyák nem voltak kritikusok, tehát csak az egyéni itéletnek kellett a kérdést eldönteni a hagyomány alapján. Ez alapon az egyh. atyák némely könyveket hiteleseknek és apostoli eredetüeknek tekintettek és nyilvánitottak mások felett. Ez azonban csak egyéni itélet volt, a mi soha sem vált átalános szabálylyá az egész kereszténységre nézve; mert mindig voltak velök szemben oly egyéni tekintélyek, a kik törekvéseiket ellensúlyozni tudták.

A mig az egyes ker. községek egymástól el voltak különitve s nem volt egy-egy tekintély, a mely őket mintegy kapocs gyanánt öszszetartsa, addig a külön nézetek közt közös megállapodás nem jött létre. Ez az elkülönözve létel alkalmas volt arra is, hogy a külön nézetek terjedjenek, újabb felekezetek keletkezzenek, s eretnek nézeteiknek részint tanitás, részint irás által terjedést szerezzenek. De mihelyt a kereszténység nagyobb mérvben terjedt, s egymás közelében újabb egyházközségek keletkeztek, ezek egymással bizonyos szellemi viszonyba léptek, sőt egy közös felügyelőt ismertek el fejöknek. Ekkor már nem terjedhettek oly könyen és minden akadály nélkül az ellentétes nézetek. S ha terjedtek, szükségképen villongásokat, vitákat, és üldözéseket idéztek elé az ellenkezők részéről.

E viták azonban nem törtek ki addig, a mig a keresztények kivülről üldözve voltak a pogány római császárok részéről. Miután N. Constantin 324-ben trónra lépett, alatta mind inkább terjedt a ker. szabadság. Mihelyt tehát a kereszténység megszabadult a külső ellenségtől, s külsőleg és hatalomban erősödött, azonnal lábra kaptak a különböző dogmatikai nézetek és bátran szembe-

szállottak egymással az egyes dogmák védői. Az első 3 százban már mintegy 50 felekezet keletkezett a ker. egyházban, melyek mindenikének voltak saját újszövetségi irataik, melyekhez szorosan ragaszkodtak s mások felett becsültek; megvoltak sajátságos dogmatikai nézeteik is, melyek főleg „Jézus személyére, az ő természetére, Istenhez való viszonyára, a világ teremtésére, az egyház lényegére, a húsvéti időre és az eretnekek keresztelésére“ stb, vonatkoztak.

E kérdések közt legfontosabbnak látszott az egyh. atyák előtt a 4-ik száz elején a „Jézus természete“ feletti vita, mely Sándor alexandriai püspök és az ő presbytere Arius közt fejlett ki, s mely mintegy felriasztani látszott az egyházat. Jortin [1]) szerint Sándor azt állította, hogy „Jézus egylényegü az atyával. Arius azt, hogy „Jézus teremtett lény.“ Miután Arius Sándor parancsainak daczára se fogadta el az ő nézeteit, sőt még inkább ragaszkodott állításához; és miután Sándor látta, hogy sokan vannak Arius nézetén, ezért mintegy 100 püspököt Arius ellen ingerelt, őt és vele együtt több egyházi férfit, köztük két püspököt, hivatalából letett, kirekesztett és megátkozott. Ezután egy körlevelet intézett a püspökökhöz, a melyben Ariust és hiveit eretnekeknek, hitehagyottaknak, Isten ellenségeinek, Júdás utódainak és az antikrisztus előharczosainak bélyegzi.

Sok derék férfiu volt mind a két párton. A két Eusebius Ariussal egy nézeten levén, igyekeztek a kérdést kiegyenliteni és Sándort rávenni, hogy a vitával hagyjon fel. De semmire se mehetvén, N. Constantin Hosius kordubai püspöktől egy levelet küldött Sándornak és Ariusnak, a melyben hibáztatja őket, hogy oly kicsinyes dolog miatt felzavarják az egyház nyugalmát. De a vita már sokkal tovább haladt volt, minthogy békés úton ki lehetett volna egyenliteni, sőt Socrates [2]) azt jegyzi meg, hogy mindkettő makacsul állott saját nézete mellett.

Miután e szerint a császárnak magán levélben tett megintése se eszközölhetett békét, ez okból egy egyetemes gyülést hivott öszsze Niceába, hogy a kellemetlen vitának véget vessen. Mintegy 300 püspök jelent meg. Itt szőnyegre kerültek a már emlitett vitás kérdések, főleg Jézus természetének kérdése. E kérdést a püspökök többsége az ismeretes niceai hitforma értelmében döntötte el, Ariust és hiveit száműzte, könyveit pedig elégette.

---

[1]) Rem. Hist. Eccl. Vol. II. p. 177. [2]) Histor. Eccl.

Azonban e kérdéssel szoros kapcsolatban még egy más fontos tárgy is szőnyegre jött ugyan e gyülésen, t. i. az apostoli iratok valódisága. És épen ez az ok az, a miért ily részletesen érintettem a niceai gyülést. Ugyanis miután Sándor és Áthanasius nézeteivel igen tekintélyes ellenzék állott szemben, az egyh. atyák arra az eszmére jöttek, hogy miután az apostoloknak mégis csak legjobban kell tudniok Jézus természetét, ennélfogva vegyék elé azok iratatait és azok véleménye döntsön. Elévették tehát a keresztény irodalom termékeit, — a melyekből Socrates[1]) szerint Constantin mintegy 50-et öszszegyüjtetett volt caesareai Eusebiussal e gyülésre, — s vitatkoztak azok apostoli eredete, vagy hamis volta felett.[2]) A többség a szerént határozott, a mint nézetei egyik vagy másik könyv tartalmával leginkább megegyeztek. A mely könyvekre nézve a többség megállapodásra jött, azokat apostoli eredetüeknek tekintette, a többire nézve Constantintól egy parancsot eszközölt ki, hogy azok elégettessenek az Arius és hivei irataival együtt.

Az apostoli eredetüeknek nyilvánitott könyvek száma ismeretes. Vannak még ezeken kivül oly új szövetségi iratok is, a melyek az atyák dühét kikerülték. Ezeknek száma, neve és tartalma is ismeretes. Neveiket fennebb érintettem. Azt azonban nem lehet tisztán tudni, hogy mekkora volt az elégetett új testamentomi köny-

[1]) Socratis Hist. Eccl. lib. I. c. 9. [1]) E tárgyra vonatkozólag igen érdekes és jellemző elbeszélést ad Pappus az ő Synodiconjában. Ő ugyanis azt mondja, hogy miután az atyák nem tudtak megegyezni Jézus természetére nézve, elhatározták felkérni Jézust, hogy válaszsza ki a sok ker. irat közül a legjobbakat és legigazabbakat, hogy azok szerint itélhessenek a fenforgó ügyben. Ez okból, egy a végre kitűzött napon bevitték a ker. irodalom kéziratait az e célra pompáson feldiszitett niceai templomba és letették egymás mellé az oltárra. Itt a pátriárka azokat megáldotta és egy kenetteljes beszédben felkérte Jézust, hogy a szent lélek segélye által jelölje ki a valódi iratokat. Az ünnepély este fele kezdődött: az eredmény megvizsgálására pedig más nap reggel volt kitűzve. Isteni tisztelet végével a templom ajtait bezárták és a kulcsott a pátriárka vette magához őrizés végett. A papság egész éjen át imádkozott, a harangok zúgtak, hogy a választás áldásos legyen. Végre másnap reggel kinyílik az ajtó, s íme: a jelenlegi 27 új testamentomi kánonikus könyv érintetlen áll az oltáron, a többiek le vannak hányva a földre. E csoda láttára mindenkit bámulat fogott el, s dicsőitette Istent. Hogy pedig a kiválasztott könyveket ezutánra biztonságba helyezzék az apocryphusoktól, ez utóbbiakat ünnepélyesen megégették". Megjegyzi továbbá, hogy „Sándor és pártja könynyen találtak mellékajtót, melyen a templomba menve, a tetszésök szerinti könyvek kiválasztását eszközölhassék".

vek száma. Mi csak 70-nek tudjuk a czimét az egyh. atyák munkáiból. E könyvek czime, azokkal a helyekkel együtt, a hol az egyh. atyáknál a 4 első százban idézve vannak, a következő:

1.) András cselekedetei. Euseb. H. eccl. lib. III. c. 25. Philostr. Haer. 87. Epiphan. Haer. 47, §. 1. 61, §. 63, §. 2. Gelas. in Decret. apud. Conc. Sanct tom 4. p. 1260.

2.) András könyvei August. contr. Adversar. Leg. et Proph. c. 20. Innocent. I. Epist. 3 ad. Exuper. Tholos. Epist. §. 7.

3.) András evangelioma. Gelas. in Decret.

4.) Apelles evangelioma. Hieronym. Praefat. in Comment. in Matth.

5.) A tizenkét apostol evangelioma. Origen. Hom. in Luc 1, 1. Hieronym. Praef. Comm. in Matth.

6.) Barnabás evangelioma. Gelas. in Decret.

7.) Bertalan apostol iratai. Dionys. Areopagit. de Theol. Myst. c. 1.

8.) Bertalan evangelioma. Hieronym. Catal. Script. Eccl. in Pantaen. et Praef. in Comm. in Matth. Gelas. in Decret.

9.) Basilides evangelioma. Orig. in Luc. 1, 1. Ambros. in Luc. 1, 1. Hieronym. Praef. in Comm. in Matth.

10.) Cerinthus evangelioma Epiphan. Haer 51. §. 7.

11.) Cerinthus jelenései. Cajas Presb. Rom. lib. Disput. apud Euseb. Hist. Eccl. lib. III. c. 28.

12.) Krisztusnak Péterhez és Pálhoz irt levele. August. de Consens. Evang. lib. I. c. 9. 10.

13.) Krisztus neve alatti könyvek. Ibid. c. 3.

14.) Krisztusnak egy levele, melyet a manichaeusok használtak. August. contr. Faust. lib. 28, c 4

15.) Egy hymnus, melyre Krisztus tanitotta a tanitványokat. Epist. ad Ceret. Episc.

16.) Az egyptomiak evangelioma. Clem. Alex. Strom. I, 3. p. 452. 465. Origen. in Luc. 1, 1. Hieronym. Praef. in Comm. in Matth. Epiphan. Haer. 62, §. 2.

17.) Az apostolok cselekedetei, melyet az ebioniták használtak. Epiphan. Haer. 30. §. 16.

18.) Az ebioniták evangelioma. Epiphan. Haer. 30. § 13.

19.) Az enkratiták evangelioma. Epiphan. Haer. 46. §. 1.

20.) Éva evangelioma. Epiphan. Haer. 26. §. 2.

21.) A héberek evangelioma. Hegesipp. apud. Euseb. Hist.

Eccl. I. c. 22. Clem. Alex. Strom. I. 2. p. 380. Orig. Tractat. 8. in Matt. 19, 19.

2.) Helkesaiták könyve. Euseb. Hist. Eccl. lib. VI. c. 38.

23.) Hesychius evangeliomai. Hieronym. Praef. in evang. ad Damas. Gelas. in Decret.

24.) Jakab könyve. Origen. Comm. in Matt. 13, 55. 56.

25.) Jakab neve alatt kiadott könyvek. Epiphan. Haer. 30. §. 23. Innocent. I. Epist, 3. ad Exuper. Tholos. Epist. §. 7.

26.) János cselekedetei. Euseb. Hist. Eccl. lib. III. c 25. Athanas. in Synops. §. 76. Epiphan. Haer. 47. §. 1. August. contr. Advers. Leg. lib. I. c. 20.

27.) János könyvei. Epiphan. Haer. 30. §. 23. et Innocent. I. ibid.

29.) András evangelioma. Epiphan. Haer. 38. §. 1.

29.) Kárióti Judás evangelioma. Iren. adv. Haer. lib. I. c. 35.

30.) Leuciusnak az apostolok cselekedeteiről irt könyve. August. lib. de Fide contr. Manich. c. 38.

31.) Lentitiusnak az apostolok cselekedeteiről irt könyve. August. de Act. cum Faelic. Manich. lib. 2. c. 6.

32.) Lentitius könyvei. Gelas. in Decret.

33.) Leontiusnak az apostolok cselekedeteiről irt könyve. August. de Fide contr. Manich. c. 5.

34.) Leuthonnak az apostolok cselekedeteiről való könyve. Hieronym. Epist. ad Chromat. et Heliodor.

35.) Lucianus evangeliomai. Hieronym. Praef. in Evang. ad Damas.

36.) Apostolok cselekedetei, melyet a manichaeusok használtak. August. lib. contr. Adimant. Manich. c. 17.

37.) Marcion evangelioma. Tertull. adv. Marcion. lib IV. c. 2. et 4. Epiphan. Haer. 42. Proaem.

38.) Máté neve alatti könyvek. Epiphan. Haer. 30. §. 23.

39.) Mátyás evangelioma. Orig. Comm. in Luc. 1, 1. Euseb. Hist. Eccl. lib. III. c. 25. Ambros. in Luc. 1, 1. Hieron. Praef. in Comm. in Matt.

40.) Mátyás hagyományai. Clem. Alex. Strom. lib. 2. p. 380. libb. 3. et 7.

41.) Mátyás neve alatti könyv. Innocent I. ibid.

42.) Merinthus evangelioma. Epiphan. Haer. 51. §. 7.

43.) A názárénusok evangelioma. (Lásd az idevonatkozó idézeteket a 21. sz. alatt).
44.) Pál és Thecla cselekedetei. Tertull. de Baptism. c. 17. Catal. Script. Eccl. in Luc. Gelas. in Decret.
45.) Pál cselekedetei. Orig. de Princip. lib. 1. c. 2. Euseb. Hist. Eccl. lib. III. c. 3 et 25. Philastr. Haeres. 87.
46.) Pál prédikátiója. Lactant. de Ver. Sap. lib. IV. c. 21. Script. anonym. ad calcem Opp. Cypr. Clem. Alex. Strom. lib. 6. p. 636.
47.) Pál neve alatti könyv. Cypr. Epist. 27.
48.) Pál jelenései. Epiphan. Haer. 38. §. 2. August. Tract. 98. in Joann. in fin. Gelas. in Decret.
49.) A tökéletesség evangelioma. Epiphan. Haer. 26. §. 2.
50.) Péter cselekedetei. Euseb. Hist. Eccl. lib. III. c. 3. Athanas. in Synops. S. Script. §. 76. Philastr. Haer. 87. Hieron. Catal. Script. Eccl. in. Petr. Epiphan. Haer. 30. §. 15.
51.) Péter tanja. Orig. Proaem. in lib. de Princip.
52.) Péter evangelioma. Scrap. lib. de Evang. Petri apud Euseb. H. Eccl. lib. VI. c. 12. Tertull. adv. Marc. lib. 4. c. 5. Orig. Comm. in Matt. 13. 55. 56. Hieronym. Catal. Script. Eccl. in Petr.
53.) Péter itélete. Ruffin. Exposit. in Symbol. Apostol. §. 36. Hieronym. Catal. Script. Eccl. in Petr.
54.) Péter prédikátiója. Heracl. apud. Orig. lib. 14. in Joann. Clem. Alex. Strom. lib. 1. p. 357. Lactant. de Ver. Sap. lib. 4. c. 21. Euseb. H. Eccl. lib. III. c. 3. Hieron. Catal. Script. Eccl. in. Petr.
55.) Péter jelenései. Clem. Alex. lib. Hypotypos. apud Euseb. Hist. Eccl. lib. VI. c. 14. Theodor. Byzant. in Excerpt. ad calc. Opp. Clem. Alex. - Hieron. Catal. Script. Eccl. in Petr.
56.) Péter neve alatti könyvek. Innocent. I. Epist. 3. ad Exuper. Tholos. Epist. §. 7.
57.) Filep cselekedetei. Gelas. in Decret.
58.) Filep evangelioma. Epiphan. Haer. 26. §. 13.
59.) Scythianus evangelioma. Cyrill. Catech. VI. §. 22. et Epiphan. Haer. 66. §. 2.
60.) Seleucusnak az apostolok cselekedeteiről való könyve. Hieron. epist. ad Chromat. et Heliodor.
61.) István jelenései. Gelas. in. Decret.

62.) Titán evangelioma. Euseb. Hist. Eccl. lib. IV. c. 29.
63.) Taddeus evangelioma. Gelas. in Decret.
64.) A montanista Themison katholikus levelei. Apollon. lib. contr. Cataphryg. apud. Euseb. Hist. Eccl. lib. V. c. 18.
65. Tamás cselekedetei. Epiphan. Haer. 47. § 1. Athanas. in Synops. Script. S. §. 76. et Gelas. in Decret.
66.) Tamás evangelioma. Orig. in Luc. 1, 1. Euseb. Hist. Eccl. lib. III. c. 25. Athanas. Synops. Script. §. 76. Gelas in Decret.
67.) Tamás jelenései. Gelas. in Decret.
68.) Tamás neve alatti könyvek. Innocent. I. Epist. 3. ad. Exuper. Tholos. Epist. §. 7.
69.) Az igazság evangelioma, melyet a valentinianusok használtak. Iren. adv. Haer. lib. III. c. 11.
70.) Valentin evangelioma Tertull. de Praescript. adv. Haeret. c. 49.

A niceai gyülés ügymenetéről nem sok biztos adatunk van. Azt se tudjuk, hogy vajon e gyülés hivatalosan kánonikusoknak nyilvánitotta-e e jelenlegi újtestamentomi könyveket. Azt azonban tisztán tudjuk, hogy ezt tenni szándéka volt; mert Socrates [1]) szerint Constantin már e gyülésre öszszeszedetett volt mintegy 50 könyvet Eusebiussal. Azt is látjuk az Athanasius irataiból [2]), hogy a többség már akkor megállapodásra jött volt e tekintetben. A honnan a következik, hogy már e zsinat kiválasztotta az új test. könyveket. Kánoni érvényre azonban — legalább az adatok szerint — a 360-ban tartott laodiceai zsinat [3]) emelte legelébb, a mint ezt a maga helyén tüzetesen tárgyalni fogom.

A fennebbiekből önként következik, hogy a kánonikus könyvek megállapitása puszta emberi itélet müve, a többség munkája volt. S ha tán a többség még más könyveket is elfogad, az új testamentom fokosabb lesz.

Ez állitásomra — meglehet — azt mondják az orthodoxok, hogy az új testamentomi könyvek kánonicitásának meghatározása nem emberi itélet következménye: mert a concilium felett a szentlélek őrködött, az ihlette a püspököket arra nézve, hogy a valódiakat ki tudják választani. Azonban ennél sokkal okosabb dolog lett volna a szent lélektől, hogy egyátalában ne is engedje meg à priori, hogy

---

[1]) Socrat. Hist. Eccl. lib. I. c. 9. [2]) Fragm. Epist. Festal. — és Synops. S. Script. [3]) Conc. Laodic. can. 59. οὐ δεῖ ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οὐδὲ ἀκανόνιστα βιβλία ἀλλὰ μόνα τὰ κανονικὰ τῆς καινῆς καὶ παλαιᾶς διαθήκης.

hamis iratok keletkezzenek, melyek az egyház nyugalmát felzavarják, s az elméket tévútra vezessék. Ekkor meg lett volna kimélve a hamis könyvek szerzőinek fáradtsága; meg lett volna kimélve az, hogy a szentléleknek őrt kelljen állani a conciliumok felett, s a püspököket a választásnál ihlesse. Ha a szentlélek őrt állott a conciliumok felett, az egymás után következő zsinatok nem hoznak annyi ellenkező határozatot. A fennebbi okokból tehát kénytelen vagyok — daczára a római egyház követeléseinek — ízetlen mesének nevezni minden oly állitást, a mely azt követeli, hogy a conciliumok a szent lélek őrködése alatt állottak, — s fennebbi nézeteimhez ragaszkodva az új testamentomi könyveknek a többi ker. iratok közül való kiválasztását pusztán emberi itéletnek nyilvánitani [1]).

---

[1]) E megyjegyzésemért, meglehet, sokan aval fognak vádolni, hogy kevés tisztelettel vagyok a conciliumok iránt. Megvallom, én nem is sokat érzek. A történet és tapasztalat erre tanitott. *Socrates* (Hist. eccl. lib. I. c. 9; 10.) szerint azt mondotta Constantin a niceai zsinatra egybegyült atyákról, hogy „a mit azok határoztak, az se több se kevesebb nem volt magának Istennek határozatánál: mert oly érdemes lelkekben a szentlélek lakozván, az felvilágositotta őket“. Azonban *Sabinus*, herakleai puspök, épen azt állitja hogy Constantinon és pamphiliai Eusebiuson kivul a püspökök nagy része tudatlan volt, a kik semmihez nem értettek“. *Pappus* is igen keveset teszen fel rólok, midőn a fennebbi eseményt beszéli el *Synodiconjában*. Egy hires commentator (Mace, N. T. p. 875.), a ki Pappusnak emlitett elbeszélését magyarázta, azt jegyzi meg, hogy „csak ily körülmény igazolhatja azt a vakbuzgóságot, a mely Constantinnak amaz edictumát atlengi, a melyben nem csak azt parancsolja meg, hogy Arius iratait égessék el, hanem még azt is, hogy az is halállal lakoljon, a ki az Arius iratait elrejti, s nem adja át nyilvános megégetés végett. (Socrat. Hist. Eccl. lib. I. c. 9.). — Ha a jeles *Jortinnal* (Remed. Hist. Eccl. vol. II. p. 177) egy oly zsinat ügy-menetét vizsgáljuk a melyet egy barbar fejedelem hivott öszsze, s melyben ő elnökölt, megtaláljuk az indokokat, a melyek a gyülés némely tagjainak irányadói voltak. Ily *indokok* voltak a püspökök részéről: a császár, az ő tanácsadói és kegyencei iránti *tisztelet*; a *félelem*, nehogy valamely hatalmas püspököt — mint az alexandriai is — megsértsenek, kinek hatalmában állott bántalmazni és kinozni minden hatósága alatti püspököt; az az *ijedség*, nehogy őket eretnekeknek tekintsék, a mikor aztán őket megvetnék, elitélnék, kirekesztenék, bebörtönöznék és mindentől megfosztva földönfutókká lennének; továbbá ilyenek: a *közös érdek* valamely tevékeny vezér férfiuval; a többség *kegyének vadászása*, a *parancsolni* és *uralkodni vágyás*; a *tapsra* törekvés; a *hiuság*; a kérdésben levő dologhoz *nem értés*, vagy az iránti *közönyösség*; *baráti* vagy *ellenséges indulat* valaki iránt; régi *előitéletek*; *nyereségvágy*; *türelmetlenség*, — végre az is, hogy némelyek

De mentől tovább menyünk átalános vizsgálódásainkban, annál inkább növekednek a nehézségek. Hogy tehát ezeket kikerülhessük, s az új szövetségi könyvek irodalmának történetét tisztábban megérthessük, fejtsük ki jobban a kérdés alatti tudomány minőségét s állitsuk meg annak rendszerét.

Az újszövetségi iratok története előadja az egyes keresztény iratok keletkezését; azok öszszegyüjtését; a változásokat, melyeken ez iratok keletkezésöktől kezdve részben vagy egészben átmentek; továbbá azt a viszonyt, a melyben ez iratok a ker. egyházhoz állanak, és végre azt, hogy miként használták fel azokat az egyes theologiai iskolák.

Ez a történet egyfelől kritikai, a menynyiben az egyes tényeket részrehajlatlanúl megitéli és megállapitja; másfelől pedig történeti, a menynyiben az egyes tényeket nem önkényesen és esetleg adja elé, hanem saját elvei viszonyának megfelelőleg. Gyakorlatiasság és módszer tekintetében kapcsolatban áll ugyan e tudomány a theologia körébe tartozó tudományokkal, u. m. az exegesissel, bibliai philologiával, archaeologiával, hermeneutikával, — mindazáltal még is önálló, s czélja és átalános becsénél fogva független a theologiai rendszerektől. Ugyanis a kritika útján kiválasztja a hiteles okmányokat s azok alakját és tartalmát megitéli. Az exegesis útján magyarázati, ethikai, nyelvtani, földirati, régiségtani, termé-

már ki voltak fáradva, s vágytak haza csendes otthonjaikba; mások pedig ellenszenvvel voltak minden vita iránt.

Ez okok még természetesebbeknek fognak látszani, ha a zsinatok menetét a niceaitól elkezdve a tridentiig vizsgáljuk. Pál atya, a tridenti zsinat történet irója, azt állitja, hogy „a zsinat sokszor épen ellentett czélból, és eszközökkel 38 évig tartott". Brent a Pál atya által irt történet forditója azt jegyzi meg, hogy „nem lehet elészámlálni azt a végtelen cselt, a melylyel a püspökök e zsinat üléseit megakarták akadályozni: mint futkostak ide s tova, hogy megakadályozzák azokat az előterjesztéseket, melyek által büszkeségőket és jövedelmeiket csorbitva hitték; s mint keresték magoknak saját érdekeit szempontjából a szavazat-többséget". Guicciardini (Hist. lib. IV) azt irja, hogy „a mint a papok hatalmasodtak és vagyonosodtak, kevesebbet-kevesebbet gondoltak a vallással. A vallás hatalmát csak tekintélyök emelésére és arra használták, hogy a népnek új törvényeket alkossanak". Ha mindezeket fontolóra veszszük, bizton elmondhatjuk, hogy csupán az első jeruzsálemi gyülésen lehetett jelen a szentlélek; a többi zsinatokat meszsze kerülte, a mit kétségtelenné tesz az, hogy egy későbbi zsinat legtöbbnyire ellenkezőt határozott az elébbivel, s ez által annak határozatait megsemmisitette, — holott ha a szent lélek vezette volna azokat, következeteseknek kell vala maradniok.

szetrajzi és időtani adatokat nyújt a bibliamagyarázónak az egyes könyvek kellő megértésére. A hittan útján kifejti az egyes könyvek természetét, czélját s megtanitja a keresztény vallás tanitásait. Az egyháztörténet útján pedig megtanitja az egyház keletkezésekor előállott iratok megértését és a későbbi tanok kifejlését.

E tárgy feloszlik 5 tanulmányra.

1.) Az első tanulmány, az irodalom története, a mely előadja azokat a körülményeket, melyek közt az apostoli iratok létrejöttek. Továbbá ismeretet nyújt az egyes ős ker. iratok eredetéről, czéljáról, tervéről, valódiságáról, az egyes szerzőkről és az olvasokról.

2.) A második tanulmány a kánon történetét tárgyalja, vagy is azt, hogy az egyház miként választotta ki és gyüjtötte öszsze az egyes ker. iratokat.

3.) A harmadik tanulmány a szöveg története. Ez előadja a szöveg történetét az iratok keletkeztétől a könyvnyomtatásig. Továbbá ismertetést nyújt az eredeti példányokról, az egyes kéziratokról, a különböző variansokról és recensiokról, mint szintén a szövegnek részekre és versekre való felosztásáról.

4.) A negyedik tanulmány az újtestamentomnak régibb és újabb nyelvekre való forditása történetével foglalkozik.

5.) Az ötödik az exegesis története, mely azt mutatja meg, hogy az egyes felekezetek, pártok és theologiai iskolák miként magyarázták az újszövetség könyveit.

A menynyiben tehát mi nem csak irodalomtörténeti szempontból veszszük vizsgálat alá az újszövetség könyveit, ennélfogva nem tehetjük, hogy néha néha egy-egy viszszapillantást ne vessünk az ó testamentom könyveire is.

Az „újtestamentomi iratok történetének“ ily módon való tárgyalása majdnem egészen új tudomány. Tettek ugyan a régiek is kisérletet ez irányban, mint Chrysostom [1]), Athanasius[2]), Hieronymus, Ambrosius, Junilius[3]), Cassiodor[4]), Augustin[5]), Hadrian[6]), de mindezek csupán kisérletek és inkább az újtestamentomba való bevezetések voltak. Az e tárgybani komoly kisérlet a reformátióval kezdődik. Azelőtt a szellem nem tudott kibontakozni

[1]) Synopsis Sacrae Scripturae. [2]) Fragm. Epist. Fest. et Synops. S. Script. [3]) De partibus legis div. lib. II. [4]) De instit. div. Scripturarum, aut de div. legibus. [5]) De doctrin. Christ. [6]) Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς θείας γραφάς.

a hagyomány uralma alól, hogy ama történeti ismeretre tehessen szert, a melyet ily kritikai vizsgálódás igényel.

De közvetlen a reformátió se hatott kedvezőleg e tudomány kifejlesztésére, mert mind a katholikusok, mind a reformatorok dogmai kérdésekkel voltak főleg elfoglalva. Mind azáltal még is tettek e korszakban lépéseket e tudomány érdekében, még pedig legelébb is a róm. katholikusok. Ők ugyan is azt hitték eleinte, hogy tudománnyal a protestantizmust legyőzhetik. Ez okból sokat dolgoztak a 16-ik százban és a 17-ik elején. Ők öszsze kezdették gyüjteni az adatokat és azokat feldolgozni. Közülök leginkább kitünnek Santes Pagninus[1], Sienai Sixtus[2], J. de la Haye[3], és Richard Simon[4].

Utánok mindjárt a reformátorok veszik kezökbe e tudomány kezelését. Általuk sokat fejlett a bibliai könyvek története. Azonban egészen a 18-ik száz esztendőig minden ez irányban tett dolgozatok kezdetleges müveknek maradnak a kritika hiánya miatt. A reformatorok és hiveik közűl kitünnek Luther[5], Kalvin[6], Walther[7], Calovius[8] Rivet[9], Heidegger[10], és Walton[11].

A mult száz esztendőben Semler[12] és Michaelis[13] kritikai alapot adtak e tudománynak. Ugyanezt az útat követték a jelen száz esztendő elejétől kezdve a theologusok[14]. És ez úton sokat közeledtek az igazsághoz, bárha némely kérdéseket még találomra oldottak meg. Később a mint a kritika jobban mivelve lőn, határozottabban kifejezték egyesek kételyeiket, s igyekeztek kimutatni a kritika jogosultságát[15]. Még később egészen új stadiumba lépet e tudomány, mikor a kritika újabbi nyomozás alá vette az egyh. atyák munkáit, s az apostoli korszak viszonyait és ezek által mintegy újra alakitotta az újtestamentomi irodalom történetét[16].)

---

[1]) Santes Pagn. Isagoge ad ss. literas. 1536. [2]) Sixt. Sien. Bibliotheca Sancta. 1566. [3]) Prolegomena in V. et Nov. Test. 1660. [4]) Histoire critique du V. T. 1678. — Hist. crit. du N. T. 1689. — Hist. crit. des vers. du N. T. 1690. [5]) Luther's Werke. [6]) Calvin Opera. [7]) Officina bibl. noviter adaperta. [8]) Criticus sacer biblicus. [9]) Isagoge ad S. Script. [10]) Enchiridion bibl. ἱερομνημονικόν. [11]) Appar. bibl. chronol. — topogr. — philologus. [12]) Richtung u. Schrift. u. deren Bedeutung für die Wissenschaft. — Abhandl. v. freien Gebrauch. des Kanons. 1771—1775. 4 köt. [13]) Einleit. in d. göttl. Schrift. des N. T. 1750. [14]) Eichhorn: Einl. in. d. A. T. 1780; Apocryph. 1795; ins N. T. 1804. — H. Cludius: Uransichten d. Christenthums. 1808. [15]) De Wette: Einl. in. d. Bibel des A. u. N. Test. 1817. 1826. — Schleierm: Einl. ins N. T 1845. [16]) Credner: Einl. in d. N. T. Geschichte d. N. T. Kanons. — Bleek: Einl. ins A. u. N. T. Berlin. 1850.

A protestantizmusnak ilyen törekvése mellett háttérbe szorult a római egyház a 18. és 19. századokban, annyival inkább, mert átlátta végre, hogy tudományával nem győzheti le a protestantizmust. Vannak ugyan ez időből is munkák róm. katholikusoktól [1], de a vetélkedés miatt ezek is hátramaradtak az idő szellemétől.

Mindenek mellett, — habár egyesek, mint Baur, De Wette, Ewald, Mill, Credner s mások jeles műveket irtak is, — az újtestamentom kritikai története eddig elé csak a Michaelis álláspontján maradt. Én tehát felveszem a birálat által kinyomozott és megállapitott tényeket, s az elébb felállitott természetes rendszerben ugy adom elé az uj testamentom történetét, a mint azt a rajta átvonuló eszme, az anyag és annak kifejtése megkivánja. Ez okból látni fogjuk legelébb is a ker. irodalom termékeit.

Simén Domokos.

[1] Jahn: Einl. in d. göttl. Bücher d. A. T. 1793. — Hug: Einl. in d. Schrift. d. N. T. 1826. — Glaire. Introduct. hist. et Crit. aux livres de l'A et du N. Test. 1843. — De Xivrey: Étude sur le style et le texte du N. T. 1856.

Péchy Simon, kancellár.

(1598—1640)

Péchy Simon egyike azon férfiaknak, kik Erdély politikai és vallásos történetében jelentékeny szerepet játszottak: kinek azonban, mert elég adat birtokában nem vagyunk, tüzetes életrajzát adni, nem áll hatalmunkban.

Miket ezennel hozni kivánok, csak is töredékek. De gondolom, elégségesek lesznek arra, hogy Péchy jellemét egészen máskép tüntessék fel, mint azt a „Rajongók“ czimü regény szellemdus irója állitá előnkbe.

Azt hiszem, mások is voltak, kik Péchy Simont, kiről tudjuk, hogy éveken át utazott, — kit kora legmiveltebb férfiai közé számitottak, — kit fejedelmeink 25 éven át diplomatiai küldésekre használtak, — ki a kényes izlésü Bethlen Gábornak nehány éven át kancellárja volt, — ki homályos születése daczára a Kornis családba házasodott, — s kiről Kemény János fejedelem azt irja [1], „hogy bezzeg nem vala ehez (Kassayhoz, I. Rákóczy György kancellárához) hasonló sordidus ember, hanem uri viselésnek módjában volt mindenekben, és mind hadi, mind országos dolgokban, traktákban, expertus ember vala“: kiről kortársai igy nyilatkoznak, s ki őnerején oly magasra küzdte magát, — mondom, sokan voltak és lehetnek, kik történetünk e jelemét magassabb tulajdonokkal szeretnék a regényben felléptetve látni.

Megvallom, Péchy élete nyomozására engem e regény majdnem minden társadalmi miveltséget megtagadó jelemzése inditott. Mert a mindennapi élet tanusitása szerint, a társadalmi élet magasabb igényei elsajátithatásától az alant született sincs elrekesztve, valamint egy osztálynak sincs arra kizárolagos kiváltsága.

Miután e véleményemnek kifejezést adtam, át kivánok térni az adatokra, melyek egy életpályát tükröznek viszsza, melyből nem

[1]) Kemény J. Önéletirata, Szalaynál 407.

gondolom megtagadhatni, hogy ez egy rendkivuli talentum, egy tudományos és társadalmi miveltséggel felruházott férfi életpályája lehetett.

II.

Péchy eredetét homály fedi. Korában több Péchy nevű egyénnel találkozunk, de ugy látszik, egyikkel sem állot családi összeköttetésben. Kemény János szerint egy pécsi szűcsnek volt a fia.

Egyébaránt semmi különös jelenet; mert azon korban, melyben egy Hunyadi és Martinuzzi, Székely Mózes és mások, bár bölcsöjüket bibor nem ragyogta körül, majdnem a trónig küzdheték fel magokat, Péchy Simon szerencséje amazokétól nem valami eltérő.

A szombatosok énekes könyvében tőle több ének fordul elő, s ezek egyikében, a vers főkezdö betüiben, Péchy neve után e szó Boem, jön elő. Lugosi József, tanár, ki a szombatosok énekeskönyvére commentart irt, e szót Bohemusnak egésziti ki, mintha Péchy cseh eredetét jelentené [1], mi azonban oly gyanitás, mely bizonyitásra vár; valamint az is, hogy ő származott bé Erdélybe, miután testvérét, Annát szintén Erdélyben látjuk, mint sárdi Simén János nejét.

Báró Orbán Elek, Péchy Simon egyik utodja, a mult század közepén kelt, előttem fekvő véghagyománya, eredetéről következőleg nyilatkozik: „Ez a Péchy Simon ifjantan származott bé Erdélybe, és lett Szent-Erzsébeten iskola vagy — tanitó mester [2].) Akkor birta a Szent-Erzsébeti jószágot Eősi Tamás [3]). Ez özvegy ember volt, s három fiát Péchy Simon tanitotta, kik egymásután decedáltak, megholtak; és aztán Eősi Tamás Péchy Simont fogadta fiának, az akkori fejedelem (Báthori Sigmond) consensusából, — és ugyan a fejedelem passusával, recomendatoriájával bocsátotta peregrinatiora, és minthogy diariumot csinált peregrinatiojáról, melyet is könyvbe formált volt, ez a könyv a nénémről Péchy Zsuzsánáról, más sok drága könyvekkel együtt, rám maradtanak vala, és a Rákóczi revolucziokor a Gy.-Szent-Miklósi templomból generális Graven prédálta vala el, egy nagy ládával való könyveimmel s több javaimmal együtt. Ebben a Péchy Simon diariumában olvastam, hogy meg-

[1]) Új magyar muzeum 1851 CXII. l. [2]) Székely. Unitár vallás tört. 133 l.
[3]) Mint az alább következő oklevél mutatja, nem Tamás hanem András.

*

indulván Erdélyből, Bukarestben a vajda mellett esztendeig volt, onnan ment Konstantinápolyba, ott a fővezér mellett tovább másfél esztendőnél lakott: átkelvén a tengeren, lement Afrikába, és Karthagoban hét esztendeig lakott: onnan megint átjött Európába, Romában és Neapolisban sok időkig lakott. Neapolisból ment a Spanyol királyhoz, onnan a Portugal királyhoz, onnan Franczia-országra, és aztán viszszatért Erdélybe. Tizennyolcz (?) esztendő tölt peregrinatiojában, a peregrinatioban költ irása szerint: a magyar nyelvvel együtt 12 nyelvet tudott. Az alatt Erdélyben is fejedelem-változás lett, s ment először is a fejedelemhez az éppen lemondott, s induló félben levő Báthori Zsigmondhoz, lévén a régens fejedelem Görgényben; sietett volna menni fogadott atyjához, Eősi Tamáshoz, de a fejedelem tartoztatta, kivánta a peregrinatioról való sok experimentiaját hallani: hanem postát adott, ki által tudósithassa Eősi Tamást érkeztéről: az megint rescribalt, hogy siessen hazajőni, mert beteg ágyban vagyon, s a fejedelemnek is könyörgött, hogy bocsássa el; maga adott hintót alája a fejedelem, a melyben Szent-Erzsébetre ment, de érkezése után három óra felett nem élt Eősi Tamás, meghalt, Péchy Simon minden javaiban benne maradott, s a fejedelem hirével el is temette fogadott atyját. Feleségűl vette el Kornis Farkas leányát .... Nagyon elément dolgában. Succedalván Bethlen Gábor a fejedelemségbe, mikor már ez a fejedelem a magyarországi koronát is elnyerte volt, ekkor már Péchy Simon volt az immediator a Bethlen Gábor és a római császár accordálásukban. Ezekben az időkben aquirálta Péchy Simon a Balázsfalvi, Radnóthi dominiumokat, de akkor Csanád, Nagy-Csergő, Sorostély és Holdvilág is Balázsfalvához való volt, ezenkivűl is nagy sok jószágot szerzett volt."

Az itt elbeszéltekből csupán 18 évi utazását nem irhatjuk alá, mert ha 18 évet utazik, akkor a később kelt fejedelmi adománylevelekben azon kifejezés, hogy kora ifjuságától a fejedelmeknek szolgálatokat tett, [1]) elé nem fordulhatott volna.

Szent-erzsébeti iskolamesterségére szintén megkivánjuk jegyezni, hogy azon időben az unitáriusoknak ott ugy nevezett particulájok volt.

Az általa megtanult nyelvekről, Kemény János igy folytatja:

---

[1]) A primis juventutis suae tett hivatali szolgálataiért, mond a Balázsfalvi adomány-oklevél J. Kemény Diplomatarium VII. 177.

„igen tudós, mind a theologiában mind egyéb arsokban, deak, gö-gög, zsidó, chaldeai nyelvekben“.

Viszszajövetele éppen Báthori Zsigmond első lemondása, 1598 apr. napjaira esik, s alkalmasint kétségbe kell vonnunk azt, mintha Eősi még csak három napot élt volna, mert Báthori Zsigmond, mikor az alább következő okmány kél, már egy hónappal azelőtt lemondott, s apr. 15-én ki ment volt Erdélyből.

Minő feltételek mellett fogadtà Eősi Péchyt fiává, s mily okmányt adott ki viszszajövetelekor, gr. Kemény József Appendix Diplomatarii czimű gyüjteménye után jónak látom ide iktatni, mint következik:

Mi Sámsondi András Deák szőkefalvi és Jankó Balázs sárdi, adjuk emlékezetre ez mi levelünket, hogy mi előttünk az vitézlő szent-erzsébeti Ősi András személye szerint szembe lévén, minden atyjafiainak, rokonságinak, egyebeknek is mindeneknek kiket ez alatt megirt dolog illetne, vagy jövendőben illethetne, terheket magára vevén, tön ilyen vallást: mivelhogy ö sok esztendöktől fogva nyavalyás ember volt, magával is tehetetlen, most is azonképpen, és azolta Péchy Simon Deák ötet nemcsak ugy mint szolga, hanem annál felyebb való hűséggel, szeretettel szolgálta, magának és jószágának, marháinak gondját viselte, annak felette látván Péchy Simonnak tökéletes jámborságát, emberségét, nemes erkölcseit, és hogy mint fejedelemnek, s az hazának szolgálatjára alkalmatos és elegendő ember lenne, mind az okon Ősi András magtalan ember levén, azt a Péchy Simont fogadá örökös fiának, szintén mintha ő szülte volna, és minden jószágában, örökségiben ő maga után haeresinek és successorának vallá, kiért ez után nem Péchy névvel, hanem Ősi Andrásról és ugy mint az ő atyai nevéről Ősi Simonnak, neki tulajdon fiának neveztessék ez napságtól fogva. Az Ősi András jószági pedig ezek: Andrásfalva és Oláh Hidegkut egész faluk, Ujlak nevü telek, négy falu határa, Sárdi, Pipei, Oláhsákodi portioja, ezek Küküllő vármegyében, ismét Szt.-Erzsébeti udvarháza és ottan való portiója, Magyar-Hidegkuti, Magyar-Sákodi, Nagysolymosi, Bözöd és Alsó-Boldogaszonyfalvi portioi, Udvarhelyszékben, alias, Keresztur székben. Ezek felett Lapádi portioja Fejérvármegyében, vagy ha a székelyek jobbágyságban maradnak, evel Cziriákfal-

va, Gebertfalva Udvarhelyszékben. Mindezekben a fenn megnevezett jószágokban. és ezekhez tartozó mindenféle határiban és örökségiben, akármi névvel neveztessenek, fogadja fiává, az mái napon ezt az megnevezett Simont örökösképpen fiiuról fiura, és ez ...... az az minden joszágát neki vallja, hagyja és köti azon igazsággal, és .... folyásával, kivel ő is birta, mindez jószágokról privileg.... és egyéb leveleivel egyetemben. Mely dolognak bizonyságára adtuk ezen ..... levelünket pecsétünkkel megerősitettet, mely költ ..... Sz. Ersébeten ..... Udvarhelyszékben. 1598-ban pünkösd havának tizedik napján.

III.

Az előadott modon tudományhoz, tapasztalatokhoz s a szép birtokhoz jutván, csak hamar megnyilt előtte a pálya.

A mint hazajött, viharos korszak állt bé. A kormány egyre változott. 1598 aprilisétől Mária Kristerna, Báthori Zsigmond, Báthori Endre, Mihály vajda, Básta váltogaták egymást fel: mignem Székely Móses fellépésére Báthori Zsigmondot 1601 jan. ismét viszszahozák, s harmadszor lépteték trónra.

Mi része volt Péchynek sogora, Székely Mózes e vivmányában, nem látjuk jelezve: anynyit látunk mégis, hogy Péchy a bejött Báthori Zsigmondnak 1601-ben titoknoka lett; mint ilyet a fejedelem 1602 maj. 12-én örökölt javaiban megerősité; s hogy ugyanez év juliusában az ismét tronvesztett Báthori Zsigmondot mint titoknoka kiséré el Lengyelországba.

Mikor jött haza, nem látjuk felderitve. Ez idő után csak pár év mulva Bocskai alatt tünik fel ismét, mint Bocskai kedvencze, és Magyarhonban mellette levő belső titoknoka. Mint ilyennek Bocskai 1606 apr. 25-én okmányt adott ki, melyben a fenörökölt, s Báthori Zsigmondtól elismert javaiban ujra megerősité. Ez okmány melynek eredetije birtokomban van, s szintén most jelenik meg először, igy hangzik:

Stephanus Dei gratia Hungariae Transylvaniaeque Princeps et Siculorum Comes etc. Fidelibus nostris, generosis Egregiis et Nobilibus Caspari Beőleőny, Joanni Bibarczfalvy alteri Joanni Palosy, Ambrosio Barkay et Stephano Somogyi juratis seribis et

Notariis majoris Cancellariae Nostrae, de Curia nostra ad id specialiter transmissis; Wolfgango Bethlen de Bun, Joanni Semien de Sárd, Francisco et Stephano Darlacy seniori de Cikmántor, Georgio et Balthazari Geréb de Szt.-Márton, Michaeli Nemes, Nicolao Jármy, Michaeli Simon de Szőkefalva, in Comitatu de Cüceölleö, item Balthazari Károli vice Comiti Joanni Rákosiu, vice judicem judicialium comitatus Albensis Transylvaniae, Ladislao Elekesy de Enyed, in dicto Albensi, Nicolao Semien, Petro Mihály de Kadács, Joanni Lörincz, Benedicto Lukács de Uj Székely, Andrea Gereb de Fiadfalva, Petro Szabo, et Ladislao Kovács de Uj-falu in Sede Siculicali Udvarhely, presentes nostras visuris salutem et gratiam nostram. Cum nos literas illas consensuales, serenissimi Sigismundi Bathory alias Principis Transylvaniae, quibus mediantibus Generosus quondam Andreas Eösy de Szt.-Ersebet, Generosum Pechium intimum Secretarium nostrum fidelem sincere nobis dilectum, in filium proprium naturalem et generationalem, (igy) certis et evidentibus de causis adoptasse, elegisseque, ac universorum bonorum, nempe totalium et integrarum possessionum Andrásfalva et Oláh Hidegkut, ac Praedii in territorio possessionis Ujlak existentis nuncupatarum, porcionumque possessionariarum in Sard, Pipe, Oláh-Zsákod in C. de Kükeölleö, et Szt.-Ersebet, domusque et Curiae Nobilitaris in eadem, ac M.-Hidegkut, Magyar-Zsákod, N.-Solymos, Bözöd et Alsó-Boldogasszonyfalva in sede Siculicali Udvarhely, alias Keresztúrszék vocata, nec non in Lápod nuncupatis possessionibus in Albensibus Transylvaniae comitatibus existentibus habitorum, in literis adoptationalibus consensualibus, et nostris superinde confirmationalibus praemissorum et denotatorum, aliorumque jurium suorum, tam mobilium quam inmobilium quovis nominis vocabulo vocitatorum, eo jure et proprietate iisque literis privillegialibus, aliisque literalibus instrumentis super memoratis confectis et emanatis, quibus annotatus Andreas Eösy tenuit et possedit, tenendorum et possidendorum praedictum Simonem Pechy, tanquam verum legitimumque haeredem et successorem constituisse, et fassus esse dinossebatur, vigore aliarum literarum nostrarum confirmationalium superinde confectarum et emanatarum salvo jure alieno clementer approbaverimus, ratificaverimus, et perpetuo valituras confirmaverimus. Attentis praeterea et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis, gratissimisque obsequiis praenominati

generosi Simonis Pechy, quo ipse cum antea semper Principibus Transylvaniae. praedecessoribus nostris. tandem nobisque. cum in aliis negotius fidei et diligentiae Suae commissis. tum vero in hoc. quo ad praesens fungitur munere a secretis nostris. continue lateri nostro adhaerens, constanti fidelitate, et sincera animi promptitudine exhibuit et inpendit. ac in futurum quoque exhibiturus et inpensurus est. Totum etiam et omne jus regium si quod praedictis possessionibus, portionibusque possessionariis, praedio, et domo seu Curia nobilitari in eisdem etiam aliter qualiter quunque existent vel habentur. aut eadem et idem, nostram personam quibusquunque causis viis. modis et rationibus concernerent, collationes, simul cum cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, quovis nominis vocabulo vocitatis. ad easdem et idem de jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus. memorato Simoni Pechy. ipsiusque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis. in perpetuum gratiose dederimus donaverimus et contulerimus; velim usque eundem Simonem Pechy in dominium dictarum possessionem, portionumque possessionarium, praedii item, et domus seu curiae nobilitaris. dictique juris regii in eisdem qualiterquunque habiti, per vos legitime facere introduci. Super quo vobis harum serie comittimus et mandamus firmiter, ut acceptis praesentibus etc. (itt a statutoriák szokott irmodorában a fennebbieket még egyszer elé számlálván. végződik) Secus non facturi. Datum in libera civitate nostra Cassoviense, die vigesima quinta mensis Aprilis, Anno domini milesimo sexcentesimo sexto. Alól középben rá nyomott ostya pecsét Bocskai czimerével. [1]

Ezen okmány, mely Péchynek fogadott atyjától kapott javait Bocskai részéről is biztositja. nyilván kifejezi, hogy Bocskai mellett mint belső titoknok szolgált; s Bocskainak mily kegyébe jutott, mutatja az, hogy Bocskai őt 1606 dec. 17-én tett végrendeletében Alvinczi Péter, Örvendi Pál mellé, végrendelete egyik végrehajtójának nevezte ki. [2]

Hogy Rákoczi Zsigmond fejedelemnek szintén szolgálatokat tett, mutatja, hogy Szent-Pétert, Berkenyest neki 400 forintban inscribálta. Azonban az öreg Rákóczi nem birván magát fentartani. miután az ország rendei Báthori Gábor behozatala iránt folyvást

---

[1]) Másolata. Bocskai Liber Reg. III. I. l. — [2]) Rumy Monumenta II. 315.

egyezkedtek, a hozzá küldött követség között Péchy Simont is ott látjuk; söt 1608 elején, midon a rendek Báthorihoz egy küldöttséget inditottak, melynek feladata volt Báthori trónra lépését és Rákóczi lemondását formulázni, a kiküldetéssel Rákóczi és a rendek részéről Péchy és Szilvási Boldizsár tanácsos bizattak meg. [1]

A trónra lépett Báthori Gábor Péchyt 1608 máj. 27-ről kelt adománylevelében, mint a Báthori ház régi hivét, a rendek által rábizott hozzája küldetésének megemlitésével, Szt-Péter és Berkenyes s a hozzá tartozó részjószágok birtokában szintén megerősitette. [2]

IV.

Mily szerepet vitt Báthori Gábor alatt, nyomait nem ismerjük. Ugy látszik alatta tanácsosi méltóságra emeltetett. Fénykora Bethlen Gábor felléptével kezdődik, ki alatt, mindjárt kezdetben, mint ország kancellára, tehát a hon legmagasabb méltóságában jelenik meg.

Bethlen Gábor felismervén benne a talentumot, bizván eszében és tollában, az 1614 máj. 1-re hirdetett hongyülésen, II. Mátyás király jogtanácsosaival egyezkedni Péchyt bizta meg. II. Mátyás Bethlen Gábor fejedelemsége elismerése feltételeül Váradot kivánta: e felett a királyi felhatalmazottak Péchyvel hosszas szó és tollharczba bocsátkoztak, mi végre is máj. 12-én minden eredmény nélkül félbeszakadt. Azonban Péchy oly tetszést vivott ki a fejedelemnél magának, hogy 1615 január 7-én öt a balásfalvi kastély és urodalommal jutalmazta. [3]

A félbeszakadt egyezkedést, ha a magyarhoni nagyok Homonnai Erdély elleni fellépésének ellen nem szegülnek, Bethlen fegyverreli megtámadtatása követte volna. Azonban a magyarhoniak ellenmondása, s Bethlen Gábor eszélye elforditá a vihart, mart. 2-án követeket küldött: tractát kezdettek, s 1615 máj. 6-án aláirva a nagyszombati tracta, mi által II. Mátyás Bethlen Gábort fejedelemnek elismerte. Erdély részéről e követség élén a mi Péchy Simonunk állott, mint kancellár, s alkalmasint ezen eljárása jutalmául kelhetett Bethlen Gábornak azon adománya, melynél

[1]) Erdély történelme IV. 191. — [2]) Báthori G. Liber regiusa IV. 43. — [3]) Kemény Jos. Diplomatar VII. 177.

fogva 1617 jan. 20-ról „azon érdemeire, melyeket a fejedelem beiktatása óta tanusitott. Küküllőmegyében: Petend, (?) Péterfalva. Szancsal, Ponárd (tán Pánád), Iklód, Szépmező, Bénye, Szpin; Fejérmegyében, Enekő (?) nevü falukkal ajándékozta meg. S ezzel Péchy a hon leggazdagabb fiai, a hon legnagyobb emberei közé jutott fel. Szerencse csillaga tetőpontjára emelkedett.

V.

Azonban szerencséje délpontján nem soká tarthatá fenn magát, csillaga váratlan sebes homályosulásnak indult. Szolgáltatott-e valódi okot, hogy Bethlen Gábor bizalmát elveszitse, vagy tán csak Bethlen Gábor nem örömest látott oldala mellett oly férfit, ki tán terveiben nem bizott feltétlenül, — még mind nem birjuk felderiteni.

Tudjuk, hogy Bethlen Gábor, a mint fejedelmi székében megerősödött, Bocskai nyomdokait követve, a magyar tron helyreállitása nagy munkáját tüzte czéljául. E végre 1619-ben seregét felülteté, s csakhamar a lett a következménye, hogy a magyarhoniak egy része Bethlen Gábort előbb fejöknek, majd fejdelmöknek, végre királyoknak választák. Ezen lépések igen természetesen II. Ferdinánd királyt is fegyverre kelték; a háboru folyt, Bethlen Gábor a cseheket is felkölté; a császári sergek itt és ott megoszolva harczoltak; a katholicus hatalmak 1620 sept. Csehországra rontottak; Bethlen, hogy a cseheket megsegitse, Péchy Simon alatt nehány ezer embert Csehországba inditott: — azonban nov. 8-án Prágánál a csehek teljesen tönkre veretének, a nélkül, hogy Péchy a csatára megérkezett volna.

Ez órától fogva Péchy a gyanusitás folytonos üldözésének volt kitéve.[1]) Mint a ki saját erején emelkedett fel, s nem támogatták hatalmas családok, az utána következőknek czélpontjává lett. Lehet, hogy gazdagsága és tudományának érzete, a fejedelem és környezetével szemben, tulbizakodottá tette, mihez a szerzési és kitünési vágy is hozzájárult: elég, hogy ez órától Péchy sem az ország, sem a fejedelem osztatlan bizalmát többé nem birta.

Péchy szerencsétlenségéhez még annak is hozzá kellett járulni, hogy az 1621 tavaszán megnyitott háboru igen kedvezőtlen

---

[1]) Kemény János önéletirása 10. l.

kilátások mellett kezdődött. Bethlen Gábor Kassáról Bécs ellen indulván, mártiusban a Duna partján fekvő Haimburgot ostrom alá vette. Azon hir terjedtére, hogy a várőrség csak azt várja, hogy a támadás szerveztessék, rögtön feladja magát: Bethlen Gábor marc. 24-én a nádort és Apponyi Pált, az erdélyiek közül Jakosich Andrást és Péchy Simont egyezkedésre küldte ki. Megkisértették az egyezkedést, de nem sikerült. Erre ostrom következett, mi azonban sok ember életébe került, mert a várőrség feladási szándéka csak szinlett vala.

Ezen egyezkedés és ostrom megsemmisülése Péchy szerencséjét teljesen eltemeté. A nádor és Apponyi Bethlentől elpártolván, Bécsbe mentek; több magyarhoni főur, kétségbe esve Bethlen Gábor további szerencséje felett, szintén elhagyá. Péchy szintén azon gyanuba jött, mintha 40,000 tallérral megengedte volna magát vesztegettetni. [1] Igaz vagy nem, sem a körülmények, sem a történelmi adatok nem deriték fel. Azonban anynyi tény, hogy Bethlen Gábor kegyét teljesen elvesztette: s miután az erdélyi hadak az engedelmességet felakarák mondani, s Bethlen Gábor hazabocsátá őket: pünkösd hetében Váradon Péchy arra ébredt, hogy Kamuthi Balázs szobájába lépett, s a fejdelem nevében foglyul ejté. [2])

Egyelőre Szamos-Ujvárra záratott.

Nymbusának egyszerre vége lett. Neje Kornis Judit, ez év mátiusában meghalván, Péchy támasz nélkül látta magát.

VI.

Péchy elfogatása mintegy jeladás volt teljes megbuktatására. Kancellársága Kovácsoczi Istvánra ruháztatotott. Vagyona meg lett támadva.

Az alulról emelkedett embereknek közös szerencsétlenségek, hogy mihelyt állásukat elvesztik, miként a földről felemelt Anthaeus elvesztik erejöket.

Mint gazdag, sok uj szerzeményekhez jutott ember, nem csekély martalék volt a szintén gazdagodni vágyó udvaronczoknak, kik kezet nyujtottak arra, hogy teljesen megsemmisitsék.

Szellemi fensősége most már csak vesztése mérlegében szolgált suly gyanánt.

---

[1]) Erd. tört. Adatok. I. 232. — [2]) Kemény J. önéletirata 9. l.

Csak is igy következett bé azon fogsága, melyben soha el nem itéltetett, mert az árulást reábizonyitni nem birák. Azonban hogy menynyire megkivánták alázni, fentartja azon levele, melyet szamosujvári rabságából, jul. 30-ról Bethlen István gubernatorhoz intézett.

E levélben, mely inkább kérelemlevél, annak elmondása után, hogy a levelezés, a külvilággali érintkezés megtiltatott, hogy az irás megtiltatván csak olvasás, imádkozás és sirással töltheti idejét, arra kéri a gubernátort, hogy vétesse le róla a nehéz vasat, mert mint már öreg embernek lábai dagadoznak, s jobb esetben vitesse magához, tartassa ott fogságban vagy kezesség mellett bocsátassa szabadon. A levél folyamán felhozza, mikép azt sem képzeli, miért vonta magára a fejedelem ekkora haragját, miután ő a fejedelem vagy ország ellen practikát nem forralt, — felhozza, hogy a pozsoni tracta alkalmával igaz ugyan, hogy neki a német pénzt igért, de azt a fejedelemnek jelentette, s az, olyszerü elfogadásában, hogy beadja, bele is egyezett volt, mindazáltal hozzá nem jutott,— a haimburgi tractáról ellenben azt mondja, hogy itt igéretről szó se lehetett, mivel a német teljesen fenhéjázolag viselte magát; a nádor és Apponyi elpártolásában, nem csak hogy része nem volt, de tervöket vele nem is közölték. [1])

E levél irálya teljesen magán hordja a mély vallásos érzelem kifejezését, s nem csak bibliai idézetekkel van elöntve, de egyszermind arra is hivatkozik, hogy practicába csak azért sem bocsátkozhatott volna, mert tiltja azt vallása.

VII.

Hogyan tölté rabsága többi idejét, nem látunk reá adatott. A mint forgalomból kiesett, mint régi pénz, elveszté jelentőségét. Hogy mikor szabadult ki, arra sem birunk felelni; csak isménti életjele gyanittatja, hogy Bethlen Gábor halálával, e szerint mintegy kilencz év mulva kapta viszsza szabadságát.

A mint fogságra esett, jószágait egyszerre megtámadák. Legszebb jószágát, a balázsfalvi uradalmat, melyhez Tür, Csifud, Veze Sz.-Patak, Mártontelke, Szépmező, Ladormány, Tothfalu, Iszpin, egész faluk, s a bényei, szancsali, panádi, iklodi részjószágok tar-

[1]) Erdélyi Tört. adatok III. 350—57.

toztak, — ugy szintén Sorostélyt és Péterfalvát, a hozzá tartozó részjószágokkal iktári Bethlen István a fejedelem testvére foglalta el. Péchy csakhogy többi jószágait visszakaphassa, 1630 febr. 27-én Bethlent a birtokban benne hagyá. [1] De a midőn felderült, hogy a fejedelem Balázsfalvát a Bethlen István fiának, Péternek véghagyományozá: fellépett, s 1631 aug. akép békélték el, hogy Balázsfalva oda marad ugyan Bethlen Péternek, de kárpótlásul helyette, a vécsi várhoz tartozó Köbölkut, Paszmos és Visolya egész falukat s pár rész joszágot kapott: a mellett azon egyezményre léptek, hogy a melyik elobb kihal, az ezen joszágokat a másikra viszsza szálitsa De mivel ugy látszik, Bethlen Péter a kölcsönös egyezkedés pontjait nem tartotta meg: Péchy ezen egyezkedésnek, Zsuzsa Gál Ferenczné, Krisztina Farkas Ferenczné, Judith Angyalos Istvánné nevében, 1637 jun. 5-én ellene mondott.

Egy más joszágát, Eeselt, mi részint Megyesszékben, részint Fejérmegyében feküdt, Bethlen Gábor szabaddá tette vala, azonban Péchy a pert ezek ellen is meginditotta, s a per 1631 nov. 15-én avval végződött, hogy az eeseliek Péchynek 1700 frtot fizetek.

E szerint ismét tekintélyes vagyonhoz jutott; de a közügyekben szerep többé számára nem nyilt: s hogy még ezután is a hon előkellői közé számiták, arra nézt felemlithetjük, hogy a midőn I. Rákoczy Gy. az ellene harczra kelt Bethlen Istvánnali csatája után 1636 nov. 6-án Boros-Jenőn békét kötött, a Bethlen Istvánnak kiadott biztositó okmányt, a táborban jelen volt főurak közt Péchy Simon is aláirta.

VIII.

Adataink sokkal hiányosabbak, mintsem Péchy tüzetes jellemrajzát adhatnok, s életrajza mozzanatait lélektani alapokra fektethetnők. Minden bevezetés nélkül felemlitjük, hogy tárgyalásunk hősének nem volt elég az elbeszélt bukás; mert alig emelkedett fel, még nagyobb bukásnak ment elibe.

---

[1]) Kémény Jos. Diplomatar. VII. 483. [2]) Kemény Dippl. VII. 557. 565 [3]) Kemény Dippl. VIII. 151. [4]) Kemény J. Dippl. VII. 511. 533. [5]) Okl. Uj magyar Muzeum 1856. 246.

Péchy kora egy volt a legfánátikusabbak közül. A theologus és politikus csak nem egy fogalom. A fejedelmek benn és künn, mintegy divatot csináltak abból, hogy országukat tüzzel vassal egy vallás procrustesi ágyába fektessék.

Olvasóink figyelmét e sorok irójától, ugyan e folyóiratban közölt „A szombatosok Erdélyben" czimű tanulmányára utalva [1]), csak mint tényt emlitjük fel, hogy azon időben különösön Udvarhelyszékben a szombatosság igen el volt terjedve, s hogy a XVII. század elejétől ez ideig folyvást üldözték.

I. Rákoczy György szintén üldözőbe vette. Az 1635. aug. 29-ki fejérvári országgyülés a szombatosokat fő és vagyonvesztés terhe alatt valamely más bevett vallásra térésre hitta fel, — az 1638 apr. 13-ki gyula-fejérvári gyülés már oly keményen lépett fel, hogy jul. 1-én Dézsre megidézte őket.

Péchy Simon e fellépés által igen közel volt érdekelve. Mint tudjuk, a szombatosságot Péchy fogadott atyja, Eőssy András kezdette, s bár legkissebb nyomát sem látjuk, hogy Péchy mig fényes hivatalait viselte, szombatos lett volna: meglehetős gyanunk van, hogy 1621—1630-ig tartott fogságában, mint elkeseredett ember, magát szent elmélkedésekre adta, mint orientalista a bibliába mélyedt, s hogy a mikor börtönéből kijött, azt mint szombatos hagyta el. Fenmaradt valásos énekei, s azon hagyomány, miszerint a ma már részben zsidó vallásra tért Bözödújfalut egy éhség alkalmával gabonaosztással téritette át — még akkor is jelzenék, ha az itt következő események nem igazolnák.

A dézsi gyülés megnyilt. 1638 jul. 7-ikén a szombatosokra a fő és vagyonvesztést kimondák; s oly sokan kerültek rabságra a mint a kronikások magokat kifejezik, a várak alig győzék őket békókkal. Péchy Simon szintén megsententiáztatott [2]) viszszaszerzett javait, u. m. Paszmot, Visolyát, a répafalvi, korod-szent-Mártoni, udvarhelyi, szénaverősi, fületelki, korodi, solymosi, kis-szőllősi részjószágait, s magát Szent-Erzsébetet is elvesztette.

Péchy tehát ismét fogságba került, még pedig ez úttal Kővárba. Az okmányokat, melyek alapján kiszabadult, már közre adtuk [3]). Az egyik okmány egy kezes levél nov. 11-ről, melyben Erdély főrendei Péchyért 10,000 ft. kezességet válalnak; egy másik-

---

[1]) L. Keresztény Magvető IV. 244—26. [2]) Erd. Tört. Adatok. IV. 50.
[3]) Keresztény Magvető IV. 255.—260. l.

ban Péchy az elébe tett feltételeket elfogadja: lemond a szombatosságról; elfogadja, hogy Erdélyből engedelem nélkül el nem távozik; s ennek ellenében Szent-Erzsébetet, melyhez helyt s a szomszédos falvakban 70 jobbágy tartozott, a fejedelem az ő és neje életéig viszszabocsátotta. Ez utolsó okmány 1639 májusában aláiratván, másodszor is megszabadult.

Azonban a végső csapást Péchy nem élhette tul; nem soká 1640-ben meghalt, a nélkül, hogy javait viszszaszerezhette volna. A menynyiben Erdély határát át nem léphete, Benkőnek némi igaza van, hogy honesta custudiaban hala el[1]).

Tanuságos életpálya. A honnan emelkedett, oda jutott viszsza. A miért Eőssy fiáva fogadta, hogy tévelygésének terjesztője legyen, ebbeli fatumát, ugy látszik, nem kerülhette el. De csak ugy látszik, mert anynyival tartozunk életpályájának, miszerint kimondjuk: láttuk felemelkedni, láttuk megbukni: a tény előttünk áll; de felemelkedésének okait nem ismerjük, bukása okai történetileg bébizonyitva nincsenek.

IX.

Hátra van még, hogy családi életére némely megjegyzéseket hozzunk.

Péchy Simon kétszer nősült. Első neje Kornis Judit, homorod-szent-páli Kornis Farkas leánya. E szerint először Erdély legelőkelőbb családai egyikébe házasodott. Székely Mózes fejedelemnek sogora lett.

Kornis Judit 1621 mart. meghalván, első fogságából kiszabadulta után másodszor is nősült, Barabási vagy Barlabási Katát vévén el, ki szintén a jobb családokhoz tartozott. E neje tulélte őt.

Első nejétől egy fia s négy léánya, második nejétől egy leánya született. Orbán Elek fennemlitett véghagyománya nyomán családfáját következően állithatjuk öszsze.

---

[1]) Benkő. Geneal. Trans. II. 242.

N. N. **Péchy Simon** atyja.

Péchy Simon † 1640.
1-ső neje **Kornis Judit** † 1621.
2-ik neje **Barabási Kata.**

Péchy Anna,
Sárdi Simén Jánosné.

Gyermekei:

1. Fia †.

2. **Krisztina,**
Farkas Ferenczné.

3. **Erzsébet,**
Vitéz Gáborné,
Haller Péterné.

4. **Judit,**
Angyalosy Istvánné.

5. **Zsuzsánna,**
Gál Ferenczné,
Mikes Jánosné.

6. **Margit,**
Gyulay Ferenczné.

Nem lesz felesleges e táblázatot kissé megvilágitnunk.

Péchynek egy fia volt, kit 18 éves korában a ló eltiport. Életbe maradt és családot alkotott öt leánya közül a négy első, első nejétől, a legkisebb Margit, a másodiktól született.

Krisztinát bögözi Farkas Ferenczhez, a mai báró Orbán család alapitója Orbán Elek édes anyja atyjához adta férjhez.

Erzsébet lőn először mindszenti Vitéz Gáborné, másodszor viczei Haller Péterné. Haller Péter küküllőmegyei főispán és Péchy Erzsébet 1647 febr. 25-én jószágaik felett azon kölcsönös egyezményre léptek, hogy ha fiok Péter, s leányok Erzsébet kihal, a Péchy jószág száljon a Hallerné testvére, Krisztinára. Leányuk már 1649-ben özvegy, [1]) fiok Péter, később Bethlen Juditot vette volt el, de kihalt.

A harmadik, Judit, egrestői Angyalósi Istvánhoz ment nőül.

A negyedik leányát Zsuzsánnát, először Kénosi Gál Ferencz vette volt el, ki mint Orbán irja, sánta, félcsipőjü nemes ember volt, de azért adta hozzá Péchy Simon, mivel hires prokátor, s igen nagy jurista volt, Péchynek pedig minden jószága acquisitumból állott; — később e Gál Ferencz ország directora. Meghalván Gál Ferencz, zabolai Mikes János vette el. Gyermekeket nem hagyott hátra.

Az ötödik leánya, Margit, fiatal korában maradt árvaságra. I. Rákoczy György adta férjhez Gyulai Ferencz váradi kapitányhoz, a mai gróf Gyulai család Erdélybe szakadt törzséhez; s egyszersmind Péchy Andrásfalva nevü confiscált faluját Rákoczy 1644 mart. 24-én nekik adományozá. [2]) Kővári László.

---

[1]) Jos. Kemény, Append. Dipl. XVIII.
[2]) Szalárdi 135, 463, 465. Kemény, App. Dipl. XVIII.

A vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszternek az országgyülés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben I. rész

Lehetetlen a legőszintébb méltánylattal nem üdvezelnünk kedves emlékü volt miniszterünk, B. Eötvös Józsefnek, fájdalom, ez utolsó művét- illetőleg jelentését, melyben alkotmányos érzelmeihez hiven, a miniszteri felelőség valódi értelmének felfogásával egyfelől számot adott az országgyülésnek hivatalos munkálkodásáról, más felől egy hű képet kivánt feltárni a törvényhozás és az egész nemzet elött az ügyről, melyet vezetett. Népnevelésünk érdekében egyedüli óhajtásunk, bár e jelentés ne lenne csak hivatalos irat, hanem nyujtatnék alkalom arra is, hogy az érdeklettek és érdeklődők olcsó áron kereskedés utján megszerezhessék. Ezért szükségesnek tartjuk olvasóinkkal részletesen megismertetni.

A jelentés I. szakasza szól a népoktatás tényleges állapotáról.

Ezen szakaszhoz csatolt táblás kimutatások szerint van tanköteles növendék fiu és leány 6—15 évesig:

A királyhágón tul	1,928,679
Erdélyben	356,062
együtt .	2,284,741

A tankötelesek közül tényleg iskolába jár:

A királyhágon túl	1,001,041
Erdélyben	151,074
együtt .	1,152,115,

Mely szerént 1,132,626 gyermek, az az: a tanköteleseknek majdnem fele növekszik fel iskolázatlanul, anynyira, hogy Erdélyben a tankötelesek közül csak 40% jár iskolába.

Ezen éppen nem kedvező arányt maga a jelentés is rectifi-

cálja azon megjegyzés által, hogy az iskolába nem járók közül igen sok esik a tankötelesekűl felvett 12 — 15 éves növendékekre ; a kik vagy fiatalabb korukban már iskoláztattak, vagy felsőbb iskolákban járnak, vagy pedig ismétlő népiskolák hiányában tanulásokat nem folytathatják, ugy, hogy ezek leszámitásával a 6 — 12 éves tankötelezetteknek 68.53 százaléka jár iskolába.

Hitfelekezetünket illetőleg az öszszetes kimutatás szerint tanköteles 6 — 15 éves növendék van :

Erdélyben	9320
Királyhágón tul	10
együtt .	9330.

Ezekhez számittatván Buda-Pestről 22 kölönbféle vallásu, e rovatba vétetett 9352 tanköteles. Kik közül tényleg iskolába járó van 4711. Ez utobbi szám az E. F. Tanács által az $18^{69}/_{70}$. isk. évről szerkesztett kimutatással kevés kivétellel talál.

Ha a 9330 tanköteles növendéket a 4711 tényleg iskolába járóval öszszehasonlitjuk, az iskolázás ügye hitfelekezetünk kebelében szomoritónak tünik fel, mind a mellett, hogy kebli adataink valamint az állami tanfelügyelők által nyilvánosan közlött kimutatások és adatok nyomán azon meggyőződésben élünk, hogy kebelünkben a tanitás és népnevelés ügye a nehézségek daczára is aránylag megnyugtató állapotban van. Talán nem csalodunk: ugyan is, a tankötelesül felvett 9330 számból leütve egyfelől 3110 vasárnapi tanitásban részesülő 12 — 15 éves nővendéket, a 6—12 éves tanköteles gyermekek száma 6220 leend. S mivel — szeréntünk igen helyesen — hitfelekezetünk kebelében az iskolai kötelezettség a gyermeknek betöltött hetedik évével kezdődött, a tanittató szülők — kivált a téli honapokban — a főtanács ujabb rendeleteire sem igen hajlandók, sőt alig is képesek gyermekeiket már 6 évés korukban iskolába jártatni. Ha tehát a 7 — 12 éveseket veszszük valójában tanköteles és iskolázható gyermekeknek, fennebb közlött megnyugtató hitünk némileg igazolva leend.

A jelentés szerint az egész Magyarországban öszszeirt 11903 községből 1712-ben nincsen semmi iskola. azonban ezen községek közül 779 oly közel van más községekhez, hogy a gyermekek ezek iskoláiba eljárhatnak; és igy csak 933 oly község van, melyben semmi iskola sincsen. Az iskolák száma : királyhágon tul 10,383; Erdélyben 2337. Unitárius népiskola — a tényálláshoz hiven — felvan véve 103, tanitó 111.

A tanitók létszámát illetőleg van az egész országban rendes és segédtanitó 17,792; kik közül 245 nő.

A királyhágón túl egy tanitóra esik 135 tanköteles és 70 tényleg iskolába járó nővendék; Erdélyben 104 tanköteles és 44 tényleg iskolába járó.

Hogy a kimutatás szerinti 2.286,741 tanköteles 6—15 éves nővendékek tanitására a törvény értelmébeni (1 tanitóra 80 nővendék), tanitó-erő meglegyen, a létezőkön felyül még 10,767 tanitó kell.

Tanitó-képezde van az országban, felekezeti 36, melyekben 1500 férfi és 130 nő tanitójelölt tanult. Állami van 14, melyekben 405 férfi és 86 leány tanitójelölt tanult.

Az iskolák jövedelmei a táblás kimutatás szerint.

Ingatlanok utáni évi jövedelem . . .	frt	151,057·57
Tőkepénzek „ „ kamatok . . .	„	77,075·06
Tandijakból öszszesen	„	503,846.09
Állami segélyből	„	40,771·51
Községi „	„	1.993,526·45
Egyházi „	„	778,482·11
Együtt .		3.760,122·55

Kiadások:

Tanitók évi fizetésére	frt	3.413,047·75
Fenntartásra, épitkezésre	„	193,065·90
Tanszerekre	„	43,202·05
Szegény gyermekekért könyvekre . .	„	22,280·85
Egyebekre	„	88,526·00
Együtt .		3.760,122·55

Az eddigi számitások alapján átlag egy tanitóra Magyarországon 208 frt 87 kr. — Erdélyben 120 frt 47 kr. fizetés jut.

A rendes kiadásokan felyül a törvényhozás által népnevelésre megszavazott öszszegből kiadatott:

1868 évben, 1871 szorgalmas és szegény tanitónak jutalmul 60, 80 és 100 forintos osztályzat szerint . . . 89,376 frt.
1869-ben 714 tanitónak hasonló módozattal . . 50,420 „

Tudtunkra e jutalmazások felekezetre való tekintet nélkül osztattak ki.

Hitfelekezetünk népiskolái költségvetését illetőleg a következő kimutatás közöltetik:

*

Bevételek:

Ingatlanok utáni jövedelem 1 évre . . .	131 frt	8 kr.
Tőkepénzek kamatai	148 „	88 „
Tandijból	1147 „	3 „
Állami segedelemből	— „	— „
Községi „ „	1658 „	5 „
Egyházi „ „	6660 „	39 „
Egyéb forrásokból	524 „	61 „
Együtt .	10,271 „	4 „

melyből készpénzül 4717 frt 22 kr., terményben 5653 frt 82 kr.

Kiadatott:

Tanitók fizetésére	9824 frt	52 kr.
Fenntartásra, épitkezésre	276 „	— „
Tanszerekre	71 „	52 „
Szegény gyermekeknek szánt könyvekért	56 „	50 „
Egyebekre	42 „	50 „
Együtt .	10,271 „	4 „

Hogy az iskolák jövedelmeiről és kiadásairól szóló táblás kimutatások mily adatok és kulcs után vannak felvéve, nem tudjuk, nem nyujtván arra semmi tájékozást a miniszteri jelentés, de azt biztosan állithatjuk, hogy hitfelekezetünk iskoláit illetőleg hiányosak. Képzelni sem lehet ugyanis, hogy hitfelekezetünk 103 oly iskolát, melyekben átlag évenkiut 46 tanuló nyer oktatást, s a melyekre a kimutatás szerint átlag egyre 99 frt meg nehány krajczár jut, fenntartani képes lenne e csekély öszszegből.

A jelentés II. szakaszsza Népiskolai közoktatásunk főbb hiányairól s haladásának legnagyobb akadályairól szól

Az akadályok és hiányok a következők: 1. Iskolák hiánya, miszerint a) sok község van olyan, hol éppen semmi iskola sincsen. b) A nagyobb községekben nincs elegendő számu iskola; ugy hogy a meglevők nem fogadhatják be a tanköteles nővendékeket, például idézve van több város, anynyival kevésbbé, mert az iskoláknál nincsen elegendő tanterem. c) A létező iskolai épületek czélszerütlen volta.

Második akadály. A tanitók hiánya, menynyiben a) Hogy csak a meglevők mellett a hiányzó iskolákat fel lehessen állitani 10,767 tanitóra van szükség. b) A képezdék nem képesek elegendő tanitót nővelni még akkor sem, ha a törvény rendelete szerénti 20

állami képezde is beállittatik. c) A képezdébe képesebb ifjak nem igen mennek, a kevésbbé képesek is csak állami köztartási segedelmezés mellett. d) A hivatalban levő tanitók nem birnak kellő képességgel. Ennek igazolásául felhozatik, hogy Zemplén megyében 17 olyan felekezeti tanitó van, ki nem tud irni. e) hogy a tanitói hivatallal a falusi jegyzői hivatal is öszsze van kötve.

Harmadik igen lényeges akadály: a népnevelésre forditott anyagi erő elégtelensége. A törvény rendelete szerint a községek egyenes adójuk 5%-át vethetik ki a községi népnevelés költségei fedezésére; miután az ország 50 millió egyenes adójának 5%-a 2.500,000 forint, s a kimutatás szerint jelenleg is 3 760,000 frt fordittatik aköznevelésre, világos, hogy a törvény által rendelt alap távolról sem elégséges a köznevelés költségei fedezésére, hisz ha a szükséges tanitó személyzetet kellőleg beállitjuk, s annak a törvényben megállitott fizetés minimumát veszszük számitásba, a 25 ezer rendes és 3500 segédtanitó évi fizetése 8.200,000 frt. Ez öszszeghez kell számitani még a fenntartási és beruházási tetemes költségeket.

Negyedik akadálya a jelentés szerént a népnevelésnek: az iránta sok helyen tapasztalható részvétlenség és közönyösség. Örvendetes jelenségül emliti ugyan a jelentés, hogy az utóbbi időkben, különösen a népnevelési törvény megalkotása után, a népnevelés iránt eddig nem mutatkozott érdeklődés keletkezett közönségünknél; de ez még nem vált oly átalánossá, hogy kellő gyümölcseit megteremhetné. Sőt a szülők, községek, megyei- és községi hatóságok részéről mutatkozó közönyösség tetemesen zsibbasztja a kormány törekvéseit.

A szülők nem csak hogy nem sietnek gyermekeik tanittatását eszközölni, sőt az iránt idegenséggel viseltetnek. Gyermekeiket nem jártatják iskolába, s azokat nem látják el a legszükségesebb tankönyvekkel; a tanitás lényeges akadálya különösen, hogy a szülők télben sem mindig jártatják iskolába gyermekeiket, s a kik jártatják is, tavaszszal megszüntetik az iskolázást, s gyermekeiket pásztorkodásra, apróbb gyermekeik gondozására, sőt munkára forditják.

A községek csak ugy tesznek valamit az iskolaügyben, ha a tanfelügyelő folytonosan nogatja. A községek hidegsége okozta, hogy a miniszter az 1869. évre megszavazott öszszegből alig birt kiosztani 98,000 forintot iskolák épitésére, mivel a községek nem

siettek beadni kérelmeiket és költségvetéseiket. Továbbá nem szoritják reá a szülőket, hogy tanköteles gyermekeiket iskolába küldjék; nem igen van példa arra, hogy a mulasztó szülőket megbüntetnék, s a törvény által engedélyezett 5% iskolai adót kironák és felszednék.

A községi hatóságokkal szemben a tanfelügyelők nem levén elég végrehajtó hatalommal ellátva, a megyei hatóságoknak volna hivatása és kötelessége a községeket reá szoritani, hogy törvényszabta kötelességeiket teljesitsék, s a tanfelügyelők intézkedéseit és rendeleteit végrehajtsák. A jelentés szerint a törvényhatóságok a miniszteri rendeleteket csak nagy későre tárgyalták, s akkor sem intézkedtek kellő erélylyel.

A népoktatás haladásának ötödik akadályául felhozatnak: a vallásfelekezeti féltékenység által keltett azon izgatások, melyek a vallásosság védelmének ürügye alatt a községi iskolák s illetőleg maga a népiskolai törvény ellen irányoztattak. A jelentés méltánylattal ismeri el az egyházaknak a népoktatás érdekében tett munkálkodását addig, mig kizárólag az egyházak kezében volt; azonban a közlött kimutatások meggyőzőleg tanusitják, hogy e munkálkodásnak nincsen csak megnyugtató eredménye is. A XXXVIII. törvényczikk a jelentés szerint az egyházaknak nem ellenéül lépett fel, hanem segélyökre jött; azért csak a köznevelésnek okoz kárt azon fájdalmas tény, hogy a törvénynyel mesterkélten ellentétbe helyeztetnek a vallás és egyházak érdekei.

Végül lényeges akadályul hozza fel a jelentés a kormányközegek kevés voltát, s hogy a törvény értelmében beállitott 41 fő- és 14 másod tanfelügyelő a szervezkedés és meginditás nehéz munkájában nem elegendő, miután egy-egy tanfelügyelőre 300—500 község is esik.

A jelentésben felhozott akadályok valóságos létezését tagadni nem lehet. El kell ismernünk, hogy nincsenek kellő számban népiskoláink, a meglevők hiányosak, nincsenek kellőleg felszerelve; nincsenek tanitóink, s a meglevők nem birnak mindnyájan a kellő képzettséggel; nincsenek ugy dijazva, hogy egyfelől magokat képezhessék, másfelől idejöket és munkásságokat egészen hivatásoknak szentelhessék. Tudjuk, hogy a nép nagy része nem érzi és érti a nevelés és tanitás fontos voltát, s a szegényebb szülők még tehetségeikhez mérten sem sietnek áldozataikat meghozni gyermekeik

neveltetéseért. Ismerjük a községek szellemét, működését; ismerjük az egyházak álláspontját, s a közoktatási kormány-közegeket, s azok hatását, s éppen, mert mindezeket tudjuk és látjuk, őszintén mondhatjuk, hogy a legnagyobb akadálynak azt tartjuk, hogy a törvény a különbféle érdekek, előitéletek és féltékenykedések kimélése miatt nem lehetvén eléggé radicalis: határozatlan, laza állapotba és viszonyok közé hozta magát az ügyet.

A mily mértékben hatolnak el a nevelés és oktatás felvilágositó és áldásos sugarai a nép alsóbb rétegeibe, abban a mértékben fog felébredni a társadalom minden rétegeiben a népnevelés fontossága szükségességének érzete, s midőn ez érzet felébred, a jelen jelentésben felhozott nehézségek magoktól fognak elenyészni, kivált, ha egyuttal a nemzet vagyonban is gyarapodni fog. De e szép jövő csak is a nevelés ügyének okszerü, helyes vezetése által idéztethetik elé; csak az a kérdés, hogy népünk nevelésének ügye a meginditott módon vezettetvén, elérjük-e amaz ohajtott eredményt. Véleményünk szerint a nevelés ügyét határozott alapra kell fektetni, s azután határozott módon, határozott irányban vezetni, s éppen ezt nem találjuk elérve, sem maga a törvény, sem azon mód által, melylyel végrehajtatik.

Nem kivánjuk ezuttal vitatni, hogy a nevelés ügye jogilag az államot vagy egyházat illeti, azt sem vitatjuk, hogy a siker melyiknek kezéből mutatkozik biztosabbnak, az átalános miveltség és nyilvános szabadságnak, a szabad szónak és sajtónak jelen korában nekem tökéletesen mindegy, az állam vagy egyház kezében legyen, csak hogy a kezet értelem és nagy buzgóság vezesse s e kettővel fegyverzetlen legyen is határozott a maga munkálkodásában. Legyen egység az ügy vezetésében; a mit a XXXVIII. törvényczikk által teremtett viszonyok között nem találunk.

A jelentés szerint a törvény értelmében első sorban a községek vannak hivatva a nevelésügy vezetésére. A szabadság érdekében szivünkből üdvözlünk minden oly lépést, mely a decentralisatio felé vezet; azonban kénytelenek vagyunk kimondani, hogy községeink — a nagyobb városok kivételével — e fontos ügy intézésére képtelenek, hisz tulajdonképen még nincsenek is községeink, legalább még nincsenek felszabaditva azon közvetlen gyámság alól, mely alatt nem csak polgári tekintetben, sőt kebli ügyeiket illetőleg is mindig voltak és tudtunkra ma is vannak. Igen

természetesnek találjuk tehát a községeknek a jelentésben akadályul felhozott részvétlenségét, tétlenségét, anynyival inkább, mert a törvény által teremtett rendszer szerint nincsen oly közeg, hatalom, mely a jó akaratu, de tapasztalatlan kőzségeket támogassa, vezesse, a makacsokat és hanyagokat pedig kötelességeik teljesitésére szoritsa.

Továbbá miként a jelentés szól, az egyéni kezdeményezés elismerése és a tényleges jog tisztelete tekintetéből, a törvényhozás elismerte a különböző egyházaknak azon jogát, hogy iskoláikat fenntarthassák; sőt a jelentés (24, 48 lap) méltányló elismeréssel szól a felekezeti egyházaknak a népnevelés ügyében tanusitott érdemeiről, s éppen ezért a jelentés szerint a törvény nem lépett fel ellenök, hanem segélyökre jött. Népnevelésünk érdekében óhajtandó, bár a jelentés idéztük tétele valóság lenne. Vajjon lehet-e? Nehezen! A törvény nyomán a népnevelés intézésére, vezetésére egy szerves gépezet teremtetett a községi iskola székekben, a megyei iskolatanácsokban, az 57 tanfelügyelőben, illetőleg tanfelügyelőségi hivatalokban. Azonban mivel — hasonlóan a jelentés szerint — a törvény megalkotásáig a népnevelés teljesen s ugyszólva, kizárólag a felekezeti egyházak kezében volt—mi hozzá teszszük, hogy jelenleg is van ;—a fennebb emlitett szerves közegnek lehetetlen volt más szerep és hivatás, mint hogy a népnevelést tényleg kezelő hatalmat, a különböző egyházakat munkálkodásokban ellenőrizzék; szellemileg éppen semmiben, anyagilag csekély mértékben segitvén azokat. E szerves közeg tehát jelen viszonyaink között tehetetlen, nem levén határozó, kényszeritő hatalom, hogy mint ilyen a népnevelés intézésére, vezetésére hathasson. Sőt miután e szerves közeg meg lőn alkotva, a közigazgatási közegek felmentve érezték magokat a népnevelés iránti eddigi kötelezettségeik alól, s ha régebben egy esperes megtalálására a megyei közigazgatás készséggel sietett a szülőket kényszeriteni, hogy gyermekeiket iskolába küldjék, most a közoktatási országos miniszter által a törvényhatóságokhoz intézett felhivásnak „tényleges eredménye csak azon aránylag csekély helyen lett, hol az illető szolgabiró egyszersmind ugynevezett iskola-barát.“ E szerint a népnevelés üg jelenleg egy közös birtok, melyet nem éppen előnyére igen sokan gondoznak. Ezt nevezzük mi határozatlan állapotnak; ebből következnek azok a nehézségek és akadályok, melyek a községek, törvény-

hatóságok, egyházak sót a közoktatásügyi minisztérium közegei irányában is a jelentés a 23—26 lapjain elpanaszoltatnak.

S valójában bár némely hitfelekezetek kebelében tagadhatatlanul felkeltett ellenszenvet és féltékenységet semmi esetre sem tartjuk jogosultnak és igazoltnak, s örömmel fogadunk minden oly lépést, mely a felekezeti eszmék megtörésére s az azok paizsa alatt emelt választó falak lerontására irányoztatik,mégis köszönetet kell szavazzunk az egyes egyházaknak azért, hogy a félszeg állapot bekövetkezte után a népnevelés ügyét nem csak el nem dobták, sőt miként a jelentésből látom, a törvény megalkotása után még nagyobb buzgalmat és munkásságot fejtettek ki iskoláik körül; mert ha az egyházak a népnevelés ügyét a törvény megalkotása után kiadják vala kezökből, népünk nevelésének ügye egészen megszünt volna.

A jelentés III. szakaszsza a közoktatási kormány működéséről szól. A törvény megalkotása előtt társadalmi uton az általa inditványozott népnevelési egyletek által kivánt néhai kedves emlékü közoktatásügyi miniszterünk hatni; a jelentés szerint azon 25 egyletnek, melyek e felhivásra alakultak, valamint e kezdeményezés által az irodalomban és társulatokban keltett mozgalomnak szép következései jeleztetnek.

A XXXVIII. törvénynek 1868. végén történt elfogadása és megalkotása után a közoktatásügyi kormány munkálkodása kiterjedt: I. a szervezésre, mely szerint 1) az 56 tanfelügyelő kineveztetett, 2) utasitások készittettek a tanfelügyelők, a megyei iskolatanácsok, a községek, a községi iskolaszékek, a budapesti iskolatanács és a budapesti iskolaszékek számára. 3) A megyei iskolatanácsok megalakittattak. A tanfelügyelők pegig a megyei iskolatanácsok megalkotásán kivül a) közegeik számára utasitásokat készitettek, b) a statistikai táblázatokat kiosztották, s azok alapján c) kerületeik számára törzskönyvet készitettek, d) hol községi vagyonból fenntartott népiskolák voltak, s ha azok ezutánra is községieknek nyilatkoztattak, azok körül intézkedtek.

Fő teendőjük volt a tanfelügyelőknek kerületeik tanügyi viszonyaival megismerkedni, mihez képest kimeritő jelentéseiket fel is terjesztették. Ezen jelentések és a statistikai adatok szolgáltatásán kivül munkásságoknak az a hatása volt, hogy a) hová működésöket kiterjeszthették, az iskolákba több tanköteles gyermek járt fel, mint azelőtt; b) az iskoláknak tankönyvekkel és tanesz-

közökkeli ellátását nagy mértékben eszközölték. A kormány által kiadott tankönyvekből mintegy 200,000—a taneszközökből 75,000 példány ment el; c) mintegy 500, részint új iskola épült, részint kijavittatott; d) ösztönzésökre sok helyt a tanitók száma növeltetett; e) több helyen ideiglenes paed. tanfolyamat rendeztek.

II. Képezdék állittattak és tanitók képeztettek, jelesen az 1869 évben 4 tanitó és 1 tanitónő képezde nyittatott meg. 1870-ben pedig 8 tanitó és 1 tanitónő képezde. A tanitók hiányán leendő minél sietöbb segithetés tekintetéből 10 képezde mellett egy éves pottanfolyam állittatott bé.

Az 1868. évben 5, az 1869-ben 24, az 1870-ben 22 képezdei tanárjelölt küldetett ki Németországra és Svájczba bővebb képeztetés végett.

III. A tanitók anyagi segedelmezését fennebb emlitettük.

IV. A népiskolák állitására irányzott intézkedések szerint 1868-ban segélyeztetett 29 iskola 11,395 forinttal; 1869-ben 78 községi iskola 85,840—, 1870-ben 69 közs. iskola 85,412 forinttal.

Továbbá kilátásba van helyezve, hogy a legközelebbi évben 25 oly felsőbb népiskola fog megnyittatni, a melyek egyszersmind az illető vidékek szükségeihez képest föld- vagy szőllőműves, vagy alsóbb foku ipariskolák lesznek.

V. Tantervekés szabályok készitése, tankönyvek, taneszközők és tanszerek előállitására nézve nagy tevékenység lön kifejtve. Röviden megemlitjük a különböző nép- és polgári iskolák kidolgozott tanterveit s az iskolák vezetéséhez szükséges kezelési könyveket, irományokat, mintákat; továbbá a tanitói vizsgákat illető szabályzatokat.

Szakférfiakból alakult bizottmány még 1868. évben megállitván a népiskolai kézikönyvek tervét, ennek nyomán eddigelé elkészültek és használatra is bocsáttattak a következő kézikönyvek.

a) A. B. C. és olvasó könyv az I. oszt. számára 7 nyelven.
b) Ezekhez vezérkönyv a tanitó számára „ „
c) Beszéd és értelem gyakorlatok „ „
d) Énektani vezérkönyv „ „
e) Olvasókönyvek az I. II. III. és IV. osztályok számára.
f) Magyar nyelvtani gyakorló könyv a IV- „ „
g) Magyar nyelvtani vezér könyv tanitok számára.

A megszerzett taneszközök és szerek a következők ; fali olvasó táblák, mozgatható betük. Magyarország fali és kézi abrosza, Európa fali abrosza, különbféle nagyságu földgömbök, terményrajzi és természettani ábrák és táblák, telluriumok és planetariumok.

Az 1868. évre népnevelésre törvényhozásilag meghatározott öszszegből szegény iskolák számára megszereztetett :

Magyarország fali abrosza 2000 példányban.
Magyarország kézi abrosza 20000 „
Európa fali abrosza 2000 „
1000 példány különbféle nagyságu földgömb.
38 példány tellurium.
20 példány planetarium.

Az államsorsjáték jövedelméből felekezeti különbség nélkül kiosztatott. a) földgömb 4025 iskola számára, Magyaroszág fali abrosza 4521, — Európa fali abrosza 4054. — fali olvasó táblák 696, — Rasch természetrajzi táblái 4867 — számoló gép 4394, — természettani fali táblák 3482 — természet és mértani eszköz gyüjtemény 709 iskola számára, végül Magyarország kézi abrosza 15,974 példányban.

A jelentés IV. szakaszában „k ö v e t k e z é s e k“ vannak eléadva, melyben a népnevelés nem megnyugtató álapotának constatálása után, a nemzetet áldozatra és békés türelemre hivja fel a közoktatási miniszter, anynyival inkább mert népnevelésünket alkotmányos érdekeink szilárditása tekintetéből a legmagasabb fokra kell emelnünk s a magasabb tudományos oktatással oly szoros öszszeköttetésbe kell hoznunk, hogy a tanügy egy fokozatosan emelkedő szerves egység legyen, melyben az egyesek előtt a legalsó lépcsőtől kezdve tárva legyen a fokozatosan emelkedő pálya. E czél elérésére egyfelől idő szükséges, másfelől az öszszes nemzet áldozatkészséges akarata első sorban a népnevélés érdekében, mely alapja is fő tényezője a nemzeti öszszes miveltségnek. — Ezért ennek terjedelmes kört kell szabnunk, legmagasabbra emelnünk.

A szakaszra, melynek eddig rövid kivonatát közlök, több eszrevételünk lehetne, rövideden csak azt emlitjük meg, hogy mi voltunk azok, kik az 1868. évi XXXVIII. törvény megalakulása, sőt az országos intézkedések előtt jóval népnevelésünk egyik főbb akadályául éppen azt hoztuk fel (Keresztény megvető IV. kötet 211 lap) hogy a népiskoláról igen magas felfogást alkotunk magunknak

sok oly tantárgyat viszünk be tüzetes tanitás végett, melyek természetőknél s a népiskola körénél fogva oda nem illenek s a melyekből éppen azért az, a mit a jelentés (40 lap) vár, a népiskoláktól, practicus ismeretek szerzése és terjesztése — nem eszközölhető. Ma is hivségesen és tántorithatlanúl állunk akkor nyilvánitott azon nézetünk mellett, hogy népiskoláinkban inkább keveset tanitsunk, de jól és értelmesen, úgy, hogy azáltal a gyermekek kedélye és értelme valójában képződjék, mintsem sok mindent, s oly tantárgyakat, melyeknek megértésére a gyermekeknek sem idejök sem értelmi fejlettségők nem lévén, azok sem képzőleg nem hatnak a növendékek szellemére s annál kevésbbé ven practicus hasznok.

A jelen szakasz további folyamában a jelentés az egyházak részéről az 1868 évi XXXVIII. törvényczik által megállitott viszonyok ellen tanusitott ellenséges fellépés helytelen voltát kivánja megmutatni, s az illetőket az iránt meggyőzni, hogy a törvény és az általa teremtett viszonyok nincsenek az egyház és annak önkormányzati jogai ellen intézve, söt az egyházaknak a népneveléshezi jogosultságát nem csak elismeri, hanem az ügy érdekében annak gyakorlatát nagyon kivánatosnak tartja.

Fennebb már kijelentettük, hogy helyteleneknek tartjuk az egyházak jajveszékelését, miután bár mi történjék is a népiskolával, a vallásos és erkölcsös oktatás ügye az egyházaknak a törvény által biztositva van, s e szerint még felekezetességi érdekeik sincsenek veszélyeztetve. A jelentés azon tételét azonban, hogy az állam az egyházaknak segitségére sietett a népnevelési törvény által — legalább eddigi tapasztalataink nyomán — nem birjuk átlátni. A népnevelés költségeiben az arról szóló táblás kimutatás szerint minden források közűl legkevesebb foly az állam pénztárából ; szellemi segedelemben anynyiban részesültek az egyházak, hogy némely iskoláik tanszerekkel és eszközekkel láttattak el. Ellenben a törvény által megállitatott a népiskola — szeréntünk igen nagyszerü, mondhatni — eszményi képe, s az egyházaknak kötelességökké tétetett, hogy e képet iskoláikban valósitsák, különben megintés után bézáratnak; de a valósitáshoz megkivántató költségek még kilátásban sem lőnek helyezve részőkre, s mig a miniszteri jelentés szerint a népiskolák számára megszavazott állami segedelmet, nem lehetett kiosztani, mert a községek ez iránti kérelmeikkel nem járultak a kormányhoz, addig a szegényebb felekezeti iskolák, me-

lyek mégis ez idő szerént egyedüli eszközei a népnevelésének, minden segedelem nélkül hagyattak; sőt legalább hazánk a királyhágótól keletre fekvő részében községi vagy állami népiskolák éppen nem levén, a kormány közegei, hogy munkakörök legyen, a felekezetek jobb karban levő népiskolái községi iskolákká leendő nyilatkoztatásában fáradoztak. Ha a törvényhozás által népnevelésre szánt öszszegből, s az állami szerves tanodai testületek, például iskolatanácsok, valójában hasztalan költségeiből, a kormány a felekezetek gyengébb iskoláit, habár a felekezeti hatóságok utján segedelmezi, bizonyosan nagyobb hatást gyakorol a népnevelés terjesztésére.

A jelentés végén teendőkül kitüzetnek: 1) A hiányzó iskolák megépitése és beállitása. 2) Elegendő tanerők eléállitása az által, hogy a tanitók méltó dijaztatásban részeltessenek, huzamos szolgálatok után nyugdijt nyerjenek, hogy a képezdékben a tanitójelöltek minél olcsóbban képeztethessenek, s minél több tanitónő képezde állittassék. 3) Az iskolaadó sürgetőleg szerveztessék, mivel a törvény által megállitott 5%, ha mindenütt kivettetnék és béfolyna, sem lenne elégséges.

Kovácsi Antal.

A reformegylet kérdésében.

A K. **Magvető** mult évi folyamában (V. köt. 4. füz.) megemlitettük volt azt a mozgalmat, mely egy egyházi reformegylet alakitása tárgyában hazánkban is megindult. Ez eszme, azt hiszszük, sokkal többeket érdekel olvasóink közül, minthogy elmulaszthatnók a kérdés mibenállása felől most bővebb értesitést adni.

Ha a közfigyelmet, melyet valamely kérdés maga iránt felébreszt, nézetem szerint nem is lehet azon kérdés fontossága csalhatatlan mértékeül tekinteni, a menynyiben sokszor megtörténik, hogy éppen a legfontosabbak részesülnek abban a szomoru sorsban, hogy agyonhallgatják, mig más csekélyebb érdeküek felett heves tollharcz foly: anynyi bizonyos, hogy eredményre — legyen az jó vagy rosz — csak oly kérdéseknél lehet számitani, a melyek iránt érdekeltség mutatkozik.

Az egyházi reformegylet eszméje a mellőztetés helyett, első megjelenése után azonnal közfigyelem tárgya lőn.

Ugyanis, alighogy Kovács Albertnek idézett füzetünkben emlitett „Alakitsunk egyházi reformegyletet“ czimü röpirata megjelent, s ez által amaz eszme körül nyilvánult nézetek és elvek csoportositva és a lehetőleg kifejtve szélesebb körben ismeretesek lettek: azonnal hozzá szólottak nem csak az egyházi, hanem a politikai lapok is, s ha az eszme minden körökben nem tetszett is — a mit kivánni sem lehet — mindazáltal a napi sajtó avval szemben jobbára oly állást foglalt el, s oly nyilatkozatokat tett, a melyek a reformegylet barátaira nézve semmi esetre sem leverők és elcsüggesztők; mert még azon lapokban is, a melyek a mozgalomnak nem nagy barátai, nem anynyira az eszme van megtámadva, mint inkább a siker feletti kétely nyilatkozik; ennek pedig nem szabad megrettentenie az oly embereket, a kiket nem érdek, hanem tisztán valamely eszme vezet.

Azon lapok között, a melyek legkevésbé látszanak rokonszenvezni az egyházi reformegylet eszméjével, áll az év elején megindított Erdélyi Protestáns Közlöny, mely 5, 6 és 7 számai-

ban, magának a lap főmunkatársának, Szász Domokosnak egy czikksorozatát közölte, melyben t. barátom előadván a reformegylet genesisét, a tervbe vett reformegylet eszméjét különösen két okból roszalta: először, mert az inditványozók nem adtak oly proggrammot, a minőt ő kivánt volna, t i. nem csináltak új confessiot; másodszor, mert felekezetietlen reformegyletet hoztak javaslatba, a mi szerinte csak szakadásra, de czélra semmi esetre sem vezethet, s aztán czikksorozatát avval az ohajtással zárta be, hogy maradjon mindenik vallásfelekezet a maga körében, a reform barátai csoportosuljanak felekezetenként, s mindenik a maga zsinatai által irasson új confessiokat; mert egyedül azok illetékesek a hit tárgyait és formáit meghatározni s mindenkit kötelező credokat csinálni.

Miután én is egyike valék azoknak, kik reformegylet alakitását inditványozni bátrak voltak (L. Prot. egyh. és isk. lap 1870-ik évi 43-ik számát), s azt most is lelkem egész erejével pártolom, megkisérlém a Sz. D. czikksorozatára észrevételeimet megtenni, s megnyertem, hogy azokat az Erd. Prot. Közlöny t. szerkesztője a nevezett lap 11 és 12-ik számaiban, tehát egy hónap mulva, csakugyan kiadta. Ezekben elmondottam, hogy az az idő már lejárt, mikor az emberek idvességöket a confessiokhoz kötötték, s igy a reformegyletnek egyátalában nem lehet feladata új confessiokat késziteni, a melyek a lelkiismeret és gondolkozás szabadságának határt vessenek. A reformegylet feladata, szerintem, a hitczikkek szabad és tudományos megvitatása, meghagyván kinek-kinek egyéni meggyőződését. Ily reformegyletre anynyival inkább szükség van, mert az egyházak, mint olyanok, soha sem szoktak a reform terére lépni, hanem tagjai, mint egyesek, küzdöttek mindig a reformeszmék mellett; az egyház vagy enged az új szellemáramlatnak s ezzel koronként megifjadik, vagy chinai fallal zárja el magát minden új eszmétől, s evvel örökös helytállásra kárhoztatja magát. Fájdalom! eddigelé az egyházak ez utólsót követték: innen a koronkénti szakadások s a létező felekezetekből egy-egy új raj kibocsátása. Most ugy látszik, egyik egyház sem idegen a reformtól, s ebből én t. barátomtól eltérőleg azt következtettem, hogy a reformegylet munkássága nem vezethet szakadásra, hanem igen is kölcsönösen elősegitheti az egyházak megelevenűlését, megujhodását.

A mi a másik ellenvetést illeti, hogy mi felekezetietlen re-

formegyletet hoztunk javaslatba: erre ismét elmondottam, hogy ez a testvériességnek, a kölcsönös szeretetnek és türelemnek az új idők által parancsolt követelménye, s addig csakugyan hiába nevezzük magunkat Krisztus tanitványainak, a mig az igazság keresésére sem tudunk egymással kezet fogni. Én az egyoldaluság, az elfogultság ellen is ebben látom a legbiztosabb kezességet. Végre azon nézettel szemben, mintha hitkérdések felett a zsinatokon kivül még gondolkozni se lehetne, az egyéni jogra hivatkoztam, mely éppen ily kérdésekben nem ismer más hatóságot, mint saját lelkiismerete itélő székét, s kimondottam azt is, hogy a tapasztalat szerint nem a confessiok tartják öszsze a vallásfelekezeteket; hiszen ezekről egy rész vajmi keveset tud, mig a másik résznek homlokegyenest ellenkezik egyéni meggyőződése a hivatalos confessiokkal.

Körülbelől ezekben vonhatom öszsze a Sz. D. czikksorozatára tett észrevételeimet, melyeknek első részét a reformegylet alakitására vonatkozólag az „Allgemeine Zeitung“-ból tett idézet, a második részét pedig magának Sz. D.-nak észrevételeimre adott válasza kiséri, talán azért, nehogy ama t. lap olvasó közönsége egy perczig is felvilágositatlan maradjon az én, mintegy téveseknek bélyegzett, eszméim felől. Azóta mély csend uralkodik e tekintetben az Erd. Prot. Közlönyben, a melyet megzavarni én anynyival kevésbé bátorkodom; mert a Sz. D. válaszában levő elvek bővebb fejtegetést igénylő természeténél fogva, feleletem, meglehet, terjedelmesebb lesz, minthogy azt a nevezett lapban nehézség nélkül megtehettem volna, ugyanazért a mint már ott a 13-ik számban kijelentettem, azt a K. Magvetőben kivánom megtenni. A ki e felelet által érdeklödik, itt is megkeresi; a ki nem, annak amott igazán csak terhére lettem volna.

Mindenekelőtt azonban egy kis észrevételt kell tennem arra az idézetre, mely az Allgemeine Zeitungból észrevételeim első része felett örködni lön hivatva. Ez szerintem a reformegylet valódi czéljával nem igen ellenkezik, a menynyiben éppen azt sürgeti, hogy a reformot kiki maga hajtsa végre magában, s igy ha éppen mellettünk nem is szól, de Sz. D. mellett sem, a ki ezt az egyéni jogot kétségbe vonja, s a hivek számára a zsinatokkal kötelező hitczikkeket akar iratni. Az Allgemeine Zeitung czikkezője éppen ugy félreértette a reformegylet czélját és feladatát, mint Sz. D. s innen származott a reformegylet elleni nyilatkozása. Egyébaránt jó, hogy csak azt idézték a szóban levő czikkből, a mi éppen czéljokra tartozott; mert olvasóik bizonyára nem köszön-

ték volna meg az egész terjedelemben való közlést, nem átalván abban a czikkező a kálvinismust a „különösen türelmetlen" epithetonnal illetni. (L. Allg. Zeit. 1871. febr. 20-ik sz.) Miért nem idéztek a Religioból is, a mely a reformegylet kérdésében teljesen egyetért a magát szabadelvünek tartó Erd. Prot. Közlönynyel? Furcsa találkozás; a miből végre is az a tanuság, hogy nem jó minden forrás, a miből lehet valamit czélunkra használni.

És most lássuk a választ, mely éppen azon modorban van irva, melylyel azok szoktak élni, a kik protestánsoknak tartják ugyan magokat, de azért a csalhatatlanság dogmáját legalább magukra nézve egész római szigorral követelik. Valóban, ha ama választ nem irta volna alá Sz. D. barátom, azt hinném, hogy az egy új kiadásu és természetü syllabus, melyben engem elburkoltan „utópia lovagjának" „néplázitó demagognak" „Don Quixottenak" nevez, s hogy tévelygő lelkemet az örök kárhozattól megmentse, ama valóban kegyes imára nyitja meg ajkait: „Bocsásson meg az ur neked, mert nem tudod, mit beszéltél". Barátom egy eszmeért tevén e kedvezőtlen itéletet rólam, melyet meggyőződésből jónak tartok, ha az komolyan van mondva, szivesen türöm el; az idő majd itélend mindkettőnk felett; az imájában foglalt jó akaratot pedig megköszönöm, de avval élni még sem kivánok, mert magamért magam szeretek és tudok is imádkozni, s ha bűneimért mégis éppen közbenjáróra szorulok, nem hozzá fogok folyamodni, hanem követem az apostol intését, ki igy tanit: Egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten között és emberek között, az ember Krisztus Jézus.

De térjünk a dolog érdemére.

Sz. D. emlitett válaszát a következő főbb elvek jelemzik: 1) A reformegylet nem nélkülözhet egy confessiot, mely tagjait egyaránt kötelezze. 2) A kinek egyháza confessiojától eltérő meggyőződése van, köteles abból kilépni: 3.) A ki pedig elég merész ezen eltérő meggyőződését még nyilvánitani is, legyen készen arra, hogy hivatali állásától megfosztatik. 4.) Az ember meggyőződését az idő se változtassa meg. 5.) A egyesülés eszméje üdvtelen, egyik vallásfelekezet tagja a másik vallásfelekezet tagjával egyházi és vallási kérdések felett ne vitatkozzék, egymást kölcsönösen nem szabad még csak felvilágositni is. 6.) A hit és meggyőződés nem egyéni, hanem egyházhatósági jog.

Im ez elveket foglalja magában Sz. D. észrevételeimre adott

válasza, a melyek közül némelyik nem kis mértékben megdöbbenthetné az embert az ő álláspontja és gondolkozásmódja felől, ha azokat szószerinti értelemben kellene venni; de én meg vagyok, győződve arról, hogy ezt ő sem kivánja: mert ő bizonyára sokkal inkább tiszteli a protestántismust, s ennél fogva sokkal szabadelvübb, türelmesebb és keresztényiebb jellemü ember, mint inquisitorszerü elvei mutatják.

Kisértsük meg ez elveket kissé vizsgálat alá venni; még pedig minden gyanusitást kikerülendő, mint ha azokat csak én fogtam volna Sz. D-ra, igyekezni fogok mindenütt saját szavait használni.

A reformegylet nem nélkülözhet egy confessiot, mely tagjait egyaránt kötelezze.

Miután Sz. D. észrevételeimre adott válaszában ismét szemünkre lobbantja, hogy programmot nem adtunk s elmondja, hogy az a programm nem lehet egyéb, mint egy új confessio, igy kiált fel: „Hogyan, hát az az új confessio még azokra nézve sem lesz kötelező, a kik megcsinálják, még addig sem, mig az hitöknek és meggyőződésüknek hű kifejezője“.

A ki a keresztény vállást a maga valódi jelentésében ismeri, tudja, hogy az nem valamely tudományos formákba szoritott hitrendszer, hanem szellem és élet. A Jézusról nem lehet kimutatni, hogy ő követői számára confessiot irt volna, annál kevésbé azt, hogy az üdvességet ahoz kötötte volna: s Péter, midőn ama pünkösti beszédével az első keresztény gyülekezetet Jéruzsálemben megalapitotta, confessioját, ha ezt annak akarjuk nevezni, e pár szóba vonta öszsze: Térjetek meg és kereszteljkedjetek meg. Tény az, hogy az első keresztényeknek nem volt confessiojok ama nevezetes niceai zsinatig, melyen a szentháromság kötelező hitczikké tétetett. Ez az első szorosabb értelemben vett confessio. Bár ez is elmaradt volna, mert ezzel sok viszályt ki lehetett volna kerülni, a mi azóta a keresztény egyházat dulta. Majd később a reformáczióval bekövetkezett nagy szakadás mindkét félre nézve kikerülhetetlenné tette hitbeli meggyőződésök határozottabb körülirását, de nem anynyira hiveik lelkiszükségeért, mint inkább azon viszonynál fogva, melyben az egyház az államhoz állott; ugy hogy a confessiokat bátran nevezhetjük engedély leveleknek, melyek mellett ez vagy amaz egyház az államban létjogot nyert. Miután már az egyház és állam közti ezen viszonyt szabad gondolkozásu ember fenntartani többé nem

óhajtja, s annak maga a korszellem is ellene van, a confessiok fontossága önként megszünik. Mihelyt az állam szabadságot ád mindenkinek azt hinni, a mit tetszik, csakhogy cselekedetei az államtörvényébe ne ütközzenek, — s ez időt tán már elértük, — megszünik az ok, a miért az egyházak hiveik lelkiismeretét confessiokkal kössék meg. És ha már az egyházaknak sincs szükségök oly confessiokra, a minőket létjoguk biztositásaért eddig irni kéntelenek voltak, menynyivel kevésbé van szüksége arra a reformegyletnek, mely nem akar új egyházat alakitani. Igenis, ha a confessio alatt azt értjük, a mit Sz. D. látszik érteni, a ki Channing minden müvét meganynyi confessionak nevezi, akkor kétségen kivül a reformegylet is irni fog nem egyet, de százat is, a menynyiben tagjai valószinüleg a sajtó útján is munkálkodni fognak elveik és eszméik terjesztésében, a mit már megis kezdettek havi közlönyük által. De ezen confessoik semmiesetre sem lesznek még tagjaira sem kötelezők: éppen mint Channing müvei nem köteleznek arra, hogy minden szavára megesküdjünk, vagy mint a tudományos akadémiában egyik bölcsész elve a másikat, s egyik természettudós rendszere a másikat nem kötelezi.

A k i n e k e g y h á z a c o n f e s s i o j á t ó l e l t é r ő m e g g y ő z ő d é s e v a n , l é p j e n k i a b b ó l.

„Csudálkozom, hogy te még ma is az unitárius felekezetnek vagy tagja, melynek confessioja, saját bevallásod szerint, egyéni confessiodtól eltérő. Miért nem lépsz ki abból?“ Ezt a kérdést intézi hozzám Sz. D. észrevételeimre tett válaszában. Ha komoly dolgokból tréfát szeretnek üzni, én is megkérdhetném töle: ugyan mondja meg nekem őszintén, hogy csakugyan lelkiismeretének szavát követi-e ő — hogy többet ne emlitsek — akkor, mikor agendája szerint ama három urvacsorai kérdést a hiveknek felteszi? De én megnyugszom nyilatkozatán, hogy lelkiismeretét egyházában nem érzi meg kötve, s ezt én is elmondhatom, anynyival inkább; mert a ki az unitárius egyház confessioinak történetét ismeri, még kevésbé érezheti magát azoknak szavai által megkötve, mint egy református pap a maga confessioja által. Az unitárizmus, ugyanis, mint az angolhoni és amérikai unitáriusok példája mutatja, nem alapitja a maga vállását kötelező hitczikkekre; ennek lelkében csak egy confessio él: Krisztus és a szabadság, s bizony az erdélyi unitáriusok sem ültek öszsze soha jó szántukból confessiokat irni, hanem irattak velők mások, a kikért Sz. D. barátomnak inkább lehetne s tán kellene is

imádkozni, hogy bocsásson meg nekik az ur, mert nem tudták, mit cselekesznek; mert a mely confessio czikkeket a miénkből akkor ők kitöröltettek, azokat ma a művelt emberiség a magáéinak kezdi vallani. Aztán vegyük, hogy a Sz. D. elve helyes, a mit orthodox szempontból meg is lehet engedni, mi következik ebből? az, hogy egyetlen egyház sem reformálható; hiszen mihelyt valakinek egyéni megyőződése egyháza confessiojától eltérő lévén, neki abból ki kell lépni, kérdem, ki fogja azt az egyházat reformálni, vagy a reformáczióját csak meg is inditani? Én meg nem foghatom, hogy ily elv mellett, hogy tud Sz. D. felekezetenként alakitandó reformegyleteket még szóba is hozni; hát még ha a következő elvet is hozzáveszszük:

a ki elég merész lenne egyháza confessiojától eltérő meggyőződését még nyilvánitani is, az legyen készen arra, hogy hivatali állásától megfosztatik.

„Ime egy tiszteletre méltó férfi, ki nem kenyérért szolgálja az igazságot, sőt elég őszinte—még jövedelmes állásának feláldozása árán is — hitéről nyilván vallást tenni.“ Ezt irja Sz. D. válaszában azon kérdésemre, hogy mit mondott volna Ballagiról, ha ő, a reform-egylet programmjául, mint Sz. D. kivánni látszik, egy új confessiot irt volna. Megvallom, semmin inkább meg nem botránkoztam Sz. D. válaszában, mint ebben a nyilatkozatban, a mely a protestántismusnak éppen alapelvét, a szabad vizsgálódás jogát támadja meg. De én egy ember nézetét nem azonositom az egyház közgondolkozásával, s nem teszem fel a mai ref. egyházról, a mely magát kiválóan protestánsnak tartja, hogy bárkit is tagjai közül a hitdolgában való egyéni meggyőződéseért s annak nyilt bevallásáért kenyerétől akarná megfosztani. S ha az ismert confessiokhoz való szoros ragaszkodás mindnyájunkra nézve nélkülözhetetlen: ugy valóban nem tudom, melyikünk hivatkozhatik teljes lelki nyugodtsággal arra, hogy ő kenyerét megérdemli. Én megengedem, hogy a ki magát büntelennek tartja, vessen követ én reám; mert hiában, az ember meggyőződését az idő még meg is változtathatja.

„Csodálkozom, hogy meggyőződésed oly gyors változáson ment át.“ Ezzel akar Sz. D. engem megpiritni, válaszában egy nyilatkozatomra hivatkozva, a melyet két évvel ezelőtt tettem, s a mely egészen ellenkező avval, a mit most hirdetek. Igaz, hogy nekem két

évvel ezelőtt alkalmam volt éppen Sz. D.-sal szemben azt a nyilatkozatot tenni, hogy felekezeti iskolában felekezetietlen vallást tanitani nem lehet, mint a hogy ő kivánta, s én ezt most is vallom. De tegyük fel, hogy meggyőződésem csakugyan megváltozott: nem éppen oly változáson ment-e át Sz. D. is, a ki most már az egyház hatóságán kivül álló reformegyletet is elitéli, csak azért, mert felekezetietlen akar lenni? A kérdés tehát csak az lehet: én jutottam-e jobb meggyőződéshez, vagy ő; melyikünk ment elé, melyikünk hátra felé: mert ha akkor is ellennézetben voltunk s most is abban vagyunk: mindkettőnknek változáson kellett átmenni, különben most nézeteinkben öszszetalálkoztunk volna. És ez nem is lehet másképpen, maga a tökéletesedés fogalma szükségessé teszi a változást, valamint egyebekben, ugy a vallásos kérdésekben is. Ne azon csodálkozzunk hát, hogy változunk, hanem azon, hogy oly hoszszu időig kellett várni azt a jobb időt, midőn vallásos meggyőződéscért az embert többé nem itélik el, midőn gondolatait és érzelmeit kiki szabadon kifejezheti; mert az excommunicatio elvesztette sujtó természetét, s még csak nem is pirulnak el az emberek, ha észreveszik, hogy ők bizony ma egészen más fogalommal birnak Istenről, Krisztusról, szentlélekről stb., mint 300 évvel ezelőtt.

Az egyesülés eszméje üdvtelen, egyik vallásfelekezet tagja a másik vallásfelekezet tagjával egyházi és vallási kérdések felett ne vitatkozzék, egymást kölcsönösen nem szabad még csak felvilágositani is.

„Ti azon utópia lovagjaivá avattátok fel magatokat, mely szerint a különböző felekezetek között uniot kell létre hozni.“ Igy ir Sz. D. válasza rendjén, a mire nem tudok másként felelni, minthogy igen is, nem is, a hogy t. i. az unio szót veszszük. Ha az unio alatt a kereszténységnek egy confessioban való egyesülését értjük, akkor igen is, e törekvés nem csak sikertelen, hanem egyszersmind a legszánalomra méltóbb dolog; de ha az uniot nemesebb értelemben veszszük s azért lelkesülni tudunk, avval csak a Krisztus követőinek akarjuk magunkat bebizonyitani, a kinek éppen a volt a czélja, hogy az embereket egy nagy egyházban egyesitse s e végre nem állotta meg, hogy a farizeusokat ottan-ottan kemény szavakkal meg ne dorgálja, másfelől pedig azokat, a kik ellenkező hitben voltak felvilágositani, a menynyei atya ismeretére vezérelni megkisérlette. Igaz, hogy ő ebben oly módon járt el, a

minőre követői eddig még nem voltak képesek. Neki nem volt más fegyvere, mint a meggyőzés és rábeszélés, a mit az utódok máglyákkal és vérfürdőkkel cseréltek fel. Ha igy akarjuk egymást meggyőzni: akkor igen is elfogadom a Sz. D. elvét; de én azt hiszem, hogy ma felvilágosultabb az emberiség, minthogy ide engedje magát ragadtatni. A szabad vitatkozások oda fejtették a kort, hogy a tudományt érintő bármily kérdéshez mindenkinek szabad hozzá szólni, s mivelt emberek az ellenvéleményt is el tudják türni. Avagy miről irtak többet közelebbről magok a protestáns lapok, mint a pápa csalhatatlanságáról, a mi pedig kiválóan kath. dogma, a melyhez más embernek, a Sz. D. elve szerint, nincs hozzá szólása. Aztán higyje meg Sz. D., hogyha nem akarjuk is, mégis kölcsönösen reformáljuk egymást. A református egyház szabadabb szelleme látatlanul is reformálja a katholikus egyházat, s mindkettőre nem csekély mértékben foly bé az unitárius egyház még szabadabb gondolkozásmódja; példa rá Hollándia, mely az unitárius eszmék hatása következtében jutott arra a vallásos fejlettségre, melynél fogva ma a valódi protestántismus harczosai között, mondhatni, vezérszerepet visz, s ennek nyomait egyebütt is meg lehet találni. Ugy vagyunk mi is, mint az orvosok, kik különböző rendszert követnek ugyan, de azért egymást folytonos figyelemmel kisérik, egymástól kölcsönösen tanulnak, s nem éppen ugy áll a dolog, a mint Sz. D. hiszi, hogy a különböző rendszert követő orvosok teljesen összeférhetlenek, sőt nem ritka eset, hogy az aleopathaban van egy kis adag a hydropathából is, ebből megint a homeopathából, s ez ma a gyógykezelésnél is nem egyszer észrevehető. De persze ezt megvallani, rendesen egyik sem hajlandó, mert hát akkor mivé lesz a tekintély? S bizony aligha nem itt van a baj a felekezeteknél is. Az egyik azt hiszi, hogy ha a pápa csalhatatlanságát megtagadja, majd reformátusnak tartják; a másik meg attól tart, hogy ha elveti a szentháromságot, ráfogják, hogy unitáriussá lett. Én részemről a neveken nem akadok fenn; előttem az elv s az eszme áll csupán; az igazságot itt is, ott is pártolom, s ha valaki az igazságnak tisztább ismeretére jutott, mint én, örömest követem. Ezért lépek bé a reform-egyletbe is, mert remélem, hogy egymásnak kölcsönös támogatása és felvilágositása által mindnyájan tökélyesülni s az igazsághoz közelebb fogunk jutni. Pedig a név után indulva, nekem tartozkodónak kellene lennem, a mennyiben a reform-egylet elnevezés igen közel áll a református egylethez.

A hit és meggyőződés nem egyéni, hanem egyházhatósági jog.

„A belreformoknak egyedül illetékes eszközlője csupán maga a felekezet, vagy annak e végett szabad választás útján s képviseleti alapon szervezett testülete lehet.“ Ezt a nyilatkozatát Sz. D.-nak szivesen alá irom én is, kivéve azt az esetet, ha ezt a jogát akármelyik egyház az egyéni hit és meggyőződés tárgyaira is ki akarja terjeszteni. Közöttünk pedig csak erről volt szó. Ezért estem én a néplázitó demagogok sorába. Ám legyen, Jézust is néplázitással vádolták, s azóta még sok embernek jutott ez a czim, a kik történetesen nagyobb szeretettel csüngtek az ember természetadta jogain, mint azok, a kik azt a szegény „oh nép“-et csak gunytárgyul tartják, a melynek még hite sem lehet. Nem Jézus mondá-e? az én országom nem e világból való? Imé, e szavak elég tisztán kifejezik a polgári állam és a hit birodalma közt levő különbséget. Országos törvényeket, valamint egyházi közigazgatási és fegyelmi szabályokat képviselet útján lehet hozni, de hitczikkeket jogosan nem: én e téren a képviseltetés elvét el nem ismerem. Hogy menynyi adót fizessek, mikor álljak sorozás alá; hány éves koromban házasodhatom meg, ezt az államhatóság nekem megszabhatja; valamint egyházam is követelhet tőlem egyházi adót, meghatározhatja a papválasztás módját, figyelemmel kisérheti erkölcsi életem nyilvánulásait stb., de hogy hány istent higyjek, miként imádkozzam, minő meggyőződéssel vegyem az urvacsorát,— ezt nekem semminemü zsinat meg nem rendelheti.

És ezzel bevégeztem a Sz. D. válaszát illető feleletemet, mely, a mint a t. olvasó meggyőződhetett, nem személyes ügyért, hanem elvi kérdésekért nyult ily hoszszura.

Még csak egy-két megjegyzést teszek a reformegyletről.

A reformegylet ügyét ez idő szerint leginkább a Kovács Albert szerkesztése alatt megjelenő „Egyházi Reform“ czimü havi közlöny mozditja elő, melyből eddig 3 szám jelent meg, a programmhoz képest rövid, de velős értekezésekkel, szabad és bátor nyilatkozatokkal, kitünő szemelvényekkel és a reform szellemétől áthatott egyházi beszédekkel.

Terjedelmesebb nyilatkozatot hozott az egyházi reformegylet érdekében, a Prot. Egyh. és Isk. lap, ez évi 10—13 számaiban, Ballagi Mórtól, a vallási reformeszmék eme fáradhatatlan munkássától s lelkiismeretes terjesztőjétől. Cikksorozatában kifejtvén az egy-

házi reform alapeszméjét az egylet teendőéül, a Kovács A. röpiratában már megjelöltek mellett, a biblia új és jó forditását, czélszerü vallástanitási könyvek szerkesztését, az énekes könyvek szövegének és dallamának lehető javitását s a szeretet munkáinak gyakorlását tüzi ki. Igaz, hogy ez nem új confessio; de csak hogy hassa át egyszer az egész társadalmat a reform szelleme; majd akkor lesz új confessio is, még pedig állandóbb az eddigieknél; mert nem papirosan, hanem a szivekben fog nyugodni; a mellett nem a papok, hanem kinek-kinek egyéni meggyőződése fog őrt állani, s megváltoztatásokra nem lesz szükség zsinatokra, mert a haladó idő, a tudományok fejlődése s az emberiségnek ismeretekben való folytonos gyarapodása önként, minden rázkodás és vitatkozás nélkül megváltoztatja azokat.

A reformegyletnek eddigelő öszszesen 271 tagja van.

Ferencz József.

Egy kis helyreigazitás és egyéb. *)

A „Keresztény Magvető“ V-dik kötete 4-ik füzetében (241—334 l.) Jakab Elek tisztelt barátom kiadta n. Farkas Sándor érdekesen irt és sok nem ismert becses adatokat tartalmazó életrajzát, s azzal e derék hazafinak szép és maradandó emléket emelt. Abban fel van hozva azon körülmény, hogy a Kolozsvárt akkor megjelent hirlapok közt a „Mult és Jelen“ Farkas Sándor halálának hirét nem közölte. A mint tudva van, azon hirlap szerkesztője én valék, s igy azt hiszem, az én kötelességem e mulasztás okáról számot adni, annál inkább, mert én Farkas Sándorral barátságos viszonyban állottam

A dolog úgy történt, hogy én egy czikkben, melyet Farkas Sándor elhunytáról irtam, abba más dolgokat is, bár lehető és szükséges ovatossággal, belé szőttem, mint a melyeket egy jobb idő s kedvezőbb fordulat bizonyságainak lehet tekinteni. Hivatkozván t. i. az erdélyi unitáriusoknak 18-dik századbeli szenvedéseire, például a kolozsvári piaczi nagy templomnak, azokhoz tartozó minden épületeknek s az iskolának is 1716-ban márczius 30-kán történt elvételére, valamint azon kormányi intézvényre, hogy az emlitett hitsorsosok mindenféle köz és állami hivatalokból 1780-ig kizárva voltak; s noha ez adatokat, mint érintém, ovatosan hoztam fel, másfelől nem felejtettem el azon nyomó rendszabályoknak viszszavonását is fölemlitni, s a kormánynak dicséretére azt is idéztem, hogy a mi 1715-től fogva nem történt, tiz évvel Farkas S. halála előtt t. i. 1832-ben n. Augustinovits Pál személyében egy unitárius kormányszéki consiliarius neveztetett ki; továbbá az erdélyi kir. táblánál levő, az unitárius atyafiakat illető, s tőlök 1810—12 körül elvett és n. Székely Mihálynak adott itélőmesteri állomás is nekik viszsza lett adva, a mire az 1837-ki n. szebeni ország-gyülésen Farkas Sándor is kijelöltetett,—emlitett czikkem a hirlapban mégis ki nem jöhetett. A censor, ki azt kiadni meg nem engedte, a mint mondá, Farkas S. halálának a lapban közlését nem ellenzi, de ugy, ha a czikkből minden más dolog, a mi

*) Midőn e helyreigazitást a legnagyobb örömmel közöljük, nem tehetjük, hogy nagy tudományu irójának folyóiratunk iránti becses figyelmét a legszivesebben meg ne köszönjük, s egyszersmind azon óhajtásunkat ki ne fejezzük: vajha ismereteinek gazdag tárházából egyházunkat érdeklő hasonló adatokkal minket és olvasó közönségünket minél gyakrabban megörvendeztetni szives lenne. Szerk.

azon halálesettel semmi öszszeköttetésben nem áll, kimarad, miért én, a gyászeseménynek különben is elkésett közlésére rá nem állottam. Rosz napok voltak azok a hirlap szerkesztőkre nézve, gyakran jutott nekik eszükbe, hogy mint hajdan a középkorban imádkozni szoktak a misébe beszőtt e szavakkal: „A furore Normannorum libera nos Domine!“ igy ők se felejtkezzenek el naponként könyörögni: „Ab arbitrio censorum libera nos Domine!“

Legyen szabad, miután a fennebbieket elmondottam, n. Farkas Sándor barátom életét egy tőle hallott kis adattal pótolni. Midőn unitárius deák volt, mint barátja minden szépnek és jónak, s főkép a magyar művészetnek, örömest eljárt az akkor Kolozsvárt lévő nemzeti szinházba, bár az iskolai törvények azt tiltották. Hogy e nemes vágyának többször is eleget tehessen, mint tehetsége engedé, néha kisebb szerepekben, olykor mint statista is a szinpadon fellépett. Miután a törvény áthágásáért többször megintetett, s azt mégis folytatta, egy versen a dologról n. Molnos Dávid igazgató tanár értesülvén, egy előkellő deákkal együtt, a szinház udvarán várta a szinpadi costume-ben kijövő Farkas Sándort, s őtet igy magával vivén, a carcerbe küldötte, hol a deák szinész az éjet mondott díszruhájában töltötte s reggel onnan tanulótársainak derültsége közben szabadult ki. Vajjon ez eset után megszüntette-e szinházi látogatásait, néhai barátom azt nekem nem mondotta.

Mivel fennebb a piaczi nagy templomnak 1716-ban elvétele emlitve volt, e valóban gyászeseménynek emlékezete száz esztendő mulva 1816-ban, az elfoglalás napjához legközelebb eső vasárnapon, sajátszerüleg újittatott meg. Az nap tartott isteni tisztelet alkalmával a kolozsvári unitárius egyháznak derék, s ma is kedves emlékezetü papja, n. Szász Mózes — természetesen az illető esemény emlitése nélkül — mégis arra vonatkozó szent beszédet tartott, melyben a hiveket főkép a vallásos hit iránti állhatatosságra, minden csapások közt ahoz hű és kitartó ragaszkodásra intette és buzditotta. A jelen volt számos és diszes gyülekezetre, melyen más vallásfelekezetbeliek nem kevesen voltak jelen, nagy hatást és megilletődést tett a jeles szónoklat, s főkép a szép ima és fohászkodás, mely minden szivekben viszhangra talált. Sok szemekben lehetett könyeket látni, s az átalános megindulás még halk zokogásokban is kitört. E nevezetes százados ünnepen, mint tanuló ifju, magam is jelen voltam, s arra most is, oly hoszszu idő után, élénken emlékezem viszsza.

Szilágyi Ferencz.

Különfélék.

Ritka adomány. Vallásközönségünkben egyh. és isk. czélokra tett adományok közlésével nagy hátralékban vagyunk; de ennek egyedüli oka a tárgy böség, mely miatt terjedelmesebb évi közlést most sem tehetünk. Az alábbi adományt azonban, melyet egy g. k. hitü nő, Dobrán Ágora Katalin, tett kolozsvári ekklézsiánk részére, s a mely ennélfogva a valódi keresztény szeretetnek fényes példája, habár f. iratunk természeténél fogva kissé késön is, olvasóink tudomására kell juttatnunk. Szóljon magának az adományozó nönek levele, a mely ékesebben beszél, mint a minő szavakkal azt mi közölhetnök:

Tiszteletes szent ekklézsia!

Alkalmam lévén több izben résztvenni a helybeli unitaria szent ekklézsia rendes templomi isteni tiszteletében, még pedig teljes lelki élvezettel és megnyugvással, elhatároztam magamban, hogy a vett tudósitás szerint sok szükséggel küzdő szent ekklézsia részére, tehetségem szerint, valami csekély áldozatot teszek:

Fogadja ennélfogva a szent ekklézsia az ide mellékelt ötszáz forintot o. é., mint keresztényi szeretetemnek és rokonszenvemnek csekély zálogát, s nevelje annak becsét a tiszteletes szent ekklézsia előtt az a körülmény, hogy más hitü, de a Krisztusban mindazáltal szerető testvéröktől jön.

Óhajtásom az: hogy ez öszszeg mint állandó tőke megtartassék, s örökre elkölthetetlen légyen, kamatja pedig forditassék évenkint a papság csekély fizetése pótlására.

Kolozsvárt, november 25-én, 1870.

Teljes tisztelettel lévén tiszteletes szent ekklézsiának

keresztény társok:

Dobrán Agora Katalin m. k.

Lukareczi birtokosné.

Fogadja a kegyes indulatu aszszonyság részünkről is legmélyebb köszönetünket e becses adományáért.

Tanárok és belsö emberek változásai egyházunkban. Az 1870-ik év folytán meghaltak Gál István. t.-szentgyörgyi, Sándor János ikländi pap és Uzoni Gábor kolozsvári pap és tanár.

Nyugalmaztattak: Ürmösi Sámuel, kadácsi pap, Varga Ferencz, h.-almási tanitó és Szabó János, tordai kántor.

Kiléptek: Váradi Károly tordai isk. ig. tanár és Kozma Ferencz sz.-kereszturi tanár, amaz a kolozsvári polgári iskola mellé választatván, ez a sz.-kereszturi állami tanító-képezdéhez neveztetvén ki tanárokul. Helyökbe ideiglenesen segédtanárokul Pálfi Károly és Derzsi Károly neveztettek ki.

Lelkészi állomásokra kineveztettek: Derzsi József, kolozsvárra második r. pappá. Létai Domokos, Toroczkó-Szt.-Györgyre. Székely László, Csegezbe. Szabó Domokos, Iklandra. Boér Lajos, N. és K. Kadácsba. Ferenczi Áron, Datkra. Csere utján Egyed Ferencz, Szt.-Pálra. Máté Sándor, Városfalvára. Sándor Áron, Gyepesbe.

Kolozsvári segédkántorrá: András Sándor. Tordai leánytanitóvá: Iszlai Márton. Toroczkói rectorrá: Molnár János; továbbá Nagy Benedek Iklandra, Pálfi Sándor Martonosba, Gombos Samu Csehétfalvára, Égeni Samu H.-Almásra tanitokká s egyszersmind énekvezérekké.

A róm. katholikus autonomia ügye olvasóink előtt a megalkotására öszszehivott congressus tárgyalásaiból és munkálatából ismeretes; mig e munkálat és tervezet valósággá válnék, lesz időnk arról, mint öszszes nemzeti culturai és szellemi életünk tagadhatatlanul igen nevezetes egyik tényezőjéről tárgyilagos nézeteinket elmondani. Most csak azon meggyőződésünket nyilvánitjuk, hogy a meginditott alapon és módon a hazai kath. egyház autonomiájának megalkotása teljes lehetetlen.

Állami létünk alakulása napjaiban az állam és egyház szoros viszonyba lépett, együtt alakult, növekedett és erősödött, házasságban élt. Az egyház egyes tagjai közül e szoros frigyből sokan kiléptek ugyan s megalkották az államtól független egyes protestáns egyházakat; de a nemzetnek tagadhatatlanul nagyobb része, mely a létező róm. katholikus egyházat alkotja, s annálfogva maga az egyház, azon szoros jogi és vagyoni viszonyban, házasságban van ma is az állammal, melyben állami alakulásunkkal lépett, s ennek nyomán, mint uralkodó állami egyház áll fenn.

Tagadhatatlan ugyan, hogy e szoros viszonynak hazánk szellemi életére, művelődésünkre megvoltak a maga hasznos következései mig tudniillik a tudománynak, miveltségnek, átalában a culturának virágháza, mezeje kizárólag az egyház volt; de éppen anynyira tagadhatatlan az is, hogy miután a szellem és nemzeti cultura eszméje magát sekulárizálta — jobban mondva — egyetemics, független álláspontra vergödött, miután azt kizárólag sem egyház, sem bár mily felekezet nem kezelheti; s miután az állam és egyház közti közösségnek nem csak semmi alapja és szükségessége nincsen, sőt e

szoros viszony nem csak magokra az illető felekre, azaz, az államra és uralkodó egyházra vált terhessé; de a szabad irányu reformoknak s a lelkiismereti szabadságnak, függetlenségnek és vallási egyenlőségnek is utjában áll, mind az államnak, mind pedig magának az egyháznak ön maga és nemzeti culturánk iránti kötelessége azt parancsolja, hogy e szoros viszonyt felbontsák — válópert inditsanak, jogi és vagyoni ügyeiket egymással tisztázzák; mindenik fél legyen szabad és független azon körben, melyet számára a törvény kijelel. Mig a katholikus egyház ily független állapotba nem tétetik, mig az állam által nyujtott anyagi-, szellemi- s jogi előnyök és segedelmek élvezete által teremtett alárendelt állásból nem menekszik, mig függetlenül nem intézheti ügyeit, s mig fel nem adja azon követelését, hogy uralkodó egyház legyen, addig autonomiájáról szó sem lehet. Ha az egyház és állam közti viszony tisztázva lesz, s ha a róm. katholikus egyház a maga ügyeit függetlenül intézheti kebelileg, akkor az autonomia megállitása és életbelépése csak magától az egyháztól függvén, mind saját kebli ügyét könynyen elintézheti.

Az állam és róm. katholikus egyház közti viszony rendezése azért is szükséges, hogy a vallások valódi egyenjogosultságának elve is valahára érvényre emeltessék hazánkban.

Röviden eléadott nézetünket igazolva látjuk azon felszóllalásban, mely a törvényhozó testületben a katholikus congressus altal elfogadott szervezet ellen tétetett, s mi e kérdés megoldását, s azon álláspontot, melyet a nemzetet képviselő törvényhozó test ez ügyben elfoglaland sokkal, lényegesebbnek tartjuk a katholikus önkormányzati szervezetre nézve, mint azt a vélemény különbséget, mely magának a congressusnak kebelében kifejlett; mert e vélemény különbségnek polgári viszonyainkra semmi hatása nem levén, az illetők magok között tetszészök szerint kiegyenlithetik idővel; mi csak azt óhajtjuk, hogy ama kiegyenlités a szabadságnak a lehetőleg kedvezzen.

A congressus által megállitott szervezetet az egyesült görög katholikusok egyházukra nézve sérelmesnek találván, a felséghez egy követség utján azon kérésöket terjesztették, hogy a szervezeti munkálat jelen alakjában ne szentesittessék,

A csalhatatlanság hitelve, mely a pápa világuralmának, az öszszes egyház és minden egyes ember feletti teljes hatalmának megalapitására vala számitva, közel van ahhoz, hogy azt eddigi nem csekély erejétől s befolyásától is megfoszsza. Németország újból szinhelye egy oly vallási küzdelemnek, a mely fontosabb lehet ama harczi diadalóknál, miket a nem

német külföld felett kivivott, s a melyben győzelme vagy vesztesége Európa jövőjét századokra fogná elhatározni. Valamint Francziaországnak köszönheti a világ a politikai bilincsek szétrombolását, az harczolván meg az első forradalom iszonyu harczát, hogy az emberjogok elismerését politikai evangeliummá emelné, ugyszintén Németország mély eszü és kedélyü férfiainak köszönhetni, századok óta a harcznak kezdeményezését, mely a bigott obscurantismus, a féktelen hierarchiai nagyravágyás ellen megindulva folyton foly. A politikai és társadalmi szabadság dicsfényét, egy második Prometheusként, Francziaország hozta le az égből: a vallási szabadságot és türelmet Németország vivta ki, és hogy e téren nem elégszik meg egyetlen diadallal, hanem ujból meg ujból hozzá lát e nemes trophäumok védelméhez, ahhoz csak szerencsét kivánhat neki a haladás minden barátja, bármily nemzethez s hitvalláshoz tartozzék az istenországában.

A német birodalmi gyülésen már is sulyos megveretéseket szenvedtek az ultramontánok, a kik a hires r. katholikus püspök, K e t t e l e r, vezérlete alatt, nagy nyomatékkal követelék vala, hogy a római katholikus vallás és egyház sajátlagos jogai, a birodalom alaptörvényeiben biztosittassanak. Vilmos császárhoz is váltig eredmény nélkül intézett 56 r. katholikus parlamenti tag feliràst a r. pápa világi hatalmának viszszaállitásáért. Még döntőbb hatásunak igérkezik az a vallási mozgalom, mely a legtisztább vizü katholikus Bajorországban emeli fejét, hol D ö l l i n g e r, a legtudósabb és legtekintélyesebb kath. hittanár és prépost által a pápai ujabb határozatok ellen közzétett nyilatkozat átalános viszhangra talált, s minthogy a példák vonzanak, a szilárd ellentállásáért már egyházi átokkal is sujtott, merész kezdeményezőt ezer meg ezer jó katholikus keresztény ember üdvözli; a müncheni egyetemnek 45 tanára jelentette ki csatlakozását Döllingerhez ugyanezt tették a római egyetem tanárai is, s maga a bajor király sem szünik meg őt kitüntetésekben részesiteni. Egy april 10-én tartott népes polgári gyülekezet az államkormányhoz azon kérelemmel járul, hogy a csalhatatlansági dogmának a nevelő intézetekben való terjesztése megtiltassék, az állam és egyház közti viszony megváltoztattassék. Ujabb tudósitások több ily polgári gyülésekről szólnak a rajnai tartományokban, hol ó-k a t h o l i k u s o k, mint magukat az ultramontánokkal, mint ú j-k a t h o l i k u s o k k a l szemben nevezik, a katholikus egyháznak in Capite et membris való megujitását követelik. Maga az együgyü nép esze is, mely szeret a régihez ragaszkodni, képes, e vallási harcz természetét felfogni, hogy itt az ó-katholika vallást kell a veszélyes jézuitai ujitások ellen megvédelmezni. Egy kissé furcsa, de a dolog velejét találó módon fejezte ki ezt egy német pór: „Mit? egy csalhatatlan pápát akarnak nekünk adni? Nincs szükségünk — egy n e g y e d i k istenre!“

Az angol egyház püspökei és Vance Smith. Az anglikán egyház a szentirás régi forditásának átvizsgálását meghatározván, az átvizsgáló bizottságba egy jeles unitárius nyelvtudós, Vance Smith is meghivást kapott volt. Már kilencz hónapon át folyt a kegyes munkálat az angol nép közvéleményének helyeslésével, mely nem akarta, hogy csupán egyoldalu orthodox papok s tudósok végezzenek ily nemzeti fontos ügyet, midőn a felekezeti szükkeblüség felriadt a gondolatra, hogy az orthodoxia némely kedvencz helyei nétán módosulást szenvedhetnek egy „hitetlen“, azaz „szentháromság-ellenes“-nek ellenvetései folytán, s a parlamenttel szoros öszszeköttetésben álló Convocatio felsőháza, hol a püspökök ülnek, nagy szótöbbséggel megszavazta az unitárius tudós papnak a bizottságból való kirekesztését, „az ur megsértett tiszteletének helyrehozása végett“, mint egyik püspök magát kifejezte. A Convocatio alsóháza sietett a tulbuzgók eme tudomány és igaz keresztényiség ellen elkövett botrányos eljárását helyreütni, annál inkább, mert csaknem az öszszes sajtó és közvélemény kárhoztatta az isten országa ügyét oly ügyetlenül féltő püspökök félszegségét. És Vance Smith atyánkfia ott ül tovább is a bizottmányban, őrködve a tudomány éles szemeivel, nehogy az orthodoxia már a rideg monotheistikus ó-szövetségi könyvekben is bebizonyitó helyeket fedezzen fel a Jézus istenségét illetőleg.

Az angol unitáriusok és franczia szabadelvü keresztények közti erős rokonszenv és kapcsolat szilárdsága bizonyitékául szolgálhat azon ujabb jelenség, miszerint közelebbről a hires franczia lelkész és tudós, Cocquerel, a párisi temérdek inség enyhitése végett angol hitrokoninkhoz fordulván, csak egypár hét alatt mintegy 40 ezer frankot gyüjtöttek öszsze, mit mult marczius hó elején, mihelyt az ostromlott Páris kapui megnyiltak, két unitárius lelkész személyesen vitt el s adott át Cocquerelnek. Érdekes a látott és hallott dolgok leirása, mit a buzgó lelkészek párisi utazásokról az „Inquirer“-ben marcz. 14-ről közreadtak. Anynyit előre is közölhetünk, hogy a francziaországi szabadelvü keresztények jelenleg mintegy harmadát foglalják magukban az öszszes protestánsok számának, és ha a franczia dolgok jobbra fordulnak a köztársaság szilárdultával, igen valószinü, hogy névszerinti unitárius egyházközségekről is fogunk hallhatni.

Unitárizmus Olaszhonban. Bracciforti tanár unitárius istenitiszteletet kezdett meg Milanoban, s vasárnapi iskolát nyitott gyermekek számára. Ugyan ő a szerkesztője a „La Reforma“ czimü unitárius folyóiratnak, melyben Camerioni, egyike a legjelesb olasz iróknak, nagy rokonszenvvel ismerteti az unitárizmus elveit. A két Socin hazajához méltó kezdeményezés!

Az 1869-ki országos népszámlálás szerint Magyarország; népessége a hitfelekezeteket tekintve a következőleg oszlik fel:

	Magyarország	Erdély	összesen
Római katholikus . . .	5.884,472	263,769	6.148,241
Görög „ . . .	981,304	596,502	1.577,806
Örmény „ . . .	842	4,120	4,962
Görög keleti . . .	1.140,993	652,945	1.793,938
Örmény „ . . .	223	224	447
Evangelikus agostai . . .	872,673	209,080	1.081,753
„ helvét . . .	1.717,085	296.460	2.013,545
Unitárius . . .	788	53,539	54,327
Más ker. felekezet . . .	2,407	223	2,630
Izraelita . . .	516,658	24,848	541,506
Más nem keresztény . . .	178	17	195
Összesen	11.117,623;	2.101,727;	13.219,350

Midőn e kimutatást közöljük, nem tehetjük, hogy megjegyzés nélkül hagyjuk Hátsch Ignácznak a Magyarkorona országaiban levő mindkét hitvallásu evangélikus és unitárius hitközségekről 1870-ben kiadott térképét, a melyen az unitárius lelkek száma, nem tudjuk minő alapon, csak 48,257-re van téve. Az országos népszámlálás eredményében pedig annál kevésbé van okunk kétkedni; mert az unitárizmus erdélyi háromszázados élete emlékére 1868-ban kebelileg végrehajtott névszerinti összeirás szerínt az unitárius lelkek száma 25,900 férfi és 25,596 nő, együtt 51,496 lélekre megy, a mi 2831-el kevesebb ugyan az országos népszámlálásban levő öszszegnél, de ezt a különbséget megmagyarázza egyfelől az, hogy a kebelileg végrehajtott számlálás csak az ekklézsiákra terjedhetett ki, s igy a létszámból azon számos hitrokonaink, a kik ekklézsiákon kivül élnek, s az országos népszámlálásban is már Magyarországon 788-ra vannak felvéve, kimaradtak; másfelöl a kebli számlálás két évvel megelőzvén az országos népszámlálást, ez idő alatt szintén nem csekély szaporodást lehet felvenni; a minek igazolásául szolgálhat az, hogy az 1765-ki kebli összeirás szerint akkor csak 28,647 unitárius lélek volt Erdélyben, a mit a jelenlegi 54,327-el összehasonlitva, kitünik, hogy egy század alatt csaknem megkétszereződött az unitáriusok száma.

Nö-papok. Bostonban nem rég két fiatal hölgy esti isteni tisztelet alkalmával unitárius egyházakban nagy hatással prédikált.

Homoród-Szent-Mártoni Gedő József életrajza.

„Nem csak arról kell gondoskodnunk, hogy éljünk; hanem hogy nemesen éljünk.“

B. Farkas Sándor.

Ha emléküknek fenmaradását sokan külső körülményeknek, nagy vagyon, kiváló hatalmi állásnak, vagy véletlennek köszönik: bizonyára nem az ilyen emlékek azok, melyek az utókorra becscsel birnak.

Az utókor szivére azon emberek emléke bir örök béfolyással, a kiknek élete szép és nemes, s a kiknek tettein jóság és emelkedett lélek gondolkozása tükrözik.

Sokszor a pompás emlékoszlop hidegen hagy, nem képes keblünkben egy érzést megmozditani, — mig egy hamvas kő előtt, melyre egy szép lélek nevét jegyezte a háládatosság, meleg vonzalommal borulunk le.

Ez az erény jutalma. Ez a nemesebb szellemek diadala!

H. Gedő József szép vagyont örökölt, azt még gyarapitotta, és a társadalomban kiváló, tisztelt állást foglalt el; de a mi arra indit, hogy emlékét, bár gyenge vonásokkal, az utókornak átadjuk, az az ő nemes lelke, egy szép tavaszhoz hasonló, üde, vonzó, hasznos élete.

Nem volt ő a kiváló tettek embere; nem volt hős, ki után sora az átalakitó cselekvényeknek új korszakot alkot; s mégis egy új, derültebb korszak határozott képviselőjét látjuk benne. Nem volt zászlóvivő; de a zászlónak, melyre „nemzeti haladás és mivelődés, szabadság és humanitas“ volt felirva, legbuzgóbb, legöntudatosabb hivei közé tartozott.

Gedő József egyike volt a jobbak azon kis csoportjának, kik a mult század végén kezdve, meleg lélekkel és ápoló szeretettel

fogadtak minden eszmét, minden törekvést, mely nemzeti életünk megújulását, s különösen nyelvünk, irodalmunk s ezzel szellemi mivelődésünk gyorsabb fejlesztését czélozták.

Ez a tér az, melyen Gedő különösen kiválik, még pedig nem csak tetemes áldozatai által, melyekkel lehetőleg minden magyar irodalmi vállalatot elősegitni, minden művet megszerezni sietett, s idő-folytán egy nagybecsü könyvtárt gyüjtött; hanem kiválik főképpen azért, mert ő egy külső könyvtárral egyszersmind egy belső kincstárt is gyüjtött; nem csak maecenas, hanem igaz ügybarát volt; ezer meg ezer műnek értéke szerint tartalmát, lelkét saját lelkébe vette; könyveit nem csak átolvasta, hanem gondolkozott felettök s itéletet tudott mondani mindenikről. S e szellemi belső kincstár szemlélhető volt egész lényén, — vonzott és hóditott, oktatott és nemesitett mindenkit, a ki vele érintkezett.

S habár ő maga nem volt iró, nem volt fellépett tudós, mi részben csendes elvonultságra hajlandó természetének, szelid, óvakodó jellemének tulajdonitható; de kétségtelenül a legtanultabb s legmiveltebb emberek közé tartozott. Kazinczy Ferencz irja róla: „Nem az én vétkem, hogy a lelkes Gedő Józsefet, ki nyelvünk felől helyesebben itél, mint iróinknak egész egyik fele, szivemre nem szorithatám. Ha ismét meglátom Erdélyt, ki lesz pótolva, a mit most elmulattam [1]).

Jelezvén a tért, melyen Gedő kiváló érdemeket szerzett, s a tulajdonokat, melyek ugy életét, mint emlékét becsessé és tiszteletreméltóvá teszik: lássuk röviden életrajzának nehány vonását.

Homoród-szentmártoni Gedő Józsefnek ősi származás-helye a Székelyföld s nevezetesen Udvarhelyszék emlitett községe. György nevü egyenes elöde 1659 május 13-án Barcsai Ákos fejedelemtől czimerlevelet (armalist) is nyert [2]). Nagyatyja szintén György, Abrudbányára költözött ki, s e városnak főjegyzője, tanácsosa, később főbirájává lett.

---

[1]) Kazinczynak Szabó Sámuel, tordai tanárhoz 1816 okt. 3-ról irt levelében. Kolozsvári unitár. főtanoda könyvtárában. — [2]) A czimer az oklevélben levő rajz szerint következő: veres mezőben, zöld gyepen, kivont karddal pej lovon egy kék ruhás, mentés, veres béllésü süveges, sarkantyus sárga csizmás magyar vágtat; a czimer alakját kék és veres csokrozatok aranyozva folyják körül; feljül egy lezárt sisak és nyakvért koronázottan áll, melyből egy ugyan

Gedő József, kiről életrajzunk szól, 1778 aug. 21-én Abrudbányán született; atyja, szintén József, e városnak sok ideig főbirája, vezére, alsó-fejérvármegyének táblabirája, az $179^{0}/_{1}$-i nevezetes erdélyi országgyülésen követe, s az 1791-ki 64-dik t. czikknél fogva kinevezett rendszeres bizottságok közül a kamarai és bányászati szakbizottságnak tagja, korában nagytekintélyü férfiu volt [1]; anyja pedig az előkelő kénosi Sándor-családból való Sándor Klára, kinek testvérei József és János az emlitett országgyülésen mint királyi hivatalosok (regalisták) voltak jelen [2].

Iskolapályáját Kolozsvártt az unitáriusok főtanodájában 1791—1798 években végezte, mely tanintézet iránt, mint hátrább saját nyilatkozatából látni fogjuk, mindig hálás érzéssel viseltetett. Magán tanitója több évig a tiszteletre méltó Kozma Gergely, később aranyas-tordaköri unitárius esperest volt, egy a magyar irodalom körül is buzgolkodó, lelkes hazafi, kiről Erdélyi leveleiben Kazinczy

kék ruhás, aranyos öves, veres béllésü süveges, mente nélküli férfi áll ki, bal kezében veres-fejér lobogót, jobbjában pedig kivont kardot egy beleszurt török fővel tartva.

A czimerlevél hátára következő kihirdetési bizonyitvány van irva: „Exhibitae st. psen. et publicatae in generali Collustratione univer. Dnor. Siculor. Belligeror. Sedis Siculicalis Udvarhely in Oppido Keresztur celebrata Coram Gener. Joanne Betlen de Kis Bun Capitaneo ac Stephano Ughron de Abramfalva Regio Judice suprem. nec non vice Judicibus Regiis Sedis pdictae Udvarhely die 4. mensis Aprilis Ao. Dni 1662, nemine Contradicente.

Per me Stephan. Angyalossy jur. notar. Sedis
Siculicalis Udvarhely. mpr".

E czimerlevélről megjegyzendő, hogy az egy iv papirba van betakarva, melyet a hóravilágkor a lázadók sárral bepiszkoltak, a benne levő oklevelet megszaggatták s a pecsétet róla letépték; de az aláirás ma is ép, az oklevél szövege teljes.

[1]) Főbirósága korába esik a hires Hóravilág, vagy oláh lázadás, mely elől menekülni volt kénytelen. Az idosb Gedő József jellemzésére szolgál, hogy a mult század utolsó részében Gr. Bánffy György erdélyi kormányzó elnöklete alatti erdélyi szabad kőmivesek társaságának ő is tagja volt, s a jelvények fia által küldettek be akkori tartományi cancellár és hasonlóan társulati tag Kosztához, ennek megtalálására. — [2]) Az erdélyi országgyülésekre meghivott regalistákra nézve az 1791-ki XI-dik törv. czikk igy rendelkezik: „A királyi hivatalosok a k. kormányszék meghallgatásával a fejedelem által neveztetnek ki s külön levelekkel hivatnak meg, kiknek következő minőséggel kell birniok, hogy legyenek a haza fiai, az előkelőbb (potior) nemességből, elégséges birtokkal s a törvénytől kivánt tulajdonokkal ellátottak, tapasztalás, erkölcs fedhetetlensége és az előforduló dolgok tárgyalásában jártasság által kitünők, és a fejede-

*

is emlékezik [1]). Tanulókori bensőbb barátai közé tartoztak Daniel Elek, utóbb erdélyi kir. táblai elnök s az unitárius vallásközönség főgondnoka, s az élénk, eleven eszü, sárdi Simén Elek.

Nagy befolyást gyakorolt a fogékony, gondolkodó tanulóra az akkor egész Európát felrázott franczia nagy forradalom. Szelid lelke bár irtózott annak külső dulásaitól, de a vér és rombolás közt kifejlett s később általános érvényre jutott szabadság-eszméket átalakitó nagy elveket felismerte, bámulta, és azoknak nem csak pezsgő ifjuságában, hanem egész életén át híve volt. Ezért már tanulótársai tréfásan G e d ő p o l g á r n a k nevezték, mit ő különben megtiszteltetésnek vett. Ő, ki ismerte az ős rómaiak „sum civis romanus" büszke mondását: ő, ki fel tudta fogni az új kor zászlójára irt „polgár" szó nemesebb jelentőségét, ebben a humanus, tiszta democratia alapját: mindenek felett jó polgár kivánt lenni egész életében.

Az ifju, észlelő lélekre, melyben a szabadságérzet, az irodalom s tudomány iránti szeretet már ekkor meggyökereztek: ápoló befolyással volt kétségen kivül atyjának barátja, Lázár István, a nagy tekintélyü unitárius püspök is, [2]) kinek házánál s gondozása alatt évekig volt az ifju tanuló elhelyezve; valamint befolyással lehetett a fennebb emlitett országgyülésnek szemei előtt lefolyása, mely a franczia forradalom eszméi és a II József nemzetellenes uralkodása által keltett közboszankodás nyomása alatt müködött.

Az unitáriusok főtanodájából jogtanulásra a kolozsvári r. kath. lyceumba ment át; de ezt félben kellett hagynia s utóbb magán vizsgák által pótolnia, mert atyja 1800 márcz. 14-én meghalván, mint egyetlen gyermek, édes anyjának gyámolitására haza sietett.

Anyja halála után, 1813 febr. 16-án vette nőül toldalagi Szathmári Annát, kivel 28 évig élt a legboldogabbul. Az anyagi s szellemi gazdagságot, melyekkel Gedő meg volt áldva, a gondviselés e derék, jó nővel egészitette ki, kinek mindenre kiterjedő gyöngéd gondossága könynyüvé tette azután is a férjnek, majd apának, a

---

lem s ország ügyei feletti tanácskozásra minden tekintetben alkalmasok s ért koruak".

[1]) Kozma G. meghalt 1849-ben, könyveit a kolozsvári unitárius főtan. könyvtárának hagyta. — [2]) A kolozsvári unit. templom és iskola a Lázár István püspöksége alatt s az ő fáradhatatlan közremüködésével épittetett. Az ő inditványára tétetett az új templom külső homlokzatára e felirat: „In honorem solius Dei", a templom belsö hátterébe pedig ez: „Az egyetlen egy Isten tiszteletére".

családi örömök közt, benső vonzódása szerint a könyvvilágban való foglalkozást.

E család boldogságát öt gyermek tetézte: József, Klára, Anna, László és Terézia, — kik közül azonban József 2, Klára 16, László 22 éves korában elhalt. — Anna 1834-ben cseszeliczki Szilvási Miklósnak,[1] Terézia négy évvel később káli Nagy Eleknek[2] lett neje.

A virágzó korban elhunyt Klára, s 1841-ben a jeles, nagy reményü Lászlónak[3] s ugyanazon év utolsó napján a leggondosabb élettársnak elvesztése: sulyos csapások valának a családja tagjain oly gyöngéd szeretettel csüngő apára és férjre nézve.

Gedőnek 28 évi boldog családi élete mély gyászba borult, midőn gyermekei közül hármat s nejét a sir fedé, lesujtólag vala hatva a diszes család öszülő törzse. Enynyi vesztésre szive mélyen vérezhetett, de — mint a bölcseknél szokott — lelkének nyugodtsága s kedélyének derültsége azután sem változott.

Maradt számára egy tér, melyen legboldogabb napjaiban is mindig új örömöket talált, ez az irodalom tere. S ha eddig szive és munkássága különösön két körnek, családjának és az irodalomnak volt szentelve: ettől fogva még inkább az utóbbinak élt.

Két leánya, Szilvási Miklósné és Nagy Elekné, ugy vejei és unokái, versenyezve vették körül ezután is szeretetökkel a szelid, jósággal teljes apát és nagyapát, s különösön 1846 óta, mikor állandóan Kolozsvárra költözött, a Nagy Elek családjában, kik szintén Kolozsvártt laktak, anynyira mindennapos volt, hogy olykori elmaradása e család körében mindig hézagot s lehangoltságot okozott; mindazáltal nejének elvesztése után, egész haláláig, — mi 1855. augustus 29-én cholerából kifejlődött inláz következtében, 77 éves korában érte, — Gedő külön lakott. Egyedül könyvei vol-

---

[1] Szilvási M. egy mindig vidám kedélyü, kifogyhatatlan kedvességü, közszeretetben álló, lovagias jellemü férfi, a mult évben halt el. — [2] Nagy Elek, volt erdélyi k. főkormányszéki tanácsos, az erdélyi s pesti országgyüléseken képviselő, jelenleg m. kir. belügyminiszteriumi miniszteri tanácsos az erdélyi királyi biztos mellett alkalmazva, s az erdélyi unitárius vallásközönség főgondnoka. Sok és kiváló érdemeit a történet másutt fogja feljegyezni. — [3] G. László szintén a kolozsvári unitár. főtanodában tanult, neveltetésére atyja nagy gondot forditott. Az irodalomnak ő is kedvellője volt, sőt maga is szeretett irogatni. Hátra maradt iratai, azok közt egy pár drámai kisérlet, kitünő tehetségeiről tanuskodnak. Aranyosszékben Alsó-Szent-Mihályfalván van eltemetve, hol testvére Nagy Elekné birtokán levő sirját emlékkő jelzi.

tak lakótársai, kik reggel és estve üdvözölték hű társukat. Szállása egy tudós műhely, egész könyvtár volt, melyek közt azonban vendégei nem egy komor tudóst, hanem mindenkor egy derült öreget, teli szellemmel s kedves nyájassággal találtak.

Hogy benső hajlamainak megfelelőleg egész életét a neki kedves két körben, a család s irodalom-tudomány körében tölthesse: a közélettől elvonulva élt, hivatalt szoros értelemben nem viselt. Mint jogász gyakornokoskodott ugyan kevés ideig a N.-Szebenből Kolozsvárra átköltözött kir. főkormányszéknél; atyja halála után pedig Abrudbányára haza menvén, ott tancsossá, pár évvel később Aranyosszék pénztárnokává választatott; több megye és szék táblabirája, Abrudbánya és Kolozsvár városok választott képviselő testületeinek tagja, s rövid ideig Aranyosszék derékszékének választott birája volt ugyan; de mindezek inkább tisztességek, ugynevezett nobile officiumok voltak. [1])

Ezen kivül az 1834-ik évi erdélyi országgyülésre királyi meghivást (regalist) nyert, minélfogva azután az erdélyi országgyüléseknek állandóan tagja volt, s 1848-ban az unio törvényes kimondása után a pesti közös országgyülés főrendi házába is meghivatott. Rajta beteljesedett, hogy a valódi kitünőséget elvonultságában is felkeresi a tisztesség és kitüntetés. Megkülönböztette őt az uralkodó kegye, kormány figyelme, s minden rendü ismerői s a nép, melynek pártfogója s jóltevője volt, osztatlan bizalommal s szeretettel környezték. S ő, kinek életelve volt szóval és tettel segitni, a hol lehet, valóban megérdemelte a közszeretetet. Ekkép, habár a közélettől lehetőleg viszszavonulva élt: a társadalomnak egyik legbefolyásosabb és leghasznosabb tagja maradt mindig. Ilyen volt Gedő mint ember és polgár, méltó példányképe a jóknak s nemeseknek.

De kisérjük arra a térre, hol uralkodó szenvedélye által lát-

[1]) Erdélyben a vármegyékben s székekben két kebli törvényszék létezett a törvény által meghatározott hatáskörrel, az altörvényszék (mely a vármegyékben a mint nemesek vagy nem nemesek ügyeit tárgyalta, al- és fiu — partialis és filialis — törvényszék neve alatt működött) és derékszék — generalis sedria, — mely egyszersmind az alszéknek felebbezési birósága is volt; ezeknek birái a kerületi tisztekből és a táblabirákból, választott ülnökökből állottak, kiknek a törvény szerint három havonként kellett a közgyülés által választatniok. A törvényszékek működése 1848-ig hat perlekedési szakaszhoz (periodushoz) lévén kötve, a megyei, székbeli törvényszékek minden periodusban csak egy vagy két heti-ülésezésre hivattak öszsze.

juk vezettetni egész életében. Mint emlitettük, a könyvszerzés és olvasás volt ez uralkodó szenvedélye. Itt, az irodalom eszme-világában, talált ő örömöt legboldogabb napjaiban is, midőn még családjának szép koszoruja környezte; itt talált lelke nyugpontot és örömöt akkor is, midőn ősz fürtökkel és lankadt erővel magára maradt.

Ama korban, midőn Kazinczy s mélyre ható nyomain a Kisfaludy-Vörösmarty kör a magyar-irodalom ujjászületésén s megalapitásán izzadtak; ama korban, midőn az irói pályán inség várt irodalmunk koszorusaira is: bizonyára érdemet szereztek maguknak azon kevesek is, kik habár csak nemzeti ösztönből, buzgó áldozatokkal siettek a fejlödő nemzeti irodalom megjelent műveinek s vajudó vállalatainak ápolására. Már jeleztük, hogy Gedő nem csak e kevesek, hanem azon nehányak közé tartozott, kik ezt egyszersmind maga az irodalom iránti belső vonzódásból, lelki szükségből tették, s midőn szomju lelkét a hazai irodalom termékei egészen ki nem elégitheték, kiterjeszkedett a külföldi s ókori classikai irodalom jelesebb müveire s azokat szintén apróra tanulmányozta. S hogy még kevésbé vonassék el e körből, neje halála után — bizonyos évpénz kikötése mellett — jószágait is átadta gyermekeinek.

Gedőnek nem szép könyvtára volt bámulandó; hanem a magyar és világirodalom eszmekincseiben gazdag lelke.

Mi természetesebb, mint hogy ily magas miveltséggel biró férfit, daczára szerény elvonultságának, irodalmunk jelesebbjei is ismerték, többen vele levelezésben, barátságban állottak, tudósok s az izlés emberei házát gyakran felkeresték.

Kazinczy itéletét Gedőről fennebb érintettük.

Döbrentei Gábor ezt irja hozzá: [1]) „Lelkemnek új éledést ada leveled, mely anynyira gyengéden nemes szived mélyéből van irva. Mikor oly meleg lelkekre találok, mint a milyen a te levedet heviti, akkor elfelejtem a haza hidegeskedését, ujra élek abban a gondolatban, hogy mégis talán lesz valaha előmenetelünk nekünk elmaradott, elmaradásra lenyomott magyaroknak.“ Döbrentei leveleiben Gedőt a magyar irodalom minden nevezetesebb mozgalmairól tüzetesen értesiti, jellemzi az irókat s azoknak törekvéseit. Kazinczyról irja, [2]) hogy nagy köszönettel vette, hogy műjei-

[1]) 1817. mart. 12-én kelt levelében. Unitár. főtanoda, Gedő könyvtárban. — [2]) 1815. mart. 4-én kelt levelében. L. ugyanott.

ből Dr. Gyarmathy a germanismusokat kiszedegette s mindazok helyett tiszta magyarságot tett. „Kazinczy lelke érzése — irja ugyanott — nyelvünket bizonyosan nagyon emelte; azzal, hogy nagy seregnek nem tetszenek az újitások, a józanon újító ne gondoljan; jobb, dicsőbb tiz jól itélni tudónak, mint száz critikaszternek tetszhetni."

Bölöni Farkas Sándorral, é.-amerikai utazása előtt és után, több évig volt baráti s irodalmi levelezésben. Ugyan e folyóirat V. kötetének 4-ik füzetében a B. Farkas Sándor életrajzában Jakab Elek, jeles tollu és alapos történetirónk, több helyet idéz Farkas-Gedőhöz irt leveleiből. [1]) Barátja előtt a különben zárkozott kedélyü Farkas S. gyakran kitárta lelkét, terveit, véleményeit és fájdalmát. Levelezésük főtárgya mindig az irodalom s a nemzeti culturai mozgalmak. Farkas szivesen beszélt ezekről, s tudta, hogy Gedő az, ki lelki élvezettel olvassa észrevételeit.

S minthogy Gedő akkor állandóan Abrudbányán és Torda mellett Alsó-Szent-Mihályfalván lakott, Farkas S. Kolozsvárról egyszersmind mintegy könyvszerző bizományosa volt. Az ő utján előre tudta azt is, miféle könyv vagy folyóirat van tervben, kik dolgoznak belé, s Gedő előre annak pártolói közé állott. Farkas S. sokszor tépelödik leveleiben számadásaival, nem tudja, menynyi pénze van még Gedőnek nála, mire utóbbi mindig új öszszegek küldésével felelt.

Gedőnek az irodalom körül áldozatkészségi hirnevére mutat P. Horváth Lázárnak egy levele is, melyben az általa kiadandó „Lyra" czimü zsebkönyv költségeire 1000 pfrt kölcsönt kér Gedőtől. — „Csak mégis szomoru látni azt, — irja [2]) — hogy már három év óta igyekszem e czél felé, s mind hiába! Fáj elgondolni, hogy vesztegetők önkényeк kielégitésére kölcsönt kölcsönre halmozhatnak, s egy jó hazafi ily szent czélra sem képes ezer forintocskát három évre kapni! Fáj, bizony fáj meggondolni, hogy „dum loquimur, fugerit invida aetas," s hogy mig ifjabb s munkásságra alkalmasabb éveink tehetetlenség vagy pénzbeli érték nem léte miatt cselekvés hiányával fanyalagnak, jön a korosság ezer bajaival egyetemben, s ha van is tehetség, az idő minden energiát, minden szépért, jóért küszködni vágyat elfojtott!! — Mindig csak az urhoz fordul viszsza, s tőle várja vigasztalását barátja."

---

[1]) L. Ugyanott B. Farkas Sándórnak Gedőhöz irt leveleit. — [2]) Febr. 9. 1833. kelt levelében. L. ugyanott.

A tudományok igaz barátja a mivelődési s tanintézetek és tanuló ifjuság iránt sem lehet közönbös. Gedő ezeknek is áldozatkész, meleg keblü barátja volt. E sorok irója kegyelettel őrzi ama becses órák emlékét, melyeket árva tanuló korában két éven át csaknem minden vasárnap reggel e nemes szivü pártfogója körében töltött. Ő reggelire hivott, én tanulni mentem. És mindanynyiszor új ismeretekkel, új tanulási vágygyal távoztam. Itthon, majd külföldön igen tisztelt tanáraim voltak, de lelkemre senki sem hatott buzditóbban, mélyebben; pedig soha sem oktatott, csak társalgott. Jakab József, a kolozsvári unitárius fötanoda egyik nagytehetségü, lelkes tanára, a kit már pályája kezdetén az 1849-ki események külföldre szoritottak s Görögországban korán hunyt el, a göttingai egyetemről Gedőhöz irt leveleiben [1]) az ottani tudományos és társadalmi viszonyokat ismertetvén, egyebek közt emliti, hogy pártfogója tanácsához képest a szám- és természettudományokról sem felejtkezett meg.*)

De hány törekvő ifjunak volt e nemes lélek erkölcsi, szellemi s a hol szükség kivánta, anyagilag is támasza, segitője! S a mi gyámolitásának többszörös értéket adott, az a gyöngéd modor, melylyel azt tette, mi által az ő kezeiből az anyagi segély is elvesztette pusztán segélyezési jellemét s az érzékenyebb önérzet is megnyugtatva maradhatott.

Ilyen volt Gedő az irodalom s tudomány terén, nemes példányképe a mivelt, jótékony szellemnek.

A mivelődési s tanintézetek szintén legbuzgóbb pártolói közé számitották őt. E széles mezőn azonban, részletek mellőzésével, legyen elég egy tettét emlitnünk, ezt is saját szavaival. „Alább nevemet irt tudtára adom mindeneknek, hogy régi szándékom s akaratom lévén egész könyvtáromat az unitáriusok kolozsvári főoskolájának ajándékozni, mert abban nyertem 1791-től 1798-ig én is kiképeztetésemet, sőt mondhatom a literátura iránti elolthatótlan hajlamomat, s ennélfogva csekély tehetségemhez képest könyvszerzési buzgóságomat, — azon emlitett ajándékozási akaratomat ki is jelentettem néhai püspök Székely Miklós urnak, a ki ezen ajándékomat az oskola és az egész unitárius közönség nevében elfogadván, könyvtárom azonnal a nevezett oskola tulajdonává

[1]) J. József történetirónknak, Jakab Eleknek, testvér öcsese volt. Czélzott levelei szintén a Gedő könyvtárbau.

*) E korán elhunyt jelesünknek életrajza e folyóiratban nem sokára megjelenik. Szerk.

vált; ajándéklevelem megirását azonban akkor továbbra halasztván, most midőn az élet rendszerénti bizonytalanságához a háborus körülmények rendkivülisége is hozzájárul, ezen ajándékomot irásba is tenni, még pedig szóról szóra tulajdon kezemmel, és az által nevezett oskolát és a tisztelt unitárius egész közönséget ezen ajándékomról teljesen biztositani kivántam, valamint ezennel biztositom is. — — Kolozsvártt, január 20-án 1849." [1]) Cserey historiájának egy eredeti, maga Cserey által sajátkezüleg irt példányát Gedő a M. T. Akademiának ajándékozta, melyet az Akademia kinyomatott.

E könyvtár átvételét s belátása szerint bármikor a főtanoda könyvtárába átszállitását Mikó Lőrinczre, emlitett főtanoda tanári karának e buzgó vezértagjára bizta, kinek az ajándéklevelet is átadta. A bizonytalan politikai körülmények miatt azonban Mikó ez oklevelet csak 1852. dec. 5-én mutathatá be emlitett egyház közönség képviselő tanácsának, oly kéréssel, hogy a főtanoda épületében e becses könyvtár számára kivántató helyiség jelöltessék ki, a rendezési s beruházási költségeket ajándékozó magának tartván fen. [2]) A képviselő, ugy a közelebbi főtanács [3]) irásban és küldöttségileg fejezte ki köszönetét a nagybecsü adományért.

A fáradhatatlan Mikó Lőrincz maga szállittatta át e könyvtárt a főtanoda könyvtárának egy külön termébe, ő rendezte s lajstomozta [4]). Ezt azonban az adományozó már nem érte meg, s hir-

---

[1]) Eredetije az unitár. egyházi főtanács levéltárában. — [2]) L. unitár. egyh. képv. tanács 1852 évi jegyzők. 390. sz. — [3]) L. unitár. egyh. főtanács 1853 évi jk. 26. sz. — [4]) A Gedő-könyvtár 5145 darabból áll, ezen felül 404 darab térkép, egyéb kép és majd minden magyar hirlapnak több évi folyama. E könyvtár főbecse abban áll, hogy nemzeti irodalmunk benne Bessenyeitől kezdve, sőt az az előtti időből is csaknem teljes. A mi könyvárusi úton megszerezhető már nem volt: azt Farkas Sándor, vagy Burján Pál antiquarius útján igyekezett bármi áron megszerezni. E könyvtár többi részét a német, franczia s classkiai literatura jelesebb művei teszik.

Ez alkalommal helyén látom nehány adatot közölni az unitárius valláskőzönség főkönyvtárának egészéről, melynek a Gedő-könyvtár egy része.

Emlitett vallásközönség egyh. főtanácsának 1864 évi jegyzőkönyve 22 száma alatti könyátárnoki jelentés szerint, e könyvtár ekkor 15,656 darabból állott.

A Gedő-könyvtáron kivül jelentékenyebb részei a B. Farkas Sándor könyvei (1153 drb.) és Brassai Sámuel könyvei (akkor 3188 drb.); mind két könyvtár évről évre gyarapszik, a Farkasé az általa hagyott alapból, a Brassaié az ő évenkénti becses adományából. Ez utóbbi az európai tudományos irodalom

telen halála miatt azon tervét sem teljesithette, hogy e becses könyvtár további gyarapitására bizonyos tőkét rendeljen.

A termet, melyben Gedő könyvtára külön van elhelyezve, az ajándékozónak életnagyságu, olajfestmény mellképe, az örökösök adománya, disziti.

Gedő József külsőleg is kiváló szép alak volt. Termete magas, ősz korában is egyenes, könnyü tartásu; ábrázata hoszszudad, arcza egészséges szinü, szelid, barátságos, szellemteljes; hangja inkább tompa, de nem halk. Modora mindenben vonzó és megnyerő. Ifju korában mellbajtól féltették, ezért a dohányzást már akkor elhagyta, szeszes italokkal soha sem élt. Átalában mértékletessége s a tudományszeretet által kimivelt, nyugodt kedélye nagy részben járultak hoszszu s folyvást egészséges életének megnyujtásához. Egy kis vidámság hozzá gondolásával e füzet elején álló kép, hiven tünteti őt előnkbe.

Még csak egy vonását jegyezzük fel e tisztes alaknak. Benne tudomány, felvilágosult szellem és mély bölcseség igaz vallásos érzéssel párosult. Ő, a vagyonos, tekintélyes s az ország legmiveltebb férfiainak egyike egész buzgósággal s igen gyakran elment a templomba, ott a néppel s tanuló ifjusággal áhitatosan énekelt hálát és dicséretet a mindenek Urának s imádkozott igaz kegyességgel.

---

legjelesebb műveit foglalja magában. Ezeken kivül a régi könyvtár (többnyire latin, 2564 drb.), a K. Nagy Elek által adottak (627 drb.), n. Pákei Lajos adománya (439 drb), az angól-könyvtár (330 drb.) Ebben vannak a fennemlitett Jakab József tanár által Angliából magával hozott igen becses könyvek is. És a M. Tud. Akademia küldeménye (akkor 131 drb.). Kézirat 273 drb.

1864 óta e könyvtár részint az imént emlitett forrásokból, részint pedig Gyergyai Ferencznek közelebbről tett nagybecsü adományából (1514 drb.) több mint 3000 darabbal szaporodott; a melynek egy része azonban, mint duplum sz.-keresztúri és tordai iskoláink számára küldetvén ki, a könyvek száma most 18,000 darabra tehető, s igy mind a könyvek számát, mind azoknak becsét tekintve, hazai könyvtáraink között figyelemre méltó helyet foglal el. A XVI-ik századi „Ungaricum"-okról Szabó Károly több izben méltánylólag emlékezett. Specialitas az angol-könytár, melyhez a mult években Amérikából is becses adalék járulván, az újabb kori szabadelvü philosophico-theologiai irodalomnak hazánkban talán páratlan gyüjteménye.

Használatra nyitva áll e könyvtár nem csak a nevezett főtanoda tanárainak s tanuló ifjuságának, hanem a mivelt közönségnek is. Könyvtárnokát a főtanoda tanárai közül a főtanács választja.

Porai ott nyugosznak a kolozsvári köztemető melletti Demeter-féle kertben, hol gyermekei emlékkövet emeltek sirja felébe. Ennél dicsőbb emlék azonban az a kegyeletes tisztelet, melyet Gedő Józsefnek erényekben s szellemben oly gazdag élete mindazok szivében, kik őt ismerték, hátrahagyott.[1])

Méltán hangoztak koporsója felett Kriza János, akkor kolozsvári unitárius pap, most az unitáriusok püspöke által tolmácsolva, a közelismerés és részvét eme szavai: [2]) „Meg vala áldva ő a bölcs lélek változhatatlan derültségével, az ártatlan, jó kedély örök vidorságu ifjuságával, a valódi életbölcseség és csendes türelemnek lelkével; meg vala áldva az igazság kiolthatatlan szomjával s e mellett az emberszeretet önzetlen tiszta indulatával, mely őtet egy csendesen munkálkodó hű apostollá szentelé föl az igazság drága kincseinek gyüjtögetésében oly czélból, hogy azok által a maga környezetében gazdagabbá és nemesbbé tegyen több-több lelket és szivet, mint az övé gazdag és nemes vala."

Buzogány Áron.

---

[1]) A főtanoda ifjusága később mint egyik jóltevője felett az olvasó-egyletben emlékünnepet rendezett az elhunyt tiszteletére, mely alkalommal az emlékbeszédet közmegbizásból éppen e sorok irója volt szerencsés tartani.

[2]) L. „Ima H. Sz. Gedő József koporsója mellett Kolozsvárt aug. 30-án 1855. Kriza János által".

Az unitáriusok énekes-könyveiről.

Aranyos-Rákosi Székely Sándor az „Unitária vallás történetei Erdélyben“ czimü müve 70—71 lapjain egy rövid és átalánosságban fontos ismertetését adja énekes-könyveinknek, Uzoni Fosztó István egyháztörténete 1-ső könyvének tőlem is felhasznált XIV-ik fejezete alapján. Vele együtt Uzoni nyomán én is azt az 1566 körül szerkesztett német zsoltár-könyvet tartom legelsőnek, melyet Preuss János, [1]) úgy látszik, 1657-ben nyomatott ki Frankfurtban, s mely az erdélyi szász nyelvü unitárius ekklézsiákban egészen 1716-ig volt használatban. Én ez énekes-könyvnek soha egy példányát sem láttam; czime Sandius szerint ez: „Hertzliches Seiten-Spiel oder Geistreiche und Schriftmässige Lieder. Zu Franckfurt an der Oder.“ 8-adrét [2]). Emliti még Sandius Preussnak egy énes-könyvét e czim alatt: „Fastenspeise, krancke gewissen damit zu erkvicken, von einem wolerfahrnen bekehrten Sünder, vor buszfertige und zerknirschte herzten, zu bereitet, auff freyen Tisch getragen: Im Iahr, als ChrIstI gnaDenthVre Denen bVszfertIgen sVnDern offen War.“ 8-ad rét. [3]) Ezen chronosticonra megjegyzi Sandius: „id est annus 1778“ holott figyelmes számitással 1630 jő ki, mi azon fentebbi állitását, hogy Preuss 1620 körül született volna, 10—15 évvel előbbre viszi viszsza. Én ezen ének-gyüjteménynek sem láttam egy példányát is.

Láttam azonban a Preuss neve alatt egy iv-rétü, 1—144 lapra terjedő ének-gyüjteményt a kolozsvári unitárius főtanoda nagy könyvtárában, melyben 490 ének van, úgy látszik, ennek darabjai az emlitett két énekes-könyvből vannak véve. E kézirati példányt 1659-ben Hradecky János, akkor kolozsvári német kántor másolta le; czimlapja ez: „Chistliche Lieder, gestellet von Johanne Preussen, Dienern der Gemeine Jesu Christe am Worte Gottes. Im Jahr 1657. Und abgeschrieben von Johanne Hradecky im Jahr 1659.

[1]) Johannes Preussius, Guba-Marchiacus. Natus circiter anno 1620. Ecclesiastes Unitariorum in Polonia, post eorundem exulantis ecclesiae in Marchia Brandenburgica. l. Sandii: Bibliotheca Anti-Trinitariorum. Freistadii 1684. 163 l. — [2]) L. u. o. — [3]) L. u. o.

Uzoni Fosztó István megjelölt művében, Agh István egyháztörténetének a lengyel unitárius irókról szóló fejezete 9-ik pontja alapján, a lutheránusból unitáriussá lett Preuss J. műveiről, különösen énekes-könyve, könyörgéses-könyve, [1]) és confessiojáról [2]) szólván, többek közt megjegyzi, [3]) hogy: „az egy igaz Istennek ezen kegyes vallója ellen a lutheránusok sulyos üldöztetést, fenyegetéseket és epés iratokat támasztottak. De legkeserübben emészthették meg — úgy mond — a Dávid zsoltárainak kiadását, és más istenes énekeknek javitott kiadását. Hinc illae lacrymae Bottaccus János: „Moralium Gedanensium Libri XX.“ czimü munkájának „Musica“ czim alatti azon állitásában, hogy: „a socinisták (értsd: unitáriusok) többnyire Luther zsoltárait rontották el és énekelvén Kolozsvártt, saját gyülekezeteikben meghonositották. [4]).

A második énekes könyv azon „Isteni dicséretek“ czimü, [5]) mely a körülmények, és Uzoni Fosztó bizonyitása szerint is Dávid Ferencz korában, tehát 1579 előtt nyomatott ki Heltai nyomdájában Kolozsváratt s később több kiadást ért. Székely Sándor Uzoni Fosztó István után ismertetvén, vele együtt állitja, hogy e gyüjtemény „Dávid Ferencz és segédtársai által készittetett és rendszeresittetett.“ [6]). Az előadásból azonban úgy látszik, hogy ő maga egyetlen példányt sem látott. [7]) Uzoni Fosztó kezében, midőn ismertette, egy második kiadásu példány és 1601-beli Graduale volt; de megemliti azt is, hogy gyermek korában Kolozsváratt Takács István özvegyénél látott és kezében is forgatott egy „Dávid Ferencz alatti első kiadásu példányt.“ [8]).

Én ez énekes-könyvnek egyetlen csonka példányát Jakab Elek

---

[1]) Czime: Geistlicher Weyrauch, Gotte zum opffer und sussem geruch, dem nechsten aber (vornemlich dem Einfeltigen) zu erweckung in brünstiger audacht, angezündet von Johann Preussen Diener der Gemeine Jesu Christi im worte Gottes. 1662. 8°. E könyörgésekből többet kiadott Szent Ábrahámi 1746-ban kinyomatott imakönyvében. u. o. — [2]) Czime ez: Glaubens bekentenis der algemein Christlichen wahrheit zu steuwr, zu rettung aber seiner eigener unschuld, an den tag gegeben im Jahr. 1662. 4°. u. o. — [3]) L. Egyháztörténete I. könyvének XIV-ik (De cantibus cultus Divini) fejezetében. — [4]) Lásd ama munka jénai 1678-beli újabb kiadásának 678 lapján. — [5]) A czim a szöveg lapjai fölött végig folyó föliratból van véve. — [6]) L. Unitár. vallás történetei Erdélyben. 1840. 70 l. és Uzoni Fosztó Egyháztörténelme az i. helyen. [7]) Sándor István: Magyar könyvházában nem is emliti; Toldy: „A magyar költészet története.“ Pest 1854. I. k. 202 lapján megemliti ugyan, de elhallgatja azt, vajjon látott-e és hol vagy egy példányt? — [8]) L. az i. h.

irónk unitárius könyv- és kéziratgyüjteményében láttam, a mi Szabó Károly tudata szerint is eddig egyetlen létező ismert példány.

Hiányzanak belole: elölről a czimlap s a szövegből I—XXIV lap; közből a 117—118, 165—166, 221—222, 429—454, 553—554 lapok és az 561-ik lapon elkezdve egész végig, talán még a mutató táblával együtt hét levél. (=A1—B1, E12, G12, K4, S12—T12, a2, s végül, úgy látszik, a5—a12.)

Meg van a XXV—XCIX,[1]) 100—116, 119—164, 167—220, 223—428, 455—552, 555—560 lap. (=B2—E11, F1—G11, H1—K3, K5—S11, V1—a1, a3—a5.).

Hogy ez énekes-könyv Kolozsváratt és pedig a Heltai nyomdájában látott napvilágot, azt unitárius-volta és Heltai-féle betüi kétségtelenül bizonyitják. 1570 utáni kiadatása pedig onnan bizonyos, hogy „Rabok Éneke" czim alatt egy 17. négy soros versből álló vallásos költemény van benne az 549—552 lapokon, mely a versfők betüi szerint: „VRAM PALATICH GEòRGISHÉ",[2]) s mely éneket:

„Ezer öt száz és hetven esztendőben,
csonka toronnak erős tömletzében,
az ki szerze igen bizik Istenben,
hogy nem hadgya socka az büntetesben."

Hogy ez énekes-könyv 1570 után adatott ki, bizonyitja iratása ideje, hogy 1579 előtt, a Dávid Ferencz ez évben történt halála, a kit az unitáriusok hagyományos köztudalma ez énekgyüjtemény első szerkesztőjének tart, a minthogy ezt száz évvel ezelőtt Fosztó Uzoni is egyháztörténetébe tényül vette fel.

Még két adatot kell tekintetbe vennünk, hogy az itt meghatározott időköz szűkebbre szoruljon összze, s állitásom még határozottabb igazság jellegét vegye fel. Egyik az, hogy van ez énekes-könyvben az 516—520 lapon egy ének, melynek versfőibe, a Hunyadi János-

[1]) Elölről a XCIX lapig római, azután arab számjegyekkel vannak jegyezve a lapok. — [2]) Vajjon ez a Pallatich György egy volt-e amaz előkelő férfiuval, a ki Báthori Zsigmond, B. Endre és Székely Mózes idejében, mint jó és tett-dús hazafi tünt ki, meghatározni nem tudom. Miles: Würgengel 240 l. és Wolfgangi de Bethlen Historia etc. V. 202, s 536 lapjain sokat irtak róla. Ezen Palatich György is Hunyadvármegyében áldozata lett az 1603-ban dühöngött pestisnek, mely ugyanakkor Temesvártt, az akkor oly gyámoltalan Erdélyországot anynyi jelese közt Ribis Siegfrid, Makó György és Nagy Alberttől s a gyászos sorsu Székely Mózes ott hátra hagyott özvegyétől, az emigratio legkitünőbb tagjaitól fosztá meg. l. Wolfg. de Beth. Hist. V. 536 l.

ról irt Cursus Historias énekéről ismert „N.-Banczai Mathia(s)“ neve van beszőve. Énekgyüjteményünk kiadói, mint lényegtelent, elhagyták az ének utolsó versét; azonban az 1579-ben Debreczenben nyomatott református énekes-könyvben [1]) az ének teljesen ki van adva tehát közölve van az utolsó vers is, melyben maga az ének irója határozottan kimondja szerzeményéről, hogy:

„Születet vtan ezer öt szazban és az hetven ötben
Pünkost havanac elsö heteben szerzek eszt versekben stb.“

És igy énekes-könyvünk semmi esetre sem nyomatott 1575 május 8-dika előtt.

Másik adatom az, hogy több helyen oly kifejezésekre akadtam, melyek arra mutatnak, hogy előbb volt szerkesztve e gyüjtemény, mint midőn 1578-ban Dávid Ferencz a Krisztus nem imádásáról való tanát nyilvánosan tanitni kezdette; ilyen kifejezés van egy p. o. a 141-ik lapon „Kis Karaczonra“ való következő énekben:

„Nekünc születek Mennyei Kiraly,
Vy esztendőben mi vigadgyunk,
születet Iesust, mi imadgyuk“

különben az ily kifejezések kiküszöbölésére bizonyára ép oly gondot forditottak volna, milyet forditottak a háromságról szóló tanok elhagyására, miről alább példákat fogok idézni.

Az énekes-könyv végén egy későbbkori mutató tábla van; mikor ez készült, bár teljesebb, de mégis csonka volt már e példány. A mutató tábla, megtartva a nyomtatvány eredeti ortographiáját, következő:

[1]) Czimlap ez: Enekes keoniv Melibol szoktanak az Vrnak diczeretet mondani, az Aniaszentegyhazban es keresztieneknek minden gyülekezetiben, mostan nyobban egybe szedegettetet es egy nehani szep diczeretekel megöregbitetet az keresztieneknek vigasztalasokra emendaltatot.

Psalmo CXI.

Diczeretet mongyatok az Istennec az szenteknek gyülekezetiben etc. Debreczembe: Nyomtattatot M:D:LXXIX esztendöben.“

És most térjünk a könyv részletes ismertetésére. Tartalma természeténél fogva három részre oszlik; első részét inkább alkalmi énekek képezik, a másodikat zsoltárok, a harmadikat más vallásos költemények és isteni dicséretek.

Mint emlitém, hiányzanak a könyv czimlapja és előzményei a szöveg 24 lapjával együtt, melyek, úgy hiszem, tárgyilag semmit sem

*

különböztek az alább szintén ismertetendő második kiadásaitól. A 25-ik lapon „Sequitur Hymnus ad eundem festum diem“ felirat alatt e szavakkal: „Mostan ieles innep“ kezdődő, 5 vers-szakos pünkösdi ének van, mely után a 26-ik lapon „Antiph. in die Pentecostes“ és Hym. „Veni Creator Domine“ következik. A 26-ik lapon „Hymnus in precid. natalis D. cantandus“ felirat alatt „Istentől választott népek“ kezdetü ének van. A 12 vers-szak kezdő betüibe ez van beszőve: IESUS MESSIAS, utána: Sanctus Solennis, Benedictus, Agnus felirat alatt három rövid ének következik.

A 31-ik lapon „Antiphonae Per Singulas Dominicas totius aestatis et autumni usq. ad Dni adventum cantandae“ felirat után 15 antiphona és két supplicatio következik; a 37. lapon e czimirat után „Hymni, De Creatione primi diei, Dominico die canendus, Et habetur superius pag. 5“ — négy hymnus jő, melyekre a 44-ik lapon „De requie septimi diei“ felirat alatt e szép költői ének következik:

Felseges Isten Menynek Földnek WRA,
ki mindeneknek vagy teremtő Attya
az magas eghnek szépen alkotoia,
es nagy biroia.

—

Az mi kedvünkert az szep fenyes nappal,
te megruhazod az egheket nappal,
az etzakat az vilagos Holdal,
mint egy lampassal.

—

Hogy meg nyugosson az mi munkainkbol,
törödesünkböl, és faratsagunkbol,
neha kediglen mi nagy banatinkbol
es siralmunbol.

—

Nagy halat adunk kegyes Attyank neked,
hogy te ez napon nekünk ezt engetted
nagy szep beszeddel elnenk te elötted,
düczöseg neked.

—

Immar az Napnak az ö kezdetiben,
neked könyörgünk Attyank igaz hütben,

segely meg minket mi könyörgesünkben
aldgy meg lelkünkben.

—

Hogy tiszta sziböl aldhassunk tegedet,
szep enek szoval dicziryük nevedet,
iozan elmevel imadhassunk teged
mint Istenünket.

—

Az sötet eynek reank iövesseben,
adgyad hogy lelkünk ne legyen sötetben,
se penig hitünk tökelletlensegben,
es tevelygesben.

—

Ha az mi testi szemeink elhunnak,
lelki szemeink read vigyazzanak,
az mi büneink mind el aludgyanak,
és meghallyanak.

—

Tarcz tisztan Wram eltünket, elmenket,
öriz meg büntöl almunkban is minket,
az alnak ördög ne biryon ellenünk,
erötleneket.

—

Adgy bekesseges nyugodalmat neküne,
es tennen magad vigyaz Wram ertünk,
hogy szep bekevel legyen felkelesünk
tellyes eltünkben. Vgy legyen.

A 47-ik lapon „Antiphonae in singulos septimanae dies distinctae ac ordine in diluculari sacro canendae“, a 61-diken „Antiphonae in dies festos supra emissae“, a 62-diken „Különb-különb Antiphonákra való Psalmusok következnek; a 79-ik lapon „Sequuntur alii psalmi, qui post Antiphonas Dominicales canuntur“; ezek közt van a 94-ik lapon a „Te Deum laudamus“, a 104-iken az „In adventu Dominica a concione“ feliratu, „A kereszténységben“ kezdetü ének is; ez utóbbit a Dávid Ferencz munkájának tartják. A 106-ik lapon „Sequuntur Invocationes“, a 115-ken kezdődnek „Az Fő Innepekre valo Enekek“, és pedig a karácsoniak, azután (141 l.) a nagypéntekiek, (154 l.) a husvétiak, (169 l.) egy ének „De ascensione Domini“, (173 l.) a pünkösdiek. A 178 lapon „Az

Vr Iesus Christustol szereztetet Imatsag" harom kidolgozásban, 185 lapon „Az tiz Paranczolat" három melodiában. És ezzel be van zárva az első rész, mely alkalmi énekekből áll. A második részben a 194—427 lapokon „Az David Soltaribol bizonyos Énekek notajokra kiszedegetet Psalmusok következnek." A harmadik részben pedig 428 laptól végig „Szep külömb különb aitatos Diczíretek következnek."

Ezen — választékosságaért és rendszerességeért valamint hibátlan voltáért szerkesztőinek minden tekintetben dicséretére vált énekgyüjtemény, részint a Gregorianum Officiariumból, a Luther-féle német zsoltár-könyvből, s a lengyel unitáriusok énekes-könyvéből vett, gondosan átvizsgált és a szentirással egybehasonlitott egyes énekekből, részint a bibliai költészettel foglalkozó hazai irók szerzeményeiből van egybeállitva; különös gonddal van elmellőzve, kihagyva, vagy átalakitva minden, mi a vallásos hit dolgában nem az unitárius hitelvek jellegét hordta magán. Erre nézve öszszehasonlitás végett felhozok nehányat azon énekek közül, melyek elől közölve vannak, és a melyek mind ezen unitárius, mind az 1579-ben Debreczenben nyomatott református énekes-könyvben ki vannak adva; ime:

Luthernek a törökök és a pápa ellen irt, magyarra Skaricza Máté által forditott „Attya Isten tarts meg minket" kezdetü éneke 3-ik és 5-ik verseit igy adja:

a reform. énekes könyv a 132 lapon.	az unitár. énekes könyv 431 lapon.
„Christus ki vagy vraknak vra, a czaszaroknak csaszara ielentsed Istensegedet es törd meg ellensegidet."	„Christ' ki vagy Wraknak Wra es kiralyoknak kiralya ielentz meg te hatalmadat teritz meg ellensegünket"
—	—
O szent lelék aldot Isten stb."	„Oh Felseges aldot Isten stb.

„Adjunk halát minnyajan", — ennek 5-ik verse

a ref. énekes könyv 131 l.	az unitárius énekes k. 428 l.
„Vilagosicz meg minket az szent lélek Istennel stb."	„Vilagosicz meg minket vigaztalo lelkeddel stb."

„Hálaadásunkban" kezdetű ének 3-ik és 8-ik verseit igy közli:

a ref. énekes k. 130 l.	az unitár. énekes k. 458 l.
„Geriezd fel igednek szerelmet lelkünkben, szent lelek Istennek szentseget szivünkben,	„Geriezd fel igidnek szerelmet lelkűnkben a te szent ighidnek szentseget szüvünkben,

aggy igaz értelmet beüseggel elmenkben	adgy igaz ertelmet böseggel elmenkben
teged szolgalhassunk ez földön eltünk-ben."	teged szolgalhassunk ez földön eltünk-ben."
—	—
„Engegy meg ezeket szent attiank Chrisztusert	„Enged meg ezeket szent Attyánk Christusert,
mi idvezitönkert kegyes taplalonkert.	mi üdvozitönkert, kegyes szoszolonkert
ki egy hatalomban szent lelek Is tennel	ki nagy düczösegben Magas Meny-orszagban,
elsz es uralkodol örökkön öröcké".	élsz és uralkodol öröckön öröcke."

Skaricza Máté „Hiszünk mind egy Istenben" kezezdetü éneke 3-ik verse

a ref. ének. k. 151 lapján.	az unitár. ének. k. 102 l.
„Hiszünc es szent lelekben,	„Hiszünk és szent lelket-is
niomorultaknak vigasztaloaban,	nyomorultaknak vigaztaloiat,
Ki fiuual egy es attiual,	nekünk kegyes szozolonkat,
ki szolt a Prophetak altal stb."	ki szolt az Prophetak altal stb."

„Jer mi dicsérjük" ez ének 13-ik versét igy adja:

a ref. ének. k. 79-ik lapon.	az unitár. ének. k. 115-ik l.
„Ez vala az Atia Istennec ü igeie,	„Ez vala az Atya Istennek ö szent Fia,
ki kezdettöl fogua az attia Istennel vala.	ki mi ertünk ez vilagra mar születet vala:
mindenek ü altala es ü miatta vadnac.	mindenek ö altala és ö miatta vadnak
kit ez gyarlo vilag, az ü okossaga miat	kit ez gyarlo vilag az ö okossaga miat
megnem esmert vala."	meg nem esmert vala."

„Jer dicsérjük" 10-ik versében Ádámról szólva

a ref. ének. k. 85 l.	az unitár. ének. k. 120 l.
„Minden lelkek kic ü tüle szarmaznak vala	„Minden lelkec kic ö tölle szarmaznak vala,
esnek vala Isten atkaban, ü haragia-ban,	esnek vala Isten atkaban, nagy harag-yaban,
fogantatuan születuen ereden-dö bünben."	mert magokat eytik vala, szamtalan bünben."

„Jer minnyájan örüljünk" e karácsoni ének 14-ik, 17-ik és 19-ik verseit igy közli

a ref. ének. k. 91 l.	az unitár. ének. k. 126 l.
„Nagy szeretet mindenekhez,	„Nagy szeretet mindenekhez,
hogy Isten emberekhez	hogy Isten emberekhez,
iöve fertelmes bünösökhez"	Fiat külde az bünösökhöz."
—	—

Mi azért ez felségnek,	Mi azert az Chrisztusnak,
emberre löt Istennec,	kegyes közbe iaronknak
higgyünc mi nagy remensegünknek.	hidgyünk mi nagy remensegünknec.
—	—
Ö Attiaval egyetemben,	Eö mi töllünk Mennyegben,
szent haromsag mennyegben,	szentek egyessegeben,
diczirtessek egy igaz hitben."	Diczirtessek az igaz hitben."
—	—

Ily nemü eltérések vannak Batizi András, „Jövel örök atya Isten" kezdetü énekében, továbbá ezekben „Jóllehet nagy sokat szóltunk (ref. ének. k. 181 l., unitár. énekes k. 262 l.), „Könyörögjünk Istennek" (r. é. k. 109., u. é. k. 107 l.), „Mi hiszünk az egy istenben" (r. é. k. 150., u. é. k. 103 l.) „Nagy bánatban Dávid" stb. (r. é. k. 28., u. é. k 256 l.) „Oh mindenható Isten" (r. é. k. 136, u. é. k. 531 l.) „Szent Esaias igy irt" (r. é. k. 81., u. é. k. 133 l.) „Tekincs reánk immár" r. é. k. 136, u. é. k. 538.) stb. másokban is.

Még csak egy pár öszszehasonlitást hozok fel A Dávid Ferencz által dolgozott, „A keresztyenségben" kezdetü ének 1-ső és 8-ik versét a reformátusok igy változtatták:

az unitár. ének. k. 104 l.	a ref. ének. k. 152 l.
„Az keresztyensegben	Az keresztiensegben
igaz vallas az hütben	igaz vallast az hitben,
hogy hidgyük egy Istenben,	hogy hiszünc egy Istenben
Christus Iesusnak szent Attyaban	atia fiu es szent lelekben
menynek földnek tengernek	mennec, földnec tengernec
ö teremteiben.."	ü teremtöieben.
—	—
Hiszük az Istennek	Hiszek szent lelekben
vigasztalo szent lelket,	vigasztalo Istenben,
hiszük az közönseges	hiszem az szentegyhazat
keresztyeni gyülekezetet,	hiszem en az öröc eletet,
hiszük Christus kedveert	ez hittel batoritom
bünnek boczanatyat."	az en eletemet."
—	—

A Luther zsoltáraiból Uzoni Fosztó szerént Dávid Ferencz által, Lampe szerent Skaricza Máté által forditott „Erős várunk nekünk az Isten," kezdetü ének 2-ik verse:

az unitár. ének. k. 271. l.	a ref. é. k. 1590-beli kiadása 40.*)
„Ninczen nekünk semmi hatalmunk,	„Ninczen nekünk semmi hatalmunk
kivel nekik ellenek allyunk,	kivel neki ellene allyunk,
viaskodik az Wr erettünk,	viaskodik az Vr erettünk,
kit az Isten boczatot neküne:	kit az Isten bocsatot nekünk,
Ha kerded hogy ki legyen az?	ha kerded hogy ki legyen az,
Christus Iesus az,	Iesus Christus az,
Mindeneknek Wra,	seregeknek Vra,
Istennek szent Fia,	kinel nincz töb' Isten,
Annal vagyon az gyözedelem."	annal vagyon a gyözödelem."

Meg kell jegyeznem azt, hogy ez énekes-könyvben előforduló egyes darabok közül legszebbek azok, melyeket az ének-költészettel foglalkozó hazai irók részint idegen nyelvü vallásos költemények és szent Dávid zsoltárai alapján, részint pedig önállóan dolgoztak. És ilyen e gyüjteményben igen sok van.

Uzoni F. az Antiphonáknak, ünnnepi és más alkalmi énekeknek a régi Officiariumból való átdolgozását Dávid Ferencznek és munkatársainak tulajdonitja, s azt tartja, hogy az „Erős várunk nekünk az Isten", éneket is ő forditotta magyarra a Luther-féle német Psalteriumból.

Zápolya János Zsigmond választott királynak is tulajdonitnak két éneket: egyik a Josaphat könyörgéséből kidolgozott „Mostan Ur Isten" kezdetü, másik a XII-ik zsoltárból készitett, e szókkal: „Oh ur isten tekints reank" kezdődő igen szép dicséret; utóbbinak versfőibe „Onan adta" van beszőve.

Batizi Andrásnak tulajdonitják e hármat: „Christus feltámada, ki miértünk meghala", Christus feltámada, nekünk örömet ada" és „Jővel örök atya Isten".

Skaricza Máté szerzeményei és forditásai állitólag ezek: „Hogy Jeruzsálemnek drága templomat", „Drága dolog az ur istent dicsérni, Hiszünk mind egy istenben, Erős várunk nekünk az isten „Atya isten tarts meg minket; Szegedi Gergelyéi „Szent Dávid király bűnei ellen", „Nagy banatban David", „Ur isten legy most mi velünk", „Boldog az olyan ember ő lelkében", „Szükség megtudnunk. . . . "

Sztárai Miklós egykor uj-tordai unit. pap s a második fejérvári hitelvi vitában arbiter; neki tulajdonitják ez éneket: „Sokan

*) Az általam használt 1579-beli kiadásból a 33-ik lap, melyen ez éneknek lenni kellene, ki van szakadva, azért idézem későbbi, szintén debreczeni kiadását.

vannak most olyaten emberek", melynek versfőiben ez olvasható: „Stariuvsie". Lampe ezt is Sztárai Mihályénak tartja, de tekintetbe véve azt, hogy Sztárai Mihály minden éneke meg van az 1579-ki debreczeni ref. énekes-könyvben, ez pedig nincs, és hozzá véve még ehez Uzoni Fosztó állitását, Lampe nézetét nem tartván bebizonyitott ténynek, el nem fogadhatom. Sztárai Mihálynak, az előbb unitárius, később Calvin tanához áthajlott papnak is van benne két éneke, egyik ez, „Szent David propheta eneklő könyvében", melynek kezdőbetüibe neve van beszőve; másik „Hálaadásunkban".

Ezeken kivül, mint a versfőkből kitünik „Dicsérem az Urat", ének Dóczi Susannaé, „Vram benned még az én reménységem" Palatich Györgyé, „Ne hagyj elesnünk" Nagy Banczai Mátyásé, „Ur isten légy most mivelünk", mely ugy látszik János Zsigmond idejében iratott, „Vramnak Nemetinek éneke"; „Nagy hálaadással" — ez „Novm (novum) Opus Francisci Németi; Háborusága Dávid királynak" ezt „Harsiani Imrehvs" készitette; Légy irgalmas Vr Isten — ezt „Ludovicus; de miféle Ludovicus nem tudom, talán Szegedi. „Könyörögjünk az Istennek — Huszár Gálé. „Sok nyavalyánkban" ezt „Stephanus D.", de hogy ki volt ez: Császmai, Basilius vagy Szegedi István, nem tudom; a D. betü ezt jelentheti: Dedit; ha a forma szokatlansága nem tenne óvatossá, azt vélném, hogy a D= Deák olvasandó, és ekkor az éneket (Rettegi) István Deákénak hinném, kinek egy más szerzeménye is van: „Irgalmazz Ur Isten"; megvan ez a második kiadásban 399. lapon; az első kiadásban is meg volt, de a kezemben levő példányból hiányzik. „Mint kivánkozik a szarvas" — „Miklós Chasee" Ilyen fogadást tőn a szent David — „Jeannes Gicsivi," Boldog az ilyen ember az ő lelkében — „Benedictus Papikic," David prophetanak stb. „Deszkae Esz Enek"; De kik voltak Chase, Gicsi, Papika és Deszka — nem tudom.

Nem tartom fölöslegesnek felemliteni azt is, hogy a versfőkbe nem csak az irók neve, de sok helyt egy-egy mondat, vagy ötlet van beszőve, igy a 225. l. „Eseo idejen mond"; 242. l. „Botsasd bünömet Wr Isten"; a 288. l. „Ereós az mi Istenünk no dictsirieok"; a 295. l. „Bánat bant sies Wr Isten segili Amen"; 310. l. „Ui fejet esmer sok nep[1])"; 328. l. „Eseten örülik, Segelj Wr"; 335. l. „Nefeli, egiel Igial, kegielmes az Wr"; 349. l. „Szombati dolog";

[1]) Ugy látszik, Báthori István fejedelemmé választásakor irták.

és a 340. l. egy igen siralmas énekben e komikus ötlet: „Had lakiam iol megelek.“

És ezzel elvégeztem e gyüjtemény első kiadásának ismertetését.

—

Az előbb esmertetett énekgyüjteménynek én még hat kiadását esmerem. A második általam ismert kiadás czimlapja ez: „Isteni Ditsiretek, Imadsagos, és vigasztalo Énekek. Psal. 150. Omnis Spiritus Laudet Dominum. Nyomtattatot Heltai Gáspár Mühelyében.“ 12-edrét. Áll a czimlap és előzmény 8 levélből (*1—**4), és a szöveg 1—712 lapból (A1—f8—g1—g12); ezt követi „Az enekek mutato Tablaja“ hét levél és egy lapon, ismet (g1—g8.). Az utolsó lapot e szavak zárják be: Az egy elö Istennek, és az ö Fianak, az mi Vrunk Iesus Christusnak ditsiretire: Az Szent Lelektöl tanitatot Keresztyeneknek lelki vigasztalására. Colosvarat Heltai Gaspar Mühelyeben Nyomtattatot.“

Az évszám, melyben nyomatott, nincs kitéve rajta, s ezért ideje pontosan meg nem határozható; de hogy a XVII-dik század elején nyomatott, azt a nyomtatványra egy tekintet bebizonyitja. Ennél meggyőzőbb okok is szólnak e nézet mellett. A 88-dik zsoltárból ismeretlen szerző által készitett. „Bvdostaban szent David Propheta“ kezdetü ének, mely az első kiadás 504—508 lapjain már ki volt adva, ezen kiadás 272—277 lapjain is közölve van, és pedig csak azon különbséggel, hogy itt két betü: M. T. van nyomtatva az ének homlokzatára; és ennek egy kis története van, mely részint pragmatikai adatokon, részint hagyományon alapszik. Előre megmondom, hogy ama két betü Toroczkói Máté unitárius püspök nevének kezdő betüi.

Az egyház történetéből tudjuk, hogy Toroczkói Máté tudományos iró és erélyes püspök volt; de arról is van tudomásunk, hogy hazafias érzelemben sem engedte magát megelőztetni. 1603-ban a Mihály vajda és Básta által elpusztitott ország előbbkelő fiai Székely Mózest szabaditóul hivták be Erdélybe; ő megjelent s diadalról-diadalra haladva, Básta németeit, várőrségeit irtva vagy megszalasztva, jun. 2-án már Kolozsvár alatt állott meg s a várat felkérte. A tanács, melyet Básta katonái rettegésben tartottak, vonakodott a vár átadásáról egyezkedésbe ereszkedni; a nép gyülekezett a főtéren, és a szabadító iránti meleg rokonszenvének hangokat adott már. Ekkor jelent meg köztük Toroczkói Máté s ha-

zafias beszédet tartott előttük; a mi a Trauzner Lukács beszéde a tanácsban, az volt a derék püspök beszéde a saját hiveiből állott népnél; lelkesedést meritett belőle s kitörő lelkesedésével erkölcsileg kényszeritette a tanácsot és őrséget a kapuk megnyitására; az egyesség megköttetett — és miként fel van jegyezve, Kolozsvár Székely Mózest atyjaként fogadta falai közt. Azonban a város népe nem elégedett meg evvel; hanem az ország elnyomatását, szerencsétlenségét a politikai kérdéseket kizsákmányoló jézsuitáknak tulajdonitván, megrohanta azok farkasutczai klastromát, őket a városból kiüzte, egyházi ruháikat széttépte, porba tiporta s a klastrom falait földig lerontotta.

Voltak, kik ezt nem a megbántott hazai érzelem elégtétel-keresésének, hanem az unitárius fejedelem s a mellette izgató unitárius püspök által felkeltett vallási fanatismus boszujának tekintették s láttatták másokkal is sajátságos szemüvegükön, és felekezeti tőkét csináltak belőle maguknak. . . . Székely Mózes elesett a hazáért és vele elesett egyidőre Erdély maga is. Básta közeledett, az unitarius püspöknek menekülnie kellett előle. Kolozsvár megbünhödött rokonszenveért; az unitáriusok templomait Básta az ismét bejött jézsuitáknak adta, a népet sanyargatta, kinozta és gondoskodott a menekültek üldözéséről is. Ezekről értesült a Gőcs Pállal együtt Toroczkó vasbányáiba menekült püspök. És a hagyomány itt kezdődik. E szerént, bujdosó szorongó helyzetében ez egyházi költemény áhitatos éneklésében jajongta ki szive fájdalmát; ezért nyomtatta — a közhit szerént általa eszközölt ezen kiadásban — neve kezdő betüit ez előtte egész életében kedves ének felébe. Álljon itt amaz énekből egy pár vers mutatványul:

„Mint az veszek engem környül vöttek,
minden felöl az sok veszedelmek,
baratim is ellensegim löttek,
az miolta én Istenem tégedet követlek.

—

M e z ö n, E r d ö n, e r ö s s K ö s z i l a k o n,
b a r l a n g o k b a n s ö t é t v a s b á n y á k b a n,
f e n e V a d a k k ö z ö t t l a p p a n g á s b a n
é l e t e m e t t a r t o t t a m m e g n a g y g y a k r a n f u t á s b a n.“

„Vigasztal meg Uram már szólgádat stb.“

Még van egy más adat is — egy ének, — melynek versfőibe ez van beszőve: „Ianvs Petki angitvr“ s a melyet én mai ortographiával im itt közlök:

„Igaz felség, egyedűl ur,
Egy hatalmas Isten!
Kinek híre és nagy neve
Terjedt menynyen földön,
Halhatatlan láthatatlan
Vagy dicsőségedben,
Az angyalok, a nagy szentek
Áldnak énekökben.

—

A nagy órák, a nagy napok,
Im' majdan elmulnak;
Minden rendek folyásokban
Lassan megváltoznak:
Te pediglen azon Ur vagy,
Száma nincs napodnak;
Világ létén, világ fogytán
Csak egynek találnak.“

—

Nézz alá már kegyes Atyánk!
E nyomorult földre,
A nagy büntől megrakodott
Háboru tengerre:
Kik vettettünk bújdosásra,
Ez siralmas völgyre,
Fel kiáltunk: tölled várunk,
Hallj könyörgésünkre!!

—

Vége nincsen kegyes atyánk!
A te ostorodnak,
Rajtunk fogytig tartod ügyét
Boszúállásodnak.
Elboritott tüzes langja
Erős haragodnak;
Vérrel fordult fel a helye
Kemény csapásodnak.

—

Sok ideje, hogy versz, Uram!
Kiméletlen minket;
Megvetettél, megutáltál
Régóta bennünket,
Csak nagy gyászra, siralomra
Hozád életünket,
Elforditád könyörgésünk
Elől szent színedet.

—

Példák vagyunk csak, szidalmak,
Már sok nemzetek közt;
Minden időnk áldás nélkül,
Szerencsétlenné lött.
Földhöz veréd mi zászlónkat
Az ellenség előtt,
Igy vevéd el bátorságunk
Fényes fegyver között. *)

—

Erős harczon levágatál
Sok vitézt közűlünk;
Fegyver közűl, kit elhozál,
Válogatva bennünk,
A dög halál nagy hirtelen
Elvevé közülünk:
Minden felé csak siralom,
S jaj szó zeng közöttünk!

—

Tettetes fő személyeket,
Urakat vevél el,
Városunknak szép piaczát

---

*) Enyedi Pál, Erdély romlásáról 1599-ben irja: „Mihály vajda Erdélyre jöve; Barczaságban nagy pusztitást tétete tüzzel, fegyverrel. Cardinal Andrással Szebennél szembe szálla. Mikor ütközetre készülnének, az Cardinal aranyos zászlójának gombja magától eltörék és leesék, melyet gonosz jelnek vélének.“ És az Eszterházi-gyüjteményben: „Az Cardinal mikor az lovára felakarna ülni, az fejérvári palota grádicsán, az egyik sarkantyuja félben tört el; azon zászló, kit az táborban az fejedelmi sátor előtt feltámasztottak volt, leesett, ledült. Ominis loco habitum est.“ L. Erd. tört. Ad. 177—178. l.

Öntözéd vérökkel. *)
Hazánkban is lakunk immár
Szörnyü rettegéssel:
Ilyen igen környülvevél
Sok veszedelmekkel.

—

Kegyes atyánk azt jól látjuk,
És nyilván jól értjük:
A büntetést, hogy érdemli
Tőled a mi fejünk;
Mert előtted, mint fertelmes
Posztó, mi életünk;
Mint a fáknak levelei,
Bününkben elesünk.

—

Irzaelnek nagy nemzetét,
Ha tőled elvetéd;
A nagy bünért ozszágából,
Ha mind elszélesztéd;
Ha kezeddel plántált szőlő
Gyümölcsét kimetszéd;
Ha Ábrahám szép fájának
Ágait letöréd. —

—

A vad fának oltott ága
Vajjon, s mit remélhet?!
Kereszténység szivvel, névvel
Csak alig evezhet,
Jobbulásra szentségesbben,
Ha ennél nem térhet:
Zsodomának büntetése
Mind fejünkön lehet.

—

Nevezetes és szentséges
Sionnak leányát,
Hatalmas ur! ha elvesztéd

---

*) Czélzás Báthori Zsigmond 1594-iki, és Básta hóhéra, Matheus Alexander 1603-iki mészárlására.

Jéruzsálem várát,
És pogánynak nyomattatni
Hagyád szép határát,
Ha elvesztéd szent nevednek
Épitett templomát?!!

—

Gonoszsága országunknak
Nyilván áll előtted,
Melyben alig maradt immár
Igaz tiszteleted;
Pusztulásra, pogány kézre
Veted uram tőled;
Ugy mint Judát, tüzzel-vassal
Ezt is eltörölhetd.

—

Igaz Isten, te tudsz mindent,
A jövendőt látod;
Országunknak birodalmát
Szent kezedben tartod;
Változása akkor lehet,
Mikor te akarod;
Császároknak, királyoknak
Eszét te hordozod.

—

Te hozod fel a szép napot
Jókra, gonoszokra,
Te adsz kedves esőt együtt
Jókra, hamisakra:
Segélj tehát kegyes atyánk!
Térhessünk útadra;
Hadd épüljön a te szőlőd
Magasztalásodra.

—

Vagy ha vagyon kevés igaz
Köztünk e világon,
Térő napot engedj nekünk,
Ne veszszünk minnyájan;
Végetlenül, mi szent atyánk!
Ne büntess, immáron.

Vedd el rólunk ostorodat,
Mutasd pogányokon.

—

Rettenetes nagy vérontás
Szünjék meg közöttünk,
Az ördögnek sok konkolya
Már ne legyen köztünk,
Kiért téged, kegyes atyánk!
Szivből hadd dicsérjünk;
Mert csak tiéd földön, menynyen
Minden ékességünk.

E versekből ráismerhetünk a korra, melynek eseményeire az érzelem-dús költői kedélyü államférfiú hazája sorsán feljajdult; a Báthori Zsigmond, Mihály vajda és Básta által teremtett szerencsétlen évtized az, a melyet még szerencsétlenebbé tett az egyesek pártoskodása, mely a Székely Mózes alatt feltámadt nemzeti erőnek halálos döfést adott 1603 jul. 17-én. Ebben az énekben egy korszak története van megirva, az 1594-iki vértanuk, a schellenbergi, fejérvári, goroszlói és brassói vesztett csaták, az 1602 és 1603-ki éhség és pestisek, [1]) Mihály vajda és Básta rablásai és gyilkolásai — e szivszaggató emlékezetü események mind ott vannak megsiratva a honfibú szülte Jeremiadban.

E két adat arról győz meg, hogy e könyv kiadása semmi esetre sem történt 1605 előtt; s hozzávéve még azt, hogy Rákóczi Zsigmond éneke nincs felvéve belé, bátran állithatjuk, hogy 1605 és 1607 közt látott világot, a Bocskai korával az unitáriusokra nézve is bekövetkezett azon jobb napokban, midőn a derék fejedelem elvett templomai birtokába és minden jogaiban viszszahelyezte az anynyit szenvedett felekezetet.

Hogy részletes ismertetésére térjek. Jeligéje „Psalm. 80. Uram Seregeknek Istene, meddig haragszol az te népednek könyörgésére? Seregeknek Istene, Vigasztaly meg minket és fenlyék minekünk az te orczád: és megszabadulunk.“ A jelige után következik az utasitásul szolgáló következő közlemény: Esztendönkent Egyszer egyszer, eső fő Innepre való Ceremoniáknak, mutató tablaja. Mely megmutattya, mikor mellyik Hymnust, Antiphonat melléje adatott Psalmussal együtt kell énekleni.

---

[1]) L. Wolfg. de Bethl. Histr. etc. T. V. p. 185. 533—7. ezek leirását.

Psalmusa

Vram Isten ki lakozik az te haylék. . 82.

Pünköst Innepire valo ceremoniát.

Hymnus.

Iövel teremtő Vr Isten, látogasd meg 67.

Antiphona I.

Mikor betellyesedet volna az ötvene. 68.

Psalmusa.

Aldot legyen az mi Vrunk Istenünk 85.

Antiphona II.

Szolnak vala különb-különb nyelv. 69.

Psalmusa

Ditsirem az Vrat telljes szüvemből 96.

Antiphona III.

Vr Istennek szent lelke betölté az mi sziveinket . . . . . .

Psalmusa

Ditsirjed Ierusalem az Vrat=Sion dit. . . . . 103.

Admonitio.

Az Vrvatsoraiara valo Ceremoniakat rendszerént egymas után megtalálod az 105 paginától fogva az 115 paginaig.

Ezeken kivül az közönseges mindennapi hymnusok, Antiphonak, Octonariusok, legh elől egymas után, rendel vadnak vgy mint az első paginától fogva a 7-dik paginaig.

Vadnak közönseges Antiphonak ugyan számoson, és Quadragesimara valo három Antiphonak is, kiknek nints rendelt Psalmusok: De az Enekes vehet magától is az Soltárból azokhoz illendő Psalmust és fogyatkozás nélkül énekelheti.

Az Innepekre és minden üdöre valo szép Ditsireteket, Enekeket megtalálod az másik Táblán uijobban, mindenfele Coeremoniákkal öszve, az A, B, C rendi szerént az Enekeknek utollyán vagy, végiben. Légy egészségben." Ezt követi egy „Litania" és egy „Könyörges. Mellyel a Templomunkba valo bémenéskor ember élhet," s ez bezárja a könyv előzményeit.

A mi a könyv rendszerét illeti: elöl ebben is, mint az első kiadásban antiphonák, hymnusok, invocatiok, innepi és más alkalmi énekek vannak 1—227 lapig; a 228—606 lapig vegyesen: „Az Sz Dávid Soltárából bizonyos énekek notájára kiszedegetett Psalmusok és különb-különb üdőkre való Ditsiretek következnek az A. B. C. rendi szerent;" a 607 laptól végig pedig: Sequvntvr Cantiones Breviores, pro ratione temporis, cum anté tum veró post Conciones Sacras deu cantandae suntq. ordine Alphabetico congestae."

Ezen kiadásnak, — mely az előbbitől csak abban különbözik, hogy nehány újabb darabbal bővitve van, — egy ép példánya a kolozsvári ev. ref. collegium könyvtárában, egy csonka, de a hiányzó czimlapon és előzményeken kivül egész végig igen szép épen magtartott példánya a kolozsvári unitárium collegium nagy könyvtárában van.

Még meg kell jegyeznem, hogy a 688. lapon alant e szó van nyomtatva: Vége. — holott a szöveg és a lapok folyó száma egy

*

ivvel tovább megy; én okául azt tartom, hogy néhány ének kimaradott, s ezért kellett a már bezártnak vélt gyüjteményt tovább folytatni, s még egy ivet adni hozzá, mely ugy látszik egyszerre nyomatott ki a mutató táblával. Ez egy ivnek papirja is durvább a többinél.

Eddig a második kiadásról.

Az általam ismert harmadik kiadás czimlapja ez: „Isteni dicsiretek, imádsagos és vigasztalo énekek. Mellyek most ujjobban jó rendben vétettek, és az elébeni fogyatkozásoknak megjobbittatásával kibocsáttattak Kmita Andrásné Költségével. Kolosvártat, Az Unitária Ecclesia betüivel Liszkai Mihály által Anno 1697.“ 12-edr. Áll a czimlap s előzményekből = 12 levél (X_1—X_{12}) a szővegből 1—538 lapig (A_1—Z_5) és az „Index. Enekek Mutato Tablaja“ = 6 levél s egy lap (Z_6—Z_{12}). Jeligéi a 150 és 80. zsoltárból vannak véve, a mint már az előbbi két kiadásban is voltak.

A gyüjteményt rövid előszó [1]) előzi meg, utána az innepi énekek mutató táblája következik, mint a más kiadásokban, továbbá

[1]) Az előszót anynyira érdekesnek tartom, hogy közlése által csak hasznosan vélek cselekedni; azért mai orthographiával im itt közlöm: „Kegyes Olvasó! Szent Dávid elmélkedvén magában, mivel fizethetne hozzá való jótéteményiért az Urnak, semmit nem találván, magában erre fakadt: A hálaadásnak poharát felveszem és az urnak nevét hivom segitségül! Psal. 116. v. 13. Hogyha Dávid, király és proféta levén, magában ezt megismerte, menynyivel inkább megkell azt vallani maga felől minden embernek, hogy az Istennek jótéteményiért viszsza, mit egyebet adhasson, nincsen, hanem a hálaadás és az ő szentséges nevének segitségül hivása.

Mely Isten előtt drágalátos áldozat, noha köz volt minden időbeli szentekkel, mindazonáltal ugy tetszik, hogy az új szövetség hiveinek ugyan tulajdona: ugy mint a kiket az Isten ő felsége több és drágalátosabb javaival szeretett. Melyre nézve szent János a hiveket ugyan álmélkodással unszolja, hogy szemléljék az Istennek hozzájok való kimondhatatlan szeretetét. Nézzétek — igy szólván — minemü nagy szeretetet adott minekünk az atya, hogy Istennek fiainak hivattassunk és legyünk. Erre nézve szt. Pál 's olyan szorgalmatosan int, hogy hálákat adjunk mindenkoron mindenekről az Istennek és atyának, a mi Urunk Jézus Krisztusnak nevében: szólván egymásközt éneklésekkel, isteni dicséretekkel és lelki énekekkel énekelve és dicséretet mondván az urnak szivünkből.

Az időnek mostohasága volt oka mind eddig is elfelejthetlen nagykárával a mi társaságunknak tagjainak, hogy a szent éneklő könyveknek ritkasága mián keresztyéni tiszteket nem gyakorolhatták enynyi részben, kiváltképpen az együgyüek sem házoknál külön, sem annál inkább közönséges gyülekezetekben.

Minekokáért Istennek segedelméből mostan ez fogyatkozás megorvosoltatván: intetnek mindenek Istennek tartozó tisztekre és hivatalokra,

egy reggeli és estéli imádság. Bezárja az előzmények sorát a II-ik kiadásból már ismert azon imádság „melylyel az templomban való bémenéskor ember élhet." és egy „Igaz hitért való könyörgés."

A szöveg maga — kisebb változtatatásokkal — csaknem ugyanaz, mi az előbbi két kiadásból már ismeretes; felemlitést e helyen csak az érdemel, hogy a 383—385 lapokon „Régtől fogván támaszkodom" kezdettel megvan benne az az ének, mely a versfők betüi szerént: Rákóczi Sigmondé. Ép példánya a kolozsvári róm. cath. lyceum könyvtárában. Példányai ritkák.

A 4-ik kiadás ugyan a fennebbi czim alatt 1749-ben jelent meg, bár a hely nincs kitéve, Kolozsvártt. 12. r. Áll czimlap és előzmények (X_1 — X_{12}) = 12 levél, szöveg (A_1 — T_5) = 1—442 lap és „Enekek Mutato Tablaja" (T_6 — T_{12}) = 6 levél és 1 lap. Példányai nem oly ritkák, mint az előbbieké. Ez már jelentékenyebben van bővitve: újonnan jelenik benne Szentábrahámi Mihály: „Felséges Uristen" és „Felmagasztalunk téged" kezdetű két újesztendei éneke a 64—68 lapokon; Losonczi B. András két éneke: „Békességnek fejedelme" (133—4 l.) és „Dicsérünk téged Ur Jézus" (127 l.): továbbá a 399 lapon Gejzanovich András, egykor hires almási pap „Hálát adok Isten irgalmasságodért" — kezdetű szép éneke; ugyszintén a 157 lapon Thordai János énekes könyvéből az I. zsoltár, melyet alább látni alkalmunk lesz.

Az 5-ik kiadás ugyanazon czim alatt Kolozsvártt 1777-ben nyomatott ki. Az „imprimatur" 1776. decz. 16-án kelt rajta. 12-r. Czimlap és előzmények = 12 levél, szöveg 1—441 lap, s az „Énekek Mutató Tablaja" 6 levél 1 lap. (A_1 — U_{12}.). Ennek számos példánya forog még közkézen.

---

hogy előttök hordozván Dávidnak példáját és az apostolnak intését, megemlékezzenek nagy örömmel az Istennek hálákat adni, dicséretekkel és lelki éneklésekkel.

És e végre e kisded munkát megszerezvén, magokat abban gyakorolják kicsinytől fogván, nagyiglan; mind házoknál különösen, mind pedig az Isten házában közönségesen. Egyébaránt magok menthetetlenek lésznek. Senki pedig abban meg ne ütközzék, hogy itt változtatást talál, mivel az igen kicsiny és nem egyéb dologban áll, hanem holmi idegen szólásoknak formái helyébe, melyeknek a szentirásban nyoma sincsen, olyanokat tettünk be, melyek a szentirásban feltaláltatnak.

Az Ur, az Isten, ki a kicsin csecsémő gyermekek által végezi el az ő dicséretét: gerjeszsze, gyujtsa fel szent szerelmét sziveinkben, hogy éneklésekkel és dicséretekkel a mi menynyei atyánknak tudjunk hálákat adni mindenkor, mindenekről. Övé a dicsőség Ámen!"

6-ik és pedig a zsoltárokkal megtoldott kiadása ujonnan átdolgozva és hangjegyekkel ellátva 1837-ben jelent meg, a 7-ik pedig amannak alakjában és szintén tetemesen javitva 1865-ben lőn kiadva. Mindkettőnek példányai közkézen forogván, a bővebb ismertetés felesleges volna.

Ez tehát a második unitárius énekgyüjtemény; mely mint látók csak 1837-ben jelent meg a zsoltárokkal együttesen. Azonban csalódnánk, ha azt hinnök, hogy a zsoltárok hű forditásban közkézen nem forogtak legyen, legalább kéziratban. Ez utóbbi feltevés mellett bizonyitanak p. o. a Kolozsvár városi levéltárban levő — az egész város unitárius volta korából fennmaradt — egyházfiui számadásokban előforduló némely kiadási jegyzések. Ilyenek: 1581 mart. 13-ról: „Az magyar deákoknak irattak egy éneklő könyvet 2 fl." Egy más feljegyzés 1597 aug. 29-ről, de különösen 1599 febr. 18-ról, melyszerént „a magyar Psalterium csinálására pergamentumot" vesznek 1 fl. 70 dénárra, továbbá márcz. 2-án, 2 frt 16 denárra, 19-én ismét 1 frt 80 dénárra; 1600 január 22-én a „psalteriumhoz" jun. 22-én a „gradualéhoz" vesznek pergamentumot; és pedig, mint egy nov. 23-ki feljegyzésből kitünik, az énekgyüjteményt a magyar kántor irta. Hasonló feljegyzések fordulnak elő 1602 márcz. 18-ik és 23-ról is. Ezek ugyan csak sejtetik velünk, hogy a zsoltároknak — az előbb ismertetett énekeskönyvbe felvett különböző kidolgozásu alakjain kivül — hű forditásai egybegyüjtve, legalább kéziratban elterjedve és használatban voltak; ép azért határozott állitást koczkáztatni csak bővebb kutatás, terjedelmesebb adatgyüjtés után merhetnénk.

Ám, ha az 1604 előtti korra nézve csak sejtelemmel kell beérnünk, kárpótol a későbbi időkre nézve az a világos tudat, hogy azután a zsoltárok Bogáthi Fazakas Miklós forditása szerint énekeltettek az unitárius ekklézsiákban egész 1665 jun. 25-ig, midőn uzoni Fosztó historiája szerint a szt. gothárdi békekötés emlékére tartott öröminnep alkalmával a Molnár Albert-féle forditást fogadták el.

Harmadik énekgyüjteménynek tartom én is e szerint a Bogáthi Fazakas Miklós Psalteriumát; azonban hogy az valaha kinyomatott volna, arra nézve egyetlen adatot sem láttam; de annál több kézirati példány fordult meg kezemen. Az általam látott legrégibb kézirati példány czimlapja ez: „Psalterium. Magiar Soltar, kit az Wdőkbeli historiak értelme szerinn kwleombb kwleombb

Magiar ékes notakra az Isten giwlekezetinek Javára forditot Bogathi Fazakas fia [1]) Miklós. Psal. I. Jámbor. Notaia: Mennek feoldnek Vra Istene etc. 1604. „Saniphaebinatus Insaniat mundus."

Önként merül fel most az a kérdés, vajjon a czimlapon előforduló 1604-ik évszám csak a leirás, vagy a gyüjtemény szerkesztési évszáma legyen-é? És e kérdés anynyival fontosabb, mert ha csak a leirás idejét teszi, akkor fennebbi adataimmal kapcsolatba hozható ez a gyüjtemény; ha pedig a szerkesztés idejét, akkor a fennemlitettek egy más, önálló ismeretlen gyüjteményre vonatkoznak.

Bogáthi zsoltárkönyvének ezen példánya a kolozsvári unitárium collegium könyvtárában van; van ott több más későbbi példány is. Általában azt kell megjegyeznem, hogy a Bogáthiénál csak a Thordai János által 1627-ben forditott zsoltárkönyvnek láttam több kézirati példányát, melyet, ha közhasználatban lett volna, negyedik énekes gyüjteményünknek méltán nevezhetnénk.

Ámbár Bogáthi forditásától sem akarom elvitatni a költői szépséget, mégis a később kori Thordaié e tekintetben az elsőség. E nézetemet csak megerősitve látom egy versezetben, melyet ép egy oly példányban találtam, melyben mindkettőnek könyve benn foglaltatik; iratta ama könyvet saját használatára Kövendi János kolozsvári polgár — ugy gondolom — Vinczi György által, kinek — mint iródeáknak — tulajdonithatni az emlitett versezetet. A versezet czimével együtt im igy hangzik:

„Epigramma in virum Reverendum quondam ac Doctissimum D. Johannem Thordanum, et virum non exiguae existimationis D. Nicolaum Bogathi, tanquam Authores versionum hoc volumine contentar. et in Virum Gener. Egr. Nobilem Dnum Joannem Kövendi Civem Claudiacum ut libri hujus possessorem.

Mely dicséretekkel
Istent, több szentekkel
Dicsérte Alaph rendi,
Immár sok nemzetség,
S minden kereszténység
Azokat szájjal zengi;
De az magyar nyelven
Thordánusnál szebben
Nem énekelte senki.

—

[1]) E szó „fia" valamivel későbbi kéz beszurása.

Noha Clemens Maróth
És Béza töttek jót
Ezzel magyar nemzetnek,
Hogy franczia nótát
Szabván, töttek kótát
Feliben mindezeknek;
De az értelmére —
Vedd bár jó elmére —
Nem juthatsz mindeniknek.

—

Thordánus peniglen,
Mindegyről-egyiglen
Irta oly világoson,
Bár Apolloniust
(Mint commentariust)
Vagy Sphynxet ne kérd azon,
Hogy értelmére juss ;
Mert ott van Oedipus,
Ki neked magyarázzon.

—

Ha nézed értelmét :
Jobbat annál elmét
Nem tudom hogy kivánhatsz.
Rythmusira tekints,
Azokban hiba nincs,
Bennek ki nem is hányhatsz.
Nótájok szép kellő,
Mindeniknek illő ;
Kit, ha böcsméllsz, megbánhatsz !

—

Ezt Kövendi János
— Látván hogy nincs számos
Efféle munka készen —
Oly jó kedvvel irat,
Mint ki drága irat
Szem gyógyitani vészen.
Mely házi eszközben
— Egyéb dolga közben —
Szivet vidittó lészen.

Ez eddig mind jeles;
De hogy ez könyv teljes
Ne volna papyrossal:
Egy Bogáthi Miklóst,
— Kit énekelnek most
Torokkal és hangossal —
Irata melléje,
Hogy nézne beléje
Szivvel, áhitatossal.

—

Ennek is munkája —
Kellemes s nótája,
Melyet hogyha ki gyaláz:
Hazugságban hagyja
S az Sátánnak adja
Azt az anyaszentegyház.
Mert kinek ez nem szép,
Annál elme nincs ép,
Rajta van bolond hagymáz sta."

Részint fennebbi állitásom támogatására nézve, részint pedig ismertetés kedvéért, közlöm mindkét egyházi irónk zsoltáros könyvéből az I-ső zsoltárt; az olvasó vesse öszsze a kettőt, itélje, birálja meg; hiszem, s remélem nem csalódom hitemben, hogy velem együtt — tekintetbe véve, hogy azok több mint harmadfél száz év előtt irattak — csak bámulni fogja mindenki azon költői kifejezés-bőségét, mely mindkettőt jellemzi.

Bogáthi Miklósé im ez:

„Jámbor és bölcs, boldog és szent; Istenét tudja
Az, ki latrok útját látta s soha nem nyomta;
Tévelygő tudományt hallott, de nem vallotta;
Vesztő hit tanulni nem ment, papját sem tartja.

—

A jobb élet útját hanem csak tudakozza,
Éjjel-nappal, ülve-járva csak azt forgatja
Szivében; és beszédében a törvényt tartja;
A nagy Isten nála szállott, és szivét lakja.

—

Még az jár ugy, mint szép zöldfa, ki parton termett,
Kit sem hideg, sem az hő nyár soha meg nem veszt;

Idejében gazdájának gyümölcsöt teremt,
Hulló virággal, szép szinnel urának nem vét.

—

Bátran elhidd, nem igy jár, nem, az istentelen,
Ki azt sem akarja tudni, hogy vagyon Isten!
A mit szeret, mind azt tudja, hogy igaz törvény;
Hanem ugy jár, mint apró pór a forgó szelen.

—

Aztán, mikor a szent biró székét letészi,
Szemét a bünös emelni reá sem meri,
Jámborok közé állani igen szégyenli;
Mert nem egy úton jártak volt, igen jól érti.

—

Rendben őket ott a biró kétfelé hivja,
A Jámborokat dicséri, áldja, megtartja;
A latrokat szidalmazza, veszélyre hányja —
Ha ki hinné: Soltár első része ezt mondja."

A Thordai Jánosé igy hangzik:

„Boldog az olyan ember minden ő dolgában,
A ki nem jár, sem nem áll gonoszok útjában;
Nem nyugszik a bünösök álnok tanácsában,
Sem le nem ül a kevély hitetlen házában.

—

Hanem a szent Istennek törvényében jár-kél,
Szive, nyelve és keze annak átkától fél;
Hogy lelki áldást végyen a törvény szerint él,
Éjjel-nappal az urban bizik és tőle fél.

—

Ez ily ember hasonló a szép gyümölcsfához,
A mely közel ültetve vagyon vizfolyáshoz,
Honnét elegendő vizet von magához:
Idejében virágzik és bő gyümölcsöt hoz.

—

Megmarad igen szépen nyers és zöld levele
A hideg dér s szél miatt meg nem fonnyad széle;
Csemetéi egyaránt nődögélnek véle,
Meg nem szárad, sem belől meg nem vész a béle.

—

Az istenteleneknek nem igy lészen dolgok,
Mint a tőkék megasznak, és elfonnyad ágok,
Mint a fenehús miatt megrótdhadott tagok:
Igy emészti meg őket az ő gonoszságok.

Mint a pórt ide s tova hányja a forgó szél:
Igy vesznek el, ellenek mikor az úr felkél;
Előtte a büntevő csendes helyet nem lél —
Halálra reszket, szive búsul, retteg és fél.

Bátor szivvel az igaz az úr előtt megáll;
Megismeri az Isten, és kedve reá száll.
De a bünös az urtól felette meszsze áll,
A véghetetlen kinnal lángoló tűzbe száll.

Mikoron irni kezdé Szent Dávid a Zsóltárt,
Ez énekben mutatá, a bün mely sokat árt:
A ki a törvényt tartja, az soha nem vall kárt;
De az, ki gonoszul élt: boldogtalanul járt!“

* * *

Negyedik unitárius énekgyüjt. az, mely nem önállóan, hanem egy imádságos könyv [1]) és a várfalvi Kósa János Catechismusával [2]) együtt nyomatva, először 1623-ban, másodszor megbővitve 1700-ban jelent meg. Az első igen kis 8-drétü egyetlen csonka példánya Jakab Elek nagy becsü könyvtárában van. Áll (A—L.) 11 ivből az az 88 számozatlan levélből. Meg van e példányban C_3 — C_6 D_2 — I_7, K_1 — L_6 = 13 — 20, 27 — 118, 121 — 147 lap és mutató tábla 5. számozatlan lap. Hijányzik: A — C_2 = 18 levél, C_7 — D_1 = 3. levél, I_0 = 1 levél. Összes hiány = 22 levél.

Nyomtatási helye kétségtelenül Kolozsvár, miután a XVII-ik században, a melynek első felében e mü nyomatott, az unitáriusok egyetlen nyomdája a kolozsvári Heltai-féle nyomda volt; e feltevést a könyv Heltai-féle betüi szintén megerősitik. A szöveg lapjai fölött folyó fölirat ez: „Aijtatos Isteni Dicziretek.“

---

[1]) Czime: Imadsagos Könyveczke. Melyet naponkent olvashat minden rendbeli Keresztyen ember. A. D. 1623. igen kis 8-drét. — [2]) „Catechesis, az Idvessegnek fundamentamarol, rövid kérdesekre Szent Iras szerent valo feleletek. Mely, az Urnak tudományara, szolgalatyara, felelmere es örökéletre ügyekezőknek első ut. Várfalvi Kosa Ianos altal iratot.

Tartalmaz e könyv 30 éneket; mutató tábláját közleni nem tartom fölöslegesnek:

„Az A. B. C. renszérent ez könyvecskebén való enekeknek Tablaia. *A*. Adgy már csendess. fol. 1. Az kiveti segedel. 4. Adgyunk hála az Vr. 13 A Vr Istent az egész. 15. *B*. Bodog az ilyen emb. 16. Bocsasd meg Vr Isten 19. Banato szive tékents 25. *C*. Csak te benned V. 33. *D*. Dicsird az Istent 36. Dicsiried áldgyad 39. Dicsirlek tegedet en. 43. Dicsirtessel Atya Ist. 47. Dicsirtessek Uram 52. Dicsekedgyel oh en 57. *E*. Erőss várunk nekünk 62. Egesz Izraelt Dávid 64. *H*. Haborusaga David K. 70. Hozd el Vram Isten 77. *L*. Lás hozzam Vr Isten 87. Legyen is idő csak 92. *M*. Megadgya meg Isten 95. Mely csalárd ez világ 101. Mikor Senacherib 109. Magasztallak en Isten 115. *N*. Ne hadgy esnem fels: 121. *O*. O mely igen rövid 128. O ki kesön iutok lel. 135. *P*. Pusztaban Sidokat 138. *V*, Vram Isten ki igertel 140. Vrnak szolgai no di: 144. Az enekek elöt vagyon harom rendbeli könyörges."

Második kiadása szintén az emlitett imakönyv és Catechesissel együttesen 1700-ban látott világot, azon különbséggel, hogy ugy ez, mint az imakönyv több darabbal bővittetett, s hogy mig abban elől az énekeskönyv utána a catechesis és legvégül állott az imakönyv, ebben közbül az imakönyv s legvégül a Catechesis jött a sorrendben. Az egész gyüjteményre vonatkozó czimlap ez Imadsagos es Enekes kézbe hordozo könyvetske. Mellyet naponkent minden rendbéli keresztyén ember olvasgathat. Kolosvarat. Az Unitaria Ecclesia Typusival 1700-ben." 12-rét. Terjedelme elől czimlap és előzmények 5 lap, maga a szöveg 1—170 l. végén mutató tábla 5 számozatlan lap. Minden két betüjegy ad 18 levelet: p. o. A_{12}—B_6, C_{12}—D_6 stb.; e szerint A—K iv = 90 levél = 180 lap. Az együttes kiadás teljes példánya, melyből csak a catechesis utolsó levele hijányzik, meg van Jakab Eleknél, csonka példánya Simén Domokos tanárnál Kolozsvártt. Az énekes könyv tartalmaz 65 éneket. Elején az A_2 levelen: „Keresztyeni ajtatosságra valo gerjesztés" czim alatt I—V szabály van, mire vonatkozólag a könyv végén ez a megjegyzés áll: „Az Enekek elöt vadnak az iffiusagnak 5 reguláі."

* * *

Ötödik énekgyüjtemény a halotti énekes könyv. Uzoni Fosztó és utána Székely Sándor is állitja, hogy ennek első kiadása Kolozsvártt évszám nélkül, Heltai által eszközöltetett. A második ki-

adás [1]) 1660-ban látott világot e czim alatt: „In exequijs defunctorum canendae. Halott Temetéskorra valo Énekek. Mostan uyjonnan szep helyes, es töb. Halotti Enekekkel az Abece rendi szerint megjóbbitatot. Colosvarban. Nyomtattatot Helthus Gáspár Mühelyében 1660. esztend." 12 r. 102 lap. Elol: czimlap 1, végül mutató tábla 2 számozatlan levél. Az utolsó, az az 102-ik lap alján: VEGE. Apud Johannem Ravium impressit Georgius Abrugi, 1660. Harmadik kiadása „Kmita Andrásné Költségével. Kolosvaratt. Az Unitaria Ecclesia Typussival Liszkai Mihály által, Anno 1697" látott világot. 12 r. 124 lap. Elol czimlap 1 lev. végül mutatótábla 2 lev. Negyedik kiadása 1786-ban. 5-ik 1796-ban, 6-ik hangjegyekkel ellátott kiadása 1856-ban Kolozsvártt látott világot.

Végére értem böngészetemnek, s be is zárhatnám már; de a menynyiben ide tartozik, meg kell még emlékeznem egy egyházi költeményről. Ez Thordai Máténak ily czimü munkája: „Az Izraelnek Egy Istenerol, és annak szent Fiárol az IESVS Christusrol, es az Szent Lélekröl valo Enek: Melly az szent Irasbol egybe szedegettetet Thordai Mathe altal. Hald meg Izraél a te VRAD Istened egy Isten. Mar. 12 v. 19. Claudiopoli, Typis Heltanis impressit Georgius Abrugi." Kiadta Tordai János Toroczkai Máté egyik hittani munkájával [2]) együtt 1632-ben. 12-rét alakban. Elöl (A_2—E_2) 50 számozatlan levelen Toroczkai müve van, és pedig a czimlap (A_1), a Tordai János által irt ajánló levél „Tolnai Janos Vramnak az Colosvari Republicanak Király birájának" (A_2—A_3), egy reggeli és esteli könyörgés [3]) (A_4—A_9) s az „Epigramma ad lectorem" latinul Emer. M. Bük — által irva és Praefatio magyarul, egy ének („Mondgyatok dicsiretet") kiséretében (A_{10}—B_1).

---

[1]) Nem tudom bizonyosan második-e, lehetett már több kiadása is ezelőtt, miután a benne foglalt énekek igen régi forditásnak; de különben is feltehető ez, ha figyelembe veszszük, hogy sok ének — mi ebben megvan — már a ref. énekes könyv 1590-iki debreczeni kiadása végén 281 — 301 lapokon felfeltalálható: még több pedig azon 38 halotti ének közt, mely a Fodorik Menyihart által 1632-ben Debreczenben ujabban kibocsátott halotti énekes könyvben foglaltatik. — [2]) Czime: „Az Keresztyéni üdvösséges Tudomanynak az Régi és Uj Testamentum szerent egybe summaltatott értelme a keresztyéneknek lelki épületekre. Thorotzkai Mate által . . . Kolosvaratt. 1632-esztendőben." 12. r. — [3]) E két könyörgés (A 4 — A 9) hat levelét láttam még egy példányban az unitáriusok második énekgyüjteménye azon második kiadású példányához kötve, mely a kolozsvári ref. collegium könyvtárában van, s melyet fennebb emlitettem már.

A Tordai Máté emlitett éneke kezdődik az E_3. levelen s meg van F_1-ig, azontúl azonban hiányzik azon egyetlen példányból, mely Jakab Elek könyvtárában van. Ez ének három részre oszlik: I. az Atyáról, II. a Jesus Christusról, III. A szt. Lélekről. Ezen csonka példányban megvan az első rész és a II-iknak nagyobb része. Tordai Máténak az egyházi költészet terén már ismert neve a versfőkbe van beszőve.

És most bezárom hoszszura nyult s tán igen is unalmas közleményeim sorát. [1]) Tudom, hogy olvasóm türelmét már is kifárasztottam; de ha csak pár új adatot nyujthattam is e téren, meg lesz jutalmazva fáradságom. A miben tévedtem, lesz a ki megigazitsa — ha más nem, újabb adatok felderitése. Én örömmel fogadok minden alapos helyreigazitást. Hátra volna ugyan még énekszerzőinkről s szerzeményeinkről pár jellemző vonásban megemlékeznem, de az nem bibliographiai czikk körébe való — hagyjuk fenn az irodalom-történész számára.

Várfalvi Nagy János.

---

[1]) Nem mondhatnók. Részünkről éppen az ellenkező meggyőződésben vagyunk, s hasonló közleményeknek nem csak hogy mindig szivesen helyet adunk sőt óhajtanok, hogy ezt mentől többször tehessük; óhajtanok, hogy egyházi irodalmunk fejlesztésében ez irányban is minél többen működnének t. barátunkkal, a kinek nevével most először, de reményljük, nem utolszor találkoztunk e folyóirat lapjain. Szerk.

A legrégibb irat.

Közönséges tudat szerint eddig elé a Mózes könyveit tartották az emberek s tartják ma is sokan, az emberi tudomány legrégibb okmányainak. Ebben anynyiban igazok is volt, hogy legalább amaz iratok közt, melyek eddig a közönség kezén forogtak, csakugyan a biblia öt első könyve tartott legnagyobb igényt külsőleg a régiségre. Abban azonban tévedtek az emberek, hogy egyfelől az iratok régiségét örökre meghatározták; másfelől hogy oly mondákat, a milyenek a Mózes első könyvében (Genesis) vannak, csupa egyoldalu itéletnél fogva, minden birálat nélkül, a tudomány és vallás csalhatatlan okmányainak tekintettek, s ezek alapján oly dogmákat gyártottak, a melyek — mint p. o. a biblia szószerü ihletése, Ádám bünesete és az eredendő bün — anynyi száz esztendőn keresztül nehéz terhekként nehezedtek s nehezednek ma is az emberi öntudatra. Ily pókháló szálakon, ily alaptalan mondákon függ az orthodoxia dogmáinak egy része!

Ámbár a bibliai kritika kimutatta, hogy a Mózes öt könyve nem régibb a babyloni fogság idejénél, tehát Kr. e. 588-nál, ez idő alatt irván a zsidók a 4 első könyvet Babylonban, az ötödiket Jeruzsalemben, — mindazáltal Mózes könyvei hitelességét védő theologusok egyfelől a zsidók és régi atyák hagyományaira, másfelől ama könyvek tartalmára támaszkodva, azok szereztetése korát Kr. e. 1300-ra, a Mózes korára teszik, egyuttal kimondván, hogy e könyvek teszik a világ legrégibb irodalmát. Ámde mióta a tudományos útazások és kutatások oly iratokat hoztak napfényre, a melyek Mózes korát két ezer évvel is tulszárnyalják, a régi theologusoknak fenn érintett hypothesise teljesen alaptalannak bizonyult be, s kiderült, hogy a zsidók legrégibb iratainál sokkal régibb iratok léteznek az egyptomi emlékek [1]) hieroglypháiban, a sirok felirataiban és papyrusaiban.

[1]) Ez emlékek közé tartoznak Felső Egyptomban: a thebai romok, ezek közt a karnaki templom-palota romjai; a luxor (2-ik nagy királyi palota) romjai, a Sphinxek, Memnon oszlopa, királyi sírok, kata-

Egy ily régi kéziratot, a tudós világ itélete szerint a világ jelenleg létező iratai közt a legrégibbet, van szerencsém ezuttal bemutatni e folyóirat t. olvasóinak, meg lévén győződve, hogy midőn e magyar olvasó közönségünk előtt teljesen ismeretlen, de nagy érdekü iratot olvasó közönségünk elött az „Old and New“ után ismertetem, sikerülni fog némi érdekeltséget ébresztenem honfiaink minden jóra fogékony kebelében e folyóirat iránt, melynek törekvése folytonosan oda van irányozva, hogy a szabad vizsgálódás elvét és ennek alapján nyert valódi igazságot megszilárditsa.

E legrégibb kézirat az ugynevezett „Papyrus Prisse,“ a mely a tudósok vizsgálódásai következtében a létező kéziratok közt legrégibbnek bizonyult, s a melynek felfedezője és tulajdonosa Prisse d' Avesnes levén, az ö nevéről nevezték el. 1847-ben e kéziratról egy hasonmásos kiadást rendeztek Münchenben és letették azt a bajor királyi akadémia könyvtárába. De ez irat tartalma teljesen ismeretlen maradt a világ előtt egészen 1857-ig. Ekkor Chabas közölte annak tartalmát a „Revue Archéologique“-ban „Le plus ancien livre du monde“ czim alatt. Tehát Chabas volt az első, a ki e régi irat tartalmát a világgal megismertette. Ez ismertetés után tanulmányozni kezdették az egyptologisták amaz irat tartalmát, igyekeztek kimagyarázni annak szavait és kifejezéseit. De egész 1869-ig semmi kielégitő eredményt nem közöltek a világgal. 1869 dec. 4-én Lauth, a bajor akadémia tagja, egy felolvasást tartott ez akadémia előtt. Ebben teljes nyelvtani elemzését és jelentését adja ama kézirat tartalmának. E felolvasás közölve is van a bajor akadémia 1869-ki „Sitzungsberichte“-jében.

Lauth ez olvasmányában egy sorközi forditását adja az emlitett kéziratnak, felmutatván az első sorban a papyrus régi hieratikus [1]) jellemét, a hieroglyphákat; a második sorban egy szoros latin forditást; a harmadikban pedig egy valamivel szabadabb, de szintén szoros német forditását adván a kéziratnak. Közli jegyzésben

---

kombák. Közép Egyptomban: Memphis romjai, a hires labyrinth, a gulák. Alsó Egyptomban: Heliopolis, Sais, Naukratis. Busisis és Abarís (héber vár, később: Pelusium) városok romjai, stb.

[1]) Az egyptomi papok a szent czélokra használt könyveket és feliratokat mind röviditett képirással irták, a melyet csupán ők ismertek. Ezt nevezik hieratikus irásnak. Azonban a közéletben egészen más irást, az egyszerü betü-irást, használtak. És ezt demotikus irásnak nevezik. Volt még ezeken kivül az irásnak egy harmadik neme is: a hieroglyph-irás. Evvel irták le a papok azokat a tudományokat, a melyeket rendjök kizárólagos öröksége gyanánt meg akartak őrizni.

egyszersmind a Chabas forditásának egy részét is, a melyből kitünik, hogy a franczia egyptologista nem tudott oly mélyen behatolni a kézirat szellemébe, mint a német vizsgálódó ész.

A kéziratnak alább adandó magyar szövege gondos átforditása a Lauth által ismertetett papyrus sajátságos mondatainak, az Old and New után, a nélkül, hogy e forditás alkalmával amaz érdekes és nehéz kérdések megfejtésébe bocsátkoznám, a melyek némely egyes szavak helyes jelentését, vagy az egyptomi legrégibb történet archaeologiáját illetőleg felmerülnek. E kérdések exegetikai fejtegetése csak akkor lenne lehető, ha egyszersmind magokat a hieroglyphákat is felmutathatnám az olvasó előtt. Azonban ez egy folyóirat hasábjain teljes lehetetlen. Aztán nyomdáink sem állanak azon a fokon, hogy ennek teljesitése lehetséges lenne. Ez okból egyszerüen az ismertetésre kell szoritkoznom.

Azt hiszem, szükségtelen az olvasót előre figyelmeztetnem e régi irat egyszerü, erkölcsi és példabeszédes jellemére. Arra sem kell hogy rámutassak, menynyire hasonlit ez irat külsőleg a zsidók legrégibb irodalmi maradványaihoz, a melyekkel az emberiség oly szorosan öszszekötötte saját politikai, társadalmi és vallásos életét, s a melyeket anynyira igyekezett saját irodalmában a mai napig fentartani és viszszatükrözni. Erre a t. olvasó önként rá fog jőni.

E kézirat ismertetése alkalmával legelébb is az a kérdés merül fel: mik azok a bizonyitékok, a melyek a papyrus fenn érintett régiségére mutatnak? És másodszor: miként maradt fenn ily régi irat? Azonban e kérdésre csak akkor tudunk megfelelni, ha elébb magát a forditást látni fogjuk; mert a papyrus kora annak végére van feljegyezve. Lássuk azért magát a papyrus tartalmát.

I. FEJEZET. [1])

1. Üdv annak, a ki engem tisztel! Tisztelet annak, a ki önként követ engem.

2. Az én beszédem szekrénye nyitva áll; fedetlen az én szó-alkotásomnak helye.

3. Kardokkal felfegyverkezve, hogy megtámadja a hanyagot, a ki soha sincs jelen állomásán.

4. Midőn emberek társaságában ülsz, ócsárold kedvencz étkeidet; mert egy rövid pillanat megutáltatja azokat a te sziveddel.

*) A forditásban az iró gondolat-menetét igyekeztem viszszaadni, megtartván az egyptomi iró sajátságos kifejezéseit.

5. Mert a falánkság vétek, s titkon botrány rejlik abban. Egy pohár viz megenyhiti az ember szomját; egy teli szájnyi Schüu megerősiti a szivet.

6. Erény a jó dolgok vége, és a minek semmi érdeke nincs, az határozza meg a nagyságot.

7. Nyomorult az, a ki a hasának szolgája, vagy a ki idejét érzéstelenségben tölti el. Kövérség uralkodik az ilyenek háza felett.

8. Midőn együtt ülsz egy lakmározóval, a ki addig eszik, a mig az öve szoritja:

9 Midőn együtt iszol egy bor-ivóval, a ki téged elfogad, szive inkább örvendvén a többet-ivásnak, mint a mészáros a húsnak:

10. Vedd el, a mit ő neked nyujt: ne útasitsd viszsza.

11. Azonban ízetlen dolog, midőn valaki, a ki magát megértetni nem tudja, hasztalan kinozza magát avval, hogy maga számára rokon-szivet nyerjen.

12. Az ilyen szégyenére van anyjának és barátainak.

13. Midőn ő koldus gyanánt kopogtat az ajtón, mindenki ezt kiáltja ki: Siess! távozz!

II. FEJEZET.

1. A te szádnak beszéde oktat téged.

2. Ne emelkedjék szived a földön feljül ereje miatt.

3. Ne legyen lelked kemény nyaku.

4. Tanitsd meg maradékodat arra, a miben te magadat gyakorlod.

5. A világ fel nem fogható; Isten, a ki ezt teremtette, megtiltotta.

6. A mit egy embernek tennie kell, ez az, hogy tanitsa meg gyermekeit bölcseségre, miután ő az ember teendőjét bevégezte.

7. Azoknak kötelessége abban áll, hogy haladjanak a lajtorján felfelé, a melyet ő állitott fel számukra.

8. Történetesen mindez irva áll a Példabeszédek Könyvében; ennélfogva kövesd azt, a mint az mondja, a hasznosabbak példája után.

9. Ezek hagyták azt hátra az emlékezetnek. Ezek úgy olvasták azt, a mint az az irásban volt.

10. Annak jelessége nagyobb volt az ők szemeik előtt mind azoknál a dolgoknál, a melyek az egész országban vannak, legyenek azok bár nagyok, vagy kicsinyek.

11. Mihelyt ő felsége H u n i, Felső és Alsó Egyptomnak királya, a (mennyei) partot elérte,

12. Akkor felemelkedett ő felsége S n e f r u, Felső és Alsó Egyptomnak Királya, mint az egész ország jótékony királya.

13. Ime! ekkor lőn K a d j i m n a a városnak és annak kerületének kormányzója. Ez a vége.

Itt tehát a szerző, Kadjimna, is meg van nevezve; az ő könyvének kora is meg van határozva. E meghatározás szerint e könyv szereztetésének kora a Manetho Faraók harmadik dynastiája két utolsó uralkodójának, Huni és Snefrunak idejére esik, kik közvetlen megelőzői voltak Chufu-nak vagy Cheopsnak, az első és legnagyobb gula (pyramis) épitőjének.

Ha már most elgondoljuk, hogy a 4-ik, 5-ik és 6-ik dynastiák Faraóinak és udvari hivatalnokainak sirboltjaiból minden legrégibb szöveg fel van fedezve; hogy az ezek után következő fényes politikai és irodalmi korszak a 11, 12-ik és 13-ik dynastiák kora volt; hogy 500 évnél több, majdnem 1000 év telt el a Hyksosok [1]) betörése, háborui és zsarnok uralma alatt addig, mig a 18-dik dynastia fényes uralkodása megkezdődött; és ha eszünkbe jut, hogy a Mózes könyveinek az egyptomi emlékeken levő feliratokkal való összehasonlitása nyomán kitünt, miszerint a zsidóknak Egyptomból való kijövetele a 18-ik dynastia második Faraójának, II. Ramsesnek, a nagy Sesostrisnak fia M e n e p h t a alatt történt, — ha mondom, mindezeket elgondoljuk, akkor némi fogalmat szerezhetünk magunknak e legrégibb irat régiségéről. S habár e fogalmunk kissé durva lesz is, mindazáltal elég bizonyitékot találunk benne arra nézve, miszerint kimondhassuk, hogy ez irat oly elemekből állott elé a harmadik dynastia végén, a melyeknek az első dynastia alapitója, Mena alatt is létezniök kellett.

Lauth nem követi a szélsóségig menő chronologusokat; nem tart azokkal, a kik a 7-ik, 8-ik és 9-ik dynastiákat megkétszerezik a 6-ik, 10-ik és 11-ik dynastiákkal, mindazáltal ő az előbbi tényekből kifolyólag azt állitja, hogy Kadjimna ezelőtt mintegy 5400 évvel, tehát Mózes előtt 2200 évvel élt. A miből már most önként

[1]) A h y k s o s o k sémi pásztornépek voltak, a melyek Syriából, Palestinából és Arabiából felkerekedve, betörtek Egyptomba, elfoglalták a Nilus tartományát, s 500 évnél tovább zsarnokilag kormányoztak. E sémi királyok egyike volt Mózes is. A hyksosok uralma egész a 18-ik dynastiáig tartott. Ekkor előálla II. Ramses, a 18-ik dynastia második Faraója, és megtörte azok uralmát. II. Ramsesnek fia Menephta pedig kikergette e zsarnok fajt Egyptomból. A sémi nép még ekkor sem akart eltávozni, sőt hoszszasan folytatta a háborut azért, hogy Egyptomban maradhasson. Különösen egy elsánczolt táborukban, A b a r i s b a n (= héber vár, később Pelusium, ma Suez) sokáig daczoltak ez egyptomi hadsereggel. És e tények egészen más világitásban mutatják nekünk a Mózes könyvében emlitett eseményeket, mint a hogy mi azokat eddig tekintettük.

következik, hogy a „Prisse Papyrus“ Mózesnél 2200 évvel régibb.

A mi a második kérdést illeti, hogy e nagy becsü ereklye miként maradt meg, erre sokkal nehezebb megfelelni. Azonban a ki nem sajnálja a fáradtságot, hogy Lauthnak a bajor akadémia előtt 1870 febr. 5-én „Chufu épitése és könyvéről“ tartott felolvasását elolvassa, az el fog bámulni ama teméntelen collateralis, classikai és monumentalis anyag látásán, a melyet ő az egyptomi királyok első, második és harmadik dynastiái irodalmi működéseire vonatkozólag öszszegyüjtött.

A hires bajor tudóst e sajátságos vizsgálódásra az a körülmény vezette, miszerint látta, hogy annak a papyrusnak elejéről, a melyből a fennebb adott forditás két levelet foglal el, s mely után még egy át nem vizsgált és át nem tanulmányozott irat következik, valamelyik Ptahhotep által irva — gondosan ki van szaggatva egy korábbi irat. Lauth úgy vélekedik, hogy a kitépett irat szerzője Chufu. E véleményét terjedelmesen és tudományosan adja elé, kimutatván, hogy az a rosz hir, a melyet az emberek e királyra ráfogtak, s őt hitetlennek tartották a görögök tudatlanságából, tévedéséből származott. E tévedést Horapollo [1]) követte el, az által, hogy az egyptomiak szent könyvét 'ambrès szóval nevezte; oly szóval, a melyet ma könynyen fel lehet ismerni a hieroglyphák ha-m-reu (= „a fejezet kezdete“) szavában, a mely szó a rituale mindenik szakasza elejére oda volt rendesen téve.

Igy midőn Herodot avval vádolja Cheops-ot, hogy ő istentelen, hitetlen, ὑπερόπτης εἰς θεοὺς és ἀσεβής, s egyszersmind utána teszi, hogy ő épitette a legnagyobb gulát és „ő gyüjtötte öszsze a szent könyvet, a melyet Egyptomban nagyra becsülték“, lehetetlen át nem látni, hogy e hibás itélet a görög asebeia (ἀσέβεια = istentelen) szónak az egyptomi ha-m-sebait, hasebait (= „az oktatás kezdete“) szavakkali hasonlóságából keletkezett. E szavak ott állanak a Prisse Papyrus Ptahotep féle részének és a 12-ik dynastia egyik királya, I. Amenemha politikai értekezésének elején, sőt éppen azokkal a szavakkal kezdődnek.

---

[1]) Horapolló, vagy Horus Apollo, egy régi egyiptomi pap volt, a ki állitólag egy munkát irt a hieroglyphákról. E munka ma egy Filep nevü egyén görög forditásában létezik, a melynek mai legjobb kiadása a Leemané Amsterd. 1835.

Sajnálni lehet, hogy a 4-ik dynastia alapitójának és a legnagyobb gula épitőjének irata elveszett. De mind addig haszontalan dolog volna a Cheops irata feletti szemlélődés, a mig a buvárlat vagy az elveszett iratra, vagy pedig neki valamely iratára nem akad. Annyi bizonyos, hogy az előtte sok száz évvel élt és uralkodott királyok közül sokan kitüntek irodalmi működéseik által. Manetho azt mondja, hogy Menes közvetlen utóda, Atuta, az első dynastia második királya, épitette a memphisi erődöt; és hogy „neki egy boncztani könyve forgott az emberek kezein, mert orvos volt." Egy a berlini muzeumban levő orvosi papyrus azt jegyzi meg erről egy recipe felett való okoskodásában, a mely Uchedu gyógyszerész számára volt irva, hogy azt Letopolisban találták Husapatinak az első dynastiabeli királynak idejében, s az ő halála után Seneda-hoz, a második dynastiabeli királyhoz vitték. A „Halottak Könyvének" 130-dik fejezete azt állitja magáról, hogy őt Husapati uralkodása alatt irták. A második dynastia második királya Tosorthros, — a kit orvosi ismeretei miatt másképpen Aesculapiusnak (egyptomi nyelven: Imhotep) neveznek — vitte bé Egyptomba a kősimitást, kőcsíszolást, és különös gondot forditott az irodalomra. Lepsius azt állitja, hogy neki egy papyrusa van Kadjimna idejéből, vagy is a harmadik dynastia végéről. Ő úgy vélekedik, hogy ezt éppen az a kéz irta, a mely a Prisse Papyrust. E papyrus még nincs kiadva. A 3-ik dynastia utolsó királya idejében irták a berlini Butler Papyrust, a mely „A Paraszt és az ő Szamara történetét" tárgyazza.

Ilyen formán száz éveken át fokról fokra leszállhatunk és kimutathatjuk, miként hullámzott Egyptomban az irás mind addig, mig a világot elöntötte. Sem a homeri és az augustusi idők hős költészete, sem pedig a mai kor csodaszerü drámái, történetei és novellái nem birnak akkora érdeket gerjeszteni, s anynyira gyönyörködtetni a képzeletet, mint az emberiség gyermek-korának ez első, durva, gyermekies értekezései. Ezekben a fejletlen értelemnek és házias szeretetnek ugyanazt az arczát lehet látni, a mely ma a Mariette által felfedezett és a Boulaqi muzeumban [1]) levő kő- és fa-szobrokról ránk tekint. Ezekről leolvashatjuk, hogy amaz

[1]) Boulaq, vagy Bulak, Kairónak elő- és kikötő városa, vámhivatallal, bazarral, 1840 óta csillagvizsgáló toronynyal, könyvnyomdával és gyárakkal Lakóinak száma 18—20,000.

idők társadalma még nem volt túlterhelve a mult hagyományaival, és nem volt semmi érintkezése a külvilággal. Viruló arczaikra nem húzott barázdákat a bánat és nyomor A Nil völgye körüli pusztákra még „tisztátalan faj“ nem telepedett le. A tenger még nem látott egyptomi kéz által szőtt vitorlát. Lóról nem is álmodtak, s a fegyver és a füstölgő oltár egyformán ismeretlenek voltak előttök.

Az emberek szerették egymást és ünnepet ültek; mivelték a földet és tánczra kerekedtek aratáskor. Ha meghaltak, az élők halottaikat atyáikhoz takaritották. A Faraó (PHE-RA-O) fején nem viselt koronát, még az Uraeus sem volt rajta fő-szoritóján. Nyakán egyszerü gyöngy-gallér volt, dereka övvel volt körülövezve, s meztelen mellel, lábszárral és lábbal ült egy fatrónon, békés mosolygó arczczal, mint egy pünkösti király.

Kétségkivül akkor is voltak különböző osztályok a társadalomban. Volt szegény és gazdag, szolga és úr; voltak irástudók. orvosok és gépészek. Azonban rabszolgaságnak és kényuralomnak még akkor hire sem volt. A kényuralom és rabszolgaság akkor állott elé, a mikor Snefru meghóditván a sinai félszigetet, abban rézbányákat nyitott. A 4-ik dynastiával kezdődik a kényuralom. Ez kezdette meg a gula-épitést, a háborut; és ez állitotta fel a papi istenek pantheonját. Valószinü, hogy e korban keletkezett ISIS, OSIRIS, SETH, HORUS és TOT s más rokon istenek tisztelete. E korszak előtt semmi hiteles nyomára nem találunk ez isteneknek, kivéve RA-t, a napistent. Még RA is alig jelenik meg a 4 ik dynastia előtt. Ez istennek jelképe a Sphynx volt. Ezt Chufu állitotta helyre. De hogy előtte menynyi idővel faragták, bizonytalan.

RA-nak, a napistennek semmi nyoma nincs az első dynastia Faraóinak nevei közt, mint: Mena, Teta (?), Atet, Ata, Tsatsa, Meribapen, Ptah és Kebeh; sem a második dynastiában: Butau vagy Neterbau, Kakau, Benneteren, Watnas, Senta és Tatai; sőt a 3-ik dynastia Faraóinak nevei közt, mint: Seferneferka. Tefa (?), Bebi, Nebka, Taseres, II. Teta, Setes, Ser. Serteta, Huni. Snefru és Raneferka, — nem akadnak reá mindaddig, mig a napistent imádó gula-épitők közvetlen megelözőjéhez, az utolsó királyhoz nem érünk. Minden oda mutat, hogy ekkor változás, válság állott bé Egyptom történetében. Idegen elemek csúsztak bé a nemzeti életbe; új politika, új irodalom és új vallás foglalta el a régiek helyét.

A mi az Isten nevének a szóban forgó papyrus általi emlit-

tetését illeti, ez sajátságos érdeket gerjeszt bennünk amaz idők vallását illetőleg. A papyrus egyes számban emliti Istent, mint teremtőt, ki teremtményétől, az embertől, azért titkolja el a teremtés ismeretét, hogy az ember nyomja el szemlélődésre vezető vágyait, s szentelje magát a bölcseségnek, — az az, törekedjék helyesen felfogni és megérteni egyéni kötelességeit; éljen jó és hasznos életet; engedelmeskedjék atyái hagyományainak; s halála után hagyjon jó példát hátra utódainak. E papyrusban többször is előfordul az Isten nevének egyes számbani emlitése. Például Kadjimnát Theophilesnek (θεοφιλής = istent szerető; igy nevezi magát Pthahotep is), vagy eredeti nyelven Meri-neter-nek nevezi, egy bárddal; nem pedig Meri-neteru-nak három bárddal, a mint ezt a későbbi iratokban lehet látni. Ő tehát egy isten-imádó volt. Ugyanaz az egy bárd van meg a fennebbi királyok neveit körűlvevő czifrázatokban, mint p. o. a Neterbau-ében (= lelkek istene) és a Benneteren-ében, a melyet azonban már a Saqquara tábla Banneteru-nak irván, többes raggal lát el, kétségkivül azért, hogy a táblát emelők polytheistikus eszméinek megfeleljen.

Azt hiszem, hogy egy kissé hoszszura is nyult ez érdekes régi irat ismertetése. Ugyanazért hagyjuk is félbe ennek tovább folytatását, s végezzük be mi is ismertetésünket Kadjimnának ez irat végére tett, s más hieroglypháknak is ama végszavaival: Uu-f-pu = vége.

Simén Domokos.

Értesités kolozsvári főiskolánkról.

Iskoláink ügyei a felsőség ellenőrködése és buzgó gondozása alatt állanak ugyan, de miután ezekről tudomással birni azokra is érdekes, hasznos és szükséges, a kik helyzetöknél fogva személyes ismeretet nem szerezhetnek, s azon szoros viszonynak is megfelelőleg, mely vallásközönségünk és nevelő intézeteink közt létezik, kötelességemnek tartom, kolozsvári főiskolánknak a már lefolyt 1870—71-ik isk. évben felmerült eseményeit, az eddigi szokás szerént, közölni.

A három theologiai, nyolcz gymn. és négy elemi osztályban tanitott ez évben is 8 r. tanár, 11 köztanitó és 3 szak-tanár. Ezek közül Kövári Endre és Poszelt József urakat ez évben sikerült az E. K. Tanácsnak megnyerni, előbbit a rajz, utóbbit a műének és orgona tanitásra. Ez isk. év elején a műének a IV. gymn. kezdve a felsöbb osztályokra, az orgona tanulás pedig a papnövendékekre, dijmentesen kötelezett tantárgyakká tétettek, az orgona tanulásból az alsóbb osztályok sem záratván el. A mult isk. évben alakult „Apolló“ zenekör, ez évben is sikerrel haladott.

A főiskolát és tanári kart egyike a legfájdalmasabb csapásoknak érte ez évben az Uzoni F. Gábor nov. 4-én 24 éves korában történt halálával, kiben egy évi pályafutása után, ritka jeles tehetséget vesztettünk el. Tantárgyát ideiglenesen Kovácsi Antal és Ferencz József r. tanárok vállalták el.

Felvétetett az első félévben 294, a másodikban még 15 s igy összesen 309 tanuló, 21-el kevesebb, mint a mult évben. Ezek közül volt papjelölt 5; papnövendék 20; a nyolcz gymn. osztályban 217; a négy elemi osztályban 52, kezdő 15. Vallás szerént unitárius 171; r. kath. 35; g. kath. 3; ev. luth. 33; ev. ref. 20; izraelita 22. Nemzetiségre nézve: magyar 291; német (szász) 14; oláh 3; czigány 1. Évfolytában meghalt: 1 nyolczadik (unitár) és 1 ötödik gymn. osztályos (unitár) s 2 elemi osztályos (r. kath.); hazament 15; tanitóképezdébe 6; gazdászati intézetbe 3; távirászatra 4; mes-

ternek 1, katonának besoroztatott 1; a polgári iskolába átment 2; a szebeni árva-házba 1.

Az oskola számára vétetett 300 rajzminta és 27 természetrajzi tábla, melyeken a gomba és mérges növények a leghübb szinezéssel vannak eléállitva. A könyvtár részint ajándékozások részint vétel utján mintegy 350 darab könyvvel szaporodott.

Intézetünk ifjuságának munkálkodása a rendesen kiszabott, tantárgyakon kivül kiterjedett a nemzeti irodalomra is, s e tekintetben az Olvasó társaság kebelében annak egyes tagjai irodalmi kisérleteikben dicséretre méltó eredményt mutattak fel. — Ugyanis a Lendvai-Latkocziné alapitványából ez évben 7 rendbeli pályadij tüzetett ki, melyekért összesen 18-an keltek versenyre, kik közül nyert Ürmösi Kálmán isk. főnök „Idők jelei“ czimű egyh. beszédével 2 tal.; „A nevelésről“ czimü egyh. beszédével Zombori G. egyh. beszédeit. Kisgyörgy Sándor papjelölt, az ó-év utolsó estéjére irt könyörgésével 1 tal.; „A tanuló ifju a társadalomban“ czimü értekezésével 3 tallért. Péterfi Dénes I. éves theol. a „Csinosságról“ irt aestetikai tanulmányával 3 tallért. Pálfi Károly I. éves theol. német forditásával 3 tallért; Gelei József VII. gymn. oszt. tanuló latin forditásával Liviusból 3 tallért. Ezek mellett kebelileg három lapot szerkesztettek, a társaság hajdani „Remény“ czimü zsebkönyvét egy uj kötet kiadásával folytatták; s több politikai, szépirodalmi és szaklapot jártattak s az ifjusági könyvtárt 43 jeles művel szaporitották.

Azon szomoru tapasztalat, hogy a megbetegedett tanulók illő ápolása s netaláni elhalálozása hova-tovább mind több költséget igényel, arra ösztönözte még a mult 1869—70-ik isk. évben a tanuló ifjuságot, hogy „Betegsegélyző és temetkezési egyletet“ alakitson. Az E. F. Tanács 1870—12 sz. alatt a felterjesztett alapszabályokat némi módositással megerősitvén, az egylet életbe lépett. Minden felosztálybeli tanuló köteles az egylet tagjává lenni s beiratásakkor 50 krt, azután évenként 20 krt fizetni.

Havonként $2\frac{1}{2}$ frtjával segélyeztetett: *a)* a Koncz János-féle alapitványból 24-, *b)* a Fejér Ödön néven lévő alapitványból 2-, *c)* az Árkosi Lajos néven lévőből szintén 2 szegény sorsu és jó igyekezetü tanuló. A Kelemen Beniámin alapitványából 3 tanuló kapott naponként 1—1 czipót. Az özv. Fejér Mártonné, Gyergyai Róza által a beteg tanulók segélyezésére tett alapitványból 2 tanulóért, kik az iskolai épületben külön szobában sulyos betegség-

ben feküdtek, gyógyszerért és ápoló asszonynak 31 frt 62 kr. fizettetett.

A néhai boldogemlékü Fejér Márton által szépirásra tett alapitványból a 2 ezüst tallért a felosztályuak közül nyerte Veres Lajos VIII-ik-, az 1 ezüst tallért az alosztályuak közül Nagy Imre V-ik gymn. oszt. tanuló.

A kövendi Szász Gergelyné Incze Klára-féle pályadijra e feladat tüzetett volt ki: „Mik lehetnek korunkban okai az oly gyakori öngyilkossági eseteknek?!" Erre három munka adatott bé s nyertes lett Péterfi Dénes I. éves papnövendék.

Borbély Sámuel hitrokonunk egy egyházi beszédre 10 frt dijat tüzött ki, melyre csak egy pályamű adatott bé. Tárgya: „A hamis profétáktól őrizkedni kell!" A biráló bizottság a dijra érdemesnek találván, az az irónak, Ürmösi Kálmán isk. fönöknek, kiadatott. A nyertes müvek jeligés levelei az érdemsorozat felolvasásakor bontattak fel, a többi levelek pedig elégettettek.

A Zsuki László-féle alapitványból, temetési és legatioi dijakból a felosztályu egyenruhás ifjak közt kiosztatott 149 frt 50 kr.

Értesitésemet ez uttal is a jótétemények hoszszu sorával zárhatom bé. Főgondnok m. kaáli Nagy Elek ur ez évben is több lapot küldött hetenként az ifjuság olvasó egyletének. Dr. Gálffy Endre és Incze Miklós urak betegeink körül tanusitott szives fáradozásaikkal mindnyájunkat mély hálára köteleztek.

Ebédet adtak egy-egy szegény tanulónak: m. Kriza Jánosné és t. Kovácsi Antalné minden nap; özv. t. Fejér Mártonné és korházi élelmező t. Kis Sámuel ur hetenként kétszer. Ebédet főztek 10 tanulónak Januártól Junius végéig: m. Pákei Lajosné minden héten, m. Berde Áronné és t. Nemes Józsefné minden két hétben, t. Csulak Dánielné minden hónapban egyszer. Ugyanazon 10 tanulónak ebéd főzetésre adtak: t. Bedő Dánielné 5 frt, t. Ferencz Józsefné 6 frt, t. Filep Istvánné 6 frt, t. özv. Gyergyai Ferenczné 12 frt, t. Haller Rezsőné 9 frt, t. Jánosi Gerőné 6 frt, m. Kriza Jánosné 15 frt, m. kaáli Nagy Elekné 30 frt, m. Sándor Istvánné 6 frt, t. Végh Sámuel ur 12 frt.

Fogadják e nemeslelkü jóltevők ez ujabban is tanusitott áldozatkészségükért, főiskolánk tanári karának és egész ifjuságának hálás köszönetét.

Benczédi Gergely,
ig. tanár.

A brit és külföldi unitárius társulat évi nagy-gyűlése.*)

A brit és külföldi unitárius társulat f. év márcz. 31-én tartotta meg évi nagy-gyülését Londonban az Essex-streeti imaházban. Kezdetét vette 12 órakor, buzgó imákkal, s a szentkönyvből a LXXXIV-ik Zsoltár s a Rómabeliekhez küldött levél XII-ik részének felolvasásával tiszt. Whitehead ur által. A szent beszédet tartotta tiszt. Collyer Robert, az amerikai unionak Chicago nevü nagygyorsan emelkedő városából ez ünnepélyre meghivott unitárius lelkész, H. W. Beecher congregationalista lelkész mellett egyik leghiresebb hitszónok. ismeretes arról, hogy mint lakatos legény vándorlott volt ki Angliából Amerikába, a hol csakhamar methodista lelkész s nemsokára egy unitárius lelkészszel történt megismerkedés után egy unitárius gyülekezet lelkipásztora lett. Collyer ur alapigéül vette Mózes II-ik könyve XXXIII-ik része 21, 22 és 23-ik verseit, melyeket a rendkivüli figyelmet keltett szellemdús beszéd észjárásának könynyebb felfoghatása végett kiirunk: „És monda az ur: Ime itt vagyon egy hely és állj ott a kősziklán. És mikor az én dicsőségem elmegyen: a kősziklának hasadékjába állitlak téged, és az én kezemmel befedezem a te szemeidet, mig elmúlom onnét. Azután az én kezemet elvészem rólad, és hátul meglátsz engemet, de az én orczámat nem láthatod.“ Szónok az alapige körülményeinek rövid rajzával kezdé beszédét, a régi héber elbeszélésből azon leczkét vonván le, hogy isten nem a deisták Jehovahja, magosan ülve az ő hozzájárulhatatlan uri dicsőségében, s csendes közönynyel tekintve le az emberre, mint ama nagy Sphynx az előtte

*) Reméljük, hogy e gyulés alkalmából mélyen tisztelt munkatársunk, t. Brassai Sámuel ur is, ki azon vallásközönségünk képét viselte, legközelebbről szerencséltetni fogja folyóiratunkat egy becses czikkel; addig azonban sietünk e gondos közleményt közreadni, mint angolhoni s amerikai hitrokonink vallásos életének s eszmekörének meghatóan szép nyilatkozatát. Szerk.

térdre boruló sokaságra, hanem hogy isten velünk van mindig, a legsötétebb órákban is, mint Mózessel ama napon, s csak hátul, azaz későbben, bizonyos idő teltével láthatni át valódi jelentőségét sorsunk változásának, a ránk nehezülő megpróbáltatásoknak. Ez elbeszélésben semmit sem kell venni betüszerint, kivéve az embert, a ki ott áll és kiált istenhez az ő küzdelmei közt és isten meghallgatja őt s kinyilatkoztatja neki az ő jelenlétét. Az egész esemény maga az ember lelkében kezdődött és ment véghez. Czélozva a Darwin elméletére, szónok megjegyzé, miként napjainkban hasonló zugást, ijedelmet veszünk észre, mint nem rég a geologiai tanulmányok felkapásakor, és a sok zajnak ugyanaz lesz a kimenetele; az egyházak magok is hasonló következtetésre jutnak, mint a tudomány, ha ennek elméleteit alaposan kidolgozzák. Ez a jelenleg szörnyü eretnekség gyanánt hiresztelt új igazság, szintugy el lesz fogadva, mint a Galilei elmélete, mint az emberi nem eredetére vonatkozó isteni igazság. Egykor át fogjuk látni, hogy a faj eme kiválása szintoly isteni dolog, mint a mely ezt a világot az ősrégi gránitból s rút szörnyekből azzá a szép világgá képezte ki, mint most szemléljük. Darwin isteni igazságot mond nekünk a multban a jövőt illetőleg: hogy az ember a legalsó fokkal kezdette; hogy ő mindig magasabbra vágyott és soha sem állapodott meg addig, mig a teremtmények feletti trónját el nem érte. Sokkal jobb és szebb ezt hinni, mint a mit némely egyház hiszen, hogy az ember tökélyes állapotban kezdette földi pályáját és aztán elesett, magával vonva minden maradékait le a poklokig. Ő maga részéről jobb szereti, hogy unokája egy tengerésznek, a ki ott harczolt Trafalgar mellett Nelsonnal, mintha egy marquis volna velő nélkül a főben. — Továbbá isten gondviselése a jelenkor történeteiben is szintugy látható, mint a régi héber faj történelmében. Mint Mózes korában az aranyborju bálványzása, olyan volt napjainkban is a pamut-borju imádása az amerikaiak által; s mi lett a vége? a polgár-háboru, s az áfrikai faj szabadsága egy nemzet halálos küzdelmei által megvásárolva; s a tüzes megpróbáltatás után következék a mi békességünk. Nem nagyobb biztossággal vezérlé isten Mózest a Sinai vadonjaiban, mint vezerlé Lincoln elnökünket Amerikában. Nem volt isten közelebb Mózeshez, mint volt Lincolnhoz, ehez az igéret földére tekintő ujkori prófétához, a melybe nem adaték neki bemehetnie.

Igy ő hiszi erős meggyőződéssel, hogy Francziaország, mely

most mintegy kőszikla hasadékjába, hegyszorosba van állitva a gondviseléstől, jobb és férfiasabb nemzetté váland, mint volt a reformatio kora óta. Geniusza, szellemi ereje nincs inkább kimeritve, mint Angolhoné és Amerikáé. A minden adományok és lelki erők istene ujjá alakitja, helyreállitja őt. mignem eléri saját tökélyét. Egy fensóbbrendü élet után lángoló törekvésünkben nekünk is egy ideig, gyakran huzamos időkig, mintegy szorosak, meredélyes pontok közé kell jutnunk, hol isten az ő kezével befedezi szemeinket, hogy sorsunk, kifejlődésünk jövő utját nem szemlélhetjük. Ez amaz út, melyen isten kijelenti magát minden korszakban a legnemesb szellemek által. Ők csupán némi fénycsillámokat látnak a kőszikla hasadékából, de nem láthatták meg isten orczáját, nem ismerhették csudálatos bölcseségü útait. ámbár ő mindig velők volt. Csak később, utólag tünt fel elöttök isten nagyobb meg nagyobb dicsőségében, s találhatták meg a biztosabb békét. Isten országának, az eszmék dicsőségének teljes látása egy egyháznak sem jelent meg akkor, midőn munkájok kezdetén álltak, mint mi unitáriusok is állunk most magasztos pályánk kezdetén. Szónok ezt világitja a reformatio, a puritanismus és methodismus történelmében; mindeniknek harczolnia kellett bálványok imádása ellen „kősziklák hasadékába,“ szorosok közé voltak állitva, készitve ekként nehéz próbák közt rendeltetésök nagy munkáira. S ez a mi egyházunknak is jelenlegi tapasztalása. Midőn az unitáriusok előléptek a láthatlan egyisten hirdetésével, kezdetben mintegy „kőszirtek szorosába“ voltak állitva, nem láthatták és nem láttathatták isten valódi szellemi lényét; de eljő az idő, és már itt vagyon, hogy ama szép és megbocsátható álomból, a látható és megtestesült isten ohajából, mely több unitárius lelket ihletett, eljutunk a láthatlan isten, a menynyei atya tökéletesebb ismerésére. Elmondá szónok, hogy valójában „új korszak“ nyilt a világnak vallási, értelmi, politikai és társadalmi tekintetben; a szellemet érdeklő minden dolgokban. Azzal a lángoló jóslattal végzé, eljő az idő midőn a két continensen, s valahol isten igazságát hirdetik, az egész keresztény egyház egykor szorosabb egyességre, uniora jutand s e részben legalább mindnyájan unitáriusok leszünk a különbözőknek egymássali szorosb egyesültében.

Az istenitiszteletet egy elragadó zenével kisért hymnus zárta be, mely alatt a hallgatóság között szokás szerint pénzgyüjtést rendeztek a társulat pénztára gyarapitására s ez 720 frtra ment.

Mintegy husz precznyi pihenés után a gyülekezet nagyobb

része viszszatért az egyházba. hol az Associatio elnöke, T h o m a s Esq. az ülést megnyitván, érdekes rajzot terjeszte elő a társulat választmányának egy év alatti müködéséről. [1]) „Bel- és külföldi missioink — ugymond — a mult évben is buzgólkodtak nevekedett erővel a tisztább és egyszerübb hitnézetek terjesztésében s a vigasztaló szeretet munkáiban. Gondunk volt üdvös, tanulságos olvasmányokat nyujtani a közönségnek; ilyen többek közt C h a n n i n g műveinek új kiadása, a melyeknek remek volta mellett tanuskodik, hogy anynyi kiadás mellett most is huszonkét ezer példányban keltek el. [2]) Jelenleg sajtó alatt van P r i e s t l e y-nek a „keresztény vallás megromlásáról való historiája“, melyre már is mintegy hét ezer aláirás van bejelentve. Hasonló jeles könyvek ujra nyomatása van czélba véve, pl. Tayler „Viszszatekintése Angolhon vallásos életére“ és Wallace „Antitrinitarius könyvtára.“ Egyházi irodalmunk legújabban egy igen jeles könyvvel gazdagodott, melyet Dr. Vance S c h m i t h irt „a Bibliáról és népszerü theologiáról sat.: s mily emelkedett szellemü, józan, észszerü nézetekkel gazdag irók lépnek fel mostanság az episcopalis és congregationalis egyházakból is, a kiknek munkáit nagy haszonnal olvashatjuk, mintha saját legszorosabb hitrokonink irták volna. Elnök nem hagyhatá emlitetlen az angol egyház némely főfőinek vakbuzgó megtámadását Dr. V. Schmith ellen, a kinek mint unitáriusnak a biblia forditását átvizsgáló választmányból való kirekesztését a Convocatioban megkisérlették vala, de hála az angol egyház világosabb fejü főpapjainak, siker nélkül. [3]) Őszinte örömmel üdvözlé a szegényebb néposztályok nevelése iránti országos intézkedéseket, a valósulás pontján álló egyetemi-billt, mely jövőben a haza minden gyermeke előtt valláskülönbség nélkül meg fogja nyitni a fensőbb mivelődés forrásait s azon nemzeti gazdag intézetek javalmait. — Az amerikai hitfeleinkkel váltott látogatások, alig kell mondanom, nagy örömünkre vannak; B r a s s a i urat is a legszivesebben üdvözöljük. R e v i l l e, hollandi református lelkész épp indulóba volt hozzánk, midőn egyszerre fontos okok viszszatartóztaták. Nem mondom, hogy mi uniunitáriusokul, mint testület mindent megtennénk, a mit tennünk

[1]) A táasulat ügyeinek tárgyalása az isteni tisztelet után a templomban történik nyilvánosan. S z e r k. — [2]) C h a n n i n g műveinek kiadását mi is megkezdettük; az I-ső kötet már az év elején meg is jelent; de az elkelt példányok számát nem merjük megmondani. — [3]) Előbbi füzetünkben erről mi is megemlékeztünk. S z e r k.

kellene s tehetnénk is, azonban ugy hiszem, soha sem volt még nagyobb tevékenység köztünk: mint van jelenleg; hirlapjaink egymásra jelentik új templomok épitését vagy régiek újjá-alakitását és nagyobbitását, kivált a hazai ipar központjaiban. A mi átalában a brit nemzet vallásos életét illeti, habár mutatkoznak is e részben nem kevés hátraesési jelenségek, mint a rituálisták és másoknál, a kik szerfelett nagy sulyt fektetnek a külformákra, s a szabadság róvására hódolnak a tekintélynek: koránt sem vagyunk oly jelek szükében is, miszerint a keresztény hit viszszatérőben van az ő legrégibb egyszerüségére; tágabb körü nézetek lesznek mindinkább uralkodóvá, és az egyházak, bár nevökre tovább is különböznek egymástól, de lényegökre nézve, tán elébb mint némelyikünk remélleni is merné, mind szorosabban füződnek egymáshoz, s egyesültebb erővel fognak munkálkodni mint gyermekei egy közös atyának, és tanitványai annak, a kit mi a legkitünőbb értelemben Isten Fiának tartunk és tisztelünk.

A titkár (t. Spears úr) évi jelentése szerint a választmány belföldi missiókra mintegy 8 ezer frtot adott ki; 8 új templom épitéséhez jelentékeny segélylyel járult, (ide nem értve a társulat segélyezése nélkül épitett számos egyházat), pénzt, és könyveket, apró nyomtatványokat adott lelkészeknek és világiaknak oly helységek meglátogathatása végett, hol hitelveink még eddig nem voltak ismertetve a néppel. A választmány tagjai vidéki társulatok s egyházak olykori látogatása által is igyekeztek tanusitani személyes rokonszenvöket és előmozditni vallásunk érdekeit. Tiszt. Jerson képviselőül jelent meg a most Bostonban gyülésező amérikai unitárius társulatnál. Követeink látogatták meg Coquerel urat és lelkésztársait Párisban, rögtön az ostrom alóli menekvés után, hogy értekezzenek együtt egyházaik további sorsa s az angol hitrokonok által gyüjtött pénzsegélynek legjobb módon lehető alkalmazása iránt. A külföldi közlekedés vonatkozik a társulat működésére Austrália, India, Magyar-, Olasz-, Német-, Francziaország, Canada és az Egyesült Államokban. A választmány egyik főgondja a legjobb amérikai s angol ugynevezett liberalis műveket, lehető legolcsóbb áron, megszerezhetővé tenni a nép által, az unitárius kereszténység s a tiszta erkölcs és gyakorlati kegyesség előmozditása végett. Ezeket saját könyvkereskedésében is árultatja, az apróbb könyvek — tractocból—118,900 költ el egy év alatt. A társulatnak állandó könyvtára van Londonban; ily könyvtáraknak a vipéki egyházakban való felállitása is meg van inditva.

A pénztárnok szokatlan szerencsével dicsekedhetett a mult évben. Több végrendelet, ajándékozás történt a társulat czéljaira ezer, sőt tiz ezer forintokban is. Összszes bevétele több mint 50,000 forint, mi egy pár ezer forinton kivül ki is adatott. A számadások s jelentések helybenhagyása s kinyomatása elhatároztatván, szóba jött újból unitárius irók munkáinak ujra kinyomatása s minél buzgóbb terjesztése. „Olvasva több úgynevezett szabadelvü iró okoskodásait, bámulnunk kell, mint tapogatóznak oly eszmék s igazságok körül, a melyek több mint fél század óta otthonosak az unitáriusoknál. A reformatio munkáját nem folytathatni csupán hallgatag, csendes gondolkozással. A régi Izraelt nem szabadithatta meg Mózes csupán az által, ha ott marad Egyptomban a meddig Faraónak tetszik őt onnan kikergetni, s a reformatio sem ment véghez az által, hogy Luther a kathol. egyházban maradt a mig onnan kiűzték; s a jelenkori vallásos hitujitás oly emberek által teendő, a kik átlátva, hogy a mindenható isten iránti tiszteletökben álnokul szólni s cselekedni bün volna, bátran fellépnek s vallást tesznek arról, a mit valóban hisznek.“

Tiszt. James ur inditványozá, hogy a társulat fejezné ki őszinte háláját amérikai lelkész Collyer Robert urnak ékesenszóló beszédeért, és hogy e gyülés biztositja őt, mint képviselőjét az Egyesült Államokbeli hitrokoninknak, azon nagy érdekeltség felől, melyet a nyugoti continensen a tiszta vallás érdekében jelentkező sikerdús mozgalmak gerjesztenek, s menynyire örvendetes az amérikai s angliai unitáriusok közt folyamatba jött szivélyes közlekedés. Collyer úr itteni látogatása alatt — folytatá szónok — tapasztalni fogja, hogy nekünk Angliában sok mindenféle nehézséggel van bajunk, a melyek ismeretlenek Amérikában. Sokkal nehezebb itt ránk nézve türelmes és őszinte figyelmet, meghallgatást nyerni, mint az Oceán tulsó felén lakó hitfeleinkre nézve. De meg fog győződni arról is, hogy a nagy vizek mind két oldalán közösen vallott nagy elvek nálunk is mind inkább áthatják a lelkeket, hogy nem kevesen minden felekezetek legjobb és legfelvilágosultabb emberei közül mind közelebb jőnek azon pont felé, a melyen mi állunk, s ha el nem fogadják is nevünket, de elsajátitják azt a szabad és egyetemes kereszténységet, a melynek terjedése legforróbb vágyunk. (Taps) Collyer ur látni fogja azt is, hogy a mi egyházaink tagjainak jellemző vonásai és irányzatai jobbadán azok, a mikkel ott túl saját hitbeli családja bir. Látni fogja hogy mi ugyanazon szeretettel viseltetünk

az egyéni cselekvés, a szellemi függetlenség iránt; hogy nálunk is szintugy meg van a hivők és gondolkozók ó és új iskolája, a mi egységünk köteléke nem a vélemény egyformasága, hanem a keresztény szellem; hogy minden mi nézetbeli eltéréseink mellett is szilárdan ragaszkodunk a szellemi szabadsághoz, mely a mi atyáinkról, egyházaink fundálóiról örökül szállott le reánk, s hogy mi törekedünk állhatatosan megmaradni a szabadságban, a melyért azok küzdöttek és szenvedtek, s eltökéltük magunkban minden ellenkezés nélkül követni isten világosságát és isten igazságát, a hová azok vezérelnek bennünket.

Collyer ur meleg és kedélyteljes szavakkal viszonozta az üdvözletet.

Martineau, a jeles bölcsész, tanár és lelkész, egy az unitárius vallás történetein röviden átfutó lelkes beszéddel mutatja be Brassai atyánkfiát, kijelentvén, hogy „a gyülés szerencséjének tartja üdvözölhetni a kolozsvári unitárius egyháztanács képviselöjét, s kivánja a távol lakó hitrokonokkal, a magyarhoni ős időszentelte egyházakkal tudatni, mily meleg érdekeltséggel vesznek részt az angol hitrokonok minden vallásos mozgalmaikban.“ A magyar unitárius egyház, úgymond, Lengyelhonra néz viszsza; a lengyel egyház a Svájczra, a hová Olaszhonból hatott át. Genevában alakult a legelső unitárius egyház, de csak azért, hogy alapitója hamvait hagyja ott, mikből egy későbbi korban uj phoenixként támadjon fel. Genevából Bernbe menekült, hol Calvin izgatása folytán Gentilis kényszerülve lön könyvét önkezeivel égetni meg, később ugyanott lefejeztetett. Ily üldöztetések elől Lengyelhonba menekült a vallás; egy ideig virágzó állapotnak örvendett, mig a jézsuiták miatt ez országot is kényszerülvén elhagyni, Erdélyben talált állandó lak- és működési tért. Brassai ur képviselője nem csak azon egyház tisztult hitének, hanem egyszersmind tanulási forró vágyának, alapos tudományosságának, a kereszténység szent oklevelei iránti tiszteletének s az egyháztagok szabadelvü szellemének. Örvendetes tény, hogy az unitárius vallás eredetében, habár hazáról hazára vándorolt, mindig menhelyet és szállást talált egyideig valamely olyan országban, a mely hona vagy legalább küzdhelye volt az európai szabadságnak. A demokratikus Svájczban hazát lelt; Italiában, ez újjászületett országban, volt szülétéshelye; Lengyelhonban, ez öszszezúzott, üldözött, de soha egészen meg nem hódithatott országban nyerte legkorábbi elterjedését, s Magyarhonban, e hoszszas küzdelmek után alkotmányos szabadságának nagy részét kivivott országban, találá maradandó nyugvó

helyt. E szerint az angol unitáriusok nem csak a legtisztább hit' hanem a legnagyobb politikai szabadság központjaival is egyesitve vannak. Erdély egykor erős védvár volt az ottoman barbarizmus megtámadásai ellen; és bár e veszély még nem enyészett el, ő bizik, hogy azon egyház egyik őrvonala lesz a tudatlanság és türelmetlenség soha meg nem szűnő rohamai ellen épült váraknak. Lelkész elődе ez imaháznál (Tagart) áldozatául esett buzgalmának, mint küdöttje ezen társulatnak a magyar egyházhoz, s a papnöveldénél igazgató tanár elődе (Tayler) volt az utolsó követ, a ki hasonló útat tett. E jeles férfiak nincsenek többé köztünk, de ő szilárdan hiszi, nem fognak soha hiányzani buzgó és önfeláldozó lelkek, hogy az Anglia és Magyarország között fennálló testvéries aranyláncot még szorosabbra fűzzék. Az erdélyi egyház időről időre az atyafiságos szeretet bizalmával küldte el a mi nevelő-intézetünkbe fiait s ezek kivétel nélkül tisztességet szereznek saját hazájuknak, s az ő ideiglenes tartózkodási helyök hő szeretetét vitték el magukkal. Mindenikök rendkivül szerencsés lévén az angol nyelvnek elsajátitásában, szóló reméli, hogy nem sok idő multával a magyar unitárius egyház képviselője tartandja társulatunk évi ünnepélyes beszédet. Végül kifejezé Brassai aa. s egyháza iránti legforróbb áldáskivánatait s azon reményét, hogy a két ország közötti atyafiságos viszonyok nevekedni és erősbödni fognak.

Brassai aa. átadá bizományát az elnöknek s kifejezé a társulat virágzása iránti legforróbb kivánatait.

Ezután elnök üdvözlé a skót és irhoni hitrokonok küldöttjeit, s örömmel hallák a gyülés tagjai, mily erőteljes lendületet vesz napról napra a szabadelvü kereszténység a szijjas orthodox Skócziában is.

A társulat nem teheté, hogy hálás elismerését ne nyilvánitsa egyik alelnöke, Heywood Jakabnak, ama kitartó munkásságáért, melylyel még ezelőtt husz évvel inditványozván a parlament alsó házában a nemzeti egyetemek ajtainak a nemzet minden szülötte előtt való kinyitását, e nagyszerü müvet több szabadelvü társaival a többi felekezetek közűl szerencsésen keresztülvivé. Mint legközelebbi angol lapokból értesülünk, az egyetembe léphetés vallási akadályainak teljes eltörlését javasló bill a királyi szentesitést is megnyerte s most már az ország törvénye. Ezentúl a nonconfirmisták vagy az államegyházhoz nem tartozó hitfelekezetüek is élvezhetik az oxfordi és cambridgei egyetemek gazdag javalmait, a fensőbb rendü nevelés eszközeit, a nélkül, hogy kényszerülnének lelkiismeretök szavát elnyomni világi kiváltságok elnyerhetéseért.

Végül a gyülés meleg köszönetet szavazva a társulat választmányának egy évi kitünő munkásságáért, s megválasztva az új választmányt s ennek tisztjeit, az ülésnek vége szakadt.

Jun. 1-én a vasárnapi iskolák ügyében tartottak gyülést délelőtt, a hol reggelizés is volt. Mr. Collyer foglalta el az elnöki széket. Ennek végeztével a kristály palotába mentek a társulat tagjai, a hol 4 órakor kezdődött a C o l l a t i o, (ozsonna) s estve 8 ntán végződött. Erre következett a hálaadás, aztán a pohárköszöntések. A köszöntés rendje ki volt nyomtatva s mindöszsze 10 volt s közbe-közbe hármonia. Az első köszöntés a királyné egészségeért, 2-ik az egész világ polgári s vallásos szabadságaért, 3-ik a társulatért, 4-ik az évi beszéd tartójáért, 5-ik az amerikai s erdélyi képviselőkért, 6-ik a népnevelésért, 7-ik a parlamentért, 8-ik a különféle vallásfelekezetekért, 9-ik a felügyelőkért és 10-ik az elnökért.

A második pohár köszöntője a legújabb kori eseményekre czélzólag felemlité ama vérpadon mondott emlékezetes szavakat: „Szabadság, minő szörnyüségeket mivelnek a te nevedben!“ Francziaországról öröm és boldogság érzelmével fordítá szemét az Amerikai Egyesült Államok felé. Különős örömérzéssel tőn emlitést egy jelen levő gentlemanról is, (a mi erdélyi képviselőnkről) a ki oly országból érkezett, hol a lelkiismeret- és vallásszabadságot eleitől fogva becsülték és fentartották.

A brit és külföldi unitarius társulat felköszöntője örömét fejezte ki az unitárius hivők számának szembetünő gyarapodásán; de jobb szeretné, ugymond, ha biztos lehetne az iránt, hogy számuk növekedtével a buzgóság is növekedést vett. Ők mindnyájan szeretik a szabad gondolatot s elismeréssel vannak az iránt, bár hol láthatják. Azonban kedvesebb nekik oly társulatot is láthatni, mint az övék, mely képes lön megoldani ama nehéz feladatot: e g y h á z a t a l a p i t a n i m i n d e n f e l e k e z e t i e s s z e l l e m n é l k ü l. Ők nagy buzgalommal törnek az igazság fénye után minden irányban, azért készek a keresztény atyafiság kezét nyujtani minden embernek, bármi legyen is hitvallása.

Ezután szólott még az ősz B o w r i n g, kit az elnök szerint méltán nevezhetni a mostan élő unitáriusok apjának — felköszöntve az ünnepély szónokát, C o l l y e r t, „kiben az élcz a bölcseséggel oly csodaszerüleg van egyesülve. Tanusitá ezt most is kifogyhatatlan eszme- és humordús beszédével, mely szikrázott az amerikai nemzeti és politikai élet éles, erőteljes, ömlengő oxygenjétől.

*

Még csak M a r t i n e a u ur mélyre ható toásztját emlitem meg, melynek czélja volt „a nép nevelését“ ajánlani a közfigyelembe. Soha sem volt neki hite — ugymond — a csupa ismeretek gyüjtésében, az értelem mivelésében, mig illetetlen hagyják a jellem és erkölcsi magaviselet alaprugóit, s ezt a régi Görögbon, valamint Francziaország legújabb kori történelmével bizonyitá be, mindeniknél az erkölcsi erő megromlásának róván fel a rögtöni hanyatlást. S megemlitem még a mi meleg érzéssel fogadott képviselőnk B r a s s a i mély érzés sugalta hálaszavait, melyekkel a személye s a hatvan ezer magyar unitárius irányában folyton tanusitott jóakaratot s testvéri szeretetet megköszönte. A collatio vége felé egy francziahoni hitrokon M. D a c t a l fejezte ki az iránti erős reményét, hogy a franczia nemzet jelen elsülyedt erkölcsi s politikai állapotából, mit nagyrészint a valódi vallásos miveltség hiánya eredményezett, fel fog még emelkedni a tisztább kereszténység s általánosabb népmivelődés fokára.

A pohárköszöntések sorát B o w r i n g urnő végezte be, éltetve „a különböző hitfelekezetek“ tagjait. Az ő korábbi kételyi, ugymond, teljes érettségre jutottak az isten egységének hitében, midőn az egész mindenség szava az egységről szólott lelkéhez, s a csillagvilágok ott fenn végetlen pályájokon egység és szépség, s törvény és rendről susogtak belsejébe. Különösnek látszhatik, hogy ő más felekezetekről szólva az unitárius vallás dicsőitésével kezdi, de ez már öszsze van forrva az ő egész lényével s legdrágább és legszentebb gondolatival. Az unitárizmus szellemével bensőleg egyesülve van a szabadság lelke. S javára válnék az egész közönségnek, ha egy kevéssel több szabadságot élveznének némely tagjai. Saját nemére vonatkozólag megemlité, mikép volt idő, mikor egészen szokatlan volt a nőkre nézve résztvenni nyilvános ülésekben, azonban reméli, hogy az ő jelen fellépését senki sem fogja tolakodásnak tartani. (taps). Örömmel látná, ha nők is felvétetnének iskolai székek tagjaivá s kineveztetnének iskolai felügyelőkké, mely hivatalokra azok kitünően képesitvék.

Igy végződött a Brit és Külföldi Unitárius Társulat ez évi gyülése. A mérséklett és radikalisabb elem ellenkezése, mely a mult évek gyüléseiben gyakran szétszakadással fenyegette a hitfelekezetet, most már a különböző irányok csendes, szép öszhangjává van egyesülve, azonegy jelszó alatt: Krisztus és szabadság!

Kr. J.

Felelet a válaszra.

A K. Magvető ezt megelőzött füzetében (62 l.) „A reform-egylet kérdésében“ czimü cikkem erős indulatba hozta, sőt — ugylátszik — megkeseritette Szász Domokos t. barátomat; mert arra az **Erdélyi Protestans Közlöny** 20-ik számában épen oly indulatosan mint keserüen válaszolt; pedig a keserüség és harag nem jó tanácsadók oly embereknek, a kik elvek felett vitatkoznak, s mint ilyeneknek első tisztök az önmérséklet és lelki nyugodtság, nehogy erőt vevén rajtok a szenvedély, érveken nyugvó higgadt vitatkozás helyett személyeskedő s üres egymást kisebbitésbe menjenek át, a mi a közügynek és igy vitatkozóknak egyiránt hátrányára van; mert evvel a vitatárgy nem tisztul, s a midőn sárral dobálunk mást, csak az bizonyos, hogy saját kezünk tisztátalanná lesz. A Szász D. érintett válasza pedig nem egyéb, mint igénytelen személyem kisebbitése, sőt gunyolni-akarása. „Nunc venimus . . . . non ad fortissimum, hanem ad levissimum virum“ s ismét: „Részünkről igazán sajnáljuk, sőt resteljük: hogy egy Ballagival, Szeremleivel, Jakab Elekkel egy sorban valánk kénytelenek vele (már t. i. velem) ily polemiába bocsátkozni s ferditéseit viszszautasitni.“ Ily klassikus kifejezésekkel él ellenemben Szász D. Bizonyára nem volna nehéz nekem is hasonlókat mondanom viszsza; de nekem e modort követnem tiltja e folyóirat komoly vallásos jellege, melyet Sz. D. is szives volt elismerni, s mit az ő vallasza után én is hiszek; nem engedik meg egyéniségem s közdolgok és elvek vitatása felőli nézeteim. Engem nem bánt a nagynak látszás gyötrelmes vágya; én nem akarom őt mérlegelni, hogy milyen gyenge vagy milyen erős férfiu; megmutatják azt a nyilatkozataiban levő erő és velő, ugy, mint a fennhéjázó hang és modor; én nem sajnálom a vitatkozást, szivesen szóba állok bárkivel s inkább kivánok megvetett publikánus lenni, mint felfuvalkodott, dölyfös és álszenteskedő farizéus, a kinek, ugy látszik, Sz. D. már imáját is magáévá tette; mert egy helyt magát velem öszszehason-

litva, igy kiált fel: „Hálákat adok, uram, hogy nem vagyok olyan, mint ama publicanus;“ én a Szász D. restségi erényét is neki hagyom, s nem restelném felelni neki még akkor is, ha ő kisebb ember lenne, mint a milyen; mert az evangeliumból azt tanultam, hogy a kicsinyeket is meg kell becsülni, s mint Jézus mondá: az orvos nem az egészségesekért, hanem a betegekért van; szóval valamint előbbi czikkemben ugy most is nem azt nézem, hogy kinek, hanem azt, hogy mire kell felelnem.

Lássunk tehát a dologhoz.

Szász Domokos szóban levő válasza csak egy részét teszi a reformegylet kérdésében tett ujabb nyilatkozatának, mely „Együttes válasz Ballagi Mór, Jakab Elek, Szeremlei Samu és Ferencz József uraknak“ czimén az Erd. Prot. Közlöny idei 19 és 20-ik számában megjelent. Nincs jogom rá, sem kötelezettségem, hogy igen tisztelt elvtársaim s részint barátimnak adott válaszára is kiterjeszkedjem, de anynyit mindenesetre meg kell jegyeznem, hogy nagy öröm látni, a min eddig sem kétkedtem, hogy Sz. D. sem idegen a reformoktól s már anynyira ment, hogy Ballagival, Jakab Elekkel és Szeremleivel kibékült, azoknak nézeteit s elveit maga is elfogadja, őket többé-kevésbé a maga pártjához számitja; mert ha ez a nyilatkozata őszinte s nem olyan, mint a római pápáé, a ki az eretnek püspököket is nyájához számitja, s a mint tudva van, a közelebbi nevezetes zsinatra is meghivta: akkor reméllem hogy nekünk is sikerül még nem egymás ellen, hanem egymás mellett küzdeni, ha szabad lesz nekem a kicsinynek és gyengének vele a nagygyal és erőssel kezet fogni, miután öszintén megvallva, én is ugy vélem, hogy a fenn tiszteltekkel egyetértek, azoknak elveit osztom s szerencsés vagyok velök egy czélra működni; már pedig a mennyiségtan megdönthetetlen igazsága szerint: ha két dolog egy harmadikhoz egyenlő, egymás közt is egyenlő.

Azonban ne ijedjen meg Sz. D. t. barátom, hogy én minden áron az ő álláspontjára akarom magam erőszakolni: mert mielőtt egymásra ismerhetnénk, csakugyan nekem is van egy kis számadásom — ismét mondom — nem személyével, hanem elveivel s legközelebbről válaszával.

Azt mondja, ugyanis, Sz. D. „A reformegylet kérdésében“ czimü czikkemről, hogy „az nem egyéb mint egyes állitásainknak, sőt legegyszerübb kérdéseinknek is (itt mindenütt Szász Domokost kell érteni) készakarva elferditése, félremagyarázása s azokból oly

consequentiák levonása, melyeknek olvasásakor magunk is (t. i. Sz. D) elszörnyülködtünk."

Folyóiratunk t. olvasói előtt ismeretesek azok az elvek (l. K. M. VI-ik köt. 65. l.) melyeket én érintett czikkemben Sz. D.-nak az Erd. Prot. Közlöny 12-ik számában „Észrevételeimre" adott válasza alapján tárgyalni magam anynyival inkább felhiva éreztem: mert maga Sz. D. avval végezte volt be válaszát, hogy a reformegylet kérdését vitassuk meg. „Részemről erre szivesen vállalkozom" — ugy monda akkor — „főleg oly tiszteletre méltó ellenféllel szemben, minő te vagy." Hogy azok az elvek minden józan gondolkozásu embert megdöbbenthetnek s maga Sz. D. is szörnyülködve fogja elolvasni, azon nem kételkedtem, hisz akkor kifejeztem, hogy „ő sokkal szabadelvübb, türelmesebb és keresztényiebb jellemü ember, mint inquisitorszerü elvei mutatják." De tehetek-e én róla, hogy ő másként gondolkozik, mint a hogy ir; tehetek-e én róla, hogy ő mint a confessionak ugy saját szavainak is más értelmet ád, mint a mit azok tulajdonképpen jelentenek. Én állitásaimat mindenütt saját szavaira fektettem, azokhoz nem tettem s nem is vettem el belőlük semmit, tehát nem ferditettem, mint ő tevé, midőn ezen tételemet: „Kisértsük meg ez elveket kissé vizsgálat alá venni, még pedig minden gyanusitást kikerülendő, mintha azokat csak én fogtam volna Sz. D.-ra, igyekezni fogok mindenütt saját szavait használni," válaszában igy adja vissza: „Eljárását különben eléggé jellemzik saját szavai, midőn olvasóit fölhivja, hogy állitásait olybá tekintsék, mintha azokat csak ő fogta volna ránk s azok nem egyebek gyanusitásnál." Bizony nagyon kellett Sz. D.-nak abban biznia, hogy az Erd. Prot Közlöny olvasói a Ker. Magvetőt nem ismerik s válaszát az incriminalt czikkel öszsze nem hasonlitják, különben ily kézzel fogható ferditést el nem mert volna követni, már csak azért is, mert abból személyét illetőleg nem a legkedvezőbb itéletre juthat az olvasó. Hasonlitsa bár öszsze idézeteimet valaki, jót állok róla, hogy azokban egy szó sincs elferditve; mert én szánszándékkal senkit félrevezetni nem akartam. Igaz, hogy ahoz sem éreztem jogot, hogy tételein valamit javitsak, vagy megszeliditsem a kifejezéseket, mint ő cselekedett, midőn utóbbi válaszában jónak látta itt-ott egyes szavak becsusztatása által maga magát helyreigazitni, a mire nézve legyen elég arra hivatkoznom, hogy a mig első válaszában szóról szóra ez áll: Ime egy tiszteletreméltó férfi, ki nem kenyérért szolgálja

az igazságot (s itt egyenesen Ballagit érti); sőt elég őszinte még jövedelmes állásának feláldozása árán is — hitéről nyilván vallást tenni," — a másodikban már ezt mondja: „Bátorkodtunk állitni: hogy tiszteletreméltó az az ember, ki nem kenyérért szolgálja az igazságot, sőt elég őszinte — még tán jövedelmes állásának feláldozása árán is — hitéről nyilván vallást tenni." Kérdem ki nem látja itt a két tétel közötti különbséget? Biztosithatom Sz. D.-t, hogy ez utóbbi tételből soha sem huztam volna azt a következtetést, a mire az előbbi okul szolgált, s nem lehetetlen, hogy ilyen formán többi tételeit is mind ki lehetne javitni, csakhogy mind ezt meg kellett volna tenni, mielőtt válaszát megörökitette; mert igy abból nem csak én, hanem még igen sokan hasonló következtetéseket tehettek és bizonyosan tettek is; a mi elhiszem, hogy Sz. D.-nak roszul eshetik; de szolgáljon vigasztalásul az, hogy utóbbi válasza után alkalmasint senki sem fogja szavait oly komolyan venni és senki sem fog azokra oly nagy sulyt fektetni, mint én tevém.

Valóban, én nem hiszem, hogy sikerült volna másnak ugy b e-bizonyitni, hogy Sz. D.-nak szavaira nem lehet biztosan épitni, mint önmaga tevé mostani válaszában, mely személyem kisebbitése mellett nem egyéb saját tételei ellen folytatott tollharcznál, mint commentar előbbi válaszához; melynek alapján már most azt kell hinnem, hogy ő is teljesen egyetért velem a következő pontokban: 1-ör hogy a reformegyletnek nincs szüksége confessiora, 2-or senkit egyháza confessiojától eltérő meggyőződéseért s annak nyilvánitásáért üldözni nem kell, 3-or az egyesülés eszméje üdvös, egyik vallásfelekezet tagja a másik vallásfelekezet tagjával egyházi és vallásos kérdésekben vitatkozhatik, egymást kölcsönösen fel kell világositanunk, 4-er a hit és meggyőződés nem egyházhatósági, hanem egyéni jog. Igaz ugyan, hogy ő ezeket cathegorice most sem mondja ki; de miután az ellenkező állitásokat tagadja, szükségképpen azt kell következtetnem, hogy ezeket állitja s igy végre is benső világunkban nem nagy különbség van közöttünk; sőt kész vagyok elismerni azt is, hogy Sz. D. nálamnál jóval szabadelvübb, istenről, Krisztusról, világról, emberről, idvességről és kárhozatról s más hittani kérdésekről sokkal tisztultabb nézetei vannak, mint nekem, csakhogy azokat nem akarja nyilvánitani, nem óhajtja velünk közölni: hogy miért? azt ő tudhatja, én találgatni sem merem. Hanem azt már teljesen értem, miért esett jobban neki a Ballagi, Jakab Elek és Szeremlei táma-

dása, mint az enyim, mert én komolyan vettem a dolgot, azok pedig tréfásan bántak el vele; nevezetesen Szeremlei, a ki, ugy látszik, hamarább bepillantott a Sz. D. lelki világába s jobban kiismerte őt, mint én, azt mondja róla, hogy „az ő rikitó következetlenségei egyenként és öszszesen valami aféle indulatot jelenthetnek, minőről Arany ily kezdésü regéjében énekel:

Zsémbes asszony Judit. Csak az isten látja,
Menynyit szenved tőle szegény Jóka bátyja,
Nincs inyére semmi . . . . . .
. . . . . . akár mit csináljon,
Azt se tudja szegény, mé'k lábára álljon.
Ha leül, az is baj, ha feláll, az is baj. (Egyh. Reform. 1-ső évf. 4. sz.)

S evvel be is végezhetném feleletemet, ha válaszába nem vonta volna belé Sz. D. egyházi institutioinkat is, ha később nem tett volna azok közül egy párnak részint módositására, részint eltörlésére inditványt, a mi tőle anynyival feltünőbb: mert az Erd. Prot. Közlöny 12-ik számában szóról szóra ezt mondja: „Az unitárius ne buzgólkodjék abban, hogy reformálja a reformátust, hanem első sorban végezze a maga dolgát s reformálja maga magát“ a mivel eljárását önmaga elitéli s ujabb bizonyitványt nyujt az ő elvhűségéről, ha csak avval nem tart, hogy a mi neki szabad, az másnak nem szabad.

Miután, ugyanis, már kifogyott mindenből, a mivel engem kisebbithetni vélt, egyházunk institutioihoz fordult s szemünkre lobbantja, hogy egyházunkban nem a községek választják a papot, hanem a püspök octroyál reájok hármat, a kik közül egyet akarva nem akarva kéntelenek megtartani; azután meg a papok és tanárok nem vehetnek el mást, mint unitárius hitvallásu nőt.

Nem tudom, ha vajjon nem puszta csel volt-e ez Sz. D. részéről, hogy engem is egy oly mezőre csaljon, a hol vereségem bizonyos lenne, főleg, ha oly készületlenül fognék a ref. egyház institutioinak taglalásához, mint ő tevé; mert ez esetben ugyancsak roszul számitott. Nem, én őt e térre most nem követhetem, anynyival inkább, mert félek, hogy közelebbről hozott nagy reform-intézményök némely pontjaiban, a milyen a zsinat és főtanács egyesitése, kénytelen volnék ismét a mi százados intézményünk éltető szellemére ismerni; hanem megjegyzéseit észrevétel nélkül nem hagyhatom.

A mi a papválasztást illeti, e tekintetben ugyancsak elszólá magát Sz. D., mert a mit mondott abból egy szó sem igaz, a mint erről az Erd. Prot. Közlöny t. olvasói is meggyőződhettek, miután a 21-ik számban maga octroyálással vádolt püspökünk, ft. Kriza János ur megtette a kellő helyreigazitást, megismertetvén Sz. D.-sal az 1845-ki zsinati főtanácsunkban hozott papválasztási egész canonunkat, a melyet jónak látok itt más vallásu olvasóinkért én is közölni.

Az idézett canon ez: 3.) Az ekklézsiáknak választási joguk van halál és az ekklézsia panaszán kivül történő megürülés' eseteiben. 4.) Az ekklézsiák ezen választási jogukról le is mondhatnak, de akkor tartoznak elfogadni azt, kit a püspök rendel. 5.) Az ekklézsiák által választhatók a) a koros, de értelmes papok, b) a középkoru alkalmas papok; c) érdemes iskolamesterek; d) a kolozsvári káplán és 3 évet töltött köztanitók. A több szózatot nyert három egyént fel kell küldeni a püspökhöz, s a melyiket ez kinevezi, azt kell elfogadni. Harmadik helyen lehet deákot is választani, de nem névszerint, hanem csak átalánosan.

Sz. D. a helyett, hogy tévedésén megnyugodnék s azt rectifikálná, magát is rectifikálni igyekszik, s az idézett canont avval a megjegyzéssel kiséri, hogy a papválasztás módja ezen canon szerint még roszabb, mint a melyet ő megrótt. Már itt Sz. D. egyéni nagysága s logikájának ereje csakugyan kitünik; mert ő azt is meg tudja róni, a mi nincs; szerinte ugyanis, az egyes községek a szabad választási jogból azt a keveset sem élvezik, a mennyit ők állitottak. Kérdek bárkit, lehet-e e megjegyzés egyéb hiába való aggatódzásnál? Hiszen, hogy szabadabb legyen az a választás, a mely 3 kijelölt egyénre van szoritva, annál, a mely kicsiny egyházunkban is 100—200 egyénre kiterjed, abban az esetben pedig, ha egyházunk nagyobb volna, még szélesebb körre kiterjedne; ezt csak olyan ember mondhatja, a ki nem tudja minő viszonyban áll 3 a 100-hoz és a 200-hoz vagy éppen az X-hez. Én nem akarom evvel azt mondani, hogy a mi papválasztási törvényünk kifogástalan, s a szabadelvüségnek n e t o v á b b-ja, de anynyi bizonyos, hogy nem olyan, a milyennek Sz. D. olvasóival megismertetni akarta, a kik között kétségen kivül elegen voltak, a kik a helyreigazitás előtt észrevették a Sz. D. tévedését.

Egyházunk inotisutioira vonatkozó második megjegyzése, hogy nálunk a papok és tanitók nem vehetnek el más vallásu nőt, szin-

tén téves. Mi nem tagadjuk el, hogy ide vonatkozó canonunk értelmében „a belső emberek vegyes házasságot nem tehetnek“, de ez a tanárokra csak anynyiban tartozik, a menynyiben magokat felszenteltették vagy felszenteltetni akarják s példával szolgálhatunk rá, hogy alig pár évvel ezelőtt is volt oly tanárunk, a kinek neje, a mint Sz. D. is igen jól tudja, éppen ev. ref. vallásu.“

Ft. püspökünk az „Erd. Prot. Közlöny“ 21-dik számában Sz. D.-nak ezt a tévedését is helyreigazitván, arra Sz. D. ezt a megjegyzést teszi: „A házasságra vonatkozó közlésünket, fájdalom (!) a ft. püspök ur is igaznak vallja. Szerinte ugyan egy régi canon csak a papokra nézve tiltja a vegyes házasságot, de elösmeri, hogy e canon érvénye kiterjesztetett a felszentelt vagy felszentelendő tanárokra is; már pedig köztudomásu dolog, hogy az unitáriusoknál minden tanár köteles magát fölszenteltetni, tehát a vegyes házasságra lépés tényleg, minden tanárra nézve be van tiltva s részünkről is éppen ezt állitottuk és róttuk meg. Megjegyzem, hogy nálunk ily értelmü canon nincs, annál kevésbé azt még a tanárokra is kiterjesztő határozat nem létezik s valóban nagyon illendő volna, hogy az unitárius atyafiak is töröljék el mind a kettőt, mint a jelenkorba be nem illő obscurus határozatot.“

Kénytelen valék Sz. D.-nak ezt a megjegyzését is, mint válaszának kiegészitő részét feleletem körébe vonni, a mire nézve szintén egy kis felvilágositást és egy megjegyzést kell tennem.

A felvilágositás ez: kolozsvári ekklézsiánk nem lévén hoszszas időn át abban az anyagi helyzetben, hogy egy rendes papon kivül többet tarthasson, a vallásközönségnek pedig az által, hogy az itteni főiskolában lévő szegény tanuló ifjakat egy s más uton segélyezni minden időben kedves kötelességének ismerte, hasznos szolgálatokat tévén, viszonzásul azt a szivességet nyerte a vallásközönségtől, hogy ez tanárait felszenteltette, a kik ennélfogva az ekklézsiának alkalomszerüleg rendelkezésére állottak.

Imé a törvény keletkezésének indoka és eredete; ám, nevezze azt Sz. D. obscurusnak, nem pirulunk érette, mint nem pirulhat a becsületes szegény foltos ruhájáért. S hogy a tanárok felszenteltetése tisztán csak ebből a szükségből és e közczélért állott és áll fenn ma is, nyilván mutatja az, hogy soha teljes szigorral nem lőn alkalmazva. Brassai Sámuel — pl — a muzeum igazgatója, a ki hoszszas ideig volt a kolozsvári főiskola nagy érdemü tanára, valamint Berde Áron, jelenleg a kir. jogakadémia ig. tanára, soha

sem voltak felszentelve s ez idő szerint szintén három tanárunk van tényleges szolgálatban, a kiknek fejét nem érinté esperesi kéz. De ezekről Sz. D. nem akar tudni; mert ő csalhatatlan, neki állitásait minden áron igazolni kell. Ő azt hiszi, hogy a tévedést elismerni szégyen és hiba; szerintem s tán az evangeliom szerint is nagyobb hiba ahoz akkor is ragaszkodni, a mikor az ember az ellenkezőről meg van győződve, legnagyobb hiba pedig oly kérdésekbe elegyedni, a miket az ember kellően nem tanulmányozott.

De ez nem elég. Sz. D. fennen kérkedik avval, hogy nálok oly értelmü canon, mely a papoknak, annál kevésbé a tanároknak más vallásu nővel való házasságát tiltaná, nincs. E szabadelvüség előtt tisztelettel meghajlok; de engedjen meg nekem Sz. D., én a Dósa Elek egyházi jogtanában a 147-ik lapon 104. §-ban ezeket olvasom: „Mivel a papok arra rendeltettek, hogy világ világosságai s a földnek savai legyenek, szükség, hogy éltök szeplőtlen legyen mind cselekedeteikre- mind beszédeikre nézve. El kell ennélfogva magukat tartóztatni a nősparáznaságtól, ágyastartástól, több feleségüségtől, **feleségül is becsületes és vallásán lévö (orthodoxa) leányt vagy özvegy aszszonyt vehetvén,***) stb.“ Kérdem, nincsen-e csak-

*) Ide vonatkozólag egyh. főjegyzője, Pap Mózes barátom, észerételt küldött volt bé az „Erd. Prot. Közlöny“ t. szerkesztőségéhez; de a szerkesztőség loyalis eljárásnak tartotta azt ki nem adni. E helyett abból egy kiszakitott helyre egy hoszszu megjegyzést tesz, a nevezett Közlöny 22-ik számában, a melyben exegetikai tehetségének valóban figyelemre méltó jelét adja. Hivatkozva, ugyanis, az idézett canonra, mely eredetileg igy szól: „unus quisque (sc. pastorum) vel virginem castam vel vero viduam honestam, eamque orthodoxam, sibi in uxorem ducat,“ azt mondja, hogy ők az orthodox kifejezést nem ugy exegetálják, mint a jogtudós Dósa E. (t. i. saját vallásán levő, tehát reformáta hajadont vagy özvegyet), hanem kiterjesztik azt mindarra, mit a protestans fogalom felölel. Megvallom, hogy ez az eredeti exegetálás nekem nagyon megtetszett, anynyival inkább, mert általa elvégre mi is bejutottunk az orthodox egyházba, mely előtt egykor alig voltunk egyebek hamupepejkéknél; de aligha egyébnek lehet azt tekinteni, mint amolyan port a szemébeféle liberalismusnak, a melyet elvitatni nem akarok; de engem teljességel meg nem nyugtat. E végre kész vagyok e kérdést egy közösen választandó biróság elébe bocsátani s az „Erd. Prot. Közlöny“ egy havi költségeinek fedezésére, vagy a megfelelő öszveg bármely jótékony czélra való kifizetésére ajánlkozom, ha az a szóban levő orthodox kifejezésnek a t. szerkesztő által adott értelmet tulajdonitja.

F. J.

ugyan Sz. D.-nak erről a canonról tudomása, vagy szántszándékkal tagadja el? Az első esetben én is szánakozhatnám rajta; a második esetben nem akarom eljárását saját nevén nevezni. S végre, ha mégis ugy lenne, a mint Sz. D. állitja, hogy az ev. ref. egyházban hasonló értelmü canon nincs, akkor engedje meg kimondanom, hogy az az eljárás, melyet e tekintetben követnek, nem obscurus, mint szerinte a miénk, hanem hypocritai és jesuiticus, minő a miénk nem; mert mi a törvényt nem tagadjuk s azt végre is hajtjuk; ellenben ők a törvényt tagadják ugyan, de azért még sem esketnek öszsze papot más vallásu nővel, a mire nézve, ha kivánja én is szolgáihatok nem valami nagyon régi adattal. Egyébaránt én — őszintén megvallom — nem is tartom e törvényt és szokásos gyakorlatot valami obscurus dolognak, legfennebb azt mondhatom, hogy ez oly természetes, anynyira önként következik a pap helyzetéből az, hogy saját vallásán lévő nővel kössön házasságot, hogy e tekintetben a canon csakugyan felesleges, s én igazán elkötelezve érezném magamat, ha Sz. D. nem csak az erdélyi ev. ref. superindentiában, hanem széles Magyarországon csak egyetlen egy papot fel tudna mutatni, a kinek neje más vallásu legyen. Egyébaránt béke velünk. Én guny és megvetés helyett, a Krisztusra hivatkozom, az ő szavaival zárom be feleletemet: „Arról ismernek meg, hogy az én tanitványaim vagytok, ha egymást szeretitek.“

Ferencz József.

Különfélék.

Hannovera, jun. 8. 1871. Tegnap lőn megtartva itten az északnyugati német protestáns egylet ez évi közgyülése; én is tudomást véve a nagy mozgalmakról, Berlinből hirtelen ide rándultam; fáradságom és költségem bőven jutalmazva van.

Az ülés megkezdődése előtt Dr. Baumgarten, rostocki tanár, prédikált egy hatalmast a város egyik nagy templomában, a mit a helybeli papi lutheri orthodoxia szeretett volna megakadályozni. Daczára ennek a nagy templom zsufolva meg volt telve vidéki és helybeli közönséggel, ugy hogy alig kaptam egy kis álló helyet az egyik szegletben. Beszédében mind végig a valódi lelkiismereti szabadságot hangsulyozta nagy tüzzel Pál apostol ama biztatása folytán: mindeneket megpróbáljatok, s csak azt tartsátok meg, a mi jó! A közönség mohó vágygyal fogadta lelkébe a szabad, éltető igéket, melyekre tán nagyobb odaadással figyelt, mint Izrael népe Mózesre, mikor a Sinai hegy aljában villámlás és menydörgés kiséretében beszélt.

Az isteni tisztelet végével a helybeli tőzsde nagy termében megnyilt a gyülés, melyen nők is nagy számmal voltak jelen. Az elnök melegen üdvözlé a szabad gondolkozásu elvrokonokat, azután a fiatal Lammersnek engedte a helyet az asztal mellett, a ki hasonlóan nagy enthusiásmussal és szabadon beszélt, a bizottmány évi működésének előterjesztése kiséretében. Utána a hasonlóan ifjunak mondható Späth lépett elnöki felkérés folytán az asztal mellé. Beszéde egy óránál tovább tartott, fokonként mind emelkedő tüzzel és valódi bensőséggel. Ilyen lelkesültségről soha még nem is álmodtam. Beszéde folytán különösön kiemelé, hogy mikor Luther, Kálvin s mások megkezdették a lelkiismeretnek a békók alóli feloldozása nagy munkáját, s azt anynyiban a menynyiben keresztül is vitték, akkor még nem tették rá az épületre a zárkövet; nem vindikáltak, a minthogy nem is vindikálhattak magoknak pápai csalhatatlanságot — és itt rámutatott Dr. Döllinger müncheni tanárra, — nem végezték be a nagy munkát, csak alapját tették le, melyet tovább kell épiteni. Kiemelé, hogy ők a történeti Krisztust keresik és nem mást, a történeti Krisztus mellett is megáll a hit, még pedig sokkal erősebben és alaposabban, mint az Isten-Krisztussal. Végül nagy tanulmányra, exegetikai, s más széles ismeretre mutató alapos okokkal meggyőzé a közönséget arról, hogy egyfelől a megkötött hivatalos dogmákhoz való ragaszkodás, másfelől az

éppen oly hibás és végromlásra vezető vallási nihilismus elkerülésével, okos, szabad s a magán, társadalmi és állami életnek valamenynyi között legtermékenyebb alapját képező vallásosságra kell törekedni. Mind a szónok és hallgatóság, mind a falusi és városi nagy számmal jelen volt képviselők arczán innepi fény és magasztosultság derengett. Végre pedig felolvasott a biyottmány által szerkesztett neháný vezérelvet, melyeknek közlését, valamint az egésznek bővebb ismertetését az idő rövidsége miatt e becses folyóirat következő füzete számára kell fenntartanom.

Ujat nem igen hallottam, mert az unitárizmus 300 év óta hirdeti mind ezeket. De kimondhatlanul jól esett hallanom és látnom, hogy az igazság napja szabadon, tisztán kezdett ragyogni itt is, oly hoszszu három század multán! Az igaz, hogy másfelől a lutheri és kalvini orthodoxia is működik, mint az egyik szónok emlité, és igyekszik magát különben romlatag jérikói falakkal körülbástyázni, — tán azért, mert látja a valódi lelkiismereti szabadság hajnalcsillagának ragyogását, s hallja a végét hirdető vészharang bús kongását.

A mint veszem észre, magyar területen is van a vén orthodoxiának egy-egy bús serege nem csak a mózesi és római, hanem a protestáns egyházakban is. Ám hadd legyen; mind a közelebbi, mind a távolabbi jövő a szabadság-é, — minek elég bizonysága, hogy többet ne emlitsek, nem csak a svájczi, s a közelebbi években a franczia és legujabban a Döllinger-féle szabad mozgalom, hanem a német területen levő, napról napra szaporodó prot. egyletek is!

Tehát mig a bővebb ismertetést megtehetném, (elvárjuk. Szerk.) addig is Isten, a szabadság szelleme, s a nemes lelkesülés kettős mértéke velünk!

Dersi József.

Egyházi főtanácsunk f. évi rendes közgyülése september hó 3-ra van kitüzve. A meghivó levelek már szétküldvék. Ohajtjuk, hogy egyházunk iránti buzgóságuknak megjelenésökkel mentől többen jelét adják.

Az erdélyi ev. ref. egyház zsinatja, mely közelebbről N.-Enyeden tartatott, abban az alakban utolsó volt. Az ujabb szervezetnél fogva, ugyanis, az eddig külön s gyakran egymás ellen működött két testület u. m. a zsinat és főtanács egybeolvasztatván, jövőre az egyházi legfőbb hatóságot egy testület, az egyházkerületi közgyülés fogja gyakorolni, mely évenként egyszer Kolozsvárt gyül öszsze. Öszintén üdvözöljük ez üdvös reformot. Nálunk szintén egy testületben van öszpontositva az egyházi legfőbb hatalom, csakhogy ez három évben egymásután Kolozsvártt, a negyedikben pedig vidéken ülésez az egyházközségek nagy költségére. Vajjon nem lehetne-e nekünk is ref. atyánkfiai példájára a vidéki zsinattartásokat

megszüntetni s azokat állandóan Kolozsvárra tenni, a hol az ellátás könynyebb s a gyülésezés kevesebb költségbe kerülne?

Az egyházi reformegylet még forma szerint meg sem alakult s már is teremni kezdi gyümölcseit. Az E. P. K.-ben, a mely pedig a legellenségesebb álláspontot látszott elfoglalni e kérdéssel szemben, maga a t. szerkesztő inditványt tesz a credo eltörlésére s a ref. egyházban szokásos urvacsorai 3 kérdés módositására. Ha ehez hozzá veszszük azt, hogy a közelebb N.-Enyeden tartott zsinaton is ő inditványozta a papi eskünek és kibocsátási formának a kor igényei szerinti megváltoztatását, reméljük, hogy lassanként elenyészik az az ellenszenv, a melylyel e kérdésben tett felszólalásunk alapjában találkozott; legfennebb attól lehetne még tartanunk, hogy felekezetietlen reformegyletet csakugyan nem lehet alkotni, a mi nagyon furcsa szinben tüntetné fel a protestans egyház liberalismusát. Egyébaránt mi e tekintetben szintén jó reménynyel vagyunk s örömmel nézünk elébe az oktober 4-re Pestre öszszehivott alakitó közgyülésnek.

Julius 1-sö napján vonult be Olaszhon Rómába, mint saját fővárosába, hová király és kormány, diplomatia és parlament áthelyezkedtek. E nagy nap jelentősége: a pápa világi hatalmának mintegy a középkor éjéből hazajáró léleknek örökre eltünése, s helyében az olasz egység és állam dicső elismerése, szemben a korát túlélt, elkorhadt bal állapotokkal. A hármas királyi méltóság, — melyről a pápa csak a napokban teve emlitést egy belga küldöttségnek, — a menynyet, a földet és a purgatoriumot átölelő királyság, az egyik koronát elveszté s a látható világban, a bűnös földön, a vétkes emberek között a Krisztus helytartója, a szentháromság után első személy világi souverainitása nincs többé elismerve: ámde a menynyre és alvilágra kiható másik két királyságát, jámbor hivők milliói meg milliói nem tagadják meg tőle. Azért fáj mégis ama középső koronának elvesztése, s mint ő szentsége mondá egy közelebbi beszédében, ha csak „csudák nem lesznek,“ minden el van veszve. Hogy pedig milliók egyszerre változtassák meggyőződésöket, az oly csoda lenne, milyen még sohasem volt a világon.

A Döllinger-féle ó-katholikus mozgalom nem csupán hiu kisérlet, sőt életszerves valósággá kezd lenni. Legujabb távirat szerint: a bajor ó-katholikusok müncheni templomuk kiadását követelik a kormánytól, s végleg elválnak a csalhatlanság új vallóitól.

Simén Domokos, tanár- és munkatársunk a nyáron Sveiczba utazik, a honnan Hollandiába is elmegy, az ottani protestánsokkal való régi atyafiságos viszonyt megujitandó.

Micsoda értelemben vagy?

(Egyházi beszéd.)

Akarjuk pedig érteni tőled: micsoda értelemben vagy: mert mi tudjuk, hogy e szerzetnek mindenütt ellene mondanak. Csel. 28: 22.

A szent leczkénkben foglalt kérdést. k. ai. a Rómában tartozkodó zsidók intézték volt Pál apostolhoz. A pogányok e nagy téritője sokat szenvedett volt az evangelium hirdetésében tanusitott hitbuzgalmáért saját honfitársaitól is Palestinában. Több izben bántalmakkal illették, bebörtönözték, helytartók elé idézték, s ő, hogy magát tisztázza és ártatlanságát bébizonyitsa, atyjáról nyert római polgári jogával kivánván élni, a császárhoz fellebbezte ügyét, s hajóra szállva, sokszerü viszontagságok után a pogányság főszékhelyére, az akkori világ első városába, Rómába, érkezett. Az egyházi hagyományok szerint két évet töltött itt magas hivatásának élve, mig a kegyetlen Nero az ottani keresztények egy általános üldözése alkalmával kivégeztette. Pál három nappal megérkezése után magához gyüjtötte az ott tartozkodó Izraeliták főbbjeit, s eléadva jövetelének okát, az általa hirdetett új tannak alapelveit is felfejté előttök; kijelenté, hogy közöttök is folytatni szándékozik téritési működését s a kezein és lábain csüngő nehéz bilincsekre utalva, igy szóllott: Ennekokáért hivattalak azért titeket, hogy titeket lássalak és veletek szólnék, mert az Izraelnek reménységeért vétettem körül e vasláncczal, azaz: hogy még fogságomban is terjeszthessem az Izrael fiai között a Jézus üdvezitő tanát. Erre a keresztény vallást csak hiréből ismerő római zsidók e kérdést tették hozzá: akarjuk pedig érteni tőled: micsoda értelemben vagy; mert mi tudjuk, hogy e szerzetnek mindenütt ellene mondanak.

Hogy micsoda értelemben volt Pál a keresztény hit felől, azt látjuk leveleiből, önfeláldozó munkásságából — egész életéből szint-

ugy mint halálából. Azon ellenmondás felől is kielégitő tudomásunk van, a melylyel az akkori római világ a Jézus tanait fogadta. Mindennemü ujitásnak számos ellenségekkel kell szembeszállni, legyen bár a legjobb, a legüdvösebb; nem könynyü feladat az embereket megszokott eszmekörükből, a meggyőződés erejére emelkedett nézeteikből kiragadni; a régihez mindig ösztönszerüleg ragaszkodunk, mig az újat kezdetben rendesen bizalmatlan gyanuval szoktuk szemlélni. S ha valahol, ugy bizonynyal a vallás terén áll ez! A vallás intézményei a megszokás erejénél fogva, időfolytán anynyira öszszenőnek a társadalommal, valamely ország alkotmányával és közintézményeivel, a neveléssel s a magán élettel és világnézettel, hogy a ki az egyháznak időtől szentesitett, tisztelettel környezett épületén valamit változtatni akar p. o. egyes elavult cziczomáktól és ékességektől megakarja a jobb izlés kedvéért tisztitani; ablakain akar változtatni valamit, hogy több világosságot bocsássanak be, szük ajtóit ki akarja tágitani, hogy a kivülállók könynyebben bejuthassanak, vagy éppen egészen le akarja rontani a régi épületet s merőben új alapokra helyezni: azt ábrándozónak, szentségtörőnek, felforgatónak nevezik, kétségbe vonják elméjének épségét, vagy czéljainak tisztaságát, s ha valósággal nem is, de legalább erkölcsileg töviskoszorura és keresztfára kárhoztatják, miként Jézusnak, az apostoloknak s az első keresztényeknek példája világosan mutatja. A világ akkori ura — a nyers katonai szellemü, gyakorlati gondolkozásu Róma, — melynek legfőbb gondolatja az állam fentartása és terjedése, egyedüli erénye a harczi bátorság s bizonyos csüggedést nem ismerő szívós kitartás volt, a titkon mindinkább terjedő kereszténységben egy az állam fennálló rendjével ellenkező veszélyes ujitást látott, s mint ilyent üldözte, minden módon kiirtani próbálta. A Rómaiak szemében a pogány vallás törvényszentesitette állami intézmény volt, s mint ilyen, jogosult és tiszteletre méltó. Általában nem vádolhatjuk ugyan őket vallási türelmetlenséggel, ha elgondoljuk, mily elnézők voltak az általuk meghóditott népek vallása és szertartásai iránt. Palestina meghóditása után — például — a zsidók vallásán és egyházi szerkezetén semmit sem változtattak; sőt kezdetben megtették azt is, hogy a meghóditott országok főbb istenségeit eszélyességből Rómában is honositották s szobraiknak helyet adtak a Pantheonban. Azonban a kereszténységgel nem lehetett ilyenformán egyezkedni: ennek fellépésére a római államvallás üres külsőséggé, az emberi lélek és sziv köve-

telményeit egyátalában ki nem elégitő formasággá sülyedett volt. A felvilágosultabbak nem láttak benne egyebet egy a nép kedvéért s állami czélokból eltürendő intézménynél, s azt szájukkal vallották is, habár szivök mitsem érzett iránta. Az egyház nálok teljesen öszsze lévén olvadva az állammal, az egyházi hivatalokat jövedelmes államhivatalok gyanánt tekintették, s viselték azokat nem a hivatalért, hanem az avval járó tisztességért és haszonért. A hires bölcsész és államférfiu, Cicero, mint augur, a madarak repüléséből jóslatokat mondott a népnek, habár bizalmas körben bevallá, hogy szőrnyen csodálkozik azon, miképpen képes egy augur nevetését elfojtani, mikor egy másik augurral találkozik az utczán. Maga a miveletlen nép pedig zavarodottan tekintett végig a hazai s a külföldről bevándorlott Istenek hoszszu során, s nem tudta, hogy a sok közül melyiket imádja, melyiknek segedelmét kérje, nehogy az egyiket vagy másikat mellőzés által megsértse. Oltáraira vagy semmi felirást sem tett, vagy ezt irá azokra: az öszszes Isteneknek, de legkivált annak, a ki hatalmasabb a többinél. Az államvallás ezen mély sülyedettségében a borongó láthatáron mindent megvilágitó s áldást hintő napként tünt fel a romlott római világ felett a keresztény vallás. Egy új, tiszta, az emberi lélek és sziv követelményeinek megfelelő hit, az egy Istent imádó ős héber vallásnak egy életerős sarjadéka, mely hivatva volt a gondviseléstől arra, hogy kicsiny magból óriási fává nöjje ki magát, s hogy meszsze kinyujtva ágait keletre és nyugatra, beárnyékozza s harmatával megenyhintse a lelkileg éhező és szomjazó emberiséget. A kereszténység már első fellépése alkalmával a legélesebb ellentétbe helyezé magát a pogánysággal, a római birodalom — illetőleg a világ — államvallásával; nem arról volt szó, hogy egy új istenséget avassanak fel a Pantheonba, hogy a názárethi próféta nevére egy új imaházat nyissanak Rómában, mely a törvények védelme alatt békességben álljon a Neptun vagy Herkules temploma mellett. Midőn az új hit követői, prófétái eget-földetrázó hangon ezt hirdették: tudjuk, hogy a bálvány semmi s nincsen több Isten csak egy! nem lehetett egyezkedésről szó: az új szülött vallásnak első életnyilatkozata engesztelhetetlen hadizenet volt a bálványimádás, valamint minden csalárdság, szemfényvesztés, minden balhit ellen s szószerint beteljesedett a mesternek ama prófétai szava: nem jöttem, hogy békességet hozzak, hanem háboruságot. A setétségben járó nép egyszerre nagy

világosságot látott s valamint a villámlás, a mely kijő keleten s letünik nyugaton: aként származott ki Galileának megvetett városaiból az igaz tudomány, mely porba dönté a pogány vallásnak minden fényét és minden dicsőséget, márvány templomait s hamis prófétáit. Az okos rómaiak eleinte számba sem látszottak venni az új tüneményt. A fegyvereik által meghóditott tartományokban, mint azelőtt ugy most is épitették a hidakat, vizvezetéseket és útakat, szabályozták a folyókat, bányázták a hegyeket, ékesitették a városokat, terjesztették a római nyelvet, miveltséget és romlottságot, s nem gyanitották, hogy az általok megvetett szellemi mozgalom erőben és hatalomban tulszárnyalandja egykor a római légiok sassait, kicsavarja a kardot az erős harczosok markából, megtör minden zsarnokságot, minden áltekintélyt, minden igazságtalan elnyomást — közelebb hozza egymáshoz a nemzeteket s szabaddá teendi a világot. Később, mikor látták, hogy egy régi törvény és időszentesitette intézmény — a pogány vallás forog koczkán, erősen és rendszeresen szembeszállottak az új tanokkal, s minden módot és eszközt felhasználtak azoknak elnyomására és kiirtására. A pallos, a máglya, a kereszt ezerenként ragadta el az áldozatokat az új tan követői közül. Ámde az erőszak gyönge fegyver a szellem erejével, az emberek keblét hevitő igazságérzettel szemben. A kereszténység fényes és teljes diadalt nyert a pogányság felett.

E hoszszas s talán figyelmeteket már is fárasztó fejtegetést szükségesnek tartottam k. ai. szent leczkénk akkori értelmének megmutatására. Azóta csaknem két évezred telt el k. ai. hogy a római Izraeliták e kérdést intézték Pál apostolhoz: akarjuk pedig érteni tőled, micsoda értelemben vagy, mert mi tudjuk, hogy e szerzetnek mindenütt ellene mondanak. Azóta az üldözött kereszténység megerősödött, a nemzetek közéletével öszszeolvadott intézménnyé vált; az emberek századokon keresztül e vallást legfőbb érdekök gyanánt tekintették; megszokták minden szentet, nagyot és jót avval kapcsolatba hozni, s a minek egykor mindenütt ellene mondottak volt, az az egész mivelt világ közmegegyezésének tárgyává, az emberek legféltettebb kincsévé vált. S mégis a földi dolgok sajátságos változandóságánál fogva éppen napjainkban a keresztény egyház intézménye sok helyütt, sok oldalról meg van támadva, s nem egy helyen hirdetik, hogy ideje volna már a régi, elavult épületet lerontani s alkatré-

szeiből új templomot épiteni a jelenkor igazságai számára. Valójában, k. ai. az orthodox keresztény egyháznak ellenséges állása az emberiség jelenlegi miveltségével és előhaladottságával szemben, a papságnak szükkeblü féltékenysége, setétkedő kásztszelleme, a régibb viszszaélések leleplezése és elgondolása, az értelmetlenekké vált confessiok, az üres czeremoniák s lelketlen formaságok mindenütt a társadalomban a muveltebb osztályoknál vallásos közönyösséget, az egyháztól való elfordulást eredményeztek: ugy hogy ha ma valaki vallásos buzgóságtól indittatva apostoli útra kelne mint egykor Pál, s rendre járná a Krisztus nevéről nevezett egyházakat, a mivelt közvélemény ha nem is a régi' előitéletek pókhálóitól itt ott még sürün bélepett egyházi szószékről, hanem legalább a sajtó s a miveltebb emberek magántársalgása útján ezer nyelvvel kiáltaná feléje e kérdést; akarjuk pedig érteni, hogy micsoda értelemben vagy, mert mi tudjuk, hogy e szerzetnek mindenütt ellene mondanak.

Csak egy pár századdal is ezelőtt az emberek képesek voltak fegyvert ragadni hitökért, életöket adni vallásos meggyőződésökért. A hazafiság, állami érdek, nemzeti nagyság, egyéni jóllét és boldogság, csaknem minden érdek és törekvés meghajlott a legmagasabbnak látszó érdek, a vallási és az egyházi érdek előtt. Eleven erő volt akkor a vallás, mely áthatotta az egész társadalmat, legmagasabb csucsaitól egészen le a legalsóbb rétegekig, s a közélet minden intézményei, az öszszes államszerkezet az egyháznak szolgáltak; a társaság minden osztályai, uralkodók, tudósok, harczosok, művészek s az egész nép a kérdések kérdésének, létezésök czéljának, emberi fáradozásaik legméltóbb tárgyának tekintették azt, hogy az általok igaznak ismert vallásban megmaradjanak, hogy annak elveit tisztázzák, fennállását biztositsák és körét terjeszszék. S ime! mekkorát változott a világ egy pár század alatt k. ai! Az, a mi egykor mindenekben minden volt, a hit ügye ma már nem a legfőbb érdek. Ma már a vallás ügyeért senki sem huz kardot, vagy ha teszi is csak önző számitásból, roszszul palástolt mellékczélokból teszi. Ma már nem a vallás körül forognak a társadalmat mozgató főbb eszmék. S vajjon kárhoztathatjuk-e az emberiséget azért, mert fejlődésében oly irányt vett, mely a lefolyt idők vallásos jellemétől elüt? Hogy az uralkodók nem töltik idejöket czélhoz nem vezető vallási vitákban, mint Heraklius császár, ki a felett töprenkedett vajjon a fiu egyidejü-e az atyával — vagy

pedig emettől vette származását s igy későbbi, — mig egyfelöl a Persák, másfelöl az Arabok pusztiták birodalmát; hogy az állam főbb tisztviselői ma már nem papok; hogy az állam birtokait és jövedelmeit ma már nem arra forditják, hogy a papság számára óriási alapitványokat tegyenek, s hogy a templomokat aranybányákkal felérő kincsekkel és drágaságokkal ékesitsék; hogy nemzet nem küzd nemzettel csupán csak azért, mert az egyik ezt hiszi, a másik amazt; hogy a tudomány ma már nem csupán theologiai tárgyu óriási foliantokra szoritkozik — hogy a művészek oltárképeken, madonnákon és bibliai történeteken kivül egyebet is festenek — mindezt józanon senki sem fájlalhatja vagy kárhoztathatja Minden kornak meg vannak a maga vezéreszméi, jellemző törekvései, s hogy korunk vezéreszméi s jellemző törekvései nem csupán a vallásosság körében mozognak, ez azon fejlődési iránynál fogva, melyet az emberiség az ujabb időkben vett, csaknem elkerülhetetlen szükségesség. Régebben a végtelennel, a természetfelettivel küzdött az emberi szellem s annak titkaiba kivánt behatolni; napjainkban a végesre, a természetszerüre, a jelenre vetette magát, s azt iparkodik kiaknászni. S az eredményeket tekintve bizonynyal nincs miért szégyelje magát a multtól a jelenkor, mert a gyakorlatira irányzott törekvéseivel olyan eredményeket vivott ki, a melyek mellett a hajdankor száraz okoskodásai s meddő elmélkedései és tudománya meszsze elmaradnak s csaknem értékteleneknek tünnek fel.

Abból azonban, hogy korunk nem olyan értelemben vallásos, mint a milyen a középkor volt, még korántsem következtethetjük, hogy egyátalában fogékonytalan az emberi léleknek és szivnek ama magasztos fölemelkedései, érzelmei, ohajtásai és reményei iránt, melyek az ember valódi vallásosságát képezik. Ha megkérdezzük Európa szerte a miveltebbeket, hogy miért fordulnak el egyházaiktól, meglátjuk, hogy nem azért, mintha az eredeti, tiszta, minden emberi toldománytól elkülönitett keresztény vallásban valami kivetni valót találnának, hanem azért, mert egyházaik fennálló intézményeit és tanitásait nem tartják megegyeztethetőknek egy miveltebb lélek követeléseivel; azért, mert rég túlemelkedtek a felekezetesség, a másokat kizáró elszigeteltség szűk korlátain; azért, mert igazságérzetök megbotránkozik az értetlen dogmákban s szabadságérzetök nem türheti az egyházi gyámkodást. Hol van tehát a hiba? korunk miveltségében-e vagy az egyházban? Az emberek vannak-e megromolva,

Istentől elfordulva, vagy pedig az egyház van elmaradva a meszsze előrehaladott kor mellett? Tekintsünk elfogulatlan szemekkel szét az egyházi téren k. ai. s látni fogjuk, hogy az egyház maga az oka, ha mindenek ellene mondanak. Volt idő, midőn a keresztény egyház egy jelentésü volt a miveltséggel; midőn a tudomány, lelki képzettség és felvilágosodás zászlója a keresztbez volt kapcsolva; midőn a barbár állapotban levő nemzetek a Jézus szelid igája alá hajtva fejöket, egyszersmind finomabb erkölcsöket, szelidebb életelveket, nemesebb foglalkozásokat tettek magokévá. De ma már más forrásokból is fakad a miveltség — az egyház ma már nem kizárólagos nevelőintézete a nemzeteknek. Ott áll körülvéve egy gazdag, sokoldalu, önálló irányu, saját magából és saját erejétől fejlő kulturától, melynek nincs többé szüksége az egyház védelmére és vezetésére — a mely szabaddá tette magát minden gyámkodó felsőbbségtől. S vajjon szabad-e ezt csekélybe vennünk k. ai? Vajjon mellőzhetjük-e azt lenézéssel, mint hiu, elmulandó földi hiábanvalóságot? Ha ezt tennők, vétkeznénk az Isten vezérlő gondviselése ellen, mely az emberiséget mind előbbre és előbbre vezeti s annak sorsát igazgatja; vétkeznénk a keresztény vallás lényege ellen, mely a lélek szabad kifejlődését, a miveltség, fejlettség, felvilágosodottság terjedését nemcsak hogy nem gátolhatja, de elősegiti.

A vallásnak s az ezt hordozó intézménynek, az egyháznak, nemcsak hogy ellentétbe nem szabad magát helyezni a közmiveltséggel, a jobbaknak jobb meggyőződésével, hanem javitás, czélszerü ujitás, előhaladás által lépést kell tartania a korral és kivánalmaival. Igaz, hogy a mai keresztény egyháznak nagyobb része ezt mind e mai napig sem teszi; nyakosan ragaszkodik mindenhez, a mi régi, s nevetséges és boszantó tüntetések által próbálja a kifelé törekvő lelkeket korlátain belől tartani. De puszta tagadással ma már a kérdés meg nem oldható, s nem sokra megyünk, ha a hit dolgaiban a haladó világgal szembe csalhatatlanoknak nyilvánitjuk magunkat. Sajnálni és szánni lehet azokat, k. ai., kik szűkkeblü osztályérdekből, az egyházat ma is abban a formában kivánnák megtartani, a melyet az a kereszténység első századaiban vagy a középkor folytán öltött; kik uralkodni kivánnának világi hatalommal és fénynyel mint akkor; kik bilincsekben szeretnék tartani a szellemet s korunknak szabadon szárnyaló tudományosságát és felvilágosodottságát az egyház szük mértéke szerint akarnák megnyirbálni. Ezek a keresztény vallás fejlődési képességét sem akarják elismerni; nem tud-

ják vagy nem akarják átlátni, hogy a valódi keresztényi szellem soha ellentmondásba nem jöhet avval, a mit egy felvilágosodott kor lelki képzettsége és miveltsége igazságképpen állit meg. A kereszténységet ugy tekintik, mint egy meghatározott czikkelyre felosztott törvénykönyvet, melyet a gondviselés beledobott a történelem folyamába, avval a szigoru meghagyással, hogy e törvénykönyvnek soha egyetlen betüjétől sem szabad eltávoznunk mind az idők végeig. Pedig a kereszténység nem betü, a mely elmaradhat a kortól s megöl, hanem elevenitő lélek, mely mindig a korral együtt szárnyal s annak előhaladásával maga is halad. Korunk képmutatói reszketnek a tudománynak minden új szelére s fennhangon hirdetik, hogy a század istententelen szelleme alapjaiban megtámadta az igaz vallást, s hogy ennek megdőlésétől lehet félni. Pedig a kor szelleme, a mi nem egyéb mint az általános és öszszes kulturai állapotoknak kifolyása, egészbe véve soha sem lehet istentelen; hiszen maga az isteni gondviselés lehelli azt az emberiségre. Nem is az igaz vallás van megtámadva k. ai., mert ezt nem oly könynyü kitépni az emberi szivből; hanem meg vannak támadva azok az önkényes formák, a melyekbe egy rég lefolyt kor saját felfogása szerint a vallást öntötte; meg vannak támadva azok a korlátok, a melyek eddig válaszfalat képeztek az egyes keresztény felekezetek között; meg vannak támadva a czeremoniák s üres külsőségek — szóval, meg van támadva minden, mi a Jézus egyszerü tanától elüt, s a mi a józan értelemmel s a kebel belső és valódi vallási érzületével ellenkezik. Az idők jelei e tekintetben félreismerhetlenek k. ai.! A mivelt keresztények, tartozzanak névleg bárminő egyházhoz, lélekben mindnyájan egyek. Az északámérikai egyesült államoknak nagy vértanuja s egykori elnöke, Lincoln, igen szépen kifejezte a mai felvilágosult közvéleményt a vallás tárgyában, midőn ezt mondá: „teljességgel nem szivelhetem ama hoszszadalmas és szövevényes hittételeket és formákat, melyek az egyes keresztény felekezeteket napjainkban elkülönzik. De teljes lélekkel csatlakozom ahoz az egyházhoz, legyen az bármelyik, mely e mondatot irja ki oltáraira s jelszó gyanánt semmi egyebet sem követel tagjaitól; „Szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és egész elmédből és seressed felebarátodat mint tenmagadat“. Ez a Jézus szavai szerint a törvénynek

s a prófétáknak, sőt magának a keresztény vallásnak is lényege k. ai.! Ez az, a mit minden mivelt keresztény elfogad!

Láthatjuk k. ai., hogy ugyanazok, a kik a kereszténység elavult formáinak ellenemondanak; másfelől egy akaratban és egy értelemben vannak a kereszténység benső lényegének közös megtartásában. A mi kicsiny seregünk, mely soha sem tartozott a setétkedők táborához, lelki örömmel üdvözli a maga Sionjáról a bilincseiből kibontakozó emberi léleknek reménységteljes küzdelmeit. Tartsuk távol magunkat azoktól k. ai., kik nem tudnak, vagy jobban mondva, nem akarnak oda fölemelkedni, a hová az igazságnak lelke napjainkban elvezette az értelmeseket; azoktól, a kik aggodalommal őrzik a világ haladása által rég túlszárnyalt rendszeröket s háromszoros jajt kiáltanak valahányszor az isteni gondviselés a szellemi fejlettségnek, az emberi erőnek egy-egy magasabb fokára lépteti nemünket; kik vakmerő kézzel nyulnak belé a világtörténelem rohanó kerekébe s szeretnék azt viszszaforgatni legalább gy évezreddel. Azt a bűnt követik ők el, a melyről Jézus azt mondta volt, hogy soha sem bocsáttatik meg az embereknek: a szentlélek ellen való bünt, a jobb meggyőződés ellen való bűnt, az emberiséget előre vezető gondviselés ellen való bűnt.

Azonban éppen anynyira kell ovakodnunk a f a r i z e u s o k k o v á s z á t ó l i s: a teljes hitetlenség apostolaitól, a semmi szentet, semmi nagyot el nem ismerő csufolódóktól, kik az emberek vetésében nem akarják felismerni az istenség áldott kezét. Az emberi elme szereti a végletekben mozogni s igy e másik szélsőségnek is sok előharczosa van napjainkban, habár a józanul gondolkozó miveltek nagy többsége méltó kicsinyléssel fordul is el káros nézeteiktől. Gondoljuk meg, k. ai., hogy a valódi keresztényi szabadság, az előitélet nélkül való józan haladás nem egyjelentésü az elvtelenséggel, a vallástalansággal. Az igazi szabadság mindig saját magának szab korlátokat. Ne hallgassunk azokra a hamis prófétákra, kik a hitnek, bizodalomnak és reménységnek gyökereit is végképpen ki akarják tépni az emberek kebléből, s azt mondják, hogy ezt a haladás nevében teszik. G y ü m ö l c s e i k r ő l f o g j á t o k m e g i s m e r n i ő k e t — mondja megváltónk. Őrizze meg az isteni gondviselés nemünket azoknak gyümölcsétől, kiknek czélja a társadalmi kötelékek szétszaggatása a vér, rendetlenség és pusztulás rémuralmának behozása. Botránkozások mindig voltak és leszn ek. Korunk valódi szelleme, az igazi felvilágosodottság, nem hir-

telen ellobbanó, a dolgokat hamis szinben feltüntető káros káprázati-fény, hanem olyan, mint az áldott nap, mely lassan, biztosan és méltóságosan emelkedik feljebb és feljebb az ég azur boltozatán, szétszórva a setétség fellegeit, éltetve, alkotva, s mindenkinek, a kinek csak szemei vannak a látásra, megadva a szükséges világosságot. Ez nem emészti meg a gyommal együtt az emberiségnek gonddal ápolt vetését, hanem lassan érleli a fejlődésképes magot gyönyörü virággá s ezt ismét gyümölcscsé; lassan szárasztja ki hevével a társadalom életgyökerein élődő gyomokat. A valódi felvilágosodottság nem lehet ellensége a józan, tiszta és észszerü vallásnak k. ai., mert tudja, hogy az magában az emberi természet alapjaiban gyökerezik; tudja, hogy a vallás reménysége, támasza és vigasza az ember millióinak az élet rögös, fárasztó és viszontagságos útján; nem lehet ellensége, mert a valódi felvilágosodottság minden emberi dolgot megbecsül a maga helye és értéke szerint, s tiszteletben tart mindent, a mi az egyénnek boldogságához tartozik.

Most pedig bevégzem k. ai. már is igen hoszszura nyult b[illegible]szédemet. Igyekeztem előttetek felfejteni, milyen állást kell elfoglalnia a jelenkor keresztény egyházának, milyen értelemben kell beszélnünk és gondolkoznunk, hogy elhallgattassuk az itt is, amott is felmerülő ellentmondásokat. Adja a teremtő, hogy szülessék ujra a Jézus általános anyaszentegyháza az emberek miveltebbjeinek lelkében; hogy legyen a kereszténység ismét eleven erő, az egyénekben mint tiszta és istenfélő élet, a nemzetek között mint békesség s egységes közreműködés minden valódilag nagyra és jóra; hogy ne legyenek többé hasonlások az egyesek és nemzetek között, hanem hogy legyünk mindnyájan egybekötöztettek egy akarat és egy értelem által. Amen. Uzoni Gábor.*)

*) Korán elhunyt ifju barátunknak papi pályája alig terjedt egy évre, s ez idő alatt mintegy 25 eredeti beszédet dolgozott. Hogy minő szellem lelkesitette s adott irányt munkásságának: szolgáljon bizonyságul az itt közlött beszéd, melyet 1870-ben, aug. 28-án, főtanácsi gyülés alkalmával mondott el kolozsvári templomunkban. Szerk.

Az ántiókiai hitvalló.

Olvasmány az áriánizmus történetéből.

Meglehet, hogy e folyóirat olvasói között többen lesznek, a kik részint abból az okból, mert az áriánizmussal ellenkező nézetben vannak; részint pedig azért, mert az áriánus név idők folytán mintegy gúnynévvé vált a történeti eseményekkel ismeretlenek előtt, — mondom — meglehet, hogy e két okból némelyek némi megütközéssel fognak e sorok olvasásához.

E megütközés nem is lesz minden alap nélküli. Mert egyfelől tény az, hogy a mai unitárizmus sok tekintetben eltér az árianizmustól. A kettőnek fejlődése is forditott viszonyban áll. Mig az áriánizmus a 4-ik százon innen, különösen keleten, mind jobban közeledik a kor zavarodó eszméihez s ez által előidézi hanyatlását; addig az unitárizmus mentől tovább haladunk az időben, s mentől jobban megközeliti a kor nézeteit, annál nagyobb előnyt nyer, s annál nagyobb terjedést veszen. Másfelől azért sincs minden alap nélkül az olvasó megütközése; mert az áriánizmus története eddig elé csupa ellenséges indulatu okmányok alapján lőn ismertetve, s még melléje a reformatio és az azt követő időszakok is gúnynévül használták az áriánus nevet ama nézetek vallóinak elnevezésére, a kiknek törekvése eleitől fogva a Jézus egyszerü vallásának viszszaállitása volt.

Az egyház-történelmi iratok, Eusebius és Philostorgius kivételével mind erős árián-ellenes szerzők munkái. Oly szerzőké, a kiknél az „e r e t n e k“ és „i s t e n t e l e n“ kifejezések a legszelidebbek voltak az áriánusok s más velök ellenkező nézetben levők irányában. Ha valamely áriánus, mint p. o. Kappadociai György, szigoruan viseli magát az ellennézetüek iránt: nincs oly kemény szó, a mit ellene ne szórjanak. De ha katholikus [1]) üldözi az ellen-

[1]) K a t h o l i k u s név alatt nem kell a mai római egyházat és annak hiveit érteni. Az eredeti katholicismus nagyon különbözött a maitól. K a t h o l i k u s névvel néha az áriánusok, néha az áthanasiánusok nevezték a magok nézeteit, ellentétben az eretnekekkel. A K a t h o l i k a e k k l é z s i a (ἐκκλησία

pártot; ha bármit követ is el egy Athanasius, azt szépiteni és eltakarni igyekeznek. Ariusnak és hiveinek könyveit és iratait elpusztitották. Anynyi azonban még is megmaradt, hogy ennek s az újabb történeti nyomozások, [1]) útazások és a vallások öszszehasonlitó története alapján részrehajlatlan itéletet mondhatunk régi hitelveik felől; azokat a szálakat is megtalálhatjuk, a melyek az ellenpárt túlkapásai, hatalma és a mind inkább sötétülő kor nézeteinek nyomása miatt egészen a reformatióig el voltak szakadva. Ha a birálat által ily úton megállapitott történeti tényekre támaszkodva, előitélet nélkül, helyes reflexioval viszszatekintünk az első keresztény száz esztendők vallásos mozgalmaira és nézeteire, ugy találjuk, hogy az emberi gondolkozás természete szerint az áriánizmus nem csak jogosult hitnézet, [2]) hanem épen az eredeti tiszta keresztény érzelem volt, a ker. vallást fenyegető plátói nézetek ellenében. Különösen eredetének a volt a czélja, hogy megakadályozza a pogány és bölcseleti elemeknek a tiszta jézusi eszmék közé elegyedését. S miként az emberi gondolkozás története szerint minden eszmének bizonyos átalakuláson kell átmenni, ugy az áriánizmus is átment a fejlődés és alakulás bizonyos phásisain. De bárha az ellene támadt harczok miatt, s a napi kérdéssé vált neoplatonikus eszmék hatása alatt tévútra ment is, a mint a semiáriánizmus esete mutatja, — mégis e tévút és ennek hibái se tudták magát az eszmét végkép megsemmisiteni; nem tudták ezek és a későbbi sötét idők anynyira szétvagdalni ez eszmék szálait, hogy a későbbi kor azokat a történelmi birálattal öszsze ne köthesse, s ez által az eredeti keresztény eszméket, mintegy halottaiból újra fel ne támaszthassa.

καθολεκή) kifejezés legelébb a smyrnabeliekhez küldött levélben fordul elé Eusebius Egyháztörténetében (4, 15). Lásd e tekintetben Bingham, Origg. Eccl. I, 1 sect. 7. — Hagenbach, Dogmengeschichte.

[1]) Lásd idevonatkozólag Dr. Priestley, Báró Bunsen, Alvan Lamson, Reville, Lange, Fock, Zerrenner, Baur, Hagenbach, Hase, Strauss és más egyházi történetirók és dogmatikusok munkáit.

[2]) Az ariánizmus jogosultsága mellett bizonyit az is, hogy N. Konstantin arián módon keresztelkedett meg. Konstantius alatt az áriánizmus udvari theologiává lesz; magának külön liturgiát alkot. 355-től kezdve nyugoton is anynyira elhatalmasodik, hogy a római püspöki széken is árián püspök, Felix, ül. 355-ben Keleten egy-egy ideig túlsulyra vergődnek az Athanasius nézetei. 364-ben Valens alatt újra az áriánizmus emelkedik trónra. Az 5-dik száztól kezdve hanyatlik keleten az áriánizmus. Ellenben nyugoton a 7-ik száztig megmarad a longobárdok s más népeknél; a 10-ik száztig a magyaroknál.

Azt hiszem, hogy részint az áriánizmus eszméinek jogosultsága; részint pedig, mert csak más név alatt, ez képviselte az eredeti keresztény vallást a kor téves nézeti ellenében, ez okok feledtetni fogják az olvasóval az áriánizmushoz kötött előitéleteket.

Az árián eszméknek e jogosultsága, — a melynek következtében azok a reformatio korszakában egy Servet, Socin, Dávid birálataival felelevenedve, általuk az ős kereszténység unitárizmusa újra feltámadott, s azóta folytonos növekedésben van, — birt rá engemet arra, hogy különösen a kevésbé avatottak számára egy könnyü olvasmányt állitsak öszsze az áriánizmus történetéből. Vajha e téren követőkre találnék! Vajha mások is felvennék a történelmi birálat fonalát! Igy legalább sikerülne a különben csak kevesek által, a nagy többség által épen homályosan, sőt egyoldalulag ismert ős keresztény száz évek történetének, hitnézeteinek kellő megismerése és részrehajlatlan megitélése. Ekkor egyszersmind sikerülne némely ellennézetben levőknek amaz állitásával szemben: „a ti vallástok csak a reformatio kinövése," nemcsak a bibliából, hanem történelmileg is kimutatnunk, hogy a mai unitárizmus valósággal nem egyéb, mint az ős keresztények vallása, a mely unitárius szellemben, monarchia, áriánizmus stb. név alatt küzdött folytonosan a keresztény vallásba betolakodó pogány nézetek ellen.

Az alább következő olvasmányban nézeteimet Eusebius, Socrates, Sozomen, Theodoret, Philostorgius, Evagrius történetirataira, továbbá Neander, Gieseler, Gibbon, Bunsen és más újabbkori iróknál levő okmányokra, különösen pedig H. A. B-nek „A sketch of the early Arians" czimü munkájára alapitottam. A ki e tárgyban többet akar tudni, útasitom a fennebb elészámlált irók müveinek behatóbb tanulmányozására. Ha az olvasó az antiókiai egyházat közelebbről akarja ismerni, olvassa el a Malalas munkáit. Az ős egyház liturgiáira nézve tanulmányozza Bunsen „Hippolytus und seine Zeit" czimü munkáját. Az antiókiai egyháznak történetünk idejében levő mozzanataira nézve pedig Conybear „Szent Pálját" és az angol püspöki egyház egyik kitünő jeles theologusának, a sz. Pál temploma esperesének „Martyr of Antioch" czimü müvét ajánlom figyelmébe.

I.

Azt mondja egyik koszorus költőnk, Tompa, gyönyörü költeményében:

Mert a boldogságra kevés csak a jelen,
A multon épül az, s az emlékezeten:
Örömeinkre szint s derűt titkon az ád,
Mint a gyök adja a virág szinét, szagát.

Feledjük el tehát pillanatra mi is a jelent, szálljunk viszsza gondolatainkkal a régi multba, s merengjünk annak eseményein. Tárjuk fel a mult idők fátyolát és vessünk egy viszszapillantást a pogányok és keresztények küzdelmeire; a katholikusok és áriánusok harczaira. Én e küzdelmet a katholikusok és áriánusok harczának neveztem. Az alexandriabeliek nem igy neveznék. Ők ezt a homousiánok és homoiusiánok [1]) harczának mondanák. S méltán is. Mert e küzdelem egyfelől valósággal e nevek alatt és miatt folyt, anynyira, hogy még az utczagyermekek is azt kérdezték egymástól Alexandriában és Konstantinápolyban: homousianus vagy e, vagy homoiusiánus? Másfelől hivebben is el tudnák be-

---

[1]) A keresztényeknél már a 2-ik száz esztendőben kérdésbe jött, hogy „Ki volt Krisztus?" Némelyek, mint az ebioniták és az ázsiai ős ker. egyházak embernek tartották; mások, a kik az ő csodaszerü születését elfogadták, isten fiának, égi embernek; mások pedig, kik a phílói és platonikus eszmék befolyása alatt állva, az ő eleve létezését elismerték, valamely fensőbb lénynek, isten kiömlésének tartották. E különbség vitát szült. A vita átment a 3-ik és 4-ik százba is. Ekkor már némelyek oda fejtették nézeteiket a neoplatonismus hatása következtében, hogy azt állitották, miszerint Jézus egylényegü (homousios) az atyával, az az isten. E pártnak Sándor és Athanasius voltak védői. E nézettel szemben Arius, alexandriai presbyter, azt tanitotta, hogy Jézus — habár eleve létezett is — kisebb az atyánál, de hozza hasonló lényegü (homoiusios). Arius attól tartott, hogy ha az egylényegüség tana lábra kap és a ker. vallással öszszeelegyedik, az által veszélyeztetve lesz a Jézus által tanitott egyistenség eszméje. Azonban daczára a nagy többség unitárius érzelmeinek és nézeteinek, a pogány vallásról áttért tudósok által, 325-től kezdve mégis az egylényegüség tana kezd érvényre emelkedni a császári udvarnál, s a „homousia" lesz az igazhitüség jelszava. Az áriánizmus közbe-közbe még viszszanyeri hatalmát, mig végre az 5-ik században keleten végkép elfojtja az ellenpárt.

Az áriánizmus az ős ker. egyház unitárizmusa, csak más név alatt és némi módositással. Az athanasianizmus pedig az a vallás, a mely a plátói bölcseletből és pogány vallásból átvett nézetek miatt mind inkább eltért az ős ker. egyház nézeteitől, s minthogy az igy átvett idegen elemek a napi kérdés tárgyát képezték, mind inkább követelte magának az egyetemességet (katolicizmust), a miért ezentúl néha katholikusnak is fogom nevezni.

szélni, hogy napjaikban miként folyt le a heves unitárius hitvita, két hasonló jelentvényü, majdnem hasonló hangzásu, de mégis anynyira különböző szó miatt.

Krisztus születése után 361-ben két ifju beszélgetett Alexandria egyik terraceán. Figyeljünk rájok és hallgassuk ki őket.

Theodor, mondá Filep, te igen nagy súlyt fektetsz e kis betüre, e kis jotára.[1] a mi titeket az Athanasius pártjától elválaszt. És e buzgóságodat anynyira viszed, hogy ha nem találsz püspöknek oly embert, a ki homousiánus helyett homoiusiánus legyen, akkor itt hagysz minket, s elmész, Isten tudja, hova.

Filep, felelt Theodor, te éppen oly jól tudod, mint én, hogy ez az egyetlen egy betü teszi az egész különbséget az egy isten imádói, s az atya és fia imádói közt; s ha a kappadóciai György püspöki székét Athanasius, vagy valamelyik hive foglalná el, kész volnék itt hagyni Alexandriát, s viszszamenni Antiókiába.

És itt hagynád Eudoxiát?

Oh nem, ő velem jön. A jövő héten megesküszük és akkor ....

És akkor?... hiszed-e, hogy Eudoxia itt tudja hagyni hazáját, s elmegy veled a ti árián Antiókiátokba? Mit mondana Kleon? Ő Athanasiusnak buzgó hive, a ki éppen ugy elhagyja az „i" betüt, mint bárki más.

Theodor felpillantott és sebesen járt a terraceon alá s fel, a honnan gyönyörü kilátás volt az alexandriai[2] öbölre. Az áldozó nap megaranyozta a roppant kiterjedésü kikötő gabona-szállitó hajóit; pirosra festette a fehér vitorlákat, a főegyház kupoláját és Theodor halovány arczát. Végre megállt és igy szólott: Filep, miért akarsz engem elrémiteni? Eudoxia a leggyöngédebb gyermek a világon; ő azt fogja hinni, a mit én; és Kleon barátom, kit a legszorosabb kötelékek csatolnak hozzám; hiszem, hogy nem tagadja meg tőlem nővérét. Aztán elvégre is nem kell a véletlent számba vennünk mindaddig, mig az új püspök kinevezve nincs.

---

[1]) A vita tárgyát képező homousia és homoiusia görög szavak közt külsőleg csak egy „i" betü a különbség. E különbség idézett elé oly sok üldözést gyülöletet és vérengzést a keresztények közt ad majorem Dei gloriam.

[2]) Alexandria történetünk idejében egyike sőt másodika (az első Róma, a 3-ik Antiókia) volt a legnagyobb kereskedelmi városoknak. Nagy Sándor alapitotta volt Afrika északi partjára. Kerülete 4½ óra járásnyi, lakósai száma 900,000 volt. Virágzó kereskedése mellett hires volt iskoláiról. Ez volt a hellenismus és neoplatonizmus központja, Olaszhon gabona-raktára, honnan a gabonát hajón egyenesen Puteoliba vitték alsó Olaszhonba.

Theodor elhallgatott: de látszott vonásaiból, hogy keblében fájdalom dúl, és Filep, hogy a beszédnek más irányt adjon, kappadóciai Györgyről kezdett beszélni.

Te rosz áriánus! szólt mosolyogva, legyen már eszed. Hát valóban csodálod elhunyt püspökötöket? Pedig ő egyike volt a legbüszkébb és nagyravágyóbb főpapoknak.

A halottakról vagy jót mondj Filep, vagy semmit. Elfeledted volna e szabályt? valamint azt is, hogy menynyivel több okunk van nekünk csak jót mondani azokról, a kik vértanui halált haltak? Én csak anynyiban szeretem Györgyöt, a menynyiben a velem egy nézetben és hiten levőket védelmezte. De végre is ő ugy halt meg, mint keresztény — nyugodjék békével!

Mondj valamit az ő haláláról és annak körülményeiről Theodor; mert tudod, hogy én nem voltam itt a mikor ez történt.

Emlékezhetel Filep arra a romra, a mely egykor a persák temploma volt, s a hol a mágusok [1]) szent tüzzel és az éneklő gyermekkel Mithrás [2]) istent imádták. E romot a boldog emlékü Konstantin császár a keresztényeknek adta templomul. György tehát azon volt, hogy annak helyén egy pompás templomot épitsen. A munkások hozzá is fogtak a romok kitakaritásához. E közben egy nagy üregre bukkantak a hamis isten kápolnája megett. Ez iszonyatos üreg volt Filep! Mi eddig is tudtuk, hogy a persák szép fehér lovakat áldoztak a rettenetes Mithrásnak. Itt azonban férfi és női hullák voltak, kiket részint áldozatul, részint gonosz czélból öltek le. Nem csoda, ha György erre haragra gyult. Ő, a ki soha sem volt elég okos, elég óvatos és elég gyöngéd. Ez istentelenség látása dühbe hozta Györgyöt. Összegyüjtött egy csoport embert s az áldozatok csontjait egy ünnepélyes menetben, átkozódások közt hordoztatta végig a városon. E zajra a város pogány lakossága is felkelt; megtámadta a keresztényeket. A pogányok tömege szaporodott az athanasianusokkal. Fájdalom! ezek is az áriánusok ellen fordultak, s a pogányok mellé állottak a harczban. A harcz kővel folyt, s ez ugy hullott, mint a jég. Közülünk nehányan megmenekültek; többen elfogattak és megölettek. A kard, buzogány és bot még szép halál eszközök voltak. Sokan azonban kereszten vérzettek el. Némelyeket vizbe fulasztottak, másokat megfojtottak.

---

[1]) Persa papok. — [2]) A persák hitregéiben a nap istene.

E harcz alatt György oly bátran viselte magát, mint talán soha életében. Leütötte a pogányokat, a kik rárohantak. Megkisértette öszszetartani kevés számu követőit. Harcz közben egyenesen a főtemplom felé tartott. Ha az alexándriai keresztények hozzácsatlakozhattak volna, élete meg lett volna mentve. De minden késő volt. A templom előtti tért már vad pogányok őrizték, kiket öreg persa papok vezéreltek. A mint odaért, ezek rárohantak, megfogták és egy tevéhez kötötték. Elébb a tevével hurczoltatták meg, azután széttépték és a tevével együtt megégették. Igy halt meg, barátom, a mi püspökünk. Én azt hiszem, hogy az ő emléke fennmarad mindenütt, a hol keresztények lesznek, s a György név együtt vésődik be az emberi szivek táblájára azok neveivel, a kik nemes ügyért vértanui halált szenvedtek.

Theodor nem is képzelte menynyire bételnek utóbbi szavai. A vértanui halált szenvedett árián püspök neve ezután meszsze keletre elterjedett, és a kik semmit sem tudtak is az ő életéről, megvoltak hatva kegyetlen halála által. A hová csak az áriánusok elszéledtek, [1]) elvitték magokkal a Kappadócziai Györgyre vonatkozó eseményt is. Idő teltével számos legendák vették körül az ő emlékét, és különös mondák keletkeztek, a melyek halhatatlanitották az ő tetteit. Athanasius pedig ijesztő sárkánynyá vált, a kitől pestis árad az országra. Ezek a mondák ugy állitják elé a Krisztus egyházát, mint egy gyönyörü szűzet, kit a veszedelemtől egy fiatal, gyöngéd és deli lovag ment meg. Ekép György püspök „Szent György" vértanuvá válik. Az áriánizmus később elfojtatott ugyan; de Szent György legendája fennmaradt. Midőn a keresztes hadak keletet elboritották, ott már kánonizálva találták Szt. Györgyöt, kit minden tartomány kedvencz szentjének tartott. A keresztes vitézek haza vitték e legendát Angliába, s annak hőse Anglia védszentjévé lőn. Reville azt mondja idevonatkozólag: „ne hogy megmondjátok a magas egyház (angol püspöki egyház) puseistáinak, mert ezt soha sem bocsátanák meg nektek. Védszentül egy áriánust birni!.. Lehet-e ennél valami botránkoztatóbb a világon? [2])

---

[1]) Kelet nagy része, Egyptom, Libyas, egész nyugot ariánus volt. Még a római püspök is ariánus nézetett vallott, a mit azonban a római egyház nagyon restelt. — [2]) Le Christianisme Unitaire au troisieme siécle. Revue d. d. Mondes, 1868 máj. 1. sz. Keresztény Magv. IV. köt. 108 lap.

Most Filep és Theodor elváltak, mert Theodor részt akart venni az estéli isteni tiszteletben, a fő egyházban.

Theodor egyenesen a nagy basilika felé tartott. Midőn odaért, az oltár már fényárban uszott. A templom keleti felében egy nagyszerü kép Jézust ábrázolta, a mint kiterjesztett kezekkel megáldja az imádkozókat. A papok a magok helyén voltak. De hát a gyülekezet hol volt? Egy alig ötvenre menő, öreg férfiak és aszszonyokból álló hallgatóság tette az egész gyülekezetet. Az isteni tisztelet vontatva folyt le.

Az alexándriai nép egész a bálványozásig szerette Ariust. Kitünő szónoki tehetsége és más jeles tulajdonai miatt kedves papja volt a népnek. Azonban a bölcsészek és bőlcselkedő papok közt az áriánismus nem tudott mély gyökeret verni Alexándriában a hellenismus és neoplatonismus miatt. Az árián püspök halála széttépte azt a köteléket is, a mely őket oly nézethez csatolta, a mely az emelkedő hitnézetek árjával ellentétben állott. Idő teltével az ellennézetüek hatása miatt lassanként fogyott a főegyház látogatóinak száma, és a nép mind inkább várta Athanásiusnak viszszatértét, ki oly nézetekkel vegyitette öszsze a keresztény vallást, a melyek a napi kérdésekkel öszszhangban voltak, s mint már a levegőben levő járvány inficiálta az egyszerü népet is.

Pedig Athanasius ez éjen sokkal közelebb volt hozzájok, mint hitték. [1])

Isteni tisztelet végével Theodor odahagyta a templomot, és lépteit egyik külváros felé irányozta, a mely kicsiny kunyhóival meszsze kinyult a homok sivatagba. Gyönyörü éjszaka volt. A hold és csillagok fényesen megvilágitották a tájat. Theodor gondolataiba merülve haladt a külváros felé. A mint igy merengett, egyszer három útas férfit veszen észre, kik öszvéreiken éppen akor értek az országuton a külvároshoz. Az öszvérek fáradtaknak látszottak. Az útasok poros hoszszu ruhája azt mutatta, hogy nagy útat tettek. Theodor figyelni kezdett rájuk. Az útasok áthaladnak a kapun és beérnek a városba. Két útas leszált öszvéréről s kopogtatni kezd

---

[1]) Az árián nézetü Konstantius halála után Julian lépett a császári trónra. Ő, hogy az ő lelke előtt lebegett romantikus pogány vallás számára mentől többeket megnyerhessen, türelmet mutatott minden párt inánt. Az előtte élt császárok által kiadott számüzetési rendeleteket viszszavonta. Ekkor tért viszsza Athanasius is, s egyenesen Alexándriába sietett, hogy püspöki székét ujra elfoglalja.

egy szomszéd kunyhó ajtaján. Az ajtó a kopogásra azonnal feltárul, s a szobából kitörő nagy világosság mégvilágitja az útasok arczát. Theodor megismeri Kleont, és a szomszéd fal árnyékába vonul, hogy lássa, mi történik. A szobából egy férfiu lépik ki, a ki, miután tiszteletteljesen köszöntötte az öszvéren maradt idegent lesegiti ót. Erre mind a három férfi elébe térdel, s áldását kérik. Theodor nem hallhatta az idegen szavait; azonban a mint ez kezét imára emeli, s e közben arczát jobban a világosság felé forditja, Theodor felismeri benne Athanasiust. Az útasok most bemennek a házba, és Theodor egyedül marad a csendes utczában búsan, leveretten. Szive elszorul a bekövetkezhető szerencsétlenség élősejtelme alatt. Hogy bús sejtelmeitől szabaduljon, sietett eltávozni e helyről. A mint a fő templom mellett elhalad, észreveszi, hogy az is elsötétült. E gondolat eszébe juttatja az áriánusokra bekövetkezhető balsorsot; de egyszersmind az is eszébe jut, hogy a menynyei jó atya őrködik gyermekei felett: és e boldogitó eszme enyhiti bánatát, lecsendesiti lelkének zúgó viharait.

II.

Alexándria másnap reggel arra a tudatra ébredt, hogy szeretett Athanasiusa újra falai közt van. Hiában ültek árián püspökök az alexándriai püspöki széken; hiában rajongott az Ariust bálványozó néptömeg korábban az árián püspökök mellett; hiában éltette és magasztalta őket, miként a nép a hatalmast mindig dicsőiteni szokta. A Jézus istensége dogmájának növekedő árjával tartó Athanasius Alexándria számára való püspök volt, és az Alexándriabeliek az ő sajátságos nyája voltak.

A harangok zúgása üdvözölte a püspök viszszatértét! A házak erkélyei és a terraceok már korán megteltek kiváncsi néppel. Afrika deli szép nőinek termetéről tyrusi bibor folyt le. Vidáman nézett mindenki a percz elé, hogy szeretett püspökét láthassa. Az utczákon néptömeg hullámzott, a mely folytonosan ezt kiábálta: „Éljen Athanasius“! — „Athanasius a püspök“! — Athanasius az legigazhitü“! (= orthodox). Ki hinné, hogy e város még tegnap legalább névleg áriánus volt, s a főtemplomban árián szellemben folyt le az isteni tisztelet? Az árián papok felének legalább bensőleg Athanasius hivének kellett lenni. A kik még nem rég Kappadóciai György úszályhordozói votlak, most új püspökük körül sereglenek, s diadallal emelik trónjára.

*

De hát egy lény sincs Alexándriában, a ki hű maradt volna hitéhez? Van. Imitt-amott lehet látni egyes szomoru arczu embereket, a kik félrevonulnak, nehogy valaki őket észrevegye, és csüggedten imádkoznak Istenhez, hogy segitse őket a szükségben. Ott áll például egy öreg ember a diadaliv alatt, kit a kor már meggörbitett. Ez Ariusnak személyes barátja volt, s most is látszik gyöngéd vonásain, hogy előtte a szeretett tanitó alakja lebeg. Arius is alexándriai volt. Ariusnak is voltak egykor e városban bámulói és követői. És habár ama gyanus halál után, melylyel Konstantinápolyban kimult, [1]) minden tartományba elterjedtek is az ő tanitásai, mindazáltal ugy látszik, hogy e városban nem vertek mély gyökeret, mert az ő tisztább nézetei a kor mind inkább zavarodó eszméivel ellenkeztek. S a mint az öreg ember igy elmereng gondolatain, a diadalmenet előre halad; a nép éljenez, és Athanasius mellette elhaladva felismeri őt, s „e r e t n e k n e k“ nevezi. Erre zaj támad. A nép kiáltani kezdi „le az áriánusokkal!“ Az öreg pap alig tud menekülni a nép dühe elől. Egyenesen haza siet, hogy útra készüljön és ott hagyja hazáját. Ő jól tudja, hogy mit lehet várni Athanasius tekintetétől. Jól tudja, hogy a mily bátor és nemes Athanasius a balsorsban, éppen oly durva és kérlelhetetlen, ha hatalomra jutott. Jól tudja, hogy a számüzetés még kérlelhetetlenebbé tette az ellennézetü áriánusok iránt. Azt is tudja, hogy minő forró vér kering ez áfrikaiaknak ereiben, s e forró vér minő könynyen ragadja őket vérontásra és szélsőségekre. Alexandria most nem biztos hely az áriánusokra nézve. De ha az volna is, ő nem tudna kirekesztve élni abból a templomból, melynek oltáránál oly gyakran szolgált.

A főtemplom ajtaja mellé húzodva egy más szemlélő is nézte Athanasius diadalát. E szemlélő Theodor volt. A diadalmenet, szaporodva a Caesareum körül lakó szerzetesekkel, kik a menethez csatlakoztak, előre haladt és belépett a szentegyházba. Az énekkar hangosan énekelte: „D i c s ő s é g a z A t y á n a k, a F i u n a k é s a S z e n t l é l e k n e k,“ s Athanasius és hivei felelték reá: „ö r ö k k ö n ö r ö k k é.“

Mily nyomasztólag hatott Theodorra ez az: ö r ö k k ö n ö r ö k k é.“ Ugy tetszett neki, mintha ez az áriánizmusnak utolsó halál-

[1]) Ariusnak ellenségei azt irják, hogy őt a Sándor átka fogta meg. Theodoritus egyh. történetében azt állitja, hogy az alexandriabeliek ölték meg. Legvalószinübb, hogy ellenségei megmérgezték, s ez okozta halálát 336-ban Kr. u.

hörgése lett volna Alexándriában. A mint a papok felelete ellebbent ajkaikon, újabb meg újabb csoportok vették fel a szót s viszhangozták az utolsó: „ö r ö k k ö n ö r ö k k é“ zárszót. Minő tolongás volt, és mekkora volt a különbség a mostani és a mult esti isteni tisztelet között ! !

Theodor nem tudta tovább kiállani. Ott hagyta a templomot és elment, hogy keresse fel Luciust, az öreg papot, kiről tudta, hogy hű maradt mesteréhez jó és balsorsban egyiránt.

Midőn Lucius házához ért, már nehány hű barát várt reá.

Lucius kis ágya szegletén ült. Papi ruhája szét volt szórva a szobában. Barátai körülötte állottak s erősen kérték valamire, a mit ő ugy látszott — nem akart elfogadni. „Itt van Theodor“ — mondá Lucius, midőn amaz belépett — „lássuk ő mit mond ?“ Igen, itt van Theodor, mondá a beszélők egyike, és én azt hiszem hogy Theodor ugy fog gondolkozni, mint mi. Lucius itt akarja hagyni Alexandriát; mi pedig arra kérjük, hogy maradjon, és legyen püspökünk. Én meg azt mondom nekik, Theodor, mondá Lucius, hogy Alexandria nem biztos hely a mi számunkra, mert Athanasius rettenetes ellenségünk.

Lucius! mondá az elébbi beszélő, te igaztalan vagy magad iránt is, irántunk is, midőn igy beszélsz. Athanasius nem bánthat és nem mer bántani minket, a mig Julián él. Emlékezzél Juliánnak a pogányokhoz irt levelére. Midőn azok Györgyöt megölték, miként fenyegette őket a legkegyetlenebb büntetéssel ama rémitő gonosztett miatt. De különben is . . .

Kedves barátom! — mondá Lucius búsan — én szivesen itt maradnék és püspökötök lennék, ha gondolnám, hogy valami jót tehetek. Én magammal nem törődöm, mert már öreg vagyok ; s Isten látja, szivesen felteszem a martyr koronát, ha kell. De az a kérdés: vajon érdemes vagyok-e arra, kedves barátim ? Vajon nincs-e köztetek erősebb kar az enyimnél, a mely jobban megtudjon védeni ; és épebb fő, a mely okosabban tudja intézni azokat, a mik az Istennek és Krisztusnak dolgai ? Azonban mit gondolsz te Theodor ?

Én azt hiszem, szent atyám! felelt Theodor, hogy nélküled olyanok lennének az alexándriai áriánusok, mint a pásztor nélküli nyáj, melyet a farkasok könynyen elragadoznának. A mi engemet illet, kedves Lucius, mondá Theodor, én itthagyom Alexandriát és hazámba Antiókiába megyek. Egy benső szózat azt sugja nekem,

hogy távozzam, s én e miatt nem maradhatok. De a többieknek maradniok kell. S ha te nem leszesz püspökjök, akkor mi lesz belőlök ?

Igen, Lucius, légy a mi püspökünk, mondá Theodor, légy e kis nyáj püspöke. S ha nem lesz is székes egyházad, te még is a mi püspökünk leszesz. Nemde beleegyezel Lucius?"

Theodor elhallgatott. Lucius lassan felállott helyéről, s miután felegyenesedett, karjait ég felé emelve, igy kiálta fel: „Oh örökké való Atyám! áraszsz el engem a te kegyelmeddel és tölts be szent lelkeddel, hogy a te dolgaidnak érdemes sáfára és a te kicsiny seregednek hű pásztora lehessek. Adjad Uram, hogy miként a te egyszülött Fiad, — a ki az atyától született, minden keresztény léleknek püspöke, hasonlókép én is abban a mértékben lehessek azok püspöke, a kiket rám biztál. Adj nekem alázatos szivet, hogy magamat mindnyájok szolgájának tekintsem. Adj értelmet és okosságot, hogy a veszélyt látva, védeni tudjam a tieidet minden gonosztól. Szentelj meg engemet, hogy apostolaidnak, vértanuidnak és hű hitvallóidnak érdemes követője lehessek. Oltalmazz, Atyánk, minket a te hatalmaddal, tartsd buzgásban az igazságot sziveinkben, s adj egységet és békét a te szeretett fiad egyházának. Hogy tudják meg minden népek, hogy egyedül te uralkodol mindenek felett, hogy a te fiad hű képe az ő atyjának, és hogy a te szellemed folytonosan sugárzik ki a te fenségedből. Adjad Atyánk, hogy mi tégedet örökké imádhassunk és dicsőithessünk a te szent fiad által. Ámen."

Az áriánusok kicsiny serge mélyen és meghatottan mondá az „Ament." A jelenlevők egyenként megcsókolák az öreg pap arczát és letérdeltek, hogy fogadják áldásait.

A mint az öreg őket megáldá, a nyitott ablakon át hallani lehetett a templomból jövő nép zaját, a kik Athanasiust éltették.

Itt megválunk egy kissé Luciustól és az Alexándriai áriánusoktól. Ők a nemes harczot megharczolták, s ha ezen nem is, egy jobb világban elnyerték jutalmukat.

Kövessük a Theodor lépteit. Theodor, otthagyva Luciust és barátait, lépteit az Eudoxia lakása felé irányozta. Belépett a házba és a szembetalált cselédtől Eudoxia után tudakozódott. Éppen Kleonnál van, felelt a cseléd, de azonnal itt lesz. Theodor várt. Minden percz örökkévalóságnak tetszett neki. E nehány percz alatt lelkét félelem és kételyek fogták el; pedig százszor is eszébe ju-

tott, hogy Kleon jó barátja és Eudoxia mátkája. Nem tudta elűzni a félelmet. Eszébe jutott, hogy Kleon nem csak buzgó athanasianus, hanem épen athanasianus pap, a ki éppen most tért haza, hogy az áriánusok hanyatlását előidézze. Az igaz, hogy ő védelme alá vette Kleont, midőn még Kappadócziai György volt a püspök; de vajon meg fog-e emlékezni erről Kleon? Vajon szerette-e ő valaha nővére jövendő férjét? Vajon elbocsátaná-e nővérét Antiókiába, vagy nem? Eszébe jut a Filep intése is, és erre szivét egyszerre félelem és remény foglalja el. Ezalatt eltelik egy félóra, és senki sem jön. Eltelik még egy negyed óra, ekkor Theodor ajtó nyilást hall. Kinéz az ablakon, s meglátja Kleont, a mint hazunnan dühösen eltávozik. Kleonnak arcza soha sem tetszett neki oly borusnak, mint ma.

Végre belépett Eudoxia. Lehetetlen leirni a jelenetet, midőn Eudoxia tört szivvel tudatta Theodorral, hogy Kleon megtiltotta neki, miszerint őt többé láthassa, azért, mert Theodor áriánus, és eretnek soha sem lehet Eudoxia férjévé. Eudoxia elmondta Theodornak, hogy ő hasztalan sirt és könyörgött Kleon előtt. Hiában igérte neki, hogy ő Alexandriában marad, s Theodorral elhagyatja hazáját. Hiában való volt minden, mondá, nekik nem szabad többé találkozniok.

De hát, mondá végre Theodor, nem másithatom meg én az ő határozatát? Oh Eudoxia! ő nem választhat el minket.

Nem, Theodor. Te éppen ugy ismered fivéremet, mint én. Jól tudod, hogy nem lehet meggyőzni, midőn valami olyant teszen, a miről azt hiszi, hogy jó. Ő kész feláldozni saját egyházának önmagát, engemet és mindent. Mi nem változtathatjuk meg az ő nézeteit.

De Eudoxia, hát kénytelenek vagyunk-e mi alája adni magunkat az ő önkényes és igaztalan kivánatainak? Kedves gyermek, jer velem Antiókiába, távol e kegyetlen várostól és szivtelen fivéredtől.

Theodor rosz húrt érintett. Eudoxiának fivére iránti szeretete szenvedélyes és mély volt. Ők korán árván és magokra maradtak, s Kleon egy személyben atyja és fivére volt. Kleon másokhoz lehetett szivtelen; de iránta mindig szeretetet és gyöngédséget tanusitott. Kleon ápolta őt, mig gyermek volt. Azután barátja, vezetője lett. És Theodor beszédére tizenhét év emléke emelkedett fel lelke előtt, s bánata a méltatlanság érzetévé vált Theodor ajánlatára. Lehetetlennek tetszett előtte Kleon iránt engedetlennek lenni.

Ennek még csak gondolatától is irtózott. Jobb — gondolá — elveszteni Theodort, mint saját lelkét és fivérét.

Azonban bárha öszsze is volt törve szive, Eudoxia még sem vesztette el minden reményét. Még egy utolsó reményszikra csillámlott lelkében. Hátha Theodor lemond érette áriánus nézeteiről? Eudoxia arczát Theodor keblére hajtja és esengve kéri, mondjon le az áriánus hitről, miközben szive hangosabban kezd dobogni, hangja reszketni kezd és arczát a szemérem és szerelem pirja önti el. Ujra eseng, kér, könyörög, jól tudván, hogy Theodor nem oly bigot, mint Kleon; és hogy a köztök levő hitkülönbség nem lehet valódi akadály közöttök. Az isten jó és nem büntet meg senkit azért, ha valamely szóból egyetlen betüt kihagy. Ő maga szivesen lenne áriánussá vagy athanásiánussá azért, a kit szeret.

Oh Theodor, légy érettem azzá, a mi Kleon, rebegé Eudoxia. Kleon oly jó, és meglásd, mily boldogok leszünk. Oh Theodor minő boldoggá varázslom otthonodat! Mily boldogok leszünk mi együtt! Csak egy szót Theodor, csak egy szót!...

Rettenetes pillanat vala ez Theodorra nézve. Lelkében hatalmas tusát vivott a szerelem a hittel. Ugy fájt megválni attól, a kinek szivével szive egybefort. De ő bátran kiállotta a megpróbáltatás fájdalmas és nehéz küzdelmeit. Egy utolsó pillantást vetett lelkének felére, egy utolsó istenhozzádot mondott neki, és otthagyta Eudoxiát örökre... Fülébe csengett Theodornak amaz evangéliomi szózat: „a ki inkább szereti atyját és anyját nálamnál, az nem méltó hozzám,“ és a mint eltávozott kedvesétől, erőt kért Istentől, hogy bátran léphessen Jézus nyomaiba.

A következő nap reggelén Theodor hajóra ült Fileppel és útra kelt Antiókiába.

És most, mig útasaink vitorlaszárnyakon haladnak hazájok felé, vessünk egy pillantást az egyháznak azon időbeli állapotára.

III.

A niceai zsinat előtt teljes határozatlanság volt a ker. egyházban az atya és fiu közti viszonyt illetőleg. A háromsági elméletek a pogány vallásról áttért atyák működései nyomán, különösen keleten, hova-tovább mind inkább fejlődtek és több-több tért nyertek. Azonban mihelyt Arius az ő nézeteit kihirdette, azonnal sok egyház elfogadta azokat. Egész alsó Egyiptom, sőt a keleti püspökök nagy része is elfogadta A nagy tömeg mindenütt az Isten

egységét vallotta. Mások pedig — mint az antiókiai egyház is — elismerték ugyan azok igaz voltát, azonban kijelentették, hogy ők mindig ugyanazt hitték, s ugyanazért nem fogják megengedni, hogy Arius, a ki csak presbyter, vezér-szerepet vigyen az ők püspökük felett.

Igy állott a dolog a niceai zsinat előtt. A niceai zsinat után minden megváltozott. Az athanasiánusok érdekében hozott niceai határozatot döntőnek tekintették, egyszersmind kijelentették, hogy most már ők alkotják a katholikus egyházat.

Az antiókiai egyháznak, s átalában az egész keresztény egyháznak helyzete ekkor sokat hasonlitott az európai kereszténységnek a reformatiókori állapotához. Egyfelől ott volt a katholikus egyház, a mely már rég eltért volt az evangelium egyszerü tanitásaitól; de mivel szervezett és hatalmas volt, nem törődött semmivel. Másfelől ott voltak az áriánusok, a kik miként a reformátiókori protestánsok az eredeti ker. vallás helyreállitását sürgették, s az athanasiánusokat keresztény-ellenes, új tanok behozatalával vádolták. Ezek lelkes, erélyes és az ügy igazságát érző egyének voltak; de nem voltak elég okosak, s nem volt meg a kellő összetartás, egység közöttök. Ott volt még egy harmadik, vagy középső párt, a melyet — miként a reformátiókor Erasmus — itt Eusebius képviselt. E párt felváltva majd az egyiket majd a másikat támogatta; majd meg mindkettő ellen nyilatkozott, mindkettővel szembeszállt. Végre, miként a reformátiókor keletkezett anabaptisták, ott voltak a Nestoriánusok, Apollináristák és más felekezetek, melyek mindenike saját nézeteit tolta előtérbe, s ez által zavarta a vitát a katholikusok és áriánusok közt.

E vita — éppen mint a reformátió — különböző helyeken különböző eredménynyel folyt. Most a katholikusok, majd az Áriánusok emelkednek túlsulyra. Egyszer az áriánizmus vezetőit küldik számkivetésre, majd a katholikusokéit.

Jerom azt irja, hogy egy időben az egész világ áriánus volt. Ha a niceai zsinat ellenök határozott, a riminii zsinat részökre döntötte el az ügyet. Alexándria nem szereti őket, de Antiókia rajong érettök; ez saját városuk. Theodoric áriánus, Clovis pedig katholikussá lesz. Igy folyt a harcz sok éven át különböző eredménynyel, épen ugy, mint a reformátió harcza. A katholikusok újra viszsza nyerték az elvesztett területet. E nagy harcz vége a lett, hogy a katholicismus diadalra jutott, s a római püspök,

és az athanásiusi háromság symbolumává lett az öszszes ker. egyháznak. Alig maradt meg idővel valami nyoma a meszsze kiterjedt áriánizmusnak. Az unitárizmus az ő egy isten imádásával egy időre eltünt a földről, talán azért, hogy annál újabb erőben támadjon fel egy Socin, Servet, Gentilis, Blandrata, Dávid Ferencz szavára az emberek szivében; hogy a józanész és lelkiismeret szavát követve, annál nagyobb erővel törekedjék viszsza állitani Jézus egyszerü tudományát. Hányszor nem lőn akadályozva és elnyomva e törekvés? De az emberiség, ha lassan is, folytonosan halad; s az igazság biztosan nyomul előre és terjed. És habár a protestánsoknak a katholikusok érdekében való közremüködése és nemleges segélyével kiirtattak [1]) is az unitáriusok Lengyelhonból, mindazáltal Erdélyben, Angliában, Amerikában, Indiában, Áfrikában és Ausztráliában hova-tovább mind inkább terjed. Az európai vallásos mozgalmak mind oda irányulnak, hogy a ker. vallás eredetiségét állitsák viszsza.

De térjünk viszsza elődeink kora harczaira, az ántiókiai áriánusokhoz. Filep és Theodor kiszálltak a hajóból Seleuciában, Antiókia parti városában (kikötőjében); mert az Orontes folyó ritkán hajókázható. Minő hoszszunak tetszett előttök az az öt mértföldnyi út, a melyet Seleuciától Antiókiáig szekeren kelle tenniök. Azonban most az út befordul a Silphius hegy sziklái megé, s az egész város a maga szépségében előttök fekszik. Minő szép volt! Jobb kezük felől a meredek sziklák; rajtok olaj- és eperfával körülvett terraceok és sétányok. Balfelől az Orontes folyó békésen hömpölyögve a gazdag és termékeny völgyben, a melyben mintegy öt mértföldre gazdag legelők terültek el, s a hegyoldalokra szőlőhegyek nyultak fel. Ántiókia a hegy és folyam közt feküdt, mintha azon töprenkedett volna, hogy vajjon a hegyre terjeszkedjék-e, vagy a folyón menjen át, hogy növekedő lakósságát befogadja. Az egyikre terraceokat épitett, a másikra pedig, az Orontes egyik szigetére, egy új várost. Igy egyfelől a Silphius hegy, másfelől az Orontes védte. A város nem is volt érdemetlen e kedvező helyzetére. Pompás paloták emelkedtek a széles utczákban, a melyek illettek Syria királyi városához. Mindezek felett magasan kitünt a nagyszerü keresztény templom dómja, a melyet N. Constantin épittetett.

---

[1]) Lubieniecii Hist. Ref. Pol. p. 200 — 205 — 252 Krasinski Gesch. p. 111. 165. 182. — Rees Rac. Catech. XXX — XXXV.

Nem szép-e ez? kérdezte Theodor Filepet, midőn ez a szekérben felállott, hogy körültekintsen. Oh Filep! ne gunyolódj te többé az én Árián Antiókiámmal. Kedves Antiókia! Itt prédikált Sz. Pál és itt volt püspök Sz. Péter. Ez volt Lukácsnak szülőhelye és Iguácznak hazája. És itt kezdették legelébb keresztényeknek nevezni a Krisztus követőit. Emlékezel-e miként irja le ezt Lukács az Apostolok cselekedeteiről irt könyvben? Vagy tán nem tudod, hogy a mi püspökünk, Evodius, használta legelébb ezt a nevet?

És aztán Filep, én mint áriánus azon örvendek, hogy ezek az Ántiókiabeliek anynyira buzgólkodnak az áriánusok ügye mellett. Egy időben, szerencsétlenségre épen a niceai zsinat alkalmával, az Athanasius hivei túlsulyban voltak; azonban azóta mi öszszetartottunk, és megerősödtünk, s mindenek felett türelmesek és humanusok voltunk.

Igy beszélt Theodor, a mig elértek a városkapujához, a hol később a nagyszerü Szt. György nevü kapu épült. Theodor nehány percz alatt otthon volt. És itt hagyjuk magukra kissé barátainkat, mert nekünk szükségtelen figyelemmel kisérnünk azt, hogy miként fogadták Theodort otthon szerettei és barátai Czélunkra elég anynyi, hogy Filep is naponta jobban bele mélyedt annak buvárlatába, hogy mit tanitottak az Apollináristák, [1] s minő értelmet adtak ők idegenszerü tanaiknak, ugyanynyira, hogy azon vette észre, miszerint naponta inkább meg inkább áriánussá válik. Theodor megtelepedett Antiókiában, s Euzoius püspök alatt csendesen készült a papi pályára.

Ezalatt hetek teltek el; de semmi egyéb nem történt, a mi

[1]) Az apollináristák alapitója Apollináris, laodiceai püspök, volt, egy classikus miveltségü férfiu. Ő azt állitotta, hogy Krisztusban az érzéki lélek (ψυχή ἄλογος) és test (σῶμα) volt az, a mi őt emberré tette. A szellem (νους, ψυχὴ λογικη) már nem volt benne emberi, hanem isteni. S az ő emberré léte nem abban állott, hogy a logos νοῦς-σά vált, hanem abban, hogy az testté (σάρξ) lett. (Lásd Hagenb. Dogmengesch p. 225.) E vélemény ellen hevesen kikelt az ő barátja Athanasius és a két Gergely. Midőn Julián Kr. u. 362-ben megtiltotta volt a keresztényeknek a régi classikusok olvasását, Apollináris és fia azon működtek, hogy őket ker. classicus iratokkal lássák el. Ez okból egyik leforditotta a Mózes öt könyvét, Homert utánozva, hősi versekbe, s az ó testamentum többi könyveiből Pindar, Euripides és Menander után, vigjátékokat szomorujátékokat és ódákat dolgozott. A másik pedig az evangeliumokat, leveleket s minden új testamentumi iratot párbeszéddé alakitott a Plátó mintájára (Lamson Church of the first 3 cent. p. 298. note.)

foglalkozásaikon vagy örömeiken változást okozott volna, — kivéve azt, hogy Filep készült haza Alexándriába; Theodor pedig alig várta, hogy az oltárnál szolgálhasson.

E szerint felhasználjuk az alkalmat, s egy nehány szót mondhatunk Antiókiának ez időbeni egyházi politikájáról.

Ez időben Euzoius volt antiókiai püspök. Az ő szelid, de erélyes kormánya alatt az áriánusok megerősödtek és jólétre vergődtek. Ellenben az athanasius hivei türelmetlenek és közönyösök voltak; elhagyták magukat. Aztán benső egyenetlenségek is gyengitették őket, a melyek jobban pusztitnak, mint a külnyomás. Két gyülekezetre szakadtak. Egyik gyülekezet korábban az Eustachius főnöksége alatt állott; a másik pedig Melitius ügyét védte, egész addig, a mig a háromságnak általa tett gyermekies érzékitése meg nem fosztotta őt hivei bizalmától és az ántiókiai püspöki széktől. [1])

Az olvasó azt gondolhatná itt: hiszen e két elvált gyülekezetet még is egyesithette volna a közös tannézet és az isteni tisztelet közös módja. Azonban ez nem történt; sőt kölcsönös féltékenységeikkel akadályozták egymást abban, hogy az áriánus egyházat nyugtalanitsák. Ez által még inkább előseggitették Euzoiust, hogy napról napra szilárditsa és állandósitsa Antiókiában azokat az elveket, a melyek annak régtől fogva büszkesége és dicsősége valának.

IV.

Antiókia vidékének szépségei közt legelragadóbb, legköltőibb volt Daphne, egy kis falu, két kis mértföldnyire Ántiókiától a Seleuciai út mellett. A hóditók mintha elhozták volna hazulról az anyaország egész hitregészetét és ide ültették volna merész utánképző tehetségeikkel, ugy nézett ki e hely. E helyen állott, berkek közepében, Apolló nagyszerü temploma; mert az ántiókiai nép szerint itt változott babérfává Daphné nympha, midőn ez Apolló szerelmi nyilatkozatai elől menekülve s Apollótól majdnem utólérve, azt kérte a földtől, hogy fogadja ő inkább kebelébe, minthogy Apollóé legyen. [2]) Gyönyörü csermelyek csörögtek végig a sürü babérfa erdőn, s a madarak is szebben énekeltek itt mint Attica

[1]) Melitiust Constantin nevezte ki püspöknek az áriánusok kérésére, abban a tudatban, hogy ő is áriánus. Egyik vasárnap azonban, egy tan-beszédet tartva, ezt ugy végezte, hogy kezén elébb három újját nyujtotta ki, azután egyet, igy szolván: „Mí három személyt ismerünk el, de csak egyhez imádkozunk.“ — [2]) Ovid Metamorph. I, 452 s köv. versek.

berkei árnyaiban. Itt minden arra látszott alkotva lenni, hogy az érzékeket kielégitse és a képzelődést fokozta. Még az isten szobra is bámulatra ragadta a szemlélőt a szobrász művészete iránt. A nagy isten szobra óriási volt, kezében kehelylyel, melyből a földnek italt nyújt. A templomnak fala, a hol az isten szobra állott, gyöngyökkel volt kirakva s gazdagon aranyozva. Itt imádták a pogányok a napistent a hajdankorban.

Most azonban minden meg volt változva. Mióta a keresztény vallás Antiókiában terjedni kezdett, az Apolló temploma elhagyottabbá lett, s ha az idegen tanácsot kérni jött annak hires orákulumához, semmi feleletet nem nyert. Azonban ez a változás még nem volt minden. Ennél egyéb is történt. Az új vallás egészen behatolt a pogányok szentélyébe. A keresztények épen az Apolló temploma tőszomszédságába temették az antiókiai vértanuk tetemeit. A szent Babylás [1]) hamvai felett egy nagyszerü ker. temlom állott, s ker. énekek hangzottak a Daphnicus Apolló füleibe. A keresztények még enynyi szentségtelenitéssel se elégedvén meg — a mint a pogányok ezt nevezték — szeretett püspökük mellé temették rendesen halottaikat. E miatt az Apolló papjai mind inkább eltávoztak e helyről; csupán egyet hagytak itt, a ki a templomot a hitetlen keresztények további méltatlanságaitól megőrizze.

Igy történt, hogy midőn két barátunk egyik napon a Daphne berkein át sétált, csak az öreg pogány papot találta. Beszélgetésbe ereszkedtek vele, s beszélgetésök közben csakhamar a vallásbeli különbségre tértek. Mondd meg nekem jó öreg, mondá Filep, — hiszel-e valóban a te isteneidben? imádkozól-e reggel Apollóhoz és holdvilágnál Diánához? Kérsz-e tanácsot Aeskulaptól, ha a fogad fáj, és imádkozól-e Pánhoz, midőn juhaidnak kis bárányai vannak? Látod-e a Najadokat, Dryadokat és Nereideket s a többieket? És, oh bámulatos ember, hiszed-e, hogy Hebe most is tölti az italt a halhatatlan isteneknek; és hogy Jupiter még most is ugy ül trónján, mint régen, oldala mellett egy sassal?

A pap csak mosolygott e kérdésekre. Végre igy szólott röviden és egyszerüen: Én éppen ugy hiszem azokat, mint atyáim hitték

---

[1]) Szent Babylas Kr. u. 237 — 250-ig ánttókiai püspök volt. A Décius alatti keresztény üldözés alkalmával vértanui halált halt 251-ben. Az ő közelében elhallgatott Apolló hires órákuluma. A régi irók azt mondják, hogy midőn az ő holt testét Julián parancsára onnan eltávolitották. az Apolló temploma lángba borult.

előttem. Állhatnak elé új divatok; tűnhetnek fel új istenek; de én a régi divattal és régi istenekkel meg vagyok elégedve.

Hogy hiheted e régi isteneket? kérdezősködött Filep. Hiszed-e hogy Jupiter egyszer bika, máskor hattyu, stb. alakjában megjelenik a földön valamely aljávaló czélból?

Én nem hiszem — felelt az öreg pap — mindazokat a meséket az istenek felől; de magokat az isteneket hiszem. Én a földön mindenfelé és mindenben életet látok; honnan van ez az élet? Vajjon nincs-e valami erő, a mely az eget ellenőrizze; valamely szellem, a mely a szellőben nyilatkozik; szóval nem létezik-e valami isten, a ki mindent teremt és mindent fentart?

Van egy isten és ez cselekszi mindezeket, mondá Filep.

Jól van, tehát itt térünk el egymástól, felelé a pap. Egy isten nem okozhat örömet és bánatot, mosolyt és szomoruságot. Egy isten nem teremthette volna az embereket és növényeket. Egy isten nem süthet a vidám reggeli napban, és nem sötétülhet el, midőn felhő boritja a napot. A ti nézetetek helytelen. Aztán a ti istenetek kegyetlen istennek is látszik, mert fiát azért küldi el, hogy az miként egy gonosztevő, meghaljon a kereszten, kiről közületek némelyek azt mondják, hogy az maga az isten; mások azt, hogy hozza hasonló. Midőn a mi isteneink a földre jönek, azok örömet és boldogságot hoznak magukkal. Ceres megérleli a gabonát és Bachhus a szöllő piros vérét ontja ki. Nálatok pedig, szegény keresztényeknél, még a kenyér és bor is nem az életnek, hanem a halálnak jelképei.

Jól van — közbevágott Theodor — ha nem tudunk megegyezni, akkor szükségtelen a mi beszélgetésünk. Anynyit azonban mondhatok neked, hogy midőn a te isteneid — a miként mondod — emberi alakba öltöztek, nem tudták megmondani neked: mi fog történni, ha a nap, hold, csillagok, s minden teremtett dolgok elmulnak. Költőitek azt mondják, hogy Achillesnek lelke örömtelenül bolyong ide s tova az elysiumi mezőkön; de ki és miként tudhat valaki közületek valamit a jövő élet felől? Midőn Krisztus, az atya fia, a földre jött, s az emberek közt lakott, megmutatta nekünk, hogy miként éljünk; s ha meghalunk éppen ugy feltámadunk, miként ő, és együtt fogunk örökké élni az atyával és vele. Tekints ide — folytatá Theodor, kihuzva ruhája alól egy kis feszületet, a melyet mindig magával hordozott — tekints ide és gondold el, hogy ez a Krisztus, ki egykor a keresztre lőn feszitve és

meggyalázva, most a menynyben van. Ott angyalok, vértanuk és az apostolok veszik körül, s vele együtt dicsőitik az atyát. Igy lesz velünk is. A ti isteneitek a veszendő ember, a test jelképei; a mi Krisztusunk pedig a halhatatlan ember, a lélek jelképe, a mely soha meg nem hal.

Theodor itt elhallgatott. Filep azt vette észre, hogy barátjának arczát e gondolatnál menynyei világosság fénye önti el.

Tegyetek ugy, a mint tetszik — mondá a pap — a régi istenek elég jók nekem. Igy gondolkozik Julián is. Azt mondják, hogy ő ide jön. Ujju! Bacchus is vele jőn és a Daphnicus Apolló oltárán újra áldozat fog füstölögni. Oh szép napisten! te jól tudod, hogy én mily szegény vagyok; de azon a boldog napon legkedvesebb gidómat, vagy legkövérebb lúdamat neked fogom áldozni. Miként fog reszketni a berek fáinak minden levele, ha megtudják, hogy Apolló az övéihez jön! Sokáig éljen a jó, az isteni Julián! Evvel a pap eltávozott.

Julián jövendő! mondá Filep. Hallod-e ezt Theodor? ekkor kemény munka vár ránk Vajon tudja-e ezt Euzoius?

Megtudjuk holnap — mondá Theodor hidegen — oly hidegen, hogy Filep meglepetve tekintett reá.

Igen, holnap vasárnap, és én azt hiszem, kogy Euzoius szólani fog erről valamit, ha a pap meséje igaz. De Theodor, te éppen ugy nézesz ki, mintha az isteni Julián alatt vértanui halálra vágynál.

Theodor csak mosolygott. Valóban neki az a gondolata támadt, hogy most végre lemoshatnák azt a vádat, a melylyel az alexándriai athanasisták az áriánusokat vádolták. Ugyan is az alexandriabeliek avval vádolták az áriánusokat, hogy ők csak zavart tudnak előidézni, de hősökké, hitvallókká lenni nem tudnak.

Most — gondolá Theodor -- elérkezett az idő, hogy az igazságot be lehessen bizonyitani. Isten! adj nekünk erőt, kitartást és hitet!

E gondolattal lépett be másnap reggel az ántiókiai basilikába.

Antiókia épületei közül leginkább kivált a székesegyház. Ez volt a legrégibb s a legnagyobbszerü amaz épületek közt, a melyeket kiválólag a végre épitettek, hogy bennök az „atya a fiu által“ imádtassék.

Az isteni tisztelet is méltó volt az épülethez, az „Arany Templomhoz,“ a mint ők nevezték. A szertartás sehol sem volt oly szép, s az ének és zene oly megható, mint itt. Két chorus

énekelte a kedvencz énekek verseit váltogatva. És egy vasárnap sem mult el a nélkül, hogy a 33-ik zsoltár szép verseit ne viszhangozták volna a templom falai és merész hajója.

Midőn Theodor a templomba belépett, az már tele volt. A püspök szokott helyén, és éppen kezdette az isteni tiszteletet amaz ismeretes szavakkal: „a mi urunk Jézus Krisztusnak kegyelme, az Istennek szeretete és a szent léleknek veletek való közösülése legyen mindnyájan ti veletek.“ Egy mély „A m e n“ tört ekkor elé a gyülekezet kebeléből és lebbent el ajkain.

Az isteni tisztelet kissé hoszszura nyúlt, mert az urivacsorát is kiszolgáltatták. Mindenik könyörgés és ének után elmondották e doxologiát: „D i c s ő s é g   a z   a t y á n a k   a   f i u   á l t a l.“ Ezután az egyházi beszéd következett, a mely akkor még nem volt oly lényeges része az isteni tiszteletnek, mint ma. A beszédet ma Euzoius tartotta. Ebben tudtára adta hallgatóinak, hogy a hitehagyott Julián jövendő. Felkérte hiveit, hogy maradjanak hivek az urhoz, és mutassák meg Juliánnak minő szilárdak és határozottak tudnak lenni. Adják meg a császárnak, a mi a császáré. Legyenek iránta teljes tisztelettel. De minthogy Isten minden királyoknak királya, őt illeti egyedül a legfőbb tisztelet.

Ez volt az Euzoius beszédének lényege. Midőn ő ezt elvégezte, a nép a templomból eltávozott; mindenki avval a gondolattal távozván, hogy kész lesz, ha kell, meg is halni Jézusért. A legelhatározottabb Theodor volt.

A korai egyház a vasárnapot [1]) rendesen az öröm és vigalom

[1]) Az a mythus, a mely Jézus testi feltémadását illetőleg a keresztények közt kifejlődött, igen természetesen befolyt arra, hogy már a korai egyháznál ünnepek keletkezzenek. Ehez járult az, hogy a zsidó keresztények már a mózesi törvénynél fogva hozza voltak szokva a S z o m b a t megünnepléséhez. A pogány keresztények pedig a hét első napját, a zsidók szombatja után következő napot, a mint ők nevezték a D i e s   S o l i s-t ünnepelték meg. Ünnepeltek ők még más napokat is p. o. a csötörtököt (Dies Jovis). És ezek ellen mondja Augustin: Audio quod quidam feria quinta non laborent, nec mulieres lanam tractent. Ego vero coram Deo et Angelis ejus cnntestor, quod hi arsuri sint in inferno, ubi diabolus ardet. Nullus enim dubito, quin in honorem Jovis otientur, qui die Dominico laborare non metuunt.“ Azonban részint a zsidó szombat iránti ellenszenvből; részint pedig azért, mert a monda szerint Jézus a hét első napján támadt fel, a kerésztényeknél már korán a vasárnap megünneplése jött szokásba, a mihez a pogány keresztények annál szivesebben csatlakoztak, mert az ők D i e s   S o l i s-o k éppen öszszeesett e nappal. Már Csel. 20, 7 és I kor. 16, 2. különösen kiemelik a hét első napját. J u s t i n Tryphovali Dialogusában azt mondja, hogy a vasárnap az egyedüli nap, a mely isten

napjának tekintette. Ezért a hivek örömest adták át magokat a reggeli isteni tisztelet után az ártatlan mulatságoknak és élvezeteknek. Azonban e vasárnap délutánja egészen más szint öltött. Gond, kétség és aggodalom szállott mindenki arczára. Eszökbe jutott, mily hatalmas Julián, kinek számtalan pogány legio áll rendelkezésére mindenütt. Eszökbe jutott, mily sajátságos nézetei vannak Juliánnak a vallás felől. Az is eszökbe jutott, hogy Julián könynyen azt parancsolhatná, miszerint a vértanuság terhe alatt mindenki tartozzék imádni az isteneket. Ámbár ezt ők nem fognák megtenni. — mindazáltal a vértanui halál mégis borzasztónak tetszett nekik. Ily gondolatokkal foglalkoztak az ántiókiabeliek e vasárnap délutánján. E közben a vasárnap eltelt, s másnap reggel Julián császár már Ántiókiában volt.

V.

Hogy menynyire hü maradt az ántiókiai nép saját hitéhez, s mily bátran viselte magát a megpróbáltatásnak e nehéz ideje alatt, azt leginkább megitélhetjük akkor, ha Juliánnak két kiválasztott barátjával folytatott beszélgetésére figyelmezünk. Julián, a ki ez alkalommal egy hetet szándékozott Ántiókiában tölteni, de a ki erősen megbotránkozott az itt talált eseményeken, igy panaszkodik Ántiókia mély tudományu sophistája Libanius és a testörség kapitánya Sallustius előtt:

Mond meg jó Libanius! mit tegyek e nyakas emberekkel?

---

előtt kedves (cap. 12.) „Azon a napon,“ igy folytatja tovább, a melyet a Nap napjának neveznek, mind a falusiak összegyülnek egy bizonyos helyre, ott celébb olvassák az apostolok emlékiratait, vagy a próféták iratait. Azután valamelyik elölülő férfiu beszédet intéz hozzájok és őket a hallottak követésére serkenti. Ennek végével mindnyájan felállanak és imádkoznak. Ez után kenyeret, bort és vizet vesznek elé és az uri vacsorát kiszolgáltatják. (Apol. I. c. 67. Dial. c. 12. stb.)

A régi egyházi irók bizonyitása szerint az első keresztényeknek kezdetben csak egy ünnepök volt, a vasárnap. A többi ünnepek és ünnep-körök később fejlődtek ki. Ők a vasárnapot az öröm napjának tartották, a melyen sem szomorkodni, sem böjtölni, sem pedig térdelni szabad nem volt. Ez egyébiránt a feltámadás és pünkőst között is tiltva volt. Ide vonatkozólag azt mondja Tertullián (Apol. c. 16): „mi vasárnap örömet élvezünk.“ A vasárnap megünneplésére nézve nem is volt eltérés a keresztények közt. A mint alexandriai Kelemen mondja: „e napot mindenki a legfőbb napnak, a napok királynéjának tartotta, a melyen mellőzve gonosz gondolataikat, összegyültek, s hálákat adtak istennek és imádkoztak.“ Nevezték a keresztények a vasárnapot még „Ur napjának“ is.

Ezek részt vesznek minden ünnepélyben, pompában és diadalmenetben; hangosan kiabálják „Sokáig éljen Julián!“ s átalában minden tiszteletet megadnak nekem, a mit csak ember megtehet. De ha azt akarom, hogy az istenek iránt legyenek tisztelettel, akkor oly némák maradnak, mint a sir. Csak tegnap is, a mikor a Daphnicus Apolló templomához mentem — ... Oh Libanius! legalább egy napra félre kellett volna tenned könyveidet, s velem lenned. Évek óta álmodom már ama gyönyörü berkek és az isten felől. Magam elé képzeltem az imádkozók csoportját, az emelkedő áldozati füstöt, az oltáron levő tulkot és az örvendezők öröm-dalát. Ez okból elmentem tehát tegnap testőrségem élén Sallustiussal és másokkal az isten templomához. Az ántiókiai népség már ott volt és hoszszasan éltette Juliánt. Ők az oltár egyik oldalán állottak; mi pedig a másikon, s az imádkozók és az áldozó pap jövetelére vártunk. Bacchusra mondom! soká várhattam volna az imádkozókra. Csupán egyetlen egy imádkozó jött, a ki egy ludat helyezett az oltárra áldozatúl a napistennek. Libánius! meg kell büntetnem e hitetlen galileabelieket.

Oh Julián! — mondá Libánius mosolyogva — mit törődöl az ők átkaikkal az isten iránt, ha irántad tisztelettel viseltetnek?! Hadd, hogy bünhödjenek. Jupiternek megvannak még az ő menykövei.

Julián felállott helyéről, s dühében hoszszu, tömött szakállát tépte és igy szóllott: Mit ér nekem Libanius az ők minden tiszteletök és éljenzésök, ha nem ugy tesznek, a hogy én akarom?

Miért aggódjunk és búslakodjunk érettök? folytatá Libanius. Hagyjunk békét nekik, hadd éljenek örömtelenül, ha nekik ugy tetszik. Ugy is Tantalus és Sisyphus lesznek az ők társaik ott, a hova a napisten soha se tér be.

De gondold meg, mint elhanyagolják ezek az emberek a templomot és a berket! Nem csak, hanem még meg is szentségtelenitik az által, hogy esztelen vértanuik hulláit oda temetik. Libanius! ezt lehetetlen tovább tűrnöm.

Jól van — felelt Libánius — ha megakarod őket büntetni, ugy büntesd, hogy vért ne onts; mert ezt sem én nem tudnám kiállani, sem pedig Plátó nem helyeselné. Gondolatom szerint az lenne a legnagyobb büntetés rájok nézve, ha megparancsolnád, hogy a berekből takaritsák el mindazokat a holttesteket, a melyek a napistent sértik.

Jól gondoltad Libanius! hátha ekkor tán még az órákulum

is megszólalna. Menj Sallustius és add ki rendeletben, hogy holnap reggel ez átkozott galileusok elvigyék a Babylas holttestét. Ha nem akarnák ezt megtenni, akkor ők is vértanukká válnak.

Sallustius a legjelesebb és legbátrabb katonák egyike volt; azonban ő még is azon volt, hogy Juliánt kiengesztelje és haragját lecsendesitse. De hasztalan volt minden igyekezete. Végre igy szóllott: hátha nem teljesitik a parancsot? akkor mit tegyek?

Akkor — felelt Julián — ölesd le őket.

E kegyetlen parancs fellázitotta Sallustius lelkületét; irtózva fordult el Juliántól, jól tudva, hogy Julián határozatát meg nem változtathatja. Ott hagyta a termet és egyenesen Euzoiushoz ment, hogy őt a rendeletről tudósitsa és a császár akaratának teljesitésére birja.

Euzoius figyelemmel végig hallgatta őt és megigérte, hogy a szerint fog cselekedni. Megigérte, hogy ő és hivei készek a császár rendeletének engedelmeskedni. A püspök igérete megnyugtatta Sallustot, és ő örömmel sietett haza, hogy a császárral a választ tudassa.

Euzoius azonnal hozzá látott, hogy más napra mindent rendbe hozzon. Ő jól tudta, hogy ha a Szent Babylas holttestét el nem takaritják, a pogányok fel fogják törni az ő sirját, csontjait öszszetörik és szélnek eresztik. Azonban egész csendességben sem vihetik végbe a vértanu maradványainak elszállitását. Szerinte ezt csak egy ünnepélyes menetben lehet eszközölni, hogy ez által mutassák meg egyfelől Juliánnak az ők hitbeli állhatatosságukat; másfelől pedig azt, hogy ők semmi vallásos közösségben nem akarnak lenni olyanokkal, a kik Jézust megtagadják. Hogy Julián mit fog erre tenni, azt senki se tudta. De hogy mi az ők teendőjök, az tisztán állott Euzoius előtt.

Másnap napkeltekor az ántiókiai keresztény népség szomoruan, de ünnepélyes érzelmek közt ment a Daphne berkeihez. A vértanu maradványait ráhelyezte egy diadal-kocsira és viszszatért a városba. Ez meglepő és megható látvány volt. A menetet Euzoius vezette püspöki öltözetében. Őt követték az esperesek, papok és a székesegyház szolgálattevő egyénei. Ezután a vértanu hamvait vitték. A menetet férfiak, nők és gyermekek nagy tömege zárta be, kik szent énekeket énekeltek.

A mint a menet ily rendben haladt az úton, egy helyen a pogányok, kik e látványra szintén öszszegyültek, elkezdettek egy éneket énekelni Apolló dicsőitésére.

„Légy üdvözölve Főbus Apolló!
Ki kelettől nyugotik jársz és kelsz,
És ki perczet órát egymást váltó
Haladásra, lefolyásra késztetsz.
Szép homlokod dicsőség övezi,
S jelenléted fennséggel van teli.“

De tovább nem énekelhették; mert az öszszes árián népség rákezdvén egyik legkedvesebb és legszebb szent énekökre, túlszárnyalták a pogányok énekét.

„Mi atyánk, ki uralkodól
Trónodon véghetetlenül,
Erő és szentség a tied,
A tied csupán egyedűl.

*
* *

Csupán te tőled származik,
Mindenható erőd által,
Az égi üdv szent világa,
Szeretettel teljes lánggal.

*
* *

Fiu, te isten képe vagy!
Te is ott fenn uralkodol;
Mert az égi szeretetnek
Kutfejéből jősz, származol...

*
* *

Hozzád intézzük imánkat
Jó atyánk! a fiu által,
A lélekért, a mely minket,
Czéljainkban, sziveinket
Kösse öszsze, kösse által.“

Kissé távolabb Julián állott és nézte a menetet. Midőn a menet feléje közeledett, elkezdett egész erejéből nevetni, látva az emberek hoszszu képét, — egyszersmind Sallustot is figyelmeztette, hogy nézze meg, minő szomoru arczot öltöttek az egykor

vidám ántiókiabeliek. Theodor észrevette a császár nevetését, s fülébe sugta Euzoiusnak. A püspök e nevetést gúnynak vevén, jelt adott, s e jelre azonnal az egész gyülekezet rákezdette a 97-ik zsoltár amaz ismeretes versét:

„Hát pironkodjanak,
Kik bálványt imádnak,
És tisztelnek képeket." [1])

Ez ének hallatára Julián dühössé lett Sallustnak azt parancsolta, hogy a vezetőket tartóztassa le és vonassa kinpadra. Sallustius elébb szabadkozott, s menteni igyekezett a vezetőket; de mind hiában. A császár parancsának engedelmeskednie kellett, és Theodort letartóztatta. Szegény fiu! ez is sokszor és sokat beszélt a vértanuságról. Most érezhette annak kinjait. Nem szükség leirnom a kinzó eszközöket és a kinoztatás részleteit. Elég anynyit tudnunk, hogy őt addig kinozták, mig testben lélekben öszsze lőn törve. Azonban Sallust közbenjárására a császár meghagyta életét. Julián nem volt kegyetlen természetü, anynyira, hogy midőn Theodor lelki erejéről és magatartásáról értesült, meg lőn hatva, és megengedte, hogy Theodor életben maradjon, — anynyival inkább, mert érezte, hogy az ilynemü kegyetlenkedések a pogányokra csak gyalázatot hoznak; a keresztényekre pedig dicsőséget.

Theodort végre szabadon bocsátották. De a kinzás és fogság miatt anynyira el volt változva, hogy még Filep is alig ismert reá.

Évek multak el és Theodor megöregedett. Évek mulva a leáldozó nap sugarainál találkozunk vele ismét, a mint ajtaja előtt ül, s mellette egy fiu áll, kire ő gyakran szeretetteljes tekintetet vet, s kinek saját életéről és kiállott szenvedéseiről beszél. Számtalan kátékumenus [2]), hallgatta az ő oktatásait; de ő mindnyájok közt

[1]) Molnár Albert forditása. Lásd Károli Oppenheimi kiadásu bibliája végén. — [2]) A régi egyházban katechumeusoknak nevezték azokat a zsidókat és pogányokat, a kik a ker. egyházhoz kivántak csatlakozni; de a kik még nem voltak megkeresztelve, hanem csak az arra való előkészülettel foglalkoztak. A katechumenatus a szokásnál fogva lassanként intézménynyé fejlődött, és különböző fokozata volt. A katechumenusokat kezdetben kizárták az isteni tiszteletben való résztvehetésből; később a könyörgés és tanitás alatt jelen lehettek; de az uri vacsora vétele alkalmával távozniok kellett. A 4-ik százon innen már három fokozata lesz a katechumenatusnak. Az első osztályban vagy fokozaton voltak a hallgatók (audientes = ἀκροώμενοι), a kik a beszéd és irásmagyarázat alkalmával a gyülekezetben jelen lehettek. A másodikban a

ezt szerette leginkább; ez volt az ő kedvencze. Volt valami e fiu arczában, a mi őt a multra emlékeztette; a mi viszszaidézte lelkében egy kedves lény emlékét. E fiu sokat hasonlitott Eudoxiához.

Neked — monda Theodor a fiunak — át kell a tűz próbán menned, ha Isten ugy akarja. De ne félj: mert ha az atya és a fiu veled vannak, semmitől sem félhetsz. Midőn az atya ügyeért lemondottam a földiekről, le arról, a ki előttem a földön legkedvesebb volt, s Alexandriát örökre elhagytam, éppen azt az égi örömet éreztem, a mit Krisztus érezhetett, mikor a kisértő próbáit kiállva, őt legyőzte. Midőn pedig itt Antiókiában a Jézus ügyeért szenvedtem, ekkor valóban éreztem, hogy a menynyei atya közel van hozzám; tisztán láttam őt: fájdalmaim megszüntek, s előttem a halál ágya paradicsom rózsás kertévé vált.

A mint Theodor beszélt, a fiu közelebb simult hozzája. Ő másoktól is hallotta volt e történetet. Azt is tudta, mily nemesen türte Theodor a vértanuságot.

A mint a gyermek hozzá közelebb simult, gyöngéden megfogta kezét. A nap utolsó sugarai éppen eltüntek a hegy ormairól. A fiu csendesen maradt. Theodor is elhallgatott nehány perczre. Arczán a magasztosság kinyomatát lehetett látni. Végre megszólalt; de már csak nehány szót tudtak rebegni ajkai. Fiam — mondá — én hazámba térek az atyához és a fiuhoz. Atyám, fogadj be engemet! E szavakkal a hitvalló elhunyt, s lelke viszszaköltözött oda, honnan származott.

A korszak, a honnan ez olvasmány meritve van, még sok tekintetben homályos. Azonban a történelmi birálat segélyével sokat tehetünk ennek felderitésére a kezeink közt levő adatok alap-

térdelők (genuflectentes = γονυκλίνοντες), kik már az imádkozás alhalmával is jelen lehettek. A harmadikban voltak a megvilágositottak (competentes = φωτιζόμενοι), a kik eddigi előkészületeik által képesitve voltak arra, hogy a következő alkalommal megkeresztelkedjenek és az egyházba felvétessenek. Az egyházba való felavatás kéz-rátétel, ima és só-kiosztás által történt. A mig a competenseket meg nem keresztelték, addig rudes-eknek hivták. Azonban ez intézmény lassanként megszünt már a korábbi időkben, s helyébe a keresztelés lépett. Ma azokat a gyermekeket nevezik káténchumenusoknak, a kiket a pap vallástanitás által az urvacsora vételre előkészit, tehát a confirmálandókat.

ján. Nézetem szerént nagy szolgálatot tenne a theologiai tudománynak mind az, a ki akár ily alakban, akár pedig más tudományos alakban és modorban az első keresztény száz esztendők történetének világositására dolgozatával befolyna. Én részemről — miként ez olvasmánynyal kedvet kivántam ébreszteni az olvasóban a kora egyház mozzanatai iránt — ugy ezután is igyekezni fogok e reánk nézve nagy horderejü korszak történetének felderitésére közreműködni.

Simén Domokos.

A schweiczi szabadelvü protestánsok egyetemes alakitó gyülése Bielben.

Csaknem hét hólnapi Schweizban létem alkalmával megtanultam becsülni a munkás, szorgalmas és mind a szokások mind az életmód és ruházatban egyszerü schweizi népet.

Szabad ott minden ember, szabadon kimondja, a mit érez mindenki. Gyakran megfordultam templomaikban, hol a legszebb és legszabadelvübb beszédek mellett hallottam a legorthodoxabb beszédeket. Az ugy nevezett pietista papok a szentirást betüértelemben tanitják. Egy volt a mi mindenütt elragadott, a hiveknek vallásos éneklése, mihez hasonlót egész utazásomban nem hallottam. Minden ember énekes könyvet tart kezében, szegény és gazdag, első és utolsó, mindenik énekel, még pedig a legszebben öszhangzó hármoniában. A ki eljön Schweizba és meghallgatja, lehetetlen, hogy elragadtatással ne beszéljen e vallásos és meghatólag szép éneklésről. Igy körülmények közt várva-vártam a napot, hogy Schweiznak legszabadelvübben gondolkodó férfiuit együtt lássam, a mi ez idei junius 13-án el is jött.

1870 junius 14-én keleti és nyugoti Schweiznak legszabadelvübben gondolkodó protestánsai Oltenben öszszejövetelt tartottak, a mikor el is határozták, hogy egy egyesületet alkossanak a schweizi szabadelvü keresztények számára, és egy alapszabályi javaslatba az alap követ ehez le is tették, a jelenlévők mindnyájan örömmel beléegyeztek, hogy az első, magát jövőre szervező gyülés Bern Kantonban tartassék meg, részint azért, hogy a berni szabadelvü protestánsok meghivásának eleget tegyenek, részint hogy a berni Reformegyletnek elismeréssel adózzanak, mint a honnan ez eszme keletkezett, hogy Schweiznak minden szabadelvü gondolkozóit egy társulatba kell öszszevonni. A bieli nap, melyről ez alkalommal rövid ismertetést kivánok adni, örvendetes bizonyságául

szolgált annak hogy a kik a mult évben Oltenből hazatávoztak, nem minden eredmény nélkül működtek odahaza.

Az egylet megalkotóinak úttörői már junius 12-én délután megjelentek Bielben, hogy az utat előkészitsék a következő napon megvitatandó tárgyak számára. Délután a vendégek mind jobban-jobban gyülekeztek s a barátságos, kedélyes társalgás gyanittatni engedte, hogy a következő nap fontos nap lesz.

Junius 12-én, hétfőn estve, Sahli (államférfi) egy hatásos szép beszédben a berni Reformegylet és a Bieliek nevében üdvözölte a jelenlévő vendégeket, a melyben kimutatta a kezdetnek fontosságát, és hogy menynyire szükséges e kezdeményezés. A mire Dr. Göttisheim (Baselből) az öszszes vendégek nevében megköszönte az üdvözletet és barátságos fogadtatást és egyszersmind örömét fejezte ki, hogy éppen Bielben tartatik az első gyülés, e történelmi nevezetességekben gazdag városban. Az egyes Kantonok követei egy Rüschli nevü kávéházban azonnal tanácskozásra ültek öszsze, a hol előlegesen megvitatták a következő nap targysorozatát. Az alatt a többi vendégek egy csinosan berendezett kertben schweizi jó kedvvel mulattak, közbe-közbe megszólalt a bieli dalárda igazán szép, magasztos énekeivel.

Végre elérkezett a szorongó kebellel várt nap, junius 13-a. Nyolcz órakor megkezdődött az első főgyülés. A tanács terem lassan-lassan megtelt vendégekkel, a hallgatókat oda számitva, kik között nők is voltak, lehettünk mintegy 400-an. A gyülést a bieli dalárda nyitotta meg egy nagyon alkalomszerü vallásos illettségü dallammal. Ezután az elnök, Guhl, elmondta megnyitó beszédét, melyben kifejezte köszönetét, hogy a különböző kantonok oly melegen felkarolták az első alakitó gyülésre a meghivást, úgy szintén köszönetét fejezte ki az egylet tagjainak is a vendégeknek e gyülésrei megjelenésért, egyszersmind rövid velős szavakkal tolmácsolta a fájdalmas érzést, mit az egylet első elnökének elvesztése (Hirzel volt zürichi pap) okozott.

Továbbá fejtegette, hogy mi az egyletnek a feladata, munkaköre; megmutatta, hogy mily szükségesek az ily vallásos egyesületek; megczáfolta azokat, kik előitélettel, gyanus szemmel, ellenséges indulattal nézték az anynyira üdvös szabadszellemü protestáns egyletnek megalakulását, végezetre buzditja, hogy a különböző Kantonokban lévő egyesületek öszszeköttetésbe jőjjenek egymással, hogy öszszetett vállakkal munkálva, annál nagyobb ered-

ményt mutathassanak fel a már megindult alapon. Mindezekhez az elnök egy statistikai kimutatást csatolt, hogy hány egylet alakult és mindenikben hány tag van. A különböző egyletek e közös névvel nevezendő: Schweizi egylet részeinek nyilvánitották magokat. A következő kántonokban alakultak egyletek. Aargauban 60 taggal, Basel 90. Bern 300. Freiburg 30. St. Gallen 300. Genf 75. Neuenburg 350. Thurgau 210. Waadt 40. Zürich 37 taggal, e két utóbbiban csak most vannak keletkezőben.

Azonkivül a többi Kantonokban, mint Appenzel, Baselland, Glarus, Graubünden, Schaffhausen és Solothurnban számos barátokat számlál, kik ha még nem is alkottak a fennebb emlitettekhez hasonló egyesületeket, még is ez ügynek hivei, úgy hogy az egyesület 1500-nál jelenben többet számlál; a mi minden esetre örvendetes száma egy egyletnek, mely most csak alakuló, szervező gyülését tartja, s a mi még örvendetesebb, minden oldalról úgy szolnak a tudósitások, hogy e szabadelvü egylet minden Kantonban sok barátot számlál, kik jóllehet még nem nyilvánitották magokat tagoknak, mégis ennek megalakulását örömmel üdvözlik és terjedésén munkálnak. Miután az alelnök és jegyzők e gyülésre az elnök megnyitó beszéde után megválasztattak, a német protestáns egyletnek egy irata olvastatott fel, melyben Dr. Schenkel, Heidelbergből, az egylet nevében köszönetet mond a meghivásért e gyülésre. Továbbá kifejezi, hogy a német protestáns egyesület ohajtja, miszerint e két egyesület közt a viszony jövőben szorosabbra füződjék. A gyülés mind ez iratot, mind a német protestáns gyülésre való meghivást, mely jövő évben Darmstadtban fog megtartatni, örömmel vette tudomásul.

Még több iratok is olvastattak fel, melyekben a reform-barátok örömüket fejezik ki az egylet létrejöttén, mit csak megemliteni kivánok. Francziaország sem maradt képviseletlenül; az elnök örömmel jelenti, hogy van szerencséje Achille Abités urat a gyülésnek ajánlani, mint Coquerel-nek barátját és Párisban az irodalomnak tanárát.

A kiküldött bizottságnak javaslata szerint ezután az alapszabályok minden vita nélkül elfogadtattak, s a gyülés a többi tárgyalandókra mehetett által.

Troquemé volt az első szónok. Beszédjének alapja e volt: Mi a szabadelvü kereszténységnek feladata a jelenlegi vallásos krisissel szemben?

A szónok előadásában a kérdésnek szorosan csak a vallást érdeklő oldalára kivánt szoritkozni. A szabadelvü kereszténységnek ez oldalon van meg a maga feladata, a többi a mi korunkban csak a kedélyek hangulatától függ. Azonban a jelenleg uralkodó lelki bizonytalanság három osztályra oszlik, u. m. az első osztályban vannak a fántastikusok, kik a csodát és a formulát nem tudják nélkülözni. A másodikban vannak az ész emberei, kik a dogmai képtelenségektől elfordultak ugyan, de a vallási vitakérdésekben inkább az értelmet, mint a kedélyt igyekeznek kielégiteni. Miután őket a hiányos, vallásos nevelés nem vezette személyes meggyőződésre, ennélfogva mindent kivánnak félrevetni, mi a vallással öszszefügg. A harmadikban vannak azok, kik a dogmáktól elidegenedve, hanem azért vallási szükségleteiket és kellékeiket nem tagadva, valami jobbra igyekeznek törekedni. Ez utóbbiakhoz fordul a szabadelvü kereszténység is, ezekre kiván támaszkodni. Egyedül ez tudja őket kibékiteni. Mert legyen bár a zsidóknál, legyen a katholikusoknál, legyen magoknál a protestánsoknál, legyen bár hol, mindenütt a hagyománynak kérlelhetlen szelleme uralkodik, mutatkozik, mely a szabad vizsgálódást kárhoztatja, s következőleg a gondolkodó embereket magától eltaszitja. A szabadelvü protestántismusnak tehát az a feladata, hogy a kinyilatkoztatott vallás hajótöréséből a romokat öszszegyüjtse, miután ez a század szükségleteinek megfelelni kiván. E czélnak megfelelőleg kell, hogy a vallás a lelkiismeret tárgyává legyen, s arra kell munkálni, hogy az emberi természeten alapuló felebaráti szeretet létrejöjjen és az egyetemes papság vallása megvalósuljon. A szónok visszaútasitja azt a szemrehányást, hogy a szabadszellemü kereszténység nem zárja ki kebléből sem a zsidókat sem a katholikusokat. „Mit tartozik reánk azoknak neve, kik hozzánk jönek, ha a mi keresztény nevünk őket nem ijeszti viszsza.“ Igy kiált fel a szónok lelkesülten. Beszédét e búzditással zárja be: igyekezzünk arra, hogy a mi munkánk ne mától holnapig tartó legyen; ne azon munkáljunk, hogy a tömeget mozgalomra ragadjuk, hanem gondolkozóba ejtsük s mintegy kovászt hintsünk közéje. Igy szól: ha mi az igazságért munkálunk, úgy a mi müvünk nem fog alászálni, még ha az igazságnak lassu utján vagyunk is kénytelenek járni. Erre semmi vita nem lett, hanem az elnök köszönetét fejezte ki az igazán szép beszédért.

Alig hangzottak el e szavak, hallottam körültem suttogni, hogy Münchenből távirat érkezett, mindenki vágyott tudni, hogy

származhatott valami jó Münchenből? A távirat közölte Döllinger levelének rövid kivonatát, melyben, fájdalom, most is csak a régi nóta van, mihez már oly régen hozzászoktunk.

Azután a gyülés egy más tárgyra ment által, t. i. két derék papot az illető synodus felfüggesztett hivatalából szabadelvü szónoklataikért. A gyülés természetesen mély sajnálatát és roszszalását kimondta, de mit használ ez nekik, ha már most kenyér nélkül és tér nélkül vannak, hol működhessenek. E kis félbe szakitás után következett, mit mindnyájan nagy érdekeltséggel vártunk, t. i. e kérdésnek megvitatása: Hogy e szabadelvü egyesületnek mi magatartása legyen a katholikus egyházban most mutatkozó mozgalommal szemben?

Lang, zürichi pap, lépett a szószékre, hogy egy rövid és velős beszédben legelőször hallassa szavát az emlitett kérdésben. Felelete az emlitett kérdésre igy hangzott: Nekünk most előlegesen nincs más teendőnk, mint az eseményeket szemmel kisérni és várni. A szónok e szavai után egy rövid pillantást vetett a jelenlegi katholikus mozgalom minemüségére, a protestáns egyházra s végtére, hogy mi a teendője a szabadelvü egyesületnek. A mozgalom, igy szól, a katholikus egyházban csak a legujabban keletkezett dogma ellen van irányozva. „Mi ó-katholikusok akarunk maradni,“ azt kiáltják mindenütt, mintha a pápa csalhatatlansága nem az ó-katholicismusnak volna érett gyümölcse. Azok a férfiak, kik most a mozgalom élén állanak, u. m. Döllinger és Hyacinthe korábban a protestántismus ellen vivtak és az ultramontanismus mellett a tudomány fegyverét villogtatták. Ez a mozgalom nem hord magában semmi uj és világot megrenditő dolgot, elvet. A szónok továbbá inkább helyezi reményét az események hatalmába és a tények logikai egymás utánjába, mint a személyekbe. A pápának világi hatalma meg van törve, a kultur-mozgalomnak sulypontja a részben frivol, de még is mindig ultramontán érzelmü franczianéptől áttétetett annak a nemzetnek a kezébe, honnan a reformatio kiindult. A katholicismus a főbbeknek karakteretlensége miatt hitelét elvesztette, úgy szintén a szakadás által, mely tagjai közt most megvan, az egységet is. Végül a szükség kényszeriti az uralkodókat és államférfiakat, hogy az ultramontanismus ellen fellépjenek, melyet eddig legyezgettek, mely most fejökre akar nőni. Mindezek jó reményre adnak alkalmat, de még

senki sem tudja, hogy az események jövőben miképpen fognak alakulni, azért csak várnjunk. A protestáns egyházra is vetett egy pillantást. Igy szól: nekünk itt még sok teendőnk van, nekünk is, mint a katholikusoknak a szabadságnak hasonló csatáját kell megküzdenünk. A szabadelvü katholikusokkal — igy szól — egy egyházat nem alkothatunk, mert nem úgy néznek ki mind a szabadelvü katholikusok mind a protestánsok, mint egy jövendő egyháznak oszlopai. Egy olyan reformot kell meginditani, mely a nép lelkében gyökerezzék, mely határozott legyen czéljaiban, előrelátó az eszközökben. Mi nem vagyunk kénytelenek egy egészen tiszta lapot betölteni, mi megtalálunk mindent a mi egyházunkban és annak alapeszméjében, a mit mi abból ki akarunk formálni, hogy olyan legyen, a milyen lehet és a milyennek kell lennie, egy olyan egyházat, mely a hitnek teljes szabadságával a vallásos népélet közösségét kösse öszsze.

A jelenlévő szabadelvü katholikusok közül Keller (államférfi) Aargau Kantonból a szónoknak beszédjére igy felelt. Ő az előtte szólóval teljesen egyet értett, hogy az úgy nevezett ó-katholikusoktól nem sokat lehet reményleni, de vannak a katholikus egyházban szabadelvü férfiak is, még pedig több ezeren, kik az esztelenség és dőreség legutóbbi dogmáját nemcsak elvetik, hanem küzdenek minden tanitás ellen, mely már századok óta a népek szellemi fejlődésének akadálya volt. Tehát most nem az a kérdés, hogy a reformegylet miképp viselje magát azokkal szemben, hanem az, hogy a szabadelvü protestánsok és katholikusok miképpen sorakozzanak egymás mellé. A szónok nincs abban az értelemben, hogy most már régi alapon épitsünk fel egy új templomot. Továbbá mi egy oly korral nézünk szembe, hol az istennek temploma többé nem emberi kezektől épittetik, hanem a hol azt a templomot magában hordja mindenki, egy oly templom ez, melyben az értelem a pap és a hol a kereszténységnek örök eszméi, mint szentek tiszteltetnek, melytől senki sem lesz megfosztva. Ez az egyéni vallás nincs egy vallástétel (confessio) korlátai által meghatározva, hanem egy egyetemes isteni lelkiismeret által, vonatkozva az erkölcsre, és egy magosabb világrendnek általánosan érzett szüksége által, tekintettel a hitre. A katholikus egyháznak szabadszellemü férfiai, kik magokat e vallás, mint igazi kereszténység követőinek vallják, meg vannak győződve, hogy a keresztény valláshoz mindenki hozzájárulhat, s eunélfogva nem

engedhető meg, hogy az a miveletlenek és parasztok vallásává legyen dogmatizálva, sem pedig az, hogy a tudos theologusok és philosophusok vallásává tétessék. Mindenesetre, ha valamely házasságot feloldhatatlannak mondhatunk, úgy annak mondhatjuk a vallás és tudomány közöttit, tehát most a theologusoknak az a kötelességök, hogy e kettőt ugy megegyeztessék, hogy az istennek háza a népnek minden osztályára ráilljék, hogy a vallás mindeneknek közös java legyen. Erre törekesznek minden szabadelvü katholikusok és azért van a jelenlegi katholikus mozgalomnak jövője. Az uj napnak hajnala már feltünt, melyen az értelem világa az értelmetlenség és esztelenség sötétsége felett diadalmaskodni fog; és ha — igy folytatja lelkesedetten — már ennél többet nem érhetne is meg, azzal az édes reménynyel szál a sirba, hogy ez meg fog lenni, s már Simeonnal elmondhatja: „Uram engedd a te szolgádat békével meghalni, mert már szemeim látták az idvezitőt.“ Őt már az az esemény reményekre jogositja fel, hogy azok a százak meg százak, kik a legutóbbi concilium határozata következtében a katholikus egyháznak már hátat forditottak volt, mint katholikusok kötelességökre viszszaemlékezve, a közönyösséget félretéve, a tett terére kivánnak lépni. Ez magában nagy nyereség, s ha a legujabban keletkezett dogmát, minden eszközt felhasználva, a népre ráakarnák is erőszakolni, az ellenzék addig nem fogna megnyugodni, mig az igazság nem diadalmaskodott. Valóban hol most állunk — igy végzi beszédét — még semmi segélyt nem várhatunk, mindenek előtt szükséges, hogy a dolgok érjenek, hanem ha a mozgalom egyszer annyira ment, hogy az a szabadelvü protestánsok elveinek megfelel, akkor reméljük, hogy a szabadelvü protestántismusnak bajnokai nekünk örömest fognak kezet nyujtani. Azonban most az elég, hogy megtanuljuk egymást kölcsönösen érteni és ismerni, mint Augustinus mondja: In necessariis unitas in dubiis libertas, in omnibus caritas.

Ezekután az egész hallgatóságnak figyelmét lekötő szabadelvü szavak után élénk vita fejlődött ki. Voltak olyanok, kik tömeges kilépést ajánlottak a szabadelvü katholikusoknak, de igy szólt Kambli (Horgeni pap): Semmi kilépés sem a katholikus, sem a protestáns egyházból. Mi nem tudnánk nagyobb szolgálatot tenni a mi ellenfeleinknek, mintha kilépnénk. Már tiz husz évvel ezelőtt feltették ezt rólunk, hanem mi ezt nem tettük, s most a községeknek egy nagy része mögöttünk áll. Valóban a katholikus ultramon-

tanismusnak semmi sem lenne kedvesebb, mintha az ellenzék kebeléből kilépne, mert igy hatalma annál jobban megerősödnék. Nem, sőt inkább mondjuk ezt: maradjatok ti ott, és működjetek abban hasonló lélekkel, érzelemmel és törekvéssel, mint a milyennel mi a mi egyházunkban működünk. Vagy ha jőni kivántok, akkor jőjjetek hitközségeitekkel. Az egyház, a melyre mi törekszünk, szükséges, hogy a nép egyháza legyen, erre pedig nekünk hitközségek kellenek. Azért maradjon mindenki saját álláspontján, mig a czél el fog éretni. Ezután Keller a szónoknak köszönetét kifejezvén, kijelenti, hogy ő most egyáltalán nem fog kilépni, hanem helyén marad és ott kiván működni. Ez értelemben beszéltek még többen, s a heves vita azzal ért véget, hogy jegyzőkönyvben tudomásul vétetett.

Az elnök pedig a következőleg zárta be a gyülést. Először is köszönetet mondott, hogy mind a tagok, mind a vendégek oly számosan jelentek meg, egyszersmind reményét fejezte ki, hogyha ezen a napon nagy horderejü határozatok nem hozattak is, de a különböző szabadelvü vallásuaknak alkalom adatott, hogy egymást megtanulják ismerni, becsülni és szeretni, és hiszi hogy mindenki azzal az erős elhatározással fog haza távozni, hogy otthon teljes erejéből azon fog munkálni, hogy a vallásban a szabadelvü előhaladás terjedjen, indittatva az igazság ereje által, lelkesitve a haza, a szabadság és a schweizi nép iránti szeretet által.

Benedek Áron.

Tudósitás az 1871-ik évi egyházi főtanácsról.

Vallásközönségünk legfőbb hatósága, az egyházi főtanács, évi rendes közgyülését f. év september 3-án és 4-én tartotta meg Kolozsvárt, hová a főtanács tagjai már a megelőzött napon szép számmal öszszesereglettek egyházkörnyékeinkből. Azt hiszszük, kedves dolgot cselekszünk olvasóink legnagyobb része előtt, ha a gyülés folyamáról lehető részletes tudósitást adunk.

Első nap.

A gyülés september 3-án reggeli 8 $^{1}/_{2}$ órakor nyilt meg főgondnok mlgs. Kaali Nagy Elek miniszteri tanácsos s püspök mlgs. és főtiszt. Kriza János urak elölülésök alatt a főiskolában levő egyházi tanácsteremben, még pedig nagy érdemü püspökünknek a következő rövid, de jelentésteljes üdvözlő beszédével:

„Köszöntöm főpásztori üdvözletemmel az Egyházi Főtanács tagjait, a kik már eljöttek s minden órán érkeznek hozzánk. Isten hozta, Isten hozza a bizton várt kedves atyafiakat, — az egy atya fiait — mind testvéreket: azon egy testnek, mely Krisztus anyaszentegyháza, élő és érző vércsepjeit.

Én hiszem, — fölteszem minden igaz hivéről szentegyházunknak, hogy magasztos missióval biró vallásunk érdekeinek benső mély érzelme, igazi s z e n t l é l e k buzditotta az eljövetelre, — az utjokat gátló minden nehézségek legyőzésére a végett, hogy felmutassák szivök és lelkök egészen égő áldozatát itt a mi egyházi központunkban, mint hajdan Izrael hű gyermekei népök egy szentséges helyén; mert lobognak ugyan hazaszerte a mi oltártüzeink, de itt van e szűkebb hazánk fővárosában egyetlen nagyobbszerü oltárunk, melynek tüzhelyén soha sem szabad kialudni a szent lángnak, a melynek fénylő és hő sugarai egyházunk minden környékére szétterjedjenek; ámde viszont ez elszórt helyekről kell jőni a buzgó lelkek fuvalmának, mely az egyeseket és az egészet átható tüzet folyton élő és éltető lángjaiban fentartsa.

Legyen áldott azért a vallásos szellem tüzének minden szikrája, mely egyességünk, lelki érintkezésünk e háromszázados főhelyére az atyafiakat ismét öszszegyülekezni buzditotta. Ily égi szikrákra — a vallás iránti buzgó szeretet szellemének ápolására — ha valaha, most van szüksége egyházunknak; most van szükségünk az éber vigyázat s a legnagyobb küzdelmekre is mindég kész akarat erős és kitartó lelkére: mert hatalmas ellenei vannak a vallásnak korunk anyagias hajlamában, a mind inkább terjedő erkölcsi romlottságban, a testi és lelki inségben és nyomorban, melyek ellen csak az erkölcsi erőt tápláló s a rothadásnak ellentálló só — az edző vallás lehet a legbiztosabb mentő szer. De ébren kell lennünk azért is; mert a társadalom jelen forrongó állapotában, midőn az erkölcsi világrend minden kérdése mintegy mélyebb felfogásu vita alá kezdett jőni, maga a vallás s az egyház ekkorig kegyelt formái is mind újabb megpróbálás s átalakitás elé néznek: teljes lelkünkkel. minden erőnkkel munkálkodnunk kell nekünk is azon, hogy multunkhoz mérve a léleknek ujságában jelenhessünk meg a szebb eszmények után küzdő társak sorában, hogy „m e g t a r t v a a z t, a m i n á l u n k v a g y o n, s e n k i e l n e v e h e s s e a m i k o r o n á n k a t," a melyet mint előharczosai a hitujitásnak hordoztunk. Legközelebb pedig ez egyházi közgyülésünk is legyen a legjobb alkalom a lelki erősődésre s az áldozatkészség gerjesztésére minden eszközök előállitására, melyeknél fogva egyházi éltünk mezejét termékenyebbé s különösen népünk lelki szemeit minél több s tisztább világosság részeseivé tehetjük. És végre buzgó kérésem ez órában a lelkek atyjához, jó Istenünkhöz, hogy adja nekünk jóra törekvő hiveinek mostan is a jó bölcseség, a józan mérséklet, s főként az atyafiui szeretet tüzét, hogy tanácskozásaink folyama legyen csendes, mint áldásos folyó vizé s legyen jelentékeny hatása vallás-erkölcsi életünk virágzóbbá tételére, s ezzel a jelen egyházi közgyülést megnyitottnak nyilvánitom.

Ezután marosköri esperest t. Farkas György ur egy rövid imát mondott, a mint itt következik:

Felséges Isten! Minden dolgainknak bölcs intézője! Egybe gyültünk mostanis mint a te anyaszentegyházadnak választott hivei, hogy dicsőitsük nagy nevedet a te kicsiny sereged iránt minden időben megmutatott atyai gondviselésedért, de egyszersmint azért is, hogy szivünk és lelkünk egybeolvadt akaratjával szent országod tovább épitését s földi intézeteid virágoztatását munkáljuk. Nem akarjuk elásni a talentumot, melyet szent

kereskedés végett reánk biztál, hanem szent lelked segedelmével kezet emelni és munkálkodni abban, a mi szent dolgaidban még bevégzetlen. — Ő jövel közinkbe mindenütt munkálkodó menyei erőddel és megszentelő áldásoddal, s segélyed hiveid munkásságát, adj nekünk egy szivet és lelket, adj szeretetet, adj értelmünkbe menyei világosságot, és bölcsességet, hogy a te földön vitézkedő anyaszentegyházadnak dicsőségét munkálhassuk most és mindörökké. Amen.

Ezekután elnök ő méltósága a tárgysorozatot a jegyzőkkel felolvastatván, az ülésezések idejét megállitja s mielőtt a tanácskozások megkezdődnének felszólitja azon egyházi tanácsos aait, a kik még esküt nem tettek, hogy azt a szokott módon tegyék le; mire Bartok Zsigmond, radnai orvos; Nagy Sándor h. karácsonfalvi lelkész és Kovács Mihály, kis solymosi lelkész és kereszturköri jegyző egyházi tanácsosokká felesküsznek. Továbbá a jegyzőkönyvek megvizsgálására esp. T. Farkas György elnöklete alatt a vidéki tagokból bizottságot nevez ki a főtanács azon útasitással, hogy miután három jegyzőkönyv u. m. a közigazgatási, pénztári és főpapi törvényszéki jegyzőkönyvek lesznek megvizsgálandók, a munka megkönynyitéseért három bizottságra önmagokat oszszák fel és jelen téseikkel a következő napra készüljenek el.

A tárgyalások sorát tulajdonképpen a jövő évben tartandó zsinati főtanács ügye nyitotta meg. Az 1861-ik évben Tordán tartott zsinati főtanács, mely a mint tudva van az egyh. főtanácstól csak anynyiban különbözik, hogy papszenteléssel van öszszekötve, a zsinat tartás ügyét aként szabályozta, hogy az vidéken tartassék még pedig legalább minden negyedik évben egyszer. Ugyanakkor a vidékek sorrendde is megállittatott. Mely határozatok értelmében a jövő 1872-ik év zsinati év, s helye sepsi miklósvárköri egyh. környékünk lenne; de miután a nevezett környék készületlenség tekintetéből annak a jövő évről leendő elhalasztását s egyszersmind a marosköri egyh. környék közgyülése támogatásával a tordai zsinat határozatának megváltoztatását s a zsinatok tartásának a megváltozott viszonyok s az ekklézsiák terheinek folyton növekedő szaporodása okából s levéltárunk kézügybe esésénél fogva is állandó helyéül Kolozsvár kijelölését hozta javaslatba, meghatároztatott, hogy a jövő évben Kolozsvárt tartassék a zsinat; egyuttal pedig a vidéken tartandó zsinatok végleges eltörlése iránti javaslat közöltessék a többi egyh. környékekkel is, hogy ezek véleményének ki-

hallgatásával és tekintetbe vételével lehessen a közelebbi gyülés alkalmával ez ügyben ujabb szabályozó végzést hozni.

E tárgyalást az E. K. Tanácsnak a mult főtanács óta tett némely intézkedéseinek előterjesztése követte, a melyek közt különösen az ángolhoni és amerikai hitrokoninkkal folytatott levelezés általános figyelmet ébresztett. Álljon itt e levelezés, mint fényes bizonysága azon meleg és barátságos viszonynak, mely évek óta mind szorosabbra füződik külföldi hitrokoninkkal.

I. Angolhoni hitrokoninkkal folytatott levelezés.

327 E. K. T. — 1870

Kedves keresztény testvérek!

Az angliai eseményekről az Inquirer utján értesülünk, de a háboru megkezdése ota nem kapjuk s éppen ezért halogattuk mi is a levélküldést mostanig, ámbár még mind kétséges Londonba jutása.

Az a körülmény azonban, hogy a Manchester New Collegeben az eléadások nem sokára megkezdődnek, követeli, hogy e levelet elküldjük. Az önök szivességéből ugyanis ismét egy ifju megy most tőlünk Londonba, a ki talán eddig meg is érkezett. Ez az ifju, Kovács János ur, a ki egy félévig Zürichben volt. Ajánljuk őt is azon szives pártfogásukba, melyet eddig ott volt ifjaink iránt tanusitottak. Az ő segedelmezése által igen nagy szolgálatot tesznek Önök ügyünknek, miután vallásközönségünk jelen september hó első napján ismét három ifjut választott, a kiket saját költségén fog a külföldi egyetemeken kiképeztetni.

Örömmel értesitjük arról is, hogy a Channing műveiből egy kötet még ez év végén megjelenik magyar nyelven, Ángliában tanult tanárainktól forditva. Mind ebből mind a decemberben megjelenendő Ker. Magvetőből küldeni fogunk önöknek is.

Kolozsvárt sept. 18-án 1870.

(Hivatalos aláirás)

A britt és külföldi unitárius társulat hivatala.

178, Strand, London, W. C. october 13-án 1870.

Uraim és keresztény testvérek!

Önöknek sept. 18-ról kelt szives levele felolvastatott a Committee előtt, és az mindig örömet érez, midőn önöktől és Magyarhonban tett minden igaz törekvéseikről hirt vehet, — egyszersmind azt kivánja, hogy Isten áldja meg önök minden fáradozását. Különösen örvendettünk hallani azt, hogy Channing munkáinak

egy kötete korábbi londoni tanitványaink által munkálat alá van véve, és örülni fogunk, ha egy példányt kaphatunk belőle, mikor készen lesz. Mi közelebbről 21,000 példányt nyomattunk a Channing műveiből és 20,000-et eladtunk. Önöknek Kovács János nevü tanitványa köztünk van, s mi minden figyelemmel és szivességgel fogunk iránta lenni, a mit önök kivánnak, s azon leszünk, hogy szükségei fedezve legyenek.

Önökkel együtt mi is fájlaljuk azt az iszonyu háborut s nem tudjuk, meddig fog tartani.

De mi nem kételkedünk azon, hogy a Mindenható enynyi emberi életnek feláldozását az emberiség nagy családjának végső javára fogja forditani, mert az elmult időkben a jótékonyság és magasabb polgáriasodás szolgáló angyalaivá változtatta a nemzetek szerencsétlenségeit s a rosz kormányzat és zsarnokság démonait. Mi ismét szives és kegyes óhajtásba egyesülünk mindnyájan önök iránt s önök között levő egyházaink iránt.

önöknek hive,

Spears Róbert.

A britt és külföldi unitárius társulat hivatala.

1878. Strand, London. W. C. Nov. 28. 1870.

Püspök főtiszt. Kriza János urnak.

Uram!

Mindnyájan fájdalommal értesültünk szegény Uzoni szerencsétlen haláláról.

Mi gondozzuk és szeretjük az önök fiatal barátját, Kovácsot, s reméljük, hogy ő egyházuknak hasznos tagja lesz.

Ő ugy értesit minket, hogy önök nem kaptak Inquirert 1870 julíusától fogva. Ez ama kör hanyagságának tulajdonitható, a mely azt e hivataltól kapja. Én utána fogok nézni azonnal, hogy az elmaradt számok önöknek elküldessenek egy-két hét alatt. Sajnálom ezt a tévedést, miután mi mindnyájan örvendünk azon, hogy önök szeretik közlönyeinket.

Adja a mi mindenható atyánk, hogy sziveink szorosabban öszszefűződjenek az ő legkedvesebb fia Jézus Krisztus iránti közös tiszteletben és engedelmességben.

őszinte hive

Spears Róbert.

73. E. K. T. — 1871.

A magyarhoni unitáriusok consistoriumától az angliai unitáriusokhoz a britt és külföldi unitárius társulat által.

Kedves atyánkfia az urban!

Régi óhajtásunk vala nekünk Channing műveit magyarnyelvre forditva az ő vallásos és társadalmi nézeteit honfiainkkal megismertetni. Ez ohajtásunk teljesült is anynyiban, hogy a mult évben

amerikai atyánkfiai által is segittetve Dr. Channing társadalmi tárgyu müveiből egy kötetet magyarra forditva kiadhattunk; miből midőn négy példányt, az V-ik köt. K. Magvető egy példánynyával, idezárva ezennel önöknek Consistoriumunk nevében megküldeni szerencsénk van, keresztényi szeretettel maradtunk.

az urban szerető atyjokfiai.
(Hivatalos aláirás)

A britt és külföldi unitárius társulat hivatala.
178. Strand, London. W. C. April. 13. 1871.
Püspök főtiszt. Kriza János urnak.

Kedves Uram!

A committee örömmel vette önök levelét, a Channing művei is szerencsésen megérkeztek, és felhivott engemet, hogy érettök köszönetet mondjak és kivánjam, hogy önök becses munkálkodását áldás kisérje. Reméljetjük-e hogy atyánkfiai közül valaki eljőn évi gyülésünkre pünköst tájban. A predikátorunk amerikai lesz, s várunk barátokat Németlionból, Indiából és Francziaországból. Nagyon örvendenénk, ha Magyarhoni atyánkfiai közül is valaki eljőne. Egyszersmind megkivánom jegyezni, hogy mi most egy „Szent ének" gyüjteményt akarunk kiadni azokból, a melyeket az unitáriusok minden időben és tartományban irtak. Lenne-e ön oly szives, hogy elküldje nekünk mind azokat, a melyeket az önök közt levő unitáriusok e tekintetben irtak a mult három században; és megjelölje azokat, a melyeket czélunkra jóknak tart. Szeretnők, ha ön vagy barátainak valamelyike le tudná forditani azokat nekünk angol nyelvre, mielőtt elküldenék.

Mi mindnyájon egyesülünk a legőszintébb keresztény szeretetben önök iránt.

önnek hive, Spears Róbert.

Ez utóbbi levél kapcsában előadatott az is, a miről már folyóiratunk t. olvasói értesitve vannak, hogy angolhoni hitrokoninknak jelen évi közgyülésén csakugyan Brassai Sámuel afia, mint egyházunk képviselője, jelen volt s az ő szóbeli jelentéséből is örömmel győződött meg E. K. Tanácsunk angolhoni hitrokonink legbensőbb rokonérzelméről.

II. Amerikai hitrokoninkkal folytatott levelezés.

45 E. K. T. — 1871.

A magyarhoni unitáriusok consistoriumától az amerikai unitáriusokhoz, Bostonban székelő committeejök által.

Kedves atyánkfiai az urban!

Igen kedves kötelességet vélünk teljesiteni, midőn Channing munkáinak magyar nyelven kiadott első kötetéből 4 példányt ezen-

nel önöknek megküldünk, s annak történetéről és jövő tervünkről önöket értesiteni kivánjuk.

Általánosan érzett hiány volt eddig nálunk oly philanthropicus ember müve, mint a Channingé. Bár egyes müveit közöltük „K e r. M a g v e t ő“ czimü folyóiratunkban, — mindazáltal az érzett szükséget nem pótolhattuk. A mint tehát önök segélye a mult évben megérkezett, azonnal munkába vettük Channing műveinek magyarnyelven leendő kiadását. Arról meg voltunk győződve, hogy az egyházi elem szivesen veendi Channing egyházi dolgozatait. De hogy az ő műveinek mentól nagyobb elterjedést eszközölhessünk, czélszerübbnek láttuk oly művekkel kezdeni meg az ő munkáinak kiadását, a melyek egyetemes társadalmi, nevelési, philosophiai és emberiségi szempontokból biztos befolyást eszközöljenek társadalmunk minden osztályára.

E czélból olyanokat szemeltünk ki az első kötet számára, a melyek, ez idő szerint, olvasó közönségünknek legkedvesebb olvasmányai legyenek, s a világi elemben is kedvet keltsenek Channing munkái iránt, a mely előtte ez ideig ismeretlen vala.

Kiválogattunk ennél fogva öt beszédet (Lectures) 1. Az önmüvelésről, 2. A jelen korszakokról, 3. A munkás osztályok emeléséről, 4. Észrevételek a nemzeti irodalom felett, 5. Észrevételek a nevelés felett, — és ezeket sikerült forditásban, Channingnek püspökünk, Főtiszt. Kriza János ur által irt rövid életrajzával együtt, a mint a mellékelt páldányok mutatják, kiadtuk.

Mi azt hiszszük, hogy midőn önök minket e vállalat megindításában anyagi segélyökkel oly szivesen támogattak, a legszebb krisztusi missiót teljesitették: tanitás nevelés által emelni fel az emberiséget arra a magaslatra, a hol Krisztus és az ő igaz tanitványa Channing állottak. Egyszersmind arról is megvagyunk győződve, hogy Channing munkáinak magyarnyelven leendő kiadása a legszebb gyümölcsöt termi meg hazánkban az unitárizmusnak, a tiszta ker. igazságoknak terjesztésére.

Ugyanazért midőn ez alkalommal újabban is köszönetet mondanánk önöknek nemes áldozatkészségökért, mely által minket társadalmunkban közös szent ügyünknek, a tiszta jézusi elveknek terjesztésére képesitettek, — nem tehetjük, hogy az ég áldását ne kérjük önöknek minden igaz és nemes munkáikra, hogy magasztos missiojukat teljesithessék.

Atyafiságos indulattal levén,
az urban szerető atyjokfiai.

K á á l i N a g y E l e k, főgondnok.

K r i z a J á n o s, püspök.

P a p M ó z e s, egyh. főjegyző.

Az amerikai unitárius társulat termei,

42. Chauncy street. Boston, Mass. 1871, martius 20.

Főtisztelendő Kriza János urnak.

Kedves Uram!

Nagy megelégedéssel és örömmel vettem a Dr. Channing munkáinak példányait, s azokat az ön levelével együtt Committeénk, valamint a társulat májusi nagy gyülése elébe fogom terjeszteni. Bizonyos vagyok benne, hogy az önök forditása nagy örömet fog szerezni, anynyival inkább, mert e mű létrehozásához önök a szeretetnek több munkájával járultak, mint mi a segélylyel. Ez erősiteni fogja a baráti kapcsot közöttünk.

Levén kiváló szeretettel
önnek hive
Lowe Károly,
az Amer. Unit. társ. titkára.

Az amerikai unitárius társulat termei.

42. Chauncy street. Boston, Mass, Julius 31, 1871.

Kaali Nagy Elek urnak.

Kedves Uram!

Önnek az amerikai unitáriusokhoz küldött levelét vettük és a társulat évi gyülésének bemutattuk, a mely gyülésről való tudositást mind önnek, mind pedig az önök magyar egyházából előttem ismeretes egyéneknek elküldöttem.

Az én hivatalos működésem e gyüléssel bevégződött; s részint a hivatalból való kilépésem miatti elfoglaltatásom, részint betegségem miatt semmi választ nem küldöttünk önöknek. Engedje meg kifejeznem és biztositanom önt arról a nagy érdekeltségről, a melyet az ön levele ébresztett-, valamint arról az elégtételről, a melyet az önökkel folytatott érintkezésből származott barátságos viszonyból meritünk.

A Dr. Channing iratainak egy kötete örömmel fogadtatott, és mi hálás érzelemmel vagyunk önöknek igyekezete iránt, a melylyel önök azt honfiaikkal megismertették.

Midőn Brassai urnak Angliában tett látogatását meghallottuk, az az óhajtás ébredt fel bennünk: vajha ő, vagy egyházuknak más képviselője Amerikába is eljőne; én azt reménylem, hogy nem meszsze az idő, mikor önök közül valamelyiket itt üdvözölhetjük.

Az én utódom az Amerikai Unitárius Táasulat titkári hivatalában Tiszt. R. R. Schiffen ur: és én jól tudom, hogy ő kedves

kötelességének tartja amaz érintkezés közege lenni, a mely az önök Consistoriuma és a mi Társulatunk közt keletkezett, s a mely remélem hova-tovább szorosabb lesz.

Teljes tisztelettel vagyok önnek igaz hive,
Lowe Károly.

A felolvasott levelek tartalmát az Egy. Főtanács a legörvendetesebb tudomásul vévén, megbizta a E. K. Tanácsot, hogy ángolhoni és amerikai hitrokoninkkal kifejlődött eme hitrokoni és atyafiságos viszonyt fenntartani és azt minél szorosabbra fűzni igyekezzék.

Ezzel a rendes isteni tisztelet ideje elérkezvén, a főtanács tagjai együttesen a templomba mentek, a hol hévizi pap és f. fejérköri jegyző, Péterfi Sándor afia, buzgó ima után egyházi beszédet tartott Máté 13. r. 16. és 17. verseiben levő eme szent igék alapján: A ti szemeitek boldogok, hogy látnak és füleitek hogy hallanak; mert bizony mondom nektek, hogy sok próféták és igazak kivánták látni, a melyeket ti láttok, és nem láthatták és hallani, a melyeket ti hallotok, de nem hallhatták. Már az alap igék mutatják, hogy a beszéd méltó volt Péterfi Sándorhoz, a ki magának az egyházirodalomban kiadott beszédgyüjteménye által előnyösen ismert nevet szerzett. Bővebb ismertetésébe azonban nem bocsátkozunk; mert a szónok beleegyezésével legközelebbről meg fog jelenni folyóiratunkban.

Templomozás után a tanácskozás tovább folytattatván, még az nap a következő tárgyak nyertek ellátást.

1) Csokfalvi ekklézsiánkban az ekklézsia malma jövedelméből a belső embereknek adni szokott zabbér megváltási ajánlata elfogadtatott, meghatároztatván, hogy a nevezett bér megváltási díjában a pap kapjon 100 frtot o. é. az oskola tanitó 50 frtot o. é. minden évben szt. mihály napján fizetendőleg, s ha ez bár mi okból megszünnék, abban az esetben a zabbér-adásnak canon szerinti eddigi módja azonnal viszszaállittassék. Ny. Szt. Lászlói ekklézsiánk tagjai pedig a zabbéradásnak teljes eltörlését kérelmezvén, kérelmöknek hely nem adatott. Továbbá Ny. szt. mártoni ekklézsiánkban a fabéradás a következőleg állittatott meg, hogy jelenleg az ekklézsiában levő minden birtokos, minden igavonó marhával biró gazda s kivétel nélkül minden gazda, ki mestersége vagy tőkepénze után

tartja fenn családját és minden ezutáni uj házasegyén és minden más helységből ide telepedett a fennebbi osztályok valamelyikéhez sorolható gazda, fabér megváltási czim alatt egyszer mindenkorra fizessen állandó tőke gyanánt egy egy frtot o. é. Az e szerint részint már begyült és időről időre begyülendő tőke illő biztositék mellett fakamatra kiadatván, a bészerzett öt öl tüzifát, évenként Szt. mihály napra. a marhás emberek kötelesek legyenek a papi telekre beszállitani s ölbe rakva az illető papnak számba adni az 1861-ben megállitott kenyér és pálinka kiszolgáltatása mellett. Végre minthogy küküllőköri egyházainkban a borkepe egy, a jelen század elején kelt. püspöki vizsgálatról szoló jegyzőkönyvi határozat értelmében igen sokak részéről egy magyar frttal szokott megváltatni: határoztatott. hogy a borkepe vagy termesztményben fizettessék vagy pedig a helybeli évenkénti árfolyam szerinti öszveggel váltassék meg.

2) Néhai Jobbágy András afia által a tordai középtanodának hagyományozott szindi jószág tárgyában, melynek a nevezett tanoda igazgatósága ajánlása következtében az E. K. Tanács is eladását véleményezte: a főtanács azt határozta, hogy n. Jobbágy András hagyatékából a szindi tagositott birtok és a tordai határon hozzá tartozó szénafüvek megtartatván; Mészkőn, Turban, M. Nagy Csánban, Puszta sz. királyon és Szt.-Mihályfalván levő apróbb részletek adassanak el, oly czélból, hogy az ezekből bejövendő öszveggel a hagyományt terhelő adósság törlesztessék és a megmaradó birtokon szükséges javitások megtétessenek. Ezen apróbb részleteknek eladása iránti javaslattételre, valamint a megtartandó jószágtestnek jövendőbeli kezelésére nézve pedig vélemény adásra Berde Mózes afia elnöklete alatt Szigeti Sándor, Antal Mihály és Nagy Lajos afia személyökben egy bizottság neveztetett ki, oly utasitással, hogy javaslatukat és véleményöket a E. K. Tanácshoz mielőbb adják bé.

3) Az 1871-ik évre nyert 5000 frt államsegély felhasználására nézve a mult évi eljáráshoz képest a következőt határozta a főtanács:

a) Az államsegély kivételekor a nyugtára megkivántató bélyegre forditandó	17 ft 50 kr.
b) Az ekklézsiák és belső emberek tőketartozásai után eső 1871-ik évi kamatok fedezésére	2255 „ 90 „
c) A belső emberek tőke tartozásainak törleszt.	693 „ — „

d) A kolozsvári második rendes papság fizetésébe és szálláspénzébe . . . . 600 ft — kr.
e) Szegényebb ekklézsiáink egyházi szükségeire kiosztandó . . . . 433 „ 60 „
Öszszesen 5000 „ — „

4) A válóperek bélyegtelen elláthatása tárgyában a m. k. pénzügyminiszterhez felterjesztés intéztetett, azzal indokolva, hogy miután a bélyegtörvény a törvényszékek költségeinek fedezésére szolgál, a mi papi törvényszékeink fenntartása pedig nincs az állam terhére, ennélfogva válóper-okleveleinkre nézve méltányosan lehetne bélyegmentességet élveznünk.

5) Sepsi Miklósvárkör felterjesztése következtében intézkedés tétetett, hogy több helység, hol hitrokonink vannak, mint leányekklézsiák valamelyik közelebbi ekklézsiánkhoz csatoltassék. Ugyancsak Sepsi Miklósvárkör felterjesztése következtében tárgyaltatott Sz. kereszturi középtanodánknál a VI-ik gym. osztály felállitása; de miután a tanárokat szaporitani ez idő szerint nincs módunkban, annak teljesedésbe vétele elhalasztatott.

6) Közigazgatási és törvénykezési testületeink szervezésére nézve mult évi főtanácsunk egy javaslatot küldött ki az egyházkörökkel leendő közlés és vélemény adás végett, de miután erre a vélemények még mindenik körből nem érkeztek bé, ezt a tárgyat a jelen főtanácsra elkészitni nem lehetett s igy nem is tárgyaltathatott.

7) Meghatároztatott, hogy falusi iskoláinkban minden tanuló gyermektől a tandij ezután egy iskolai évre legalább egy frt o. é. legyen. A hol több van, az a fizetés ezután is érvényben marad, valamint a hol erre nézve másnemü intézkedés van s a tandij termesztményben vagy földbirtok haszonélvezetével fizettetik, ott ez a fizetés mód továbbra is fenntartandó.

8) A marosköri közgyülés felterjesztése következtében, miután a környék özvegy-árvai gyámoldája közel 1000 frt tőkével bir, meghatároztatott, hogy a kamat $^5/_6$ részének a kijelölt czélra való forditása még a jelen év folytán folyóvá tétessék, $^1/_6$ része az alapszabályzat értelmében tőkésitendő lévén. Továbbá az alap lehető gyarapitása végett meghatároztatott az is, hogy a papok és mesterek részéről eddigelő fizetett csekély dijak felemeltessenek, mihez képest a jövő 1872-ik év Szt.-György napján tul a nevezett gyámolda részére a papok évenként 1 frtot, a mesterek pedig 50

krt fizetnek; a bekebelezési illeték pedig a papok részéről 4 frt. a mesterek részéről 2 frtban o. é. állittatott meg.

9) Felolvastattak vallás és közoktatási m. k. miniszter, néhai b. Eötvös József elhalálozása alkalmából az E. K. Tanács által a néhainak özvegyéhez, valamint a föméltóságu m. k. minisztériumhoz intézett két rendbeli részvét-irat s ezekkel kapcsolatban özv. b. Eötvös Józsefné ő nagyságának főgondnokunkhoz küldött válasza.

10) Udvarhelyköri esp. néhai Inczefi József afia helyett a környék Gyöngyösi István, vargyasi pap és köri jegyzőt esperessé választván, a főtanács nevezettet hivatalába megerősitette és feleskette; ugyancsak az Inczefi József halálával megürült főközügyigazgatói és közszonoki állomásra a főtanács által Farkas György, marosköri esp. afia választatott és eskettetett fel. Darkó Sándor, jánosfalvi papnak udvarhelyköri és Ütö Lajos, dompói papnak, küküllőköri jegyzőkké, valamint Kozma Ferencz, állami tanitóképezdei tanár afiának a kereszturi közép tanoda pénztárnokává választatása megerősittettek.

11) A mult évi főtanács intézkedése következtében akademiáról hazatért László József Kereszturra tanárrá neveztetett ki; V. Pálfi Károly ottani segédtanárnak közköltségén akadémiára való kiküldetése elhatároztatott.

12) Kolozsvári tanár Benczédi Gergely afiának igazgatói időszaka letelvén, két évre ujolag igazgatónak választatott; ugyancsak a kolozsvári iskolánál Uzoni Gábor halálával megürült féltanári állomás, az ő helyébe második rendes pappá választatott Dezsi Józseffel töltetett bé.

13) Egyházi tanácsosokká választattak s részint még a főtanács folyama alatt fel is eskettettek: Ürmösi Boldizsár Ferencz, telekkönyvi igazgató, Ütö Lajos, dombói pap, László József kereszturi tanár és Derzsi József kolozsvári pap és tanár afiai.

14) Sándor János, papjelölt, azzal a kérelemmel járulván a főtanácshoz, hogy őt a maga tovább képzése céljából külföldre való utazhatására 500 o. é. frttal segélyezze, felajánlván magát akár papi, akár tanári állomásra: a főtanács ezt a kérelmet azzal a kijelentéssel tette át az E. K. Tanácshoz, hogy a maga részéről a segélyt hajlandó lévén megadni, hallgassa ki a pénzügyi bizottságot s ennek véleményéhez képest a további intézkedést tegye meg.

15) Összszes tanintézeteink állapotáról értesülvén az E. Főtanács a közelebbi iskolai év végével tartott közvizsgák-

ról szoló hivatalos jelentésekből, megnyugvással és örömmel vette azon tényt, hogy tanügyünk falusi iskoláinkban a mult évben tetemesen gyarapodott, láthatólag haladott. Lát ugyan még igen sok hiányt és fogyatkozást, melyeknek orvoslását saját jó akaratunk és buzgalmunk mellett az időtől is várja, a midőn a tudás és miveltség szükségességének érzete átalánosabban kezd nyilatkozni.

A haladás észrevehető az iskolákba járt növendékek számában. Az $187^0/_1$ isk. évben népiskoláinkban volt az ismétlő iskolák növendékeivel együtt 5059 tanuló, mig az $18^{69}/_{70}$ évben 4365 — gyarapodás 687.

Hogy a tanköteles és tényleg iskolába járó gyermekek számáról mindig tisztán értesülhessen az E. Főtanács s hogy a népességi táblázatokat a lehető legnagyobb pontossággal és biztossággal lehessen öszszeállitani; körrendelet utján ujból megrendelte, hogy t. pap aai. oktober elején az anyakönyvekből elkészitvén a tankötelesek kimutatását, adják által isk. tanitó atyánkfiainak; a vizsgák alkalmával pedig a vizsgáló bizottmányok ezen kimutatások alapján vegyék számba a növendékeket, s aztán csatolják mindig jelentéseikhez,

Haladás látszik a tanszak nyujtásában. Kevés kivétellel ugyanis az ekklézsiákban Majus hó utolsó felében tartattak a zárvizsgák. Azon országos baj, hogy a szülők a tavaszi munkák béálltával gyermekeiket elvonják az iskolától, megvan miközöttünk is, s a kimutatások szerint az iskolába járt gyermekek közül sokan nem állottak vizsgára. Tudja ugyan az E. Főtanács, hogy e bajnak egyik fő oka népünk szegénysége; látván azonban éppen a tárgyalás alatti jelentésekből, hogy e tekintetben eddig tett intézkedéseinek látható jó következése volt, s a vizsgák sokkal népesebbek voltak mint az előbbi évben is, körözvény utján viszont felhivja t. pap atyánkfiait és ekklezsiáink elöljáróit, hogy rábeszéllés felvilágositás s hol szükséges, kényszerités által is igyekezzenek eszközölni, hogy a tanköteles gyermekek járjanak iskolába s a nyolcz havi tanszakot tartsák ki.

Haladást tapasztalt az E. Főtanács a sikerben is, menynyiben meggyőződött arról, hogy a jobb módoni tanitásra törekvésnek, az ügyszeretetnek és buzgalomnak tagadhatatlanul látható jelei mutatkoznak néptanitóink munkálkodásában, ennek következtében a megállitott tantárgyak mind tanittatnak, még pedig a viszo-

nyokhoz mérten előmenetelesen. A felmerült egyes mulasztások orvoslására pedig megtette a szükséges intézkedéseket.

A haladás másik jele az ismétlő iskolák beállitása és szaporodása. A beérkezett jelentések szerént csak 284 növendék részesült volna ismétlő iskolázásban; azonban hihetőleg ennél sokkal többen vettek részt, minthogy több jelentésben emlittetik, hogy folyt ismétlő iskolázás, de nincs kimutatva, hogy hányan vettek részt, s mily eredménye volt ezen kisérletnek. Mivel pedig az E. Főtanács melegen ohajtja, hogy a rendes iskolákból kilépő hitfeleink még tovább is képeztessenek és mivelődjenek, de mert tudja, hogy tanitó atyánkfiai tél folytában a rendes iskola vezetésével nagyon el vannak foglalva, az ismétlő iskolázástól csak akkor remélhet megnyugtató eredményt, ha a tanitásban t. pap atyánkfiai is tetleges részt vesznek; ezért felhivta t. Esperes atyánkfiait, egyfelől arra, hogy az E. K. Tanácsnak e tekintetben még 1869-ben 123 szám alatt tett javaslatának tényleg alkalmazását eszközöljék, más felől arra, hogy a rendes iskolákról szoló jelentések mellé csatoltassék jelentés arról is, hogy az ismétlő iskolákban hányan vettek részt s mily eredménynyel, Az ismétlő iskolákban vizsgák nem tartatván, a jelentés mellé névsor nem szükséges csak számszerinti kimutatás a két nemü növendékekről.

A részletes intézkedések közül kiemeljük azt, hogy Kis Solymosi, Derzsi, Karácsonfalvi és H. Ujfalui részint öregrendü, de buzgó és kevéssé javadalmazott tanitó atyánkfiait melegen ajálja az E. Főtanács vallás és közoktatási miniszter ő nagyméltósága becses figyelmébe megjutalmazás végett.

Bölöni ekklézsiánkat felhivta az E. Főtanács, hogy a tanköteles leánynevendékek számára iskola házat épittesen s gondoskodjék egy tanitó beállitásáról; a tanitó, ha lehetséges, legyen nő, ki a növendékeket női munkára is tanitsa.

Négy felsőbb tanintézetünkben a tanügy a megállitott rendszerént és módon kezeltetvén, azokra nézve ujabb intézkedések nem voltak szükségesek.

Végül közöljük az öszszes tanintézetünkről öszsze állitott táblás kimutatások öszszetes kivonatát.

I. Falusi és népiskoláinkban volt:

Unitárius	fiu 2427 leány	1878
Más vallásu . . .	„ 282 „	181
	Együtt . . .	4768
Az ismétlő iskolákban	. . . . .	284
	Együtt . . .	5052
Az $18^{69}/_{70}$ évben .	. . . . . .	4356
	Gyarapodás .	696

II. A négy felsőbb tanoda öszszes népessége

volt		565
az $18^{69}/_{70}$ évben		611
	Apadás	46

III. Az öszszes tanintézetek népessége.

$187^{0}/_{1}$ évben		5617
$18^{69}/_{70}$ „		4976
	Gyarapodás .	641

16) Kelemen Benjámin afia több rendben tanusitott áldozatkészségét a jelen főtanácson azzal tetézte, hogy a tordai ujból építendő középtanoda három lakszobájának felszerelésére korábbi igéretéhez képest 300 — s ismét a toroczkói iskola részére 200 frtot urbéri pappirokban az ülés szinén beadott.

17) A latin szövegü papi oklevelek elfogyván, annak alapján egy magyar szövegü oklevél állittatott meg, melyet evangeliumi szellemeért egész terjedelemben im itt közlünk:

Mi, a magyar királyságban levő unitárius keresztény anyaszentegyház püspöke, ugy az egyházi környékek esperesei s az egyházi főtanács többi rendes tagjai ezennel nyilvánitjuk mindeneknek a kiket illet: hogy jelen irásunk előmutatóját az urban szeretett atyánkfiát, Tiszteletes N. N. urat egyházi ünnepélyes szertartások közt esdve számára Istentől, mint a világosság kutfejétől a szent lélek ajándókát, kezeinknek fejére tétele mellett, az Isten igéjének szent szolgálatára, törvényesen és ünnepélyesen kibocsátottuk, felhatalmazást és szabadságot adván neki a papi hivatalra tartozó minden szent cselekvénynek, jognak és kötelességnek teljesitésére és gyakorlására, s a keresztény vallás igazságainak tanitására, magyarázására és szabad hirdetésére, oly szellemben és irányban, a mint azokat az evangelium alapján álló hitközségeinkben, a maga és mások lelkiismeretes vizsgálása és tanulmányozá-

sa után, józan bélátása s őszinte erős meggyőződése szerént, a gondjaira bizott lelkek üdvére, anyaszentegyházunk épületére, Isten országának, az igazság, szabadság, szeretet és béke terjedésének előmozditására minél hatosabban előadhatja ; valamint ő maga is mind ezekre, ugy szintén a fegyhetlen erkölcsös élet folytatására, s a hivatala egész körében való lelkes és kitartó munkásságra magát nyilvánosan letett esküje által szentül kötelezte.

Miknek erősségeül ime bizonyitványt főtanácsunk központi pecsétjével s a püspök és egyházi főjegyző aláirásaikkal megerősitve kiadtuk.

. . . . öszszegyült zsinati közgyülésünkből. Az urnak . . . évében . . . honap . . . napján.

Második nap.

A főtanácsi ülés második napján a következő pénztári tárgyak jöttek elé.

1) Olvastattak a pénztár-vizsgáló bizottság jelentései. Ezekből kitünt. hogy a pénztár kezelése pontos, hiba nélküli.

2) A kolozsvári köztanitóknak az oskolai tartozások fizetése alol leendő felmentetésöket, az iskolai szabályok rendén, a Főtanács helyben hagyta.

3) Az adósokra nézve meghatároztatott, hogy mindazok, kik kamatot a 3-ik évben sem fizettek, minden különbség és tekintet nélkül pereltessenek be. A beperlést eszközlendő ügyvéd felvételével és a további teendőkkel az E. K. Tanács bizatott meg.

4) Kereszturon az isk. igazgatóság a 4-ik köztanitó fizetését 20 frttal megpótolni határozván a kebli pénztárból, ezt a Főtanács örömmel hagyta helybe.

A keresztúri középtanodát illető Koncz alaphoz Néhai Gálfi Sándor és a pénztári kezelésről lemondott Pálfi Sándor helyébe kezelő biztosokul megválasztattak Jakabházi Sigmond, dulló, és Kozma Ferencz, képezdei tanár, — oly utasitással, hogy a Főtanácsi határozatok értelmében a tőke- és kamatbeli befizetéseket további kezelésre Kolozsvárra küldjék fel.

6) Az 1872-re szóló költségvetés a pénzügyi bizottság kihallgatásával terjesztetett a Főtanács eleibe. A p. bizottság a költségvetésbe előirányzott 15654 frt 47 kr. csupán 85 frttal pótolta meg, a midőn az igazgató tanár fizetését 105 ftról 150 ftra emelte és az iskolai ellenőrnek 40 frt fizetést javasolt. E csekély kiadási öszveg mellett is mutatkozik hiány 497 frt 30 kr, mit azonban a kamathátralékokból a főtanács fedezhetni reméll.

7) A pénztári tárgyak ezután ellátott tetemesebb részét a különböző számadások előterjesztése képezték.

Végül a jegyzőkönyvek megvizsgálására kiküldött bizottság jelentését a Képviselő Tanács iránti méltányló elismerésével megtévén, s azt egy pár, a káplánokat s belső emberek özvegyeit illető canonokra vonatkozó inditványnyal kisérvén, a melyeknek az egyházkörnyékekkel leendő közlése meghatároztatott, a közgyülés főtsz. püspökünk szivélyes szavaival s esp. Farkas György imájával bézáratott.

Ezek valának jelen évi főtanácsunknak főbb tárgyai. Azt nincs miért mondanunk, hogy az első napon főtiszt. Kriza János püspökünk, a második napon pedig főgondnokunk, mlgs. Kaali Nagy Elek ur által adott közebédeknél a legélénkebb pohár köszöntések folytak, megemlékezvén mindarról, a miről ily alkalmakkal megemlékezni nem csak szokás, hanem kedves kötelesség.

Különfélék.

Iskolai statistika. Mátrai Ernő t. barátunk a közelebbi tiz iskolai évről öszszeállitván az erdélyi gymnasiumok népességi viszonyait mutató adatokat, vallásközönségünk négy főbb iskolájára vonatkozólag szives volt velünk egy táblás kimutatást közölni, melyből kitünik, hogy az $186^0/_1$ — $18^{69}/_{70}$ iskolai években évenként hány, minő nemzetiségü és vallásu tanuló nyert oktatást. Mi itt a nagy gonddal öszszeállitott adatoknak csak részszerinti közlésére szoritkozhatunk.

E szerint:

a) Kolozsvári főgymnasiumunk hallgatóinak öszszes száma az $186^0/_1$ tanévben 235, az $186^1/_2$-ben 235, az $186^2/_3$-ban 249, az $186^3/_4$-ben 236, $186^4/_5$-ben 259, $186^5/_6$-ban 261, $186^6/_7$-ben 302, $186^7/_8$-ban 301, $186^8/_9$-ben 293, $18^{69}/_{70}$-ben 276 volt.

b) Székelykereszturi V. osztályu gymnasiumunknak $186^0/_1$-n 123, $186^1/_2$-ben 129, $186^2/_3$-ban 142, $186^3/_4$-ben 160, $186^4/_5$-ben 163, $186^5/_6$-ban 132, $186^6/_7$-ben 169, $186^7/_8$-ban 185, $186^8/_9$-ben 182, $18^{69}/_{70}$-ben 202 tanulója volt.

c) Ó-Tordai V. oszt. gymnasiumunknak $186^0/_1$-ben 145, $186^1/_2$-n 166, $186^2/_3$-ban 169, $186^3/_4$-ben 166, $186^4/_5$-ben 168, $186^5/_6$-ban 171, $186^6/_7$-ben 179, $186^7/_8$-ban 165, $186^8/_9$-ben 148, $16^{69}/_{70}$-ben 147 volt a tanulója.

d) Toroczkói aloskolánknak ($186^0/_1$ és $186^1/_2$ tanéveiről hiányzanak az adatok.) $186^2/_3$-ban 106, $186^3/_4$-ben 88, $186^4/_5$-ben 81, $186^5/_6$-n 80, $186^6/_7$-ben 77, $186^7/_8$-ban 69, $186^8/_9$-ben 69, $18^{69}/_{70}$-ben 72 tanulója volt.

És igy öszszes erdélyi tanodáinkban $186^2/_3$-ban 666, $186^3/_4$-n 650, $186^4/_5$-ben 671, $186^5/_6$-ban 644, $186^6/_7$-ben 727, $186^7/_8$-ban 720, $186^8/_9$-ben 692, $18^{69}/_{70}$-ben 687 tanuló nyert középtanodai oktatást.

Mind a tiz évet öszszeszámitva:

Kolozsvári	VIII. oszt.	gymnasiumunkban	volt	2647	tanuló.
Sz.-kereszturi	V. „	„	„	1587	„
Tordai	V. „	„	„	1624	„
Toroczkói aloskolánkban			„	642	„
			Együtt	6500	„

Ezek közül nemzetiség szerint:		
Magyar volt . . .	6262	tanuló
Német „ . . .	70	„
Román „ . . .	145	„
Zsidó „ . . .	11	„
Örmény „ . . .	8	„
Czigány „ . . .	4	„

Vallás szerint:		
Unitárius volt . .	4897	tanuló
Római katholikus .	510	„
Görög „ . .	84	„
„ keleti „ . .	15	„
Ev. reformatus . .	693	„
Ev, lutheranus . .	153	„
Izraelita	148	„

Az izraeliták közül nemzetiségre többen magyaroknak vallották magokat.

A VIII. gymn. osztályt végezte 276, kik közül érettségi vizsgára állott 245.

A gymnasiumot végzettek közül lépett: Theologiára 84. Jogra 109. Philosophiára 2. Medicára 7. Bányászatra 4. Technikára 3. Erdőszetre 6. Gazdaságra 12. Távirdászatra 7. Tanitó képezdébe 1.

Ezzel kapcsolatban megemlitjük azt, hogy a mult iskolai évben az iskolai anyakönyvek tanusitása szerint Szt. Mihályi ekklézsiánkból, ide értve a hozzá tartozó leány egyházakat is, harmincz tanuló volt gymnasiumainkban. Érdekes adat a Szt.-Mihályi ekklézsia müvelődési történetéhez. Egyébaránt ugy látszik, hogy az iskolázás már régi erénye nevezett hitközségünknek, s jelenleg is tizenöt egyént ismerünk, kik a Szt.-mihályi ekklézsiából különböző életpályára kiléptek, s a kik között öt papunk s két tanárunk is van.

Egyházi magtárak tudtunkkal eddig a következő ekklézsiáinkban vannak: Karácsonfalván, Széplakon, Szinden, Szt.-Mihályfalván, Toroczkó szt. Györgyön, s Varosfalván; legközelebbről pedig Derzsben és Oklándon is alapitottak. Mi egy alkalommal kifejeztük azon nézetünket, hogy a magtáraknak falukon éppen az a rendeltetése, a mi városokon a kisegitő egyleteknek. Jó kezelés mellett ezekből egykor oly jövedelem forrás válik, a mely az ekklézsiák közszükségeit fedezni lesz képes, a mely hivatva van arra, hogy a papság csekély fizetésének javitására is módot nyujtson; a mi pedig már-már égető kérdéssé válik, ha azt akarjuk, hogy oly papjaink legyenek, a kik mint eddig, ugy ezután is a nép vezérlésére képességgel birjanak. A midőn azért a megalapult magtárakat örömmel jegyezzük fel s azoknak lelkiismeretes kezelésére az illető előljárókat atyafiságosan kérjük, egyszersmind hasonló működésre hivjuk fel más ekklézsiáinkat is.

Az ángol unitáriusok müködése a continensen.

„A britt és külföldi unitárius társulat“ a német tudományosság egyik központjában, Berlinben, nem régen saját könyvkereskedést nyitott; egyszersmind a következő elvekbe foglalta öszsze művei czimsorozatában az unitáriusok nézeteit:

1) Az unitáriusok hisznek egy istenben, az atyában. De nem hiszik az istenségben levő személyek háromságát.

2) Az unitáriusok egyedül az atya istent imádják, éppen úgy, a mint azt Jézus parancsolta. De sem szüz Máriát, sem Krisztust, sem pedig az angyalokat nem imádják.

3) Az unitáriusok azt hiszik, hogy istennek jósága minden emberre kiterjed; és hogy isten egyetlen egy lélek kárhozatát sem határozta el.

4) Az unitáriusok azt hiszik, hogy Jézus az isten fia, a Krisztus (= a messiás). Azt azonban nem hiszik, hogy ő „fiu-isten.“

5) Az unitáriusok azt hiszik, hogy a törvénynek teljes betöltése nem egyéb, mint szeretni istent teljes szivből, teljes lélekből és teljes elméből, 's szeretni felebarátinkat mint önmagunkat.

6) Az unitáriusok azt hiszik, hogy az emberi természet nem romlott meg a születésnél, ennélfogva nem vált képtelenné a jóra.

7) Az unitáriusok azt hiszik, hogy isten a jókat megjutalmazza; a gonoszokat pedig megbünteti.

8) Az unitáriusok azt hiszik, hogy Jézus azért élt és azért halt meg, hogy minket (példája által) a büntől megváltson; nem pedig azért, hogy érettünk szenvedjen, vagy pedig büneinkért eleget tegyen.

9) Az unitáriusok azt hiszik, hogy a megváltás nem a hitnek puszta vallása — vagy a cselekedetek érdeme által történik; hanem istennek kegyelme által.

10) Az unitáriusok azt hiszik, hogy a gonosz bocsánatot nyer, ha bűneit megbánja és megtér; valamint mi is bocsánatot nyerünk, ha másoknak megbocsátunk.

11) Az unitáriusok azt hiszik, hogy a bibliában benne van istennek szava; de nem mind isten igéje az, a mi a bibliában van.

12 Az unitáriusok azt tartják, hogy mindenkinek joga és kötelessége a szabad vizsgálódás; és hogy senkinek sincs joga másoknak lelkiismerete felett uralkodni.

13) Az unitáriusok azt hiszik, hogy istennek büntetései nem örökkévalók, hanem csupán időszerü fenyitések.

14) Az unitáriusok hiszik az örök boldogságot.

Midőn angol unitárius testvéreinknek ez ujabb lépését megemlitjük,

nem titkolhatjuk el abbeli reményünket, hogy ez intézkedés nem csekély lendületet fog adni Németországon az ujabbkori vallásos mozgalmaknak s nagy mértékben bé fog folyni arra, hogy az unitárizmus is elfoglalja az őt megillető állást az egyháztörténelemben s hova tovább mind inkább megnyerje az elfogulatlanabbak rokonszenvét.

Az egyházi reform egylet közel áll tényleges megalakulásához. Az „Egyházi Reform“ augusztusi száma többek aláirásával közli a meghivót a közgyülésre és egy alapszabály-javaslatot, melyet az egyházi reformegylet inditványozói terjesztenek az 1871 október 4-ki alakitó közgyülés elé. Az alapszabály-javaslat 23 pontban a lehetőségig röviden és határozottan körvonalozza az egylet czélját és leendő szervezetét, s hiszszük, hogy azt a közgyülés tanácskozás alapjául elfogadja; mert oly szellemben és irányban van szerkesztve, a melyet követve lehet legbiztosabb eredményt igérni az egylet müködésének. Miután azonban egyes pontokban az alapszabály-javaslaton a közgyülés még módositásokat és változtatásokat is tehet, s kétségen kivül tenni is fog, annak teljes szövegü közlését akkorra hagyjuk, midőn közgyülésileg is meg lesz állitva. Nevezetesen óhajtanok mi is, hogy a mint ezt a Prot. egyház. és isk. lap mult évi 45-ki számában részben már kifejeztük, főleg az egylet irodalmi munkásságának nagyobb mérvben leendő kifejthetéseért bizonyos, habár csekély tagsági év dij is állittassék meg. Helyesnek fogja-e találni ezt a közgyülés vagy nem, nem tudjuk; de egyet bátrak vagyunk a közgyülés figyelmébe ajánlani, azt t. i. nehogy az egyetemességet illetőleg letérjen arról az utról, a melyen a mozgalom megindult s nehogy magát felekezeti korlátok közé szoritsa. mert a kizárási elv meggyőződésünk szerint ma már senkinek sem válik dicsőségére. Ha megállitja az elveket, a melyekért küzdeni akar s a lobogóra kitüzi a jelszót, ne kérdezze senkitől, a ki csatlakozni akar · te protestans vagy-e vagy katholikus, s ezeknek is melyik pártjához tartezol? hanem fogjon kezet azzal, á ki kezet nyujt; mert csak ekkor bizonyitja bé azt, hogy megértette az idők jelét s az evangelium szelleme lelkesiti; másfelől vállvetve bizonyosan többre mehetünk, mint az egy czálra törő erők szétforgácsolásával.

A csalhatatlanság ellen Buda város közgyülése f. évi sept. 4-én Ribáry Ferencz tanár inditványára patronatusi jogánál fogva azt a határozatot hozta: hogy azon papjaitól, kik a csalhatatlansági dogmát netalán kihirdetnék, fize- tésüket elvonja s hivatalokból letétteknek fogja tekinteni. Méltó határozat a fővároshoz. Bár több helyt követnék e példát, legbiztosabb szer volna az ultramontán fondorlatok ellen.

Egyébaránt a csalhatatlanság kérdésében elvégre a kormány részéről is tétetett egy figyelemre méltó lépés. Miután, ugyanis, a Székes-fejérvári megyés püspök, Jekelfalusy, a famosus dogmát királyi tetszvény-jog nélkül kihirdette megyéjében s ez által az országos törvényt megsértette, september 11-én Budára idéztetett ad audiendum verbum regium s a miniszteri tanácsban Andrássy miniszter-elnök ő felsége egyenes rendeletéből és nevében a királyi viszszatetszést, roszalást és megfeddést kinyilatkoztatta, s azt a püspöknek irásban is kiadatni rendelte. A kormány ez eljárása a napi sajtó legnagyobb részénél elismerő helyesléssel találkozott, csak a „Magyar Állam“ kesereg felette, s azt egy végzetes drámai jelenetnek nevezi. Mi is óhajtjuk, hogy szakadjon vége ezzel a kath. hierarchia azon törekvésének, mely szerint magát az országos törvényeken kivül, sőt bizonyos tekintetben azok felett álló hatalomnak szereti tekinteni.

Kath. autonomiai gyülés munkálatát jun. 12-én egy küldöttség az esztergomi érsek vezérlete alatt ő felségének átnyujtotta, egyebek közt kifejezvén, hogy ha ő felsége, mint kegyuŕ, hozzájárul jóváhagyásával e munkálathoz, mellőzhető lesz minden más illetéktelen ellemek hozzászóllása (tehát a törvényhozásé is). Mit mond ehez Pauler miniszter, s méginkább az országgyülés: nem tudjuk; de anynyi bizonyos, hogy ha ily elaboratum, mint a szóban levő, a csalhatatlansági dogma aegise alatt, az orsz. törvényhozás mellőztével léptetnék életbe: az alkotmányhű hazafiaknak országszerte hangosan felmerült aggodalma teljesen igazolva volna. Részünkről nem hihetjük, hogy a törvényhozás a fenforgó ügyben mellőztethessék.

Reáliskola. A kormány valahára két reáliskolát határozott Erdélyben felállitni, egy főreáltanodát Sz.-Udvarhelyen és egy al r. tanodát Déván. Oktoberben mind kettő megnyilik. Nagy ideje, hogy mi is mozogjunk a realis oktatás terén.

Tanitó-képezdék. Az eddigi 14 állami tanitó- és tanitónő-képezdén kivül, mint értesülünk az őszőn még 5 ily intézet állittatik fel. Egy tanitó-képezde Kolozsvárra jut, hol már egy év óta egy virágzó tanitónő-képezde müködik. E szerint Erdélyben három állami tanitó-képezde lesz (Sz.-Kereszturon, Déván és Kolozsvártt) és egy tanitónő-képezde szintén Kolozsvárt.

Hat heti póttan-folyamot tanitók számára a kormány a mostani nyári szünidő alatt 40 helyen nyitott, a résztvevő tanitók 50 krnyi napi dijban részesülnek. Ezen feljül 8 helyen tornászati, 3 helyen gazda-

sági póttan-folyam is rendeztetett. Ezen póttan-folyamok költsége, mint biztosan értesülünk, feljül megy e nyáron 100,000 frton. Szép öszszeg, vajha arányban lenne ezzel a szellemi nyereség!

Tanitó-egyletek. Mint a néptanitók lapjából látjuk, országszerte alakulnak a tanitó-egyletek, legtöbb helyt felekezet különbség nélkül. Eddig mintegy 30 ily egylet alakult. Örvendünk, hogy a tanitókat is tömörülni látjuk, s maguk is igyekeznek segitni magukon, nem várnak mindent mástól. Ezen az úton sokat nyerhet a tanitó testület szellemileg és erkölcsileg is.

Kolozsvár története. Közelebbről alig jelent meg nagyobb becsü mü, mint Jakab Elek történettudósunk fennczimzett, pályadijjal koszoruzott munkájának első kötete, mely magában foglalja Kolozsvár ős-ó- és középkori történetét 513 Kr. e. — 1540 Kr. u; Hoszszu évekre terjedő fáradhatatlan buvárlatnak, alapos és lelkiismeretes munkásságnak gyümölcse ez, melyről el lehet mondani, nem csak azt, hogy szükséget pótol, hanem azt is, hogy annak teljesen megfelel s hasonló művek irásánál példányképül szolgálhat. A mellett, hogy Kolozsvárnak történetével jóformán öszsze van kötve egész Erdélynek története, tehát e mű nemzeti szempontból mindnyájunkra nézve érdekkel bir: mi azt vállalatunk köréhez képest azért is figyelmébe és pártolásába ajánljuk t. olvasóinknak, mert abban a keresztény vallás bevételével s ennek alapján a kolozsvári ekklézsia megalakulásával, és fejlődésével oly adatokat találhatni, a melyekre az egyházi irodalommal foglalkozóknak is elkerülhetetlen szükségök van s a melyek nélkül a keresztény egyház történetét hazánkban ismerni, még kevésbe megirni nem lehet. A megjelent első kötet a hozzatartozó oklevéltárral s rajzokkal együtt, melyeknek diszes kiállitása a budai m. k. egyetemi és állam nyomdának becsületére válnak 10 o. é. frton bármely könyvárus utján s magától az irótól is megszerezhető. Mi a műnek megérdemlett kelendőséget, a t. irónak pedig, ki gazdag ismereteit szerény vállalatunk érdekében is oly sokszor hasznositotta s nem kétkedünk rajta, hogy ezután is hasznositandja, időt és erőt kivánunk, hogy müvét teljesen bevégezhesse s a második kötettel is minél hamarább gazdagithassa nemzeti irodalmunkat.

A szent háromság és annak története czimmel már több idő óta foly a Ballagi Mór által szerkesztett Protestáns Tudományos Szemlében Simén Domokos tanár és munkatársunk tollából egy nagy szorgalommal és eredeti okmányok alapján irt becses dolgo-

zat. A mint tudjuk, oktober hóban bevégződik a czikksorozat a nevezett Szemlében és akkor az egész mű külön lenyomatban is megjelenik, ugyancsak Simén Domokos által az orthodoxiáról irt és szintén a Protestáns Tudományos Szemlében közölt bevezető értekezéssel együtt. Örülünk rajta, hogy ez intézkedés által egy önálló s tudományos becscsel biró művel gyarapodik különben is nem nagyon gazdag egyházi irodalmunk s addig is mig következő füzetünkben tüzetesebben ismertethetnők, ajánljuk olvasóink, főleg lelkészeink figyelmébe.

A szent háromság kérdése Debreczenben. Fennebbi értesitésünkkel kapcsolatban megemlitjük, hogy a mint a Prot. egyh. és isk. lapból olvassuk, a tiszántuli ref. egyházkerületnek augusztus hó 10-én s következő napjain Debreczenben tartott közgyülésében a főgondnoki esperesi, segédgondnoki s tanári eskü minták tárgyaltatván, egy lelkész tisztelettel inditványozta, hogy az esküminták kezdetén a szentháromság emlitése mellőztetvén, az egy élő istenre esküdjék a hivatalba lépő, mire Révész Bálint superintendens akként nyilatkozott, hogy a kinek nem tetszik az eskü minta, az lépjen ki a ref. egyházból. Ugy látszik, hogy Debreczen csakugyan meg akar felelni a „kálvinista Róma“ elnevezésnek. Eddig ugy tudtuk, hogy a kizárás jogával csak a katholikus egyház ékeskedik s imé a lelkiismeret szabadságát zászlóján hordozó protestántismus kebelében is akadnak, kik urai kivánnak lenni hiveik meggyőződésének. Nem élünk oly korban, hogy vallásos meggyőződésünknek csak martiromság utján lehetne érvényt szerezni; de anynyi bizonyos, hogy az igazságot ma sem segiti semmi hamarább győzelemre, mint az a mód, melylyel egykor martirokat teremtettek. Minden esetre feltűnő, hogy Debreczenben nem a Krisztust, hanem a szentháromságot tartják a ref. egyház fundamentumának.

Az ó katholikus mozgalom, melynek egy oly kiváló tudós és jellem, mint Döllinger a tudomány alaposságát, a hit szilárdságát, s a siker biztos reményét kölcsönzi, Bajor — sőt egész Németországban e nemzetet jelző öntudatossággal halad előre, s tán gyorsabban, mint képzelnők egy ujjászületett phönix támad fel az álmélkodó világ szemei előtt az elaggott, s magát a mai erkölcsi és világrendbe bele találni nem tudó „római“ hamvaiból.

Svájczban hasonlag nagyon előrehaladt e kérdés: az egyház ottan nem sokára kénytelen lesz „szabaddá lenni a szabad államban;“ az állam nem akar többé gyöngédebb viszonyban élni egyik-másik vallással, csupán

mert inkább szerelmes szép sötétbarna vagy kék szemeibe; egyiránt kedves előtte minden oly hivő, ki igazsággal jár éltében, s Isten törvényére vagyon gondja. Ausztriában és Magyarországban szintén ezer meg ezer higgadt, csendes lelkü ó katholikus háznép van, melytől semmi sincs távolabb, mint a szakadársági gondolat, ragaszkodik vallásához, mint hite szerint igaz valláshoz, s különösen becsüli egyházát azért is, mert abban a szép cultusának is kivánatos nagy tér van engedve. Azonban nem kissé röstellik ezek a józan ó katholikusok, hogy római hierarchiájok nem tudá tisztán tartani magát az uralkodásvágy ördögi szenvedélyétől, s épp a mely pillanatokban veszté a halász-apostol székén ülő főfőjük világi királyságát, azokban alkoták meg ennek ravasz és vakmerő tanácsosai per fas et nefas a „csalatkozhatlanság“ dogmáját, melyet ha a tanuló egyház —a számtalan világi katholikus is oly szolgai engedelmességgel fogadna el, mint a tanitó egyház, a clerus, kivált ennek főbb papsága, a lelkek országának ily nagy részben, s ily korlátozatlan birása több, mint kárpótolná a világi uralom vesztét; sőt a clericalisokkal egy czélra müködő feudalisok hatós segélye mellett azt egykor még vissza is szerezhetné. Korunk müveltségének s átalában az emberi észnek dicséretéül rovandó fel, hogy a kik a „szabadságra hivatásukat“ érzik, mégis ezerszerte többen vannak, mint a kik tovább is „embereknek szolgái“ kivánnak maradni, s ugyanazért, mint ó katholikusok szervezkedni akarnak — viszszatérvén a kereszténység első századaira, ott találandják a legnagyobb szabadságot, egyenlőséget és testvériséget, s ily szellemben tartván meg a Münchenbe f. é. september 22—25 napjaira öszszehivott szervező gyülést, hova Magyarországból és Ausztriából is sokan készülnek: a katholicismus minden rázkodtató, s kinzó belfájdalmak, minden sajnálatos szakadárság nélkül meg fog magában ujulni, mint életre való ép organizmus, s szellemünk hármas irányához képest az igaznak, jónak és szépnek öszhangzatos cultusa által az emberiségnek az ősrégihez hasonló szolgálatokat tenni.

Még most is fülünkbe hangzik egy lelkes ó katholikus német tudós felkiáltása, melylyel egy ily korszerü értekezését végzé: „Hát csakugyan meg kell-e annak lenni, hogy az ujdonsült, bibliailag és történelmileg tarthatatlan, minden gondolkozó lelket eltaszitó dogmák e malomköve ráköttessék az Isten anyaszentegyházának nyakára. Ez a legegyenesebb út arra, hogy egész Németországot elvégre protestánssá, (s én hozzáteszem: vagy hitetlenné) tegyék“. Ahoz, hogy hitetlenné legyen Németország, nem kevéssé járult ujabb korban a protestáns orthodoxia befolyása is, de hogy a hitujitáskor katholikusnak maradt nagy tömeg a protestáns hitfelekezetek valamelyikének alakját öltse magára, arra nem mutatkozik valami figyelemre

méltóbb jelenség, legalább tömegesebb érzetnyilvánulás nem, azonban nem is szükséges névben keresni a panaceát az idült sebekre. Elég a jelenkor müvelt, de túl nem müvelt, vallásos érzelmekben buzgó, de nem vakbuzgó embereinek, mintegy a jobb társadalom, s tisztább családi élet bizalmi férfiainak—és még fenköltebb lelkü és kegyes hölgyeinek is—egy alkalmas központi helyen egybegyülekezni: a szent lélek, mely ma is, mint a keresztény ség hajnalodtakor, nagyobb erélylyel és hatályossággal ragadja meg a világiak, mint az ex professo szentek, az úgynevezett belső emberek vagy clericálisok szivét, megtanitandja az urnak nevében öszszegyülőket az idő szükségleteinek megértésére, s elvezetendi a legczélszerübb eszközök megválasztására.

Az Augsburgban közelebbröl tartott izraelita zsinat zárülésében (Jul. 18-án) a zsinat egy bizottmányt választott, mely a tárgyalások közzétételét elintézze. Egyszersmind elhatározta, hogy az első és második zsinat végzéseiből egy kivonat állittassék öszsze s küldessék meg az egygyes községeknek. Erre Spanta ur előterjesztette a Dr. Auerbach által szerkesztett, egy bizottmányban, azután az előtanácskozmányban megvitatott s a zsinat által is egyhangulag elfogadott, következő határozati javaslatot.

I. A zsidóság ősi időkig viszszamenő fennállása óta különböző fejlődési phasisokan ment át, s azokban lényegét folytonosan fejlesztette. Ismét egy uj, még pedig nagyon jelentékeny fordulati pont jött elé történelmében. Az isten igaz ismeretének s a tiszta erkölcsiségnek szelleme mindinkább elfoglalja az öszszes emberiség öntudatát s mind inkább inkább kitűnik a népek életében az államban és polgárzatban, a tudományokban és művészetekben. A zsidóság örömmel ismeri fel ebben azon czélhoz való közeledést mely történelmi multján mindig vezérfénye volt. II. A zsidóság lényege és feladata változatlanul marad, azonban azon hatalmas váitozás, mely az egész emberiség, különösen pedig a zsidóság világnézetében feltartóztathatlanul történik, valamint a zsidóknak a népek közti telyesen megváltozott állása sok formák ujjá alakitásának sürgető szükségességét idézte elé. III. A zsidóság kezdet óta önismeretre törekedett, s hasonló módon mindig a gondolat, érzés és cselekvés közti öszhangzást tüzte ki és munkálta. Ez értelemben bátran és biztosan igyekszik azokat a változtatásokat eszközölni, s csak legbensőbb ösztönét követi, midőn az általa hivségesen megőrzött fensőbb örök életjavak kellő becsben tartása, a mult iránti teljes elismerés és tisztelet mellett, komoly tudományos vizsgálódás eredménye nyomán arra törekszik, hogy a mi elévült és czélirányatlan, elmellőzze s az

uj kor szellemében magát tovább képezze. IV. A zsinat a tovább képzés eszköze akar lenni, benne kell hogy hű kifejezést nyerjenek a mai zsidóságban élő meggyőződések és törekvések. A zsinat tiszta öntudattal oda kiván hatni, hogy a zsidóság körében több évtized óta munkába vett átidomitások a lehetőségig egységes szellemtől intéztessenek el és hitrokonaink szükségeinek lehető számbavételével czélhoz vezettessenek. Azon köteléket, mely az egyes hitfeleket öszsze fűzi, meg akarja védeni a lazulástól, a magasabb közös érdekeket az életben és tudományban ereje szerint istápolja. V. A zsinat a maga határozatai számára csak anynyi érvényességet igényel, a menynyit az igazságnak, a szent komolyságnak és szilárd meggyőződésnek ereje ad: de tudja, hogy ezen erő, melynek a vallás terén egyedül kell hatni, ellentállhatatlan, s minden nehézségek és akadályok ellenére is végre győzelmeskednie kell. VI. Midőn a zsinat a kor kivánalmainak engedni igyekszik, meg van győződve az iránt, hogy a zsidóság érdekében cselekszik; e szerént öszhangban érzi magát a zsidóság szellemében egész történelmi fejlődésében, öszhangzásban van minden hitfeleivel, bár mely irányt kövessenek is azok; s azt reméli, hogy a kiegyeztetésen munkál, nem ugyan a jelen pillanat számára s nem a meggyőződés megtagadása által, hanem az igazság lelke által, mely hajdani tanitóink tanitásai szerént a békesség alapja. VII. A zsinat feladata a fennirt nyilatkozat által még koránt sincs befejezve: a vallásos életnek a társadalmi és polgári viszonyokkali szoros öszszeköttetésénél fogva a zsinatnak egyenes kötelessége a tudomására hozandó esetekben a hitfelekezet egyes tagjai polgári és társadalmi viszonyaira nézve, a rokonság és egység tudatának illő kifejezést adni.

Cuquerel és az ámérikai unitáriusok. Többször volt alkalmunk megemliteni azt a viszonyt, a melyben ángolhoni és ámérikai hitrokonaink a szabadelvü kereszténység egyik kitünő képviselőjével, Cuquerellel állanak. Örömünkre szolgál, hogy e tekintetben most ismét közölhetünk egy adatot. Coquerel, ugyanis, jelenleg Amerikában van, oly czélból, hogy az ottani unitáriusoknál segélyt eszközöljön a háboru által megrongált párisi szabadelvü kereszténység részére, a mire neki kilátást és biztositást nyujtott Collyer, chicagoi unitárius lelkész, a ki a britt és külföldi unitárius társulat jelen évi közgyüléséről Párisba menvén, Coquerellel személyesen megismerkedett. Ide vonatkozólag ezeket olvassuk a Bostonban megjelenő „Christián Register“ ámérikai unitárius heti lap f. évi aug. 26-iki számából.

Coquerel ur amerikai látogatása, azt hiszszük, közelebbi viszonyba fogja hozni a francziaországi és az egyesült államokban levő szabadelvü

keresztényeket. Ez a franczia szónok a mult héten érkezett meg és vasárnap Newportban prédikált. Mielött Bostonba jöne, meglátogatja a Niagarát és nyugotat, mivel ugy egyeztek Collyer urral, hogy korán septemberben Chicagóban lesz. Coquerell azért jő hozzánk, hogy köztünk segélyt gyüjtsön azon iskolák és más emberbaráti intézetek fentartására, a melyeket ő a szabad kereszténység terjesztése czéljából állitott fel, s a melyeknek fentartására most anynyival nagyobb szüksége van segélyre, mivel a közelebb lefolyt véres háboru a szabadelvüek számát egyfelől megfogyasztotta, másfelől vagyonából kipusztitotta. Ez esemény nem csekély fontosságu reánk nézve, és mi azzal a reménynyel hivjuk fel rá honfiaink figyelmét, hogy Coquerel ur köztünk kedves fogadtatásban részesül. Bostonban lesz septemberben és akkor alkalmuk leend polgártársainknak tőle magától meghallani az ő czélját és szükségeit“.

Newportban tartott beszédéről pedig ezeket irja ugyanazon lap:

„Coquerel ur mult vasárnapon Newportban tartott beszédében igen jellemző okait adta Francziaország jelen szomoru állapotának. A demoralisatiot — ugy mond — a kereszténységnek és a tudománynak egymástól való elkülönitése idézte elő. A kereszténység szószólói megtagadták a szabadelvüséget, s babonáknak hódoltak. A szabadságot nem szerették, s nem volt bizalmuk a jövőben. Vallásuk jobbára üres szertartásokból állott és öszsze volt kötve mindenféle gyermekes és látványos cselekvényekkel. Francziaország egyháza római katholikus volt, s ellentállott minden valódi reformnak, a haladás és szabadság iránt mutatkozó minden törekvésnek. Másfelől a haladás barátainak egy része elszakadott a vallástól és megtagadta az isten lételét. Elhagyták az egyházat, gyülölték a papságot, s beérték a merő tagadással. Az eredmény most látható. Ha Francziaország elfogadta volna a szabadelvü kereszténységnek azon elveit, — mond tovább Coquerel — a melyeket Amérikában hirdetnek, meg lett volna mentve ettől a keserü tapasztalattól. Ha Boston most felette áll Párisnak mindenben, a mi egy községet nagygyá tesz, ennek az az oka, hogy itt a kereszténység és haladás kezet fogott és hogy a szabadságszeretetét megszentelte a vallásos hit“.

Figyelemre méltó nyilatkozat, melyből a tanuságot a magunk részére könynyü lesz kivonni. A vallás, s ezen alapuló erkölcsiség ma is támasza, s talpköve minden államnak, mely ha elvész, a költőként: Róma ledöl, s rabigába görnyed. De a lelkek felett csak oly vallásnak van hatalma, a mely a kor miveltségével teljes öszhangzásban van. Nem azok fenyegetik tehát felbomlással a társadalmi rendet, a kik a vallásos élet megujitásán

munkálnak, hanem a kik ellent akarnak állni a haladásnak, s azt hiszik, hogy az emberiség üdve annak tudatlanságához s vakhitben tartásához van kötve.

Kolozsvári templomunk 1869-ik évi kijavitási költségeire begyült kegyes adományok ekklézsiánként. 1) A kolozsvári ekklézsiában bégyült 1444 frt kész pénz, 100 frt urb. papirost, 1 drb. egyes cs. k. arany; 2) Tordán 296 frt; 3) Abrudbányán és Verespatakon 125 frt; 4) Toroczkon 165 frt 74 kr; 5) Mészkön 12 frt 43 kr; 6) Sinfalván 5 frt 36 kr; 7) Ar.-Rákoson 10 frt; 8) Várfalván 14 frt; 9) Járában 31 frt 20 kr; 10) Szinden 3 frt 10 kr; 11) A. és F.-Szt.-Mihályfalván 4 frt; 12) Bágyonban 35 frt 50 kr; 13) Vinczi hitrokoninktól 20 frt; 14) Kövenden 9 frt; 15) D.-Szt.-Mártonban 42 frt 97 kr; 16) Désfalván 19 frt 10 kr; 17) Szőkefalván 4 frt 35 kr; 18) K.-Sároson 27 frt 80 kr; 19) Dombon 8 frt 20 kr; 20) B.-Szt.-Miklóson 2 frt 10 kr; 21) Széplakon 10 frt; 22) Sz.-Gericzén 32 frt 52 kr; 23) Szabédon 16 frt 17 kr; 24) M.-Vásárhelyt 55 frt; 25) Szt.-Háromságon 3 frt 65 kr; 26) Kaalban 1 frt 70 kr; 27) Ny.-Szt.-Lászlón 37 frt; 28) Vadadban 8 frt 67 kr; 29) Nyomáton 2 frt 66 kr; 30) Csokfalván 4 frt 50 kr; 31) Ny.-Gálfalván 3 frt 25 kr; 32) Ny.-Szt.-Márton és filiaiban 6 frt 52 kr; 33) Ravában 32 frt 34 kr; 34) Bözödön 15 frt; 35) Körispatakon 6 frt 7 kr; 36) Martonosban 11 frt 30 kr; 37) F.-Váralyán 3 frt 77 kr; 38) Enlakán 9 frt 30 kr; 39) Korondon 9 frt 96 kr; 40) Csehétfalván 4 frt 71 kr; 41) Tarcsafalván 3 frt 37 kr; 42) Szt.-Mihályon 10 frt 8 kr; 43) Siménfalván 6 frt 99 kr; 44) Szt.-Miklóson 3 frt 94 kr; 45) Medeséren 2 frt 35 kr; 46) Kedében 5 frt 59 kr; 47) K.-Solymoson 5 frt; 48) N.-Solymoson 2 frt 83 kr; 49) Pipében 10 frt; 50) Kadácsban 2 frt 9 kr; 51) Fiatfalván 2 frt 40 kr; 52) Sz.-Kereszturon 6 frt 80 kr; 53) Tordátfalván 15 frt; 54) Ujszékelen 7 frt 63 kr; 55) Csekefalván 2 frt 80 kr; 56) Zsákodon 3 frt 56 kr; 57) Derzsben 28 frt; 58) Lokodon 1 frt 11 kr; 59) Kénoson 2 frt 42 kr; 60) H. Szt.-Mártonban 2 frt 52 kr; 61) Recsenyéden 3 frt 14 kr; 62) H.-Szt.-Pál 16 frt; 63) H.-Szt.-Péter 8 frt; 64) Városfalván 22 frt; 65) H.-Karácsonfalván 30 frt; 66) H.-Almáson 17 frt; 67) Oklándon 20 frt; 68) Jánosfalván 10 frt: 69) Vargyason 50 frt; 70) Ürmösön 6 frt; 71) F.-Rákoson 9 frt; 72) A.-Rákoson 2 frt 50 kr; 73) Datkon 6 frt 20 kr; 74) Hévizen 11 frt; 75) Bölönben 94 frt 94 kr; 76) Kálnokon 5 frt 73 kr; 77) S.-Körispatakon 7 frt 82 kr; 78) Árkoson 48 frt 6 kr; 79) Laborfalván 4 frt 29 kr; 80) Kökösön 18 frt 34 kr; 81) S.-Szt.-Királyon 12 frt 95 kr; 82) Kilyénben 4 frt 50 fr; 83) Ekklézsián kivüli egyes adakozások 337 frt. Öszszes adakozás együtt: 3389 frt 13 kr. o. é. 100 frt urb. papir, 1 drb. egyes cs. kir. arany.

Egyházi és isk. czélokra tett kegyes adakozások vallásközönségünkben 1869-ben.

a) Kolozs-Doboka-körben: 1) Kolozsvárt, Molnos Dávidné végrendeletileg az ekkla szükségeire hagyományozott 100 o. é. frt. A helybeli kisegitő pénztár-egylet leányiskolánk költségei fedezésére mostantól kezdve 3 éven át 100—100 o. é. frtot szavazott meg. Iktári gróf Bánffi Miklósné, szül. gr. Bethlen Kata egy aranynyal és ezüsttel himzett urasztalára való diszes takarót; Lörinczi Mihály végrendeletileg öszszes vagyonát hagyta az unitárius status és kolozsvári unitárius ekklézsiának enyenlő részben felosztandólag; kivételével némely egyeseknek tett legatumokat. Urasztalára kenyeret és bort adtak, husvétkor Groisz Gusztávné szül. Szász Zsuzsánna; pünköstkor kaáli Nagy Elek; az őszi urvacsora osztáskor. nov. 14-én, midőn a kijavitás után a templom ujolag megnyittatott; Szilvási Miklósné szül. Gedő Anna; karácsonkor dr. Gálffi Endre.

b) Aranyos-Torda-körben. 1) Bágyonban: A birtokosság által ajándékozott államkölcsön kamatjából 57 frt 84 kr; 2) Csegezben, Sárosi Klára egy urasztalára való takarót; 3) Komjátszegen: Albertfi Mózes és neje Komjátszegi Zsuzsánna, a papság számára 2 hold földet; 4) Sinfalván: A birtokosság korcsmárlási jövedelméből 87 frt; 5) Szinden: Bors Albertné két selyem takarót az urasztalára; 6) Toroczkón: urivacsorához kenyeret és bort adtak Pál Andor és Tobiás Sára, özv. Veres Istvánné, Botár János és Vajda Ilona, Botár Gergely és Vernes Ilona; 7) T.-Szt.-Györgyön: ugyanazt: Moricz Miklós és Barra Zsuzsa, Szabó Péter és Szabó Anna, Barra Mihály, Györke Péter és Barta Bori, kecskepásztor Toma harangszerzésre 2 frt; Vaszinka Toma 1 frt 80 kr; Szabó Miklós és Barta Bori két ontángyért az urasztalára. Szabó Judit, Benedek Kata, Györke Anna, Becze Judit, Veres Judit, Kovács Anna, Nagy Zsuzsi, Getzi Kati, Mitrofán Mária, Simon Anna, Imre Anna együtt egy diszes urasztali takarót; 8) Túrban: Csipkés Albertné, urasztalára kenyeret és bort igért életére. Komjátszegi Pál és neje haláluk utánra 10 frt; 9) Várfalván: a torony bádogozására utólagosan a hivektől 20 frt 72 kr; Barla Bénjamin alapitványából 3 frt 21 kr.

c) Küküllő-körben. 1) Ádámoson: Szentgyörgyi Istvánné egy uraszt. takarót; 2) D.-Szt.-Mártonban: Gyárfás Ferencz 10 frt; Rédiger Árpád 6000 téglát, Nagy András, Szabó István, Molnár János, Pál András, Szabó Dániel külön-külön 2000 téglát; Hegyi Samu, Szabó József, Nagy József, Szabó Mihály, ifj. Pál Márton, Udvar Imre, Barta Márton, Szabó János és Mihály, Dunig Ferencz és János, Pálfi József. Pál János és Kis Mihály külön-külön 1000 téglát, Koncz Elek és Szabó István külön-

külön 500 téglát a papi ház épitésére; Nagy András, Szabó István, Szabó Dani, ifj. Szabó János, Szabó Mihály, Czikra András, Szabó József, Szabó Andor, Szabó Dániel, Pálfi József és Szabó Bárány János egy énekkart alkotva 55 frtot szereztek be új orgonára; Nagy András ugyan e czélra 5 frtot. Ürmösi János 2 frt; 3) Dombon: Az orgona kitakaritásra Székely György 1 frt; ifj. Székely György 1 frt; id. Jámbor András 1 frt: Az ekkla tagjai templom épitésre 356 frt 56 kr; 4) Haranglábon: Kökösi Sándor egy kemenczét rakatott a papiházba; 5) Sároson: Pataki László a jobb tanulók számára kiosztandó könyvekre 5 frt o. é. Zoltán József, künnlevő bértartozásaiból az ekkla közszükségeire 135 v. bort és 21 k. gabonát; 6) Sz.-Benedeken: A község államkölcsönéből 82 frt 52 kr; 7) Szt.-Miklóson: Miklós Józsefné egy uraszt. takarót; 8) Szőkefalván: Pálfi Domokos templomépitésre 75 frtos kötlevelet.

d) Maros-körben: 1) Iszlóban: Toth Sándorné egy uraszt. takarót; 2) Káálban: Dobos József egy talpas és fedeles ezüst poharat az urasztalára, értéke 50 frt; 3) M.-Vásárhelyt Az ujonnan épült imaházba ülőszékek állitására Eperjesi Mihály és neje K. Nagy Mária 150 frt; 4) Ny.-Gálfalván: Özv. Tolnai Jánosné az urasztalára egy ezüst poharat, értéke 100 frt, továbbá egy nehéz selyem rojtos uraszt. abroszt, értéke 20 frt; Nagy Lajos tanár, az ekklának eladott föld árából szülői emlékére elengedett illetőleg ajándékozott 100 frt; néhai Török Zsuzsánna orgona épitésre 32 frt; 5) Nyomáton: György Lászlóné egy poharat az urasztalára, Domo Sámuelné egy nyujtoztató padot. Domokos Áron urasztalára bort, s a papság kútjánál dolgozott 39 napszámos élelmezését sajátjából állotta ki; 6) Sz.-Háromságon: Őzv. Barabás Jánosné egy üveg poharat az urasztalára.

e) Keresztur-körben: 1) Boldogasszonyfalván: Gagyi Pálfi Mihály egy szál cserefát; 2) Bözödön: Rado Jánosné egy szószék takarót; Darkó Rózsália egy uraszt. takarót; Vas János 4 frt; 3) B.-Ujfaluban: Pálfi József a templom kijavitásra 7 frt; 4) Csehétfalván: Szent annai József egy 3 vékás földet; 5) Enlakán: Török József és Biró Zsuzsánna egy szószék takarót; a juhos társaság 59 frt 90 kr; A község 19 frt 10 kr; 6) Firtos-Váralyán: Miklós Györgyné r. kath. egy szószék takarót. Az ekkla tagjai 308 frt 7 kr; a falusi közönség 502 frt 68 kr, ismét 329 frt 58 kr orgonára; 7) Fiatfalván: nehány buzgó nő, s velők egy férfi egy uraszt. poharat; Varga Zsigmond isk. czélokra 20 frt; 8) Kadácsban: Mann István 2 darab szántót, ért. 60 frt; 9) Kedében: Fehér András 5 frt; 10) Kis-Solymoson: ifj. Buzogány György egy szószék takarót, értéke 55 frt; 11) Martonosban: Pálfi Sándor az iskola kikövezésére téglát; 12) Medeséren: id. Varga János 10 frt; Lázár

Márton több év óta bort az urasztalára; ugyanazt Bálint Sándor és László Mihály; 13) Pipében: Bálint János 12 frt 50 krt az ekklának; 14) Sárdon: Özv. Földvári Pálné a templom és torony kijavitására 25 frt; 15) Siménfalván: Özv. Nagy Dánielné egy szószék takarót; Pakot István a vizsgáló széket élelmezte, s e mellett isk. szükségre 2 frt; 16) Szt.-Mihályt: Az aszszonyok szószék takarióra 102 frt 36 kr; Az ekkla tagjai orgonára 500 frt; 17) Sz.-Miklóson: Özv. Vári Zsigmondné egy szószék és egy urasztali takarót; 18) Tarcsafalván: Pálfi Dénes a vizsgáló széket ellátta; 19) Tordát-falván: Inczefi Dénes egy aranykönyvet; Andrási Pál a toronytőke gyarapitására 66 kr; Az ekkla tagjai ugyan e czélra 49 frt 86 kr; 20) Ujszékelben: Rafai Dánielné egy urasztalt, ért. 15 frt; Özv. Szabó Pálné egy szószék takarót.

f) Udvarhelykörben: 1) Abásfalván: Rácz Mihályné templom épitésre 5 ft; 2) Derzsben: Csenkér Zsigmond és felesége egy szószék takarót; 3) Gyepesben: A községi birtokosság épitkezésre 94 ft; A kereszturi iskola számára 60 ft; A papi és mesteri jövedelem emelésére földbirtokot szereztek s már használatba is adattak 4) H. Szt. Pálon néhai pap Sándor István gyermekei 50 ft alapitványt tettek apjok emlékére az iskola javára; A volt urbéres hitrokonok ekklának 6 ft 71 kr; 5) H. Almáson: Gothárd Dániel és Józsa Mária egy szószék takarót, érték 30 ft; n. Szabó József és Gothárd Rebeka egy urasztal takarót, ért, 12 ft; Rigó Jánosné egy gyolcs abroszt ért. 2 ft; A községi birtokosság uj orgonára 500 ft; Lukácsfi Gergely ugyanarra 50 ft; Schwarcz József urvacsorai bort. 6) H. Ujfaluban: Az ekkla tagjai a papi ház megépitésére 173 ft 12 kr; Goró István 2 ft 54 kr; A juhos társaság 4 ft 33 kr; Bekő János és felesége malombeli vámrészöket egy évig az ekklának átengedték adósságai törlesztésére. 7) Jánosfalván: Mezei Zsigmond Uzoni Judittal a papi és mesteri jövedelem állandó alapjául 100 frt alapitvány tettek készpénzben. Sárdi Hector állandó tőkéül 13 ft 33 krt; A községi birtokosság 45 ft 57 krt. 8) Kénosban: urvacsorai bort Máté József nagyobb és középső, Imre Ferencz. 9) Lokodban Az elhasadt harang ujra öntésére a lokodi hivek 54 ft 26 kr; a kenosi hitrokonok 13 ft 73 kr. Sándor Márton 2 ft; Deák Mózes, László Gergely, Demeter Mihály, Demény Zsigmond, Vas Mózes, Dombi István, Dombi Mózes, Kádár Ferencz, Kolest Mihály, Balassa András, Lakatos Ferencz 1 — 1 ft; Szőts Andrásné egy szószéktakarót; urvacsorai bort igértek: Gergely Ferencz, Sándor Lajos, ifj. Sándor Mihály ifj. Sándor János. 10) Muzsnán: Gedő István és Gábor Mária egy szószék takarót elhunyt leányuk

emlékére; Hatházi József mesteri és isk. házra $2^1/_4$ öl követ; Dénezs György 1 ft; A kőmivesi és faragási munkát az ekkla tagjai ingyen tették meg. 11) Oklándon: Lukácsfi Gergely a papi ház épitésre 50 ft; A községi birt. ugyan e czélra az italmérési haszonbérnek $^1/_6$ részét. 12) Recsenyéden: A községi birt. épitkezésekre 165 ft; Bomhér István és János, alsó és felső Máté Istváu urv. bort. 13) Városfalván: Egyed Ferencz, a vizsgálószék költségeit maga fedezte. A községi birt. italmérési haszonbérből 50 ft; felesleges adó viszszatéritésből 64 ft. 14) Vargyason: A templom fedelén való romlás kijavitására Józsa András 1000 dr. cserepet; A községi birt. a 3-ik harang alapjául egy erdőrészének kigyéritését.

g) Felső fejér-körben 1) A Rákoson: Az orgonára Bartok Albert 2 ft; Szabó Zsigmond 2 ft; Gáspár Mihály 2 ft; Antal János 1 ft; Józsa András urvacsorai borra 2 ft. 2) Datkon: özv. Tordai Mihályné egy szószék takarót; id. Kallos György nejével egy urasztalára való takarót. 3) F. Rákoson: urvacsorai kenyeret és bort Siménfalvi Sándorl Biró János és Biró Anna, Biró István, Pál János és Biró Katalin. 4) Hévizen: Ugrai Mártonné a templom kijavitás alapjául 240 ft; Több buzgó hitrokonok felébe szántnak és vetnek az ekkla javára. 5) Ürmösön: Erdő Mihály egy szószék takarót ért. 16 ft. Szász János és Gyerő Anna a czinterembe egy kaput csináltattak 21 ft; A női rend a korona kijavitásra 14 ft; Az urasztalára bort adtak: özv. Orbán Andrásné, Maurer Károly, kenyeret Gyerő Dávidné.

h) S.-Miklósvárkörben: 1) Árkoson; Egyh. kebli levéltartó szekrényre többen 5 ft 65 kr; Wellnereiter az ekklának 10 ft; Albert Lőrincz 7 ft; Göncz Mihály 1 ft; Esp. Kiss Mihály a vizsgálószéket ellátta. Veres György 16 v. buzát és 30 ft 62 krt az ekkla magtára számára. 2) Laborfalván ifj. Berde Mózes 50 ft; Tatrangi Sándor és neje 2 dr. arany Berde Antal és neje 20 ft; Id. Berde Mózes isk. tanitói kepe váltságra 40 ft; Zsigmond Károly és neje urvacsorai kenyeret mindenkorra igértek; Babán János és neje szószéktakarót, ért. 25 ft. 3) S.-Szt.-Királyon. Molnár József és neje szószéktakarót ért. 18 ft. E mellett mindenkorra urvacsorai kenyeret; Bagoly Sándor 3 keszkenyőt ért. 5 ft.

Helyreigazitás. Folyóiratunk ez évi 2-ik füzetében, „Értesités kolozsvári főiskolánkról“ czimü czikkben emlékezet van arról, hogy Borbély Sámuel hitrokonunk egy egyházi beszédre 10 ft dijat tűzött ki, a mit iskola főnök és segéd pap Ürmösi Kálmán nyert el. Miután azonban e közlemény részben félreértésen alapult, megjegyezni kivánjuk, hogy az emlitett 10 frtot o. é. Ádám Albert hitrokonunk tűzte volt ki.

A vallás terén mutatkozó mozgalmak vizsgálása s ebből folyó érzelmeink és teendőink. *)

A ti szemeitek boldogok, hogy látnak és a ti füleitek, hogy hallanak. Sok próféták és igazak kivánták volna látni azokat, a melyeket ti láttok, de nem láthatták és hallani, a melyeket ti hallatok, de nem hallhatták. Máté, 13: 16, 17.

Látni és hallani annak, a ki a látás és hallás ép érzékeivel bir, oly megszokott, közönséges dolog, hogy annak határtalan becsét nem is gondolja, mig oly emberrel nem találkozik, a kin megesett szivvel látja, mi szomoru élete van annak, a ki örök sötétben, vagy örök hallgatásban él, mint egy mély viz alá temetve. Ekkor kezdi észlelni, mit ér látni és hallani! látni a szép világ örök változatu jelenéseit, s hallani szeretteink szavát És a zajos életnek, mint egy sebes széltől ostromlott erdőnek zugását! és ekkor sohajt fel végre: Boldogok, a kik látnak és hallanak! bármi sorsban ezerszer boldogabbak azoknál, a kik kivánnának látni és hallani, de nem láthatnak és nem hallhatnak!

Hát ha még oly értelemben veszszük a látást és hallást, mint vette idvezitőnk, midőn tanitványainak e kérdésére: mi azoka, hogy példabeszéd által szólsz e népnek? ezt az okát adja egyfelől: mert rajtok telik be Esaiás prófétálása: hallván halljátok és nem értitek, látván látjátok, de át nem láthatjátok. Mát. 13. 10—14. Ha láthatunk és hallhatunk ez értelemben jeleket és tényeket, melyeket láthatni és átlátni, hallhatni és érteni nem kevesebb öröm és tisztesség, mint volt az ur közvetlen tanitványinak, midőn láták és hallák, hogy ők a Messiás választotti és sok próféták és igazak

*) Elmondatott Kolozsvártt, sept. 3-n 1871-ben az évi rendes egyházi főtanácsi gyülés alkalmával.

felett boldogoknak mondhatják magokat, kik kivánták volna látni és hallani azokat, a miket ők látnak és hallanak, de azon tisztességet és örömet, hogy láthassák és hallhassák, nem nyerték meg. Szóval: ha értelmi látásunk és hallásunk az emberiség szellemi világában az ismert határok magasabb vonalaira is felemelkedni képes, nem de nem életünk legbecsesebb kincsének ismerjük-e ezt? És e szent helyen, mely nekünk, miként a bujdosó Jákob ősatyának az a hely, hól élete legszebb álmait látta 1. Mos. 28. 17. bizonyára nem egyéb, mint mennyország kapuja, egymást ismét látva és üdvözölve, tehetnők-e, hogy ne arról szóljunk, a mit látunk és hallunk? Tehetném-e én, kinek adatott a tisztesség szót emelhetni e szent gyülésben, hogy ne a felolvasott igékkel üdvözöljem t. hallgatóimat: a ti szemeitek boldogok, hogy látnak és a ti füleitek, hogy hallanak stb.

E lesz az én szent beszédem és a ti becses figyelmetek tárgya is. Mit látunk és hallunk korunkban a vallás terén? lesz az első kérdés. E látomás és hallomás minő érzelmekre indit? e lesz a második; és minő teendőkre indit? ez a harmadik és utolsó. Mig tehát e kérdéseket rendre és a lehető röviden felfejthetném: nyerjem meg t. hallgatóim becses figyelmét!

Mikor Jézus a felvett igéket mondá, egy példabeszédet intézett volt előbb a körébe gyült sokaságnak „az Isten országáról“ vagyis, a mi szokott kifejezésünk szerint, a vallásos életben még ma is előforduló azon jelenetről, midőn az evangeliom hirdetője szól a körébe sereglett hallgatókhoz, s ezzel, mint egy magvető, eszméit, okait, figyelmeztetéseit, meganynyi válogatott magvak gyanánt szétszórja azon jó szándékkal, hogy azok a hallgatókat szivöken találván, megragadjanak; ottan mint a jó földbe vetett mag kikeljenek, s mint a májusi napsugárra hullámzó búzaszálak, az elmék felvilágositásában, az akaratok egyesitésében és a szivek megnyugtatásában, az Isten országa tiszta buzáját megteremjék, anynyira, hogy abban a magvető és arató együtt örüljenek. Ján. 4. 36. A magvetőnek azonban fájdalommal kell látni, hogy a szivek közt sok az ugarban maradott kemény útföld, sok az első napfényre kiszáradó kövecses kopár, sok az előitéletektől és balszokásoktól begyomosodott parlag, következve csak egy rész

és annak is csak Isten a megmondhatója hányadika? mely meghallgat, megért, szivébe zár, hiszen, enged és megtermi a hitnek gyümölcsét. Ezt a példabeszédet nem értették Jézus hallgatói, s ezért alkalmazá reájok Esaiás szavait: Hallván halljátok és nem értitek, látván látjátok és át nem láthatjátok! sőt tanitványinak is jónak látá, a meghallott példabeszédet értelmezni, kétségkivül mert látá, hogy szavain a legőszintébb tudvágygyal és a legelfogulatlanabb ragaszkodással csüngenek.

Fölöslegesnek tartom a további értelmezést; mert ez az eset gyakorlatilag látható korunkban is. Több száz millióra megy a keresztények, mint hivatalosak száma, de a milliókban sok az üres számjegy, s kevesen vannak a választottak, kik látván látnak és átlátnak, hallván hallanak és megértenek; sőt fájdalom! korunkban egy olyan osztály is van, melyről Jézus nem emlékezett, s ez azon keresztényekből áll, kik nem akarnak sem látni, sem hallani.

Én tehát a XIX. századra hivatkozás daczára is úgy tapasztalom, hogy az emberi nem jobbjaitól — ama prófétáktól és igazaktól — látni és hallani ohajtott tényleges isten-országa még mind csak egy szebb és jobb jövő a kereszténység millioira nézve. Azonban ne méregessük e tárgyban az emberiség fárasztó széles látkörét! Az én köröm, mely már csak egy megszokott kis mezőre szoritkozik, az én erőm, mely a felett is már csak fáradt madárként repes, és az én legközelebbi viszonyaim csak azon térre hivják figyelmemet, melyről „a Szózat" halhatlan költője irá: A nagy világon e kivül nincsen számodra hely, Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned halnod kell! Itt, hazám földén tehát, itt nemzetem és feleim körében nézek szét, itt hallom minden lépten, hogy sokakban hátra vagyunk! itt, kérdem, eljött-e már az Isten országa? Im! a sokaságra pillantva, azonnal feltünik a homály, mely annak elméjén borong, anynyira, hogy hallván hallja, de mégis mintha nem hallaná, nem érti szónkat; feltünik az állatiasság, mely azt csupa anyagiakért futó, fáradó hangyabolylyá változtatta, anynyira, hogy vallásos lelki érdekből ezereknek meg ezereknek nincs többé szombatjuk, és feltünik az a hitetlenség, melylyel a tökéletesedés útjának és örömeinek hátat forditva, tömegesen áll a széles könnyü úton, melyen alásülyedni minden napi, de megtérni és felemelkedni ritka eset; és ezek a jelek mind-mind nem arra mutatnak, hogy

elmondhassuk, miszerint az Isten országa, úgy a mint azt az igazak és próféták ohajtanák látni, a maga teljességében eljött és mondhatnók: imé itt! vagy imé amott van!

A ki szavaimból azt következtetné, hogy én igen sötét szinben látom a világot, tekintsen szét a nép ezerei között, és pedig, nehogy a külszinben csalatkozzék, társadalmi külfényjét levetkezve — úgy szólva — magát előre be nem jelentve, nehogy azok, a kiket közvetlen ismerni akar, a divatos innepélyek álruháiba rejtsék magukat, és nézze: hányadik képes? hányadik szokott bár „Corvina társaság-féle“ fél-ingyen könyveket olvasni? hányadik keres tudomást napi sajtó útján a hon, a nemzet és emberiség napi eseményeiről? hányadik, ki önző érdekből átpillantott jobb vagy baloldali lapján túl az egyház és nevelésügy irodalmára is figyelmet forditana? hányadik, ki egy kiadandó mű előfizetési felhivására a nemzeti irodalom érdekében aláirna? és azonnal hallván hall és látván lát oly tényállást, melynek leverő részletezésével t. hallgatóimat fárasztani nem akarom; megvagyok győződve, enynyiből is eléggé kiderül, miszerint megcsalatkozik, a ki csupa rózsaszinben látja magakörül a világot, és nem fogja többé elitélni azokat, kik ottan-ottan megfujják a riadót és mintegy vészharangot kongatva kiáltják: serkenj fel te, ki aluszol és kelj fel a halálból! Efés. 5. 14.

Egyébaránt tulajdonképen nem is ez, a mi lelkem előtt a feltett kérdés értelmében függ Az a mire mutaték, csak egy álláspont, melyről mint legérdekesebbről feltünik főtárgyam, a jelenet tudniilik, mely korunkban a vallás terén, mint napi esemény látható és hallható. Értém amaz élénk reformmozgalmakat, a felvilágosultabbak és jobbak sorakozását és kézfogását ama nemes és üdvös czélból, hogy a keresztény hazafiak szivében zsibbadt vallásos érzelmek új életre támadjanak és hogy a nép, melyről mondám, hogy sötétben jár, lásson világosságot Esai. 9. 2. Ha tehát sötét szinben mutatám is a jelent, az emlitett mozgalom, mely az igazság és emberiség legszentebb ügyében a legjobb lelkeket egy napról-napra gyarapodó szent egyesületben öszszegyüjti, nekem legalább kezesség gyanánt tünik fel a végre, hogy másképp lesz ezután. Anynyival inkább, mert a népnevelés ügyét a kormány és törvényhozás is a magáévá tette, az iskolakötelezettség szentesitett törvény, melynek valamint végrehajtása, ugy üdvös eredménye is kimaradhatlan

lévén, alaposan remélhetjük, hogy nem sokára egy képzettebb nemzedék lép fel, melynél aztán a vallás szellemi magvaiból nem fog oly sok szem út félre, kövecsre vagy tövis és gyom közé hulni. Vallás és nevelés! ez a kettő a kulcs az ohajtott szebb és jobb jövőhöz; mind a két kulcs most jó kézben, azon nemesebb lelkeknél, kiknek, mint hajdan az apostoloknak, szivök és lelkök egy, midőn minden felekezeties korlátokon feljül emelkedve, azt akarják, a mit az Isten akar, hogy t. i. minden ember az igazság ismeretére jusson és idvezüljön. 1. Tim. 2. 4. Vallás és nevelés! e két kulcs nem sokára megnyitja a sziveket és minthogy az Isten országa nem itt, vagy amott, hanem a szivekben van, Luk. 17. 21. az, a mi legközelebb érdekel minket, a mit legörömestebb látunk és hallunk, ama szebb és jobb jövőnek reggele, melyben közös boldogságunk egyik fő forrása lesz, hogy a ki magát keresztény magyarnak mondja, látván lát és hallván hall. E szép és lélekemelő jelenetre néztem, midőn ez innepélyes orában t. hallgatóimat üdvözölve mondám: A ti szemeitek boldogok, hogy látnak és füleitek, hogy hallnak. Sok prófétàk és igazak kivánták volna ezeket látni és hallani, de nem láthatták és nem hallhatták.

Emlitém: mit látunk és hallunk korunkban a vallás terén? Ezen látomás és hallomás figyelemre méltó érzelmeket kelt kebleinkben, lássuk azokat is röviden.

A keresztény egyháztörténelem olvasására minden ismétléssel mélyebben szomoritá lelkemet a réformáczio szépen megindult müvének természetellenes megakasztása, legnemesebben előre törő apostolainak méltatlan elitélése és az egyháznak ellenséges felekezetekre oszlása. Holott a reformáczionak nem lehet feladata, hogy a vallástudományban a hivök kezébe egy bevégzett müvet adjon, s nem elve, hogy akár kinek is az emberek közül csalatkozhatlansági jogot, s másokat elitélő és kizáró hatalmat engedjen. A közvetlen tanitványok se nyertek teljes tudományt. Még sok dolgok vannak, melyeket nektek mondanom kellene, de most el nem hordozhatjátok. Ján. 16. 12. Ama vigasztaló szentlélek pedig, melyet az Atya az én nevemben elbocsát, megtanit titeket mindenekre. Ján. 14. 26. Im az ur, a legbölcsebb mester is, a jövőre és a

szentlélek általi felvilágositásra utalt és nem tulajdonitott evangéliomának oly sokat, mint a káték és confessiok azon szerkesztői maguknak, kik műveikről ugy szólának a hivekhez, mint a Jób könyvének szent irója szól a mindenható nevében a tengerhez: csak eddig jöjj ki és ne tovább! Jób. 38. 11. Még a tenger lassu vize is partot mos idővel: hát ama szellemi áradás, mely a nemzedékek értelmi és erkölcsi előhaladásában mindennap fokozodik, hogyan lehetne örök partok korlátai közé szoritható? A reformáczió alapelve az elavultnak örök javitása, a kisérlet által felismert jónak elfogadása. Ezért mondám annak az orthodoxia általi megakasztását természetellenesnek, melynek láttára a figyelmes lelket akaratja ellen is egy fájdalomérzet boritja el, mint sötét felhő szokta elboritani a föld felett virasztó hold ábrázatját.

Fokozza lelkünk ezen bús elborulását az egyháztörténelem olvasásában továbbá annak látása és hallása, hogy a kik ily módon a reformáczió megakasztásában kezet fogtak elvileg Rómával, felvették egyszersmind annak elvi fegyvereit is, midőn azokat, kik táborukban serényebbek és bátrabbak lévén, az általuk felütött zárjeleken túlhaladtak, viszszalépésre erőltették, feledve, hogy a ki már valamiben felvilágosodott és meggyőződött, nem teheti szentlélek elleni vétek nélkül, Mát. 12. 32. hogy öntudatát megtagadva, a megtörténtet meg nem történtnek vallja, miként Luther mondá: Isten látja lelkemet, másképp nem tehetek! Az ilyeneket aztán gyanusitották, vádolták ama könyen tévedő biróság, a nép előtt, s végre fejökre kiáltaták a „feszitsd meg-et!“ mint megtörtént ez, anynyi másokkal együtt, a kora legvilágosultabb és szentlélekkel legteljesebb reformátorával, Dávid Ferenczczel, szentegyházunk első főpapjával.

Legmagasabb fokra emelkedik szivünk fájdalomérzete, ha végre ezen balfogások eredményét is megpillantjuk, midőn aztán a külön véleményüek egymás ellen tusakodó felekezetekké válván, mint meganynyi homályos völgyekbe huzodtak, egymás ellen a lehető legmagasabb válaszfalakat emeiték, ugy nyilatkozván egymás ellen, miként Ábrahám ősatya szól a mennyországba esdeklő dúsgazdagnak: Mi közöttünk és ti közöttetek nagy közvetés van, elanynyira, hogy a kik innen akarnának ti hozzátok általmenni, nem mehetnek, sem pedig onnét ide nem jöhetnek. Luk. 16. 26. Itt is aztán ama példabeszéd szerint, ki miként gondolkozik, a szerint

cselekszik, feledve volt a főjel, melyet az ur az övéinek adott: ebből ismerik meg, hogy az én tanitványim vagytok, ha egymást szeretitek. Ján. 13. 35. s lőnek szomoru napok, melyekben a gyülölet táplálása, az egymás elleni aláásás pokol-gépeinek alkalmazása, az igéretek és fenyegetések, melyek szerint e világon és a másikon is csak a lehetett boldog, a ki feleihez hütlen lett — e jellem és erkölcs rontó müködések voltak napi renden! és ezeket látva, hallva mondám, hogy az egyházi történelem olvasására sok igazak és próféták sóhajtának, s bizony nem ok nélkül sohajtának egy más jobb jövőre: az igazság és emberiség szent ügyének barátja nem ok nélkül vette ajkaira urunk szavait: mindenfelől szomoru az én lelkem, mind halálig! Mát. 26, 38. Hiszem, t. halgatóim se gondolnak azokra fájdalom nélkül.

Annál kedvesebb és érdekesebb tehát az, a mit korunkban a vallás terén nyilatkozó mozgalmak elveiben láthatunk és hallhatunk. Protestáns és nem protestáns jelesek léptek fel a világ előtt, s a reformáczio természetellenesen megakasztott kerekeit már nem egy helyt álliták a haladás útjára. Kezdik a vallás életfájáról lerázni mind azt, a miből az éltető nedvek, mint az őszi szélre megsárgult falevelekből, kiszáradtak; kezdik a vallás életfáját ápolás, mivelés — világosabb és szellősebb térnyitás által új életerőre keltení; van már — biztos reményünk van a felől, hogy olyanná válik az, mint a boldog délszigetek azon fái, melyekről a zöld koszoru és a reménydús virág soha se hervad le és a készülő termés, s az érett izes gyümölcs soha se fogyatkozik meg.

A vallásos élet ezen újra ébredésével öszszefüggésben van ama nem kevésbé örvendetes másik, hogy az igazságnak egykor félre ismert és méltatlanul elitélt baráti is a világ birói széke előtt tisztáztatnak és érdemök szerint megtiszteltetnek. Igy keresték fel Kálvin első rendü hiveinek késő unokái a Servét három százados sirhalmát az elismerés elégtételével és a kiengesztelés nemes indulatával. Mi is a legszivrehatóbb elégtételnek örvendhetünk, midőn csaknem minden felvilágosult jelesek közvéleménye levette rólunk és atyáinkról ama nehéz félreértésnek — a Krisztus tagadása vádjának — soha sem érdemlett sötét fátyolát, s magáévá teszi ősi hitelveinket ama Krisztusban, kit a történelem biráló széke hodolva elfogad. Közel az idő, midőn a mi Dávid Ferenczünk is, mint nemzetünk egyik első rendü apostola illő dicsfényjében lesz

leleplezve a történetek könyvében számára kész diszlapon. Im! tehát atyáink se hiába tusakodtak, a mi reményünk is az urban nem hiusult meg! eljutottunk egy várva várt szebb és jobb kor küszöbéhez, melyben minden pillanatban szélesbül a felvilágosodás láthatára, a népek napról-napra teljesebben felfogják a lelkiismeret szabadságának isteni jógát, mely szerint minden öntudatos ember nem csak magának követeli, de másnak is megadja, hogy kiki saját lelkének felfogása szerint imádja Istenét, kiben mintegy köz atyában a felekezetek, mint meg anynyi testvérek, kezet fogva emelkednek ama kies központra, hol mindenik örökös, mindenik testvér a köz atya házában.

Oh! mi sok tekintetben szebb és jobb világban élünk, mint atyáink éltek. Sok próféták és igazak kivánták volna látni és hallani azokat, a melyeket mi látunk és hallunk, kiknek szivök megtörőtt a méltatlan elitéltetés fájdalmának sulya alatt, s az elborult, a lassan s későn érkező jobb kornak hoszszu várásában. És ezeknek komoly elgondolására tehetnők-e, hogy lelkünk be ne teljesedjék a legédesebb öröm és hála érzetével? A legédesebb örömérzettel, midőn korunk jobbjai üdvözölnek: a ti szemeitek boldogok, hogy látnak és a ti füleitek, hogy hallanak. A sziv és lélek legteljesebb mélységéből fakadó hála imádó érzetével Isten iránt, ki a magyar Izraelt is, mint választott népét, anynyira közel vezérlette az igéret földéhez, hogy annak határinál a kegyes Jákob ősatyával leborulva, mondhatjuk: kisebbek vagyunk uram! minden jótétidnél és irgalmasságidnál, melyeket cselekedtél szolgáiddal 1. Móz. 32. 10. kihoztad a mi igazságunkat, mint a világosságot, és a te itéletedet, mint a delet. Solt. 37. 6.

Még csak nehány szóm van tisztelt halgatóimhoz, lássuk végre már a teendőket is, melyekre ezeknek látása és hallása indit minket.

A nemesebb lelkek tulajdona megosztani a jót, melynek örvendenek, azokkal, kik azt nem birják. Lelkünk ezen tulajdona követeli, hogy ha az emlitett látomásban és hallomásban boldogoknak mondjuk, s mondhatjuk is magunkat, addig ne lehessen boldogságunk teljes, mig jobb és bal kezünk felől minden atyánkfia a látás és hallás hasonló örömére nem jutott. Értem a népnevelés nagy feladatát, mely mindennek feltétele. Mit érezne merő siketek és vakok között a legélesebb látásu és hallásu jó lélek? azt a kelle-

metlenséget kell éreznünk, mig a nép, melynek körében foly életünk, látván nem lát, hallván nem hall. Egyengessük hát az ur útait a nép szivéhez! Esai. 40. 3, 4. mig itt „a hegy elhordva, elsimitva — a völgy, az aljas kitöltve, felemelve — a tekervényes, horgas útak egyenesre vágva“ nincsenek, addig annak, a ki barátja igazságnak és embernek, kezét öszszedugni nem lehet.

Igen természetes, hogy ha a czélt akarjuk, az eszközökre kell a legnagyobb figyelmet forditanunk. Itt azon eszközök közt a néptanitók helyzetének javitása igényli az első rendü figyelmet; mert valamint egyebekben, ugy itt is áll idvezitönk szava; senki két urnak nem szolgálhat. Mát. 6. 24. A néptanitás ügye nem fél, hanem egész embereket vár; egész embereket, egész képzettséggel, egész odaadással! a kellő eredmény csak oly emberektől várható jogosan, kik egész életöket e nagy feladatra szentelhetik. A ki komolyan ohajtja a szebb és jobb jövőt, melyben minden atyánkfia látván lát és hallván hall, a néptanitók sorsára függeszsze szemét, szivét; annak javitására tegyen meg minden megtehetőt, hogy müvelhessék a földet, melytől várjuk, hogy megteremje az Isten országának magvait. A néptanitók első müvelői a kertnek, mely ama szebb és jobb jövő édenévé leendő; ám de most a nyomor, a szükség kötve tartja kezöket, s nem munkálhatják a reájok hagyott kertet. E kezek feloldozása a néptanitók sorsának javitása. Ez a főeszköz ama főczélra, melyre sohajtunk, valamenynyiszer jobb jövőre gondolunk.

Aztán végre azt se feledjük, hogy minden ügynek bizonyos vezérének kell lenni, kire az egyesületnek nézni és hallgatni kell. Vezér nélkül az öszszetartás, öszszetartás nélkül a közczélra müködés annál inkább kérdés alatt van, mentől több ellensége van a szent ügynek, melynek érdekében egyesültünk. Korunkban, midőn a kegyelet és tekintély ellenzéke is szembe áll jobb és nemesebb ügybarátinkkal minden lépten, ez a figyelmeztetés se felesleges. A zászlókat atyáink tüzték ki, a vezérek a mi szabadon választott vezéreink, a diadal napja közeledik, az elismerés koszorui intnek, várnak mindenfelől, most ne figyelnénk-e az ismert vezérek szavára? most engedhetnök-é, hogy az emlékkönyvből, melybe nevünk irva, kitöröltessék eredeti jellemünk eme fővonása: A sokaságnak pedig, a mely hitt vala, szive és lelke egy vala! Csel. 4. 32.

A vallás pedig, melyet Jézus evangéliomának tiszta forrásából vettünk, az ősi keresztény hit és erény; ez a vallás hitelesitse Isten és emberek előtt szándékaink és tetteink szentségét. Azt a vallást, mely az Isten félelmében, az emberiség szeretetében és a feddhetlen erkölcsiségben áll, semmi számitásunkból ki nem feledhetjük; különben árviz ellen usznánk, árnyékot erölködnénk utolérni!

Ismert ügyben és ügybarátokhoz szólottam, meg vagyok abban győződve. Nincs több mondani valóm! Siessünk hát mig nappal van, mig el nem jön amaz éjszaka, melyben tovább egyikünk se munkálkodhatik. Ján. 9. 4. Viszszapillantva a multra, okuljunk a jövőre és annál becsesebb légyen előttünk a jelennek minden pillanata, mentől szivrehatóbban fog a lankadás pillanatában idvezitönk szava serkenteni: sok próféták és igazak kivánták volna látni és hallani azokat, a melyeket ti láttok és hallotok, de nem láthatták és nem hallhatták. Ti egy jobb kor szerencsés nemzedéke vagytok! Boldogok a ti szemeitek, hogy látnak és a ti füleitek, hogy hallanak!

A jelenetek mentől tovább, annál megragadóbbak! Engedje a mindenható, hogy tisztelt hallgatóim azokat soká, mentől tovább látva és hallva, mondhassák magokat boldogoknak. Ámen.

Péterfi Sándor.

Bibliai tanulmányok.

IV.

AZ ÚJ SZÖVETSÉGI IRATOK TÖRTÉNETE.

I. Fejezet.

1. §. Az új testamentum részei, neve.

A mi jelenlegi új testamentumunk 27 külön iratból áll. Ezeket az iratokat közönségesen részint evangeliumi, részint apostoli iratoknak szoktuk nevezni. Evangeliumi iratoknak nevezzük azokat, melyekben Jézusnak élete, tettei, tanitása, születése, fellépése, halála, feltámadása, mennybemenetele, valamint az apostoloknak az ő mennybemeneteléig terjedő munkássága van eléadva. Apostoli iratoknak pedig azokat nevezzük, a melyek az apostoloknak és Jézus más első tanitványainak az ő mennybemenetele utáni működéseit tárgyazzák.

A mi új testamentumi gyüjteményünkben evangeliumi irat négy van, a melyek a Máté, Márk, Lukács és János nevéről vannak elnevezve. Ez a négy irat már régi időtől fogva az új testamentumi irat-gyüjtemény elején áll, s egyes régi kéziratok (codexek) kivételével majdnem abban a rendben, a mint jelenleg vannak. Ilyen rendben állanak a nevezetesebb kéziratokban, milyenek a vátikáni, alexandriai és sinai codexek; továbbá a vulgátában és a mai élő nyelvekre tett forditásokban. Ez átalánosan ismert rendtől eltérőleg állanak egy néhány régi latin forditásban [1], a cantabrigiensis codexben és a góth forditás kéziratában. Ez utóbbiban Máté után János, utána Lukács következik, Márk leghátul áll. Egy latin forditás szerint a következő sorban állanak: Máté, János, Márk, Lukács. Origenes és a Cureton által 1858-ban kiadott syr forditás szerint pedig ily rendben vannak: Máté, János, Márk, Lukács. [2]

A 4 evangelium.

[1] Vercell., Veron., Corbejensis, Brix., Palat., Monac, Italae.

[2] Credner, Gesch. d. N. T. Kanon, S. 92. 93. 393.

Apostoli iratok

Apostoli irat van az új testamentumban 23. Ezekből egyik történeti irat, a mely némely apostoloknak és a keresztény vallás más prédikátorainak munkásságát, s viszontagságait adja elé Jézus mennybemenetelétől a Pál római fogságáig. E történeti irat az Apostolok cselekedete (πράξεις τῶν ἀποστόλων), a mely nem egyéb a Lukács evangeliuma folytatásánál.

Ezután következik 21 levél. Még pedig:

1) Pálnak neve alatt van 13. Ebből 9 keresztény egyházakhoz van intézve, u. m. egy a rómaiakhoz, kettő a korinthusiakhoz, egy a galatabeliekhez, egy az efézusiakhoz, egy a filippibeliekhez, egy a kolossebeliekhez, kettő a thessalonikabeliekhez. Ezek után négy olyan levél áll. a mely egyesekhez szól, u. m. kettő Timotheushoz, egy Titushoz és egy Filemonhoz. Ezek közül a rómaiakhoz, a korinthusiakhoz és a galatákhoz irt leveleket nagy leveleknek, a többi egyházhoz irtakat kisebb leveleknek, az egyesekhez irtakat pedig pásztori leveleknek szokták közönségesen nevezni.

2) A Pál 13 levele után van egy a zsidókhoz irt névtelen levél, mely a mi gyüjteményünkben hibáson szintén a Pál neve alatt áll.

3) Ezek után következik az ugynevezett 7 katholikus (=általános) levél, még pedig Jakabnak egy levele, Péternek kettő, Jánosnak három és Judásnak egy.

4) Végül áll Jánosnak a Mennyei Jelenésekről irt könyve, a melyet prófétai könyvnek szoktak nevezni; de a mely éppen oly czélból volt irva, mint a Jakabé vagy a Judásé, s ennélfogva a levelek közé tartozik.

A mi már az apostoli iratok rendjét illeti, ezek közül a Cselekedetek könyve nem áll mindenütt abban a rendben, a mint a mi új testamentumunkban. Némely kéziratokban vagy a Pál levelei után [1]), vagy pedig a katholikus levelek után áll. A zsidókhoz irt levél némely legrégibb görög kéziratban a Pál levelei között áll, még pedig az egyházakhoz intézettek és a pásztori levelek közt. A Luther forditásában a Pál levelei után áll még a Péter két levele, azután a János 3 levele, és csak azután következik a zsidókhoz irt levél, a Jakab levele előtt. A katholikus levelek a legrégibb és

[1]) Tischendorfi Nov. Test. graece ex Sinaitico codice. Lipsiae 1865.

legfontosabb görög kéziratokban mindjárt a Cselekedetek könyve után állanak a Pál levelei előtt [1]).

Az új test. nevei.

A fennebb elészámlált evangeliumi és apostoli iratok gyüjteményét a régi egyház két neven nevezte. Nevezte evangeliumi (τὰ εὐαγγελικά) és apostoli iratoknak (τὰ ἀποστολικά); vagy más neven evangeliumnak (τὸ εὐαγγέλιον) és apostoloknak (οἱ ἀπόστολοι). Tertullian szerint már a 3-ik száz év elejétől kezdve egy gyüjteménynek tekintették az egészet, s mint ilyent, a latin egyházban Novum Testamentumnak nevezték. [2]). Ma közönségesen új testamentumnak [3]), vagy új szövetségnek (ἡ καινὴ διαθήκη) hivjuk, amaz új tudomány alapján, a melyet Jézus tanitott, s a mely által mintegy új viszonyba lépett az emberiség Istennel.

És itt önkénytelen felmerül az a kérdés: vajjon, midőn Jézus tudományát és elveit felállitotta, nem gondskodott-e egyszermind arról is, hogy azokat leirja, vagy másokkal leirassa? az az, hagyott-e Jézus hátra valamit irásban, vagy nem? Ha nem, akkor kik és micsoda nyelven irták le az ő elveit, tudományát? Hiteles-e mindenik új testamentumi irat? Kik irták a jelenlegi új testamentumi könyveket? Mikor, minő körülmények közt jöttek azok létre? Kiknek számára irták szerzőik? Melyek a hiteles iratok, melyek az utándolgozatok, s melyek a hamis iratok? Melyek a legrégibb új testamentumi iratok, s hogy állottak elé a többiek koronként? E kiváló fontosságu kérdésekre megfelelni tűztem feladatomúl „az új szövetségi iratok története“ czimü jelen tanulmányomban. Jól ismerem a feladat nehéz voltát, midőn e fontos kérdések megoldásához fogok. De azt is tudom, hogy e nehézségek önként elfognak hárulni, ha az idő és események rendét azok kezdetétől kezdve szorosan megtartjuk és követjük, s nem előzzük meg a későbbi eseményekkel a korábbiakat, mint azok a régibb és újabbkori theologusok tevék, a kik pusztán a hagyomány iránti kegyeletből legelébb is az evangeliumi iratokon kezdették vizsgálódásaikat.

---

1) Lachmann, Tischendorfi N. Test. Gr. ed. 7-ma critica. Lipsiae, 1859.

2) Tertullian adv. Prax. 15, 20. adv. Marc. IV, 1.

3) Elég hibáson, mert a Testamentum szó hagyományt jelent, s nem felel meg a zsidó בְּרִית és a görög διαθήκη szavaknak, a melyek isten és ember közti „szövetséget“ fejeznek ki.

Mi ezektől eltérő rendet fogunk követni. Legelőször is megvizsgáljuk Jézusnak fellépését, czélját, törekvését. Azután a keresztény vallás terjedését, az egyes hittéritők müködéseit, s az e működés közben kifejlett levélirodalmat veszszük tekintetbe. És csak azután térünk rá a történeti könyvekre, a melyek már nem a helyzet és viszonyok sürgős volta által előidézett alkalmi iratok, hanem a tudakozódás, vizsgálódás és megfontolás eredményei, s mint ilyenek későbbi keletüek.

2. §. Jézus fellépése, czélja, törekvése.

A judeai pártok állása.

Jézus idejében a zsidó vallás meg volt dermedve. Elvesztette volt már mindazt az elevenséget, melegséget és szellemiséget, a mit a fogság idejében élt próféták abba beleleheltek. A büszke farizeus előtt az ős vallás rideg scholasticismussá vált, a mely nem tudta őt többé erkölcsi és honfi érzelmekre gyulasztani. Ennek következtében a farizeus casuistává és szükkeblü felekezetiessé lőn. A sadduceus egyetemességet játszott, a nélkül, hogy annak czélját és rugóit érezte volna Valósággal pedig a hasznossági elvnek hódolt. A vallást arra használta, hogy általa ez elvet érvényesitse, még pedig nem a szabadság, hanem a vallásos közönyösség szempontjából. Az essenus fő sulyt az asketai életre fektetett. Szakitott a világgal és az emberekkel. Tőlök elzárkozott, pedig a társadalommal való szakitást se szükségesnek, se hasznosnak nem tekintette. Az üdvözülés külső eszközeinek semmi becset nem tulajdonitott. Azt hitte, hogy az idők gonoszságait vezeklés által elhárithatja. S ez által belesülyedt a mysticismusba és megzavarta értelmi természetét. A hellenisták egy része igen belemerült az anyagiasságba. A más része pedig beszíva a külföld bölcsészetét, speculativ jellemet öltött fel. Még a tiszta vallásos igazságot is symbolumnak tekintette, és ilyenformán hitehagyottá lőn az ős vallás iránt. Az öszszes zsidó nép pedig a hajdani fényes multból alkotott és képzelt jövőjének élt. S mig ennek élt, a jelent használatlan szalasztotta el. Hiányzott tehát a zsidó nép életéből a jelen, a mi a multat a jövővel öszszekösse, s a minek a multtal való egybeköttetése alapján biztosabb jövőt lehetett volna varázsolni. Csupán néhány egyes jobbak, mint az öreg Simeon, s keresztelő János vették kellő tekintetbe a jelent. Csupán ezek kebelében élt egy ennek alapján kifejtett jobb jövő iránti élénk remény.

Jézus fellépése, czélja.

Ily viszonyok közt, a népnek ily gondolkozása módja és az

egyes pártoknak ilyen állása közt lépett fel Jézus, hogy nemzetének új irányt adjon, vallásába meleget leheljen, s azt a lélek kivánalmaival megegyeztesse. Nem alapitott ő külön egyházat, nem hirdetet új hitformát. Még az ős vallás külsőségeit se törölte el forma szerint. Azokat érintetlen hagyta, hogy magokra omoljanak öszsze. Előtte a lényeg volt a fő dolog, s ennek mindenkori szemelőtt tartásával még is új szövetséget alapitott. Megalapitotta az igazság és kegyelem országát.

Midőn Jézus a honfiai közt meglazult vallásos élet elevenitésére és szellemiesitésére fellépett, legelébb is kijelentette: „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy betöltsem.“ [1]) Azután tudtára adta honfiainak, hogy az az ország, mely után az izrael fiai oly hőn sóvárogtak, elérkezett. Szerinte ez az ország, nem e világból való volt. S mégis jelen világi ország volt. Honfiainak lelkét a jelenkor követelményeire irányozta. Kimondotta, hogy csak ugy mehetnek be az Isten országába, ha a jelenben őszintén megbánják büneiket, s igazán hisznek és élnek.

Ámde Jézus ez irányban és szellemben nem csupán élőszóval munkált. Egész élete és minden tette valósitása volt az általa elhintett reform-eszméknek. Halála pedig mintegy pecséte lett az ő elvei igazságának az emberiségre nézve.

3. §. Jézus semmit se hagyott hátra irásban.

Jézusnak nem volt czélja külön vallásrendszert alapitani. Az ő minden törekvése oda volt irányulva, hogy szavai és élete által az emberek eszére és szivére hasson, s következőleg a benső életet felkeltse. Ezért nem is hagyott hátra irásban semmit; mert ő csupán élőszóval és példájával tanitott. A mi Jézus tanitásaiban legjellemzőbb, ez az, hogy ő ismerve az igazságnak erejét és életre valóságát, csupán elhintette azt az emberi lélekben, a mag kifejlését Istenre, a szellemi aratás urára bizta.

Ha Jézus tanitásait irásban foglalta volna, akkor valószinüleg eleje lett volna véve annak a sok czivódásnak, a mi az ő nézetei s az új testamentumi iratok tartalma és hitelessége felett eleitől fogva folyt. De ekkor egyfelől hihetőleg más egyénné is vált volna annál, a milyennek mi őt ismerjük; másfelől nem is lett volna

[1]) Mát. 5, 17.

ekkor szükség a többi új testamentumi iratokra. Ez feleslegessé tette volna azokat.

Azt könnyen meglehet fogni, hogy egy törvényadó, mint Mózes, a legkisebb részletekre kiterjedő törvényt ad népének; vagy hogy egy philosophus irásba teszi rendszerét azért, hogy annak érvényt szerezzen. De hogy Jézus, a kinek éppen nem a volt a czélja, hogy szövevényes törvénykönyvet adjon népének, hanem az, hogy az embereknek az igazság, szeretet és újult szellem által útat mutasson az égbe, — iratokat szerkeszszen, azt nem lehet felfogni. S részint ezek, részint pedig az a körülmény, miszerint egyfelől Jézusnak semmi irata nem maradt fenn; másfelől az egyes új testamentumi irók se tesznek emlitést ilyennek létezéséről, kétségtelenné teszik előttünk azt, hogy Jézus semmit sem irt.

Jézusnak tulajdonitott levelek.

Van ugyan egyetlen egy helyen Eusebiusnál emlités téve Jézusnak egy leveléről, a melyet ő állitólag Abgarus edessai királynak hozzá intézett levelére irt volna, s a melyet Eusebius az edessai irattárban levő syr eredetiből forditott le és bocsátott közre görög nyelven Egyház-története I-ső könyve 13-ik fejezetében. [1])

[1]) Abgarus az osrhoëni birodalomban (Kr. e. 137—Kr. u. 216) Édessában uralkodott 26 királynak volt uralkodói neve. A monda szerint ezek egyike, Abgarus Uchomo, Augustussal és Tiberiussal egy időben élt, s Krisztussal levezett, sőt Jézus neki a képét is elküldötte. Érdekesnek tartom e mondaszerü levelezést szóról-szóra közölni Eusebius után hű forditásban ugy, a mint alább következik:

(Abgarus király levele, melyet ő Jézushoz küldött Jeruzsálembe, szolgájától Ananiustól.)

„Abgarus edessai király Jézusnak, a Jéruzsálemben megjelenő jó üdvözitőnek, üdvözletet.

„Értesültem arról, hogy te a halandók egésségét minden gyógyszerek és növények nélkül adod viszsza. Különösen a mint a hir mondja, te a vakoknak viszszaadod a látását, a bénákat lábaikra állitod, a bélpoklosokat megtisztitod, a tisztátalan lelkeket és démonokat kiüzöd, a kik hoszszas ideig betegeskedtek, meggyógyitod és a halottakat feltámasztod. Midőn én mindezeket rólad hallottam, e két dolog jutott eszembe: vagy Isten vagy, ki az égből leszállva teszed ezeket; vagy Istennek fia vagy, ki ezeket cselekszed. Ez okból jelen hozzád irt levelemben kérlek, ne terheltessél hozzám jőni, hogy gyógyits meg abból a betegségből, a melyben szenvedek. Mert azt is észrevettem, hogy a zsidók ellened zúgnak, s téged meg akarnak alázni. Az én városom kicsiny ugyan, de kellemes és elég nagy mind a kettőnk számára."

(Jézusnak Abgarushoz intézett levele, melyet a király szolgájától küldött el.)

„Boldog vagy Abgarus, hogy látatlanul is hittél bennem. Mert irva van

Azonban régen elismert dolog már az, hogy e levelek nem hitelesek, hanem apocryphok, és ugy csúsztak be a syr egyházba. [1])

A későbbi időben is voltak még egyes iratok, a melyek Krisztus neve alatt forogtak a keresztények kezei közt. De ezek elvesztek. Az egyházi irók munkáiból ugy látszik, hogy ezeket egyes eretnek pártok szerkesztették, s erősen látszott rajtok, hogy nem hitelesek, a miért nem is tulajdonitottak ezeknek semmi tekintélyt az egyházban. Ezek ellen szólal fel egy helyen Augustinus [2]), a honnan azt látjuk egyfelől, hogy ezek varázslatot tartalmaztak, s levél alakjában Péterhez és Pálhoz szólottak; másfelől nem igényelték azt, hogy ezeket Jézus irta volna. [3])

4. §. Jézus irás helyett tanitványokat választ az evangelium hirdetésére.

Miután tehát Jézus nem akart új vallás-rendszert állapitani meg, ennélfogva nem is volt szükség arra, hogy ő irjon. Előtte nyilvános tanitásra elégségeseknek tűntek fel a Mózes törvénye és a próféták iratai. De hogy az ő szelleme és elvei ne tünjenek el nyomtalanul halála után, tanitványokat választott maga mellé, az evangeliumok szerint tizenkettőt [4]), nem azért, hogy irókká váljanak, mert erre kevés kivétellel képtelenek is voltak; hanem azért, hogy egy-egy kis körben élő szóval terjeszszék az ő tanitásait.

Ámbár a tanitványok sem voltak mentek koruk előitéleteitől, mindazáltal mint egyszerü müveletlen emberek más osztálybelieknél alkalmasabbak voltak a Jézus által lelkökbe öntött igazság befogadására és tovább adására. E müveletlenségök magyarázza meg

---

rólam, hogy a kik láttak, nem hisznek bennem; a kik pedig nem láttak, hisznek és élnek. A mi levelednek azt a részét illeti, hogy hozzád menjek, tudd meg, hogy nekem e vidéken be kell töltenem mindeneket. s miután betöltöttem, vissza kell térnem ahoz, a ki küldött. Azonban felmenetelem után elküldöm tanitványaim valamelyikét, hogy tégedet meggyógyitson, s mind neked, mind a veled levőknek életet adjon."

E levél után azt jegyzi meg Eusebius, hogy a syr szövegből ugy látta, hogy Jézus felmenetele után csakugyan el is küldötte Taddeust, a hetven tanitvány egyikét. Eusebii Hist. Eccl. lib. I, c. 13. — Apocryphal New Test. London. 1820. — Fabr. Cod. Apocr. I. p. 316.

[1]) Grabe, Spicileg. Patrum, I. p. 1. Fabr. Cod. apocr. N. T. I. p. 316.

[2]) De consensu evangelistarum, I, 9. 10.

[3]) Fabr. Cod. apocr. N. T. p, 303.

[4]) Ugy látszik, hogy ez a tizenkettős szám symbolikus jelentménynyel birt, elébb egy kis körben képződött ki, csak azután terjedt el.

azt, hogy Jézusnak sok mély eszméit nem értették meg. Ez magyarázza meg azt is, hogy ők a Jézus elveiben, s elvei által való hitet csak hamar a J é z u s b a n való h i t t é változtatták át a nagy mester halála után.

A Jézus közvetlen tanitványai által eleinte hirdetett evangelium nem volt a zsidó vallással ellenkező tan, hanem éppen, mint Jézusnál, az ó vallásnak betöltése. Ők nem kivántak hontiaiktól új hit-elveket, csupán azt, hogy ismerjék el Jézust m e s s i á s n a k (ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς), [1] vagy is higyjenek benne, s higyjék, hogy a dolgok hamar elmulnak és ő újra eljövend eleveneket és holtakat megitélni, s birodalmát felállitani. Koruk közönséges szokása szerint és nagy mesterök példáját követve eleinte kizárólag ők is szóval és tettel tanitották az evangeliumot és Jézus messiásságát. A helyett, hogy tanitásaikat irásba foglalták volna, szerteszét jártak Jeruzsálemben és a vidékén, s tüzes nyelvvel hirdették Jézus messiásságát, valamint azt az igazságot, jótékonyságot és szeretetet, a melyre őket Jézus felhivta, s a melynek ők szemtanui voltak A kik az általuk tanitott tudományt hitték, azokat megkeresztelték, s az isten országa polgárai közé felvették. És igy egyszerü prédikálás által megvetették a keresztény egyház alapját.

5. §. A t a n i t v á n y o k e l e i n t e c s u p á n é l ő s z ó v a l h i r d e t i k a z e v a n g e l i u m o t.

A Jézus első tanitványainak müködése eleinte csak Jéruzsálemre és vidékére szoritkozott [2]). Nekik a zsidókhoz és a synagógához való viszonyuk eleinte semmit se változott. Megtartották a szokott ünnepeket, [3]) a böjtőket. [4]) Együtt imádkoztak a zsidókkal a jeruzsálemi templomban [5]). Fogadásokat tettek [6]). Gyermekeiket körülmetélték [7]) és magokat zsidóknak (Ἰουδαῖοι) [8]) nevezték. Egy szóval boldogok voltak a törvény alatt (ἐυσεβεῖς κατὰ τὸν νὸμον) [8]). Az a szabadság, a melylyel őket Jézus szabadokká tette, eleinte homályban maradt előttök. Ez csak akkor lőn érthetővé, midőn

[1]) Csel. 9, 22. V. ö. 2, 36. 5, 42. 8, 4. 11, 20, 13, 32. stb. — [2]) A 12 apostol közül csak Péterről (Gal. 2, 11.) és Jánosról van tudomásunk, hogy Palestinán kivül jártak. Ők ugy gondolkoztak, hogy először zsidónak (Ἰουδαίῳ πρῶτον Róm. 1, 16.) kell hirdetni az evangeliumot, s csak azután a pogányoknak. — [3]) Csel. 2. 1. 18, 21. 20, 6. 16. — [4]) Csel. 10, 30. 13, 2. stb. — [5]) Csel. 2, 46. 3, 1. 10, 9. — [6]) Csel. 18, 18. 21, 23. — [7]) Csel. 16, 3. — [8]) Csel. 10, 28. — [9]) Csel. 22, 12. Sulpic. Sev. II, 31.

hellenisták léptek fel az evangelium hirdetésére, mint p. o. István és mások. Ezek által terjedt el az evangelium Samariában és a pogányok közt, de itt is csak azután, miután a szűk zsidó hitnézeteket külön kezdették választani a Jézus eszméitől. S mentől távolabb volt az a hely Jéruzsálemtől, a hol a hellenisták az evangeliumot hirdették, annál szabadabb szellemben prédikáltak és működtek, ugy anynyira, hogy például Ántiókiában körülmetéletlen pogányokat is felvettek a gyülekezetbe. Evel szemben a jéruzsálemi gyülekezet együtt maradt a zsidókkal: megtartotta kizárólagos jellegét, sőt mind a törvény, mind a farizeismus teljes érvényben állottak egy ideig. Csak későbben jöttek rá némely apostolok hivatásuk tisztább tudatára.

Ily viszonyok közt nem volt szükség arra, hogy az apostolok irjanak. Ott volt a törvény, ezt csak magyarázni kellett. A dolog természetéből kifolyólag az apostolok nem is voltak irók, nem is voltak erre képesek. Ők csupán igehirdetők voltak, s mint ilyenek a tett emberei. Sem idejök, sem tehetségök nem volt az irásra, a szemlélődésre. Szivök teltebb volt, minthogy azt le tudták volna irni. A teendő pedig égetőbb volt, mintsem az irás késedelmességével foglalkozzanak.

Ma a nyomtatás a legjobb eszköz arra nézve, hogy a világhoz szólhassunk. Ez akkor nem volt még feltalálva. Volt azonban valami az apostolok idejében, a mi ezt nélkülözhetővé tette. És ez az volt, hogy az apostolok idejében sebesen szárnyalt a kimondott szó, a mely rendkivüli hatást gyakorolt a lelkekre.

Az apostolok tehát hirnökök voltak arra nézve, hogy a népet az elközeledett isten országa örömhiréről értesitsék, s nem iratszerkesztők. Az irás egy higgadt utángondolás eredménye: ez pedig roszul illett volna Jézus első hirnökeinek telt és égő lelkéhez, a kik kegyelmet hirdettek, s arra kérték az embereket, hogy bánják meg büneiket és térjenek istenhez. A szellem és erkölcsi élet volt az, a mit nekik hirdetniök, terjeszteniök kellett. A keresztény vallás lényege nem formaságokban, hanem élő szentségben, s égő, gyakorlati és mindent befogó szeretetben áll. Miután pedig ezek szellemi minőségek, ennélfogva nem lehet tanitani. Ezeket csak közölni, vagy is inkább felébreszteni, ápolni és erősiteni lehet mások szivében az élő tanitó lelkének hő szeretete, s életének példája által. Innen a keresztény vallásnak lényeges része a prédikálás.

Az irás elősegitheti ugyan a prédikálást, de azt nem teheti

*

nélkülözhetővé. A legjobb irat sem emelkedhetik fennebb másodrangu helyzetnél az evangelium hirdetésénél. A gyöngéd hang, a rebegő ajak, az égő szó, a beszélő szem, az egész ember, az érzelem, a kimondott és megragadó eszmék, gondolatok, igazságok, a beszéd, cselekvés, a tisztelettel és szeretettel teljes lélek, a mely azért ömledezik, hogy mások lelkeiben is megfelelő rokon érzelmeket, eszméket ébreszszen — ezek Jézusnak és az ő evangeliumának nagy, kiváló, lényeges és feljülmulhatatlan eszközei a világ megtéritésére nézve.

Az apostolok tehát, mint hirnökök csak élőszóval hirdették az évangeliumot És a prédikálás tökéletesen meg is felelt az akkori viszonyoknak; megfelelt az evangelisták törekvéseinek, kiknek a volt a czélja, hogy az evangelium eszméit elterjeszszék. Hogy az apostolok nem irás által hirdették isten országát, hanem élőszóval, idemutatnak némely kifejezések, a melyek az új testamentumban vannak, s a melyeknek természete azt mutatja, hogy a tanitványok még akkor is csupán prédikálás által terjesztették az evangeliumot, a mikor az ők tetteiket valaki legelébb le kezdette irni. Ilyen kifejezések ezek: hall (ἀκόυειν), [1]) hallgat ('αχροᾶσθαι), [2]) elfogad (δέχεσθαι), [3]) evangelium (εὐαγγέλιον=örömhir), [4]) örömhirt hirdet (εὐαγγελίζεσθαι), [5]) örömhirnök (εὐαγγελιστής), [6]) hirdető, hirnök (κήρυξ), [7]) prédikál (κηρύσσειν), [8]) beszéd (λόγος), [9]) hallott beszéd (λόγος ἀκοῆς), [10]) elbeszél, elmond (λαλεῖν), [11]) tanuság, bizonyságtétel (μαρτυρία), [12]) tanu (μάρτυς), [13]) eléterjeszt, átad (παραδιδόναι) [14]), hallásból való hit (πίστις ἐξ ἀκοῆς), [15]) stb. E kifejezések jellemzők az apostolok müködésének módját illetőleg; egyszersmind bizonyitékok arra nézve, hogy az apostok eleinte nem irtak, hanem csak élőszóval hirdették Jézus tudományát. Nem irtak pedig részint azért, mert lelkök izgatottabb volt, minthogy irhasssanak; nem irtak részint koruk szokásaiból, részint a zsidók előitéleteiből kiindulva, melyszerint szent könyv csak a törvény és próféták gyüjteménye, tehát az ó testamentum, lehetett.

---

[1]) Efez. 1,13. 1. Ján. 2,7. — [2]) Jak. 1,22. — [3]) 2. Kor. 11,4. — [4]) Róm. 1,1. 1. Kor. 4,15. — [5]) Luk. 9,6. Csel. 8,4. — [6]) 2. Tim. 4,5. — [7]) 2. Tim. 1,11. — [8]) Mát. 10,7. Csel. 20,25. — [9]) Csel. 4,31. Jak. 1,22. — [10]) 1. Thess. 2,13. Zsid. 4,2. — [11]) Csel. 18,25. Tit. 2. 15. — [12]) Csel. 22,18. Jel. 1,9. — [13]) Csel. 1,8. — [14]) Luk. 1,2. Csel. 16,4. — [15]) Zsid. 2,1—4.

6. §. Az apostolok arámi és görög nyelven prédikálnak.

Jézus előtt már a szentnek tartott héber nyelv megszünt volt élő nyelv lenni. Ennek helyét lassanként egy sajátságos vegyületü nyelv foglalta el, a mely az ős kanaani nyelvből és a sémi nép északi tájszólásaiból állott elé, s a melyet közönségesen syro-chaldei vagy *arámi* nyelvnek neveznek. Ezt beszélték a zsidók Jézus idejében. Valószinüleg e nyelven beszélt Jézus is, és e nyelven tartotta fenkölt tanitásait. Legalább az evangeliumokban eléjövő arámi szavakból [1]) ezt kell következtetnünk. Igen természetes, hogy az a nyelv, a melyen a tanitványok az evangeliumot kezdetben prédikálták, se lehetett más, mint az arámi nyelv. Ez volt a jeruzsálemi és vidéki zsidók anyanyelve; ezen tartotta Jézus is tanitásait, s ezt értették az apostolok legjobban. Idemutatnak az apostoli iratokban előforduló arámi szavak. [2])

Azonban csakhamar kénytelenek voltak az apostolok tapasztalni, hogy az evangeliumnak arámi nyelven való prédikálása nem kielégitő, nem czélhoz vezető; és hogy ha az evangeliumnak nagyobb terjedést akarnak adni, görög nyelven kell azt hirdetniök, nem csak a pogányoknak, hanem még a zsidóknak is Judea határain kivül. [3]) A görög nyelv ekkor az egész müveit világ nyelve volt, sőt Nagy Sándor óta még Palestinában is el volt terjedve minden osztály körében. A zsidóknak szükségök volt e nyelvre, mert hazájukon kivül anyanyelvükön senki sem értette meg őket. Ez volt az egyetlen eszköz, a melylyel magokat az egész római birodalomban megértethették, s a melylyel hazájukon kivül megélhettek. A római birodalomban elszórtan élt zsidók nem is tudtak már zsidóul. A görögöt beszélték. Sőt ezt beszélték a palestinai synagógákban is a proselyták miatt; ezt beszélték a zsidók és po-

---

[1]) Az evangeliumokban a következő arámi kifejezések fordulnak elé: ῥακά (Mát. 5, 22.); μαμμωνᾶς (Mát. 6, 24. Luk. 16, 9.): κορβανᾶς (Mát. 27, 6.); ῥαββί (Mát. 23, 7.); ἠλὶ ἠλί λαμὰ σαβαχθανί (Mát. 27, 46. Márk. 15, 34.); ταλιθὰ κοῦμι (Márk, 5, 41.): ἐφφαθά (Márk. 7. 34.); βοανεργές (Márk. 5, 17.); ῥαββουνί (Ján. 20, 16.); κηφᾶς (Ján. 1, 43.); βηθεσδά (Ján. 5, 2.); és βὰρ a tulajdonnevek elején, a mi a héber בֶּן -nek, az ir O'-nak, a skot M'-nek és a magyar „fi"-nek felel meg, p. o. Pál-fi. — [2]) ταβιθά (Csel. 9, 36. V. ö. Csel. 26, 14. 22, 2.); ἀκελδαμὰ (Csel. 1, 19.): ἀββᾶ (Róm. 8, 15.); μαρὰν-ἀθὰ (1. Kor. 16, 22.); ἀρμαγεδών Jel. 16, 16.). — [3]) Csel. 11, 19. 13, 46.

gányok közt történt közeledés, vegyes házassági, s más családi viszonyok miatt. [1]) S részint e viszonyok, részint pedig az a körülmény, melyszerint az arámi nyelv nem volt alkalmas arra, hogy a keresztény vallás által nem sokára kifejtett eszméket kifejezze, oda vezette az apostolokat, hogy görögül prédikálják az evangeliumot. Innen mind a hittéritők, mind pedig az új szövetségi irodalom nyelve a görög lett az arámi helyett.

7. §. Az új testamentumi irodalom eredeti nyelve feletti vizsgálódás.

A görög nyelv Nagy Sándor óta elvesztette volt classicus jellegét. A keresztény vallás keletkezése idejében nem volt az a tiszta görög nyelv többé, a milyennek mi azt a N. Sándor előtti görög classicus irók után ismerjük. Egy az attikai tájbeszédhez igen közel álló átalános irói nyelvvé fejlődött ki a néptömegnél. Augustus idejében éppen e közönséges nyelvet (κοινὴ διάλεκτος) beszélték a római birodalomban, a mely azonban a nép száján újabb meg újabb változásokon ment át részint a nép viszonyai és az uralkodók politikája, részint az által, hogy az idegen népekkel való érintkezés nyomán majd egyptomi, [2]) majd semi, [3]) majd persa, [4]) majd római, [5]) majd meg latin [6]) szavakat és kifejezéseket vett fel magába; részint pedig a keresztény eszméknek megfelelő szavak [7]) alkotása által.

[1]) — Herzog's Encyclop. Art. Hellenisten. — Hogy menynyire el volt terjedve a görög nyelv Palestinában, mutatja 1) az, hogy Jeruzsálemben görög synagógák voltak (Csel. 6, 9.); 2) Jézusnak a pogány századossal való beszélgetése (Mát. 8, 5.), a mi csak görög nyelven történhetett; 3) némely tanitványok görög neve; 4) Pilátus itélete minden tolmács említése nélkül; 5) bizonyitja továbbá az, hogy az első keresztények közt több görög volt (Csel. 6, 1. 11, 19. 20.); 7) István müködése (Csel. 6, 9.) 8) Pálnak jeruzsálemi működése (Csel. 6. 29.). Lásd továbbá Jos. Antt. XVII, 11. 4. B. Jud. III, 9. 1. Hug; Einl. II. §. 10. De Wette, Einl p. 1—2. — [2]) Egyptomi szavak: πάπυρος (2. Ján. 12.); βάϊον Ján. 12, 13. L. Scholz Repert. XIII. — [3]) Semi szavak: ἀῤῥαβὼν, βύσσος, ζιζάνιον, Mát. 13, 25. — [4]) Persa szavak: ἄγγαρος Mát. 5, 41., μάγοι Mát. 2, 1. stb., παράδεισος Luk. 23, 43. 2. Kor. 12, 4. és τιάρα stb. — [5]) Római szavak: κῆνσος Mát. 22, 17; κουστωδία Mát. 27, 65; λεγεών Mát. 26, 53; σπεκουλάτωρ Márk. 6, 27; πραιτώριον Ján. 18, 28; κολωνία Csel. 16, 22; τίτλος Ján. 19, 19; κοδράντης Mát. 5, 26; μίλιον Mát. 5, 41; μεμβράνα 2. Tim. 4, 13; λέντιον Ján. 13, 4. — [6]) Latinismusok: στρατηγὸς Csel. 16, 20; ἡγεμών Mát. 27, 2. — [7]) Új szavak: ὀλιγόπιστος Mát. 6, 30; αἱματεκχυσία Zsid. 9, 22; φυλακίζω Csel. 22, 16; βάπτισμα, ἐλλογεῖν, μεθοδεία stb. Ef. 4, 14. Lásd De Wette Einl. in. d. N. T. p. 6. 7. 8.

Ilyen volt az a görög nyelv, a melyet a zsidók otthon és külföldön beszéltek. Azonban a zsidók kezében is változáson ment át a görög nyelv. Ugyan is miután a zsidók a görög nyelvet nem iskolában, nem is könyvből tanulták, hanem csak a napi életben való érintkezés alkalmával, ezért ők csupán a nyelv anyagját, a szavakat, vették át, de nem vették át egyszersmind a görög nyelv természetét, szókötési szabályait is. A zsidók vallásos eszméiket az átvett görög szavakkal fejezték ki, forditották le, s azokat sémi szókötés szerint kötötték öszsze, minden tekintet nélkül a görög szókötésre és szólás-formákra. Ilyen formán a külföldi zsidóknál egy sajátságos görög nyelv alakult, a melyet h e l l e n i s t a g ö r ö g n y e l v n e k neveznek (διασπορὰ τῶν Ἑλλήνων). E nyelv kifejlődésére leginkább az ó testamentum görög forditása folyt be, a melyet némely alexandriai zsidók még az első Ptolomeusok alatt elkezdvén forditani, Krisztus előtt nem sokkal fejeztek be, s a mely ma a h e t v e n f o r d i t ó k (LXX=Septuaginta versio) forditása név alatt ismeretes. [1])

De a görög nyelv fejlődése még itt sem állapodott meg. Még egy egészen új elemet vett fel magába. Evel alakult oda, a hol jelenleg az új testamentum nyelve áll. Ugyan is az első keresztény hittérítők többnyire mind hellenisták voltak, a kik a sémi faj gondolatait és eszméit görög szavakkal fejezték ki a zsidó mondatszerkezet szabályai szerint, tehát zsidós görögséggel. Minthogy pedig e zsidós görög nyelvvel sem tudták kifejezni mindazokat az eszméket, a melyeket bennök az evangelium szelleme támasztott, ennélfogva amaz eszmék kifejezhetése szempontjából oda törekedtek, hogy a már meglevő nyelv-anyagnak új alakot adjanak, hogy az új eszméket kifejezhessék. S a hol ez új alak sem felelt meg, ott új szavakat alkottak. Igy állott elé az ú j t e s t a m e n t u m n y e l v e a keresztény nyelv-elem felvétele által, a mely sajátságos vegyülete a graecismusnak és hebraismusnak. Álljon itt egy néhány példa az új testamentumi görög nyelv jellemzésére. Az új testamentum görög nyelve áll. [2])

1) Hebraismusokból: βάτος, κάδος, κόρος Luk. 16, 6. 7; μεσσίας Ján. 1, 42; σατανᾶς, γεέννα, σάββατον, χερουβὶμ Zsid. 9, 5; μάννα Ján. 6, 31; πάσχα, σίκερα Luk. 1, 15; σαβαὼθ Jak. 5, 4; ἀμήν, κορβᾶν.

---

[1]) Keresztény Magvető VI. köt. 1. füz. 13. lap. — [2]) De Wette, Einl. in. d. N. T. p. 7. 8.

2) Zsidó jelentésü görög szavakból: χριστός, σάρξ ember; εἰρήνη jóllét; σπέρμα maradék, utód; δικαιοσύνη erény, alamizsna; δαιμόνιον ördög; σπλάγχνα szeretet, könyörületesség; ὁδὸς párt, Pál szerint szerzet (Károli ford.); βασιλεία; κοινὸς tisztátalan; δόξα, φόβοσ, ξύλον, νύμφη stb.

3) Tiszta zsidó frázisu görög szavakból: ζητεῖν ψύχην valaki életére törni; ἄρτον φάγειν enni; κάρπος ὀσφύος vagy κοιλίας gyermek; ἀνιστάναι σπέρμα gyermeket nemzeni; κάρπον ποιεῖν gyümölcsözni; πορεύεσθαι ὀπίσω stb.

4) Zsidó átmásitásokból (tropusokból): γλῶσσα nép; ποτήριον sors; γινώσκειν közösülni Mát. 1, 25. stb.

5.) Zsidó szószerkezetü kifejezésekből: υἱὸς tulajdonság; ἅγια ἁγίων legszentebb; εἶναι εἰς lenni; ἀπὸ προσώπου tól től, elől; πᾶς οὐ egy sem; εἰς ἀπάντησιν szemben, ellenében stb.

6.) Arameizmusokból: δύναμις csoda, σάββατον hét; σάρξ καὶ αἷμα ember; ἀΦιέναι ἁμαρτίας stb.

7.) A zsidó theologia kifejezéseiből: ἀντίχριστος διάβολος, δαιμονιζόμενος stb.

8.) Tisztán keresztény szavakból: ἔργα, πίστις, χάρις, ἀπόστολος εὐαγγέλιον, ἅγιοι, σώζειν, ἐκκλησία, μυστήριον, πνευματικός, πρόθεσις, δικαιοῦσθαι, οἰκοδομὴ, ἄνωθεν γεννασθαι stb. [1]).

Ez elemek vegyülete teszi az új testamentum irodalmának eredeti nyelvét.

Az új test ered. nyelve görög.

Egyébiránt nincs mit csodálkoznunk azon, hogy az új testamentumi irodalom eredeti nyelve a görög lett. Midőn az apostolok és az első hittéritők iráshoz fogtak, ekkor már a keresztény vallás kivül hatott volt Judea és Jeruzsálem határain. S miután annak szelleme egyetemesebb volt annál, mintsem a synagóga falai közt maradjon, éppen ugy általánosabb, egyetemesebb nyelvet is kellett felvenni a kihaló félben levő hazai nyelv helyett. Idejárult még egyfelől az, hogy a hittéritők többnyire mind hellenisták voltak, kiknek szelleme meszsze túlszárnyalta a zsidókét; idejárult másfelől az, hogy azok, a kiknek a hittéritők irtak, görögül beszéltek; idejárult továbbá az, hogy Jeruzsálem nem sokára lehanyatlott; végre ide járult az is, hogy a hittéritők zsidó-ellenesen prédikáltak, vagyis ellene nyilatkoztak a zsidós szűkkeblüségnek. Mindezek te-

[1]) Lásd bővebben Bleek Einl. in d. N. T. pp. 75—79. — De Wette Einl. in d. N. T. pp. 1—9.

végelegesen befolytak arra, hogy a görög nyelv váljék a keresztény irodalom eredeti nyelvévé az arámi nyelv helyett. A keresztény irodalom nyelvének ennélfogva görögnek kellett lenni, anynyival inkább, mert mig az arámi nyelv elégtelennek bizonyult a keresztény eszmék kifejezésére, addig a görög nyelv kielégitette a hittéritők szükségeit. Elég alkalmas volt volt arra, hogy származtatás utján oly szavakat alkossanak belőle, a melyek az új eszméknek megfeleljenek, s a melyekre nézve az arámi nyelv nem volt alkalmas. Lehetetlen tehát, hogy a keresztény vallás hellenista prédikátorai a görögön kivül más nyelven irtak vagy beszéltek volna. Bizonyitja ezt egyfelől az, hogy az öszszes újtestamentomi iratok jelenleg mind görög nyelven léteznek eredetileg; másfelől pedig az, hogy egyes állitásokon kivül soha egyetlen új testamentomi iratra nézve se tudott a theologiai tudomány minden kutatása oly hiteles bizonyitékot felmutatni, a mi azt bizonyitaná, hogy valamelyik irat eredetileg más nyelven és nem görögül lett volna irva.

8. §. Különböző vélemények az új testamentumi iratok eredeti nyelvére nézve.

A dolog természete szerint minden oda mutat, hogy az új testamentumi iratok eredeti nyelve a görög nyelv. Mindazonáltal a theologusok közt eleitől fogva kérdés tárgya volt, s jelenleg sincs teljesen eldöntve, hogy vajon az új testamentomi könyvek eredetileg görögül voltak-e irva, vagy más nyelven, s ugy forditották görögre.

A római egyház hivei közül Baronius, Bellarmin és Salmero azt állitották a 16-ik száz esztendő végén, hogy a Márk evangeliuma és a rómaiakhoz irt levél eredetileg latin nyelven volt irva. A Márk evangeliumára nézve felhozzák a Peschitó nevü syr biblia forditásnak utóiratát, a hol az van: „Vége a szent evangeliumnak, a Márk prédikátiójának, a ki Rómában római nyelven prédikált.“ A római levélre nézve szintén egy syr forditás utóiratát hozzák fel, a mely azt mondja, hogy az római nyelven, רוֹמָאִית, volt irva. Azonban az ily utóiratokra semmi nyomatékot se lehet helyezni, mert a mint tudva van, ezeket a későbbi másolók, vagy olvasók tették fel, kiindulva abból a véleményből, hogy miután azok a római keresztények számára voltak irva, ennélfogva latinul kellett irva lenniök. E mellett azt se sza- **Márk év. és a római levél.**

bad felednünk, hogy Pál a rómaiakhoz irt levelet görögül irta, főleg azért, mert a római egyház tagjai nagy részben görögök voltak. A 16-ik részben emlitett nevek kivétel nélkül görög egyének nevei. Márk sem irhatta latinul evangeliumát, mert ő egyfelől hellenista volt; de másfelől — ha mindjárt a rómaiak számára irta volna is — jól tudta, hogy azok nagy részben görögül beszélő keresztények. Sőt nem csak a hittérités ez első korszakában irták görögül a római egyházhoz intézett iratokat; hanem még később is, mint p. o. Ignác görögül irta a rómaiakhoz intézett levelét; görögül irta Korinti Dénes adversus Haereses czimü müvét.

Az egész új testam. latin.

Némely római katholikus theologusok még ennél is tovább mentek. Különösen Harduin jezsuita azt állitotta, hogy a Máté evangeliuma és a Filemonhoz irt levél kivételével az összes új testamentumi iratok latinul voltak irva eredetileg. [1]) De ez olyan állitás, a melylyel ő csupán a római egyház Vulgata bibliájának akart tekintélyt szerezni, s a mely, miután semmi bizonyitékot nem lehet mellette felhozni, önként öszszeomlik.

Máté és a zsidókhoz irt levél nyelve arámi.

Más régebbi és ujabbkori theologusok Papiasnak Eusebius [2]) által eléadott λογίων κυριακῶν ἐξήγησις-sének ama kifejezéséből: „Máté feljegyezte az urnak szavait héber nyelven, s ezt mindenki ugy magyarázta, a hogy tudta“, [3]) valamint a zsidókhoz irt levél feliratából kiindulva azt állitották és állitják, hogy habár az egész új testamentum nem volt is arámi nyelven irva, de a Máté evangeliuma és a zsidókhoz irt levél azon volt. Ez állitásuk támogatására felhozzák 1-ör az emlitett két irat aramei jellemét; 2-or azt, hogy ez iratok szerzői nem tudtak görögül irni; és 3-or azt, hogy az első keresztények nem értettek görögül.

A fennebbi nézetek birálata.

A mi Papiasnak a Máté λόγια-járól adott értesitését illeti, ez semmit sem bizonyit a jelenlegi Máté evangeliuma héber eredetije mellett. Nem bizonyit pedig azért, mert ő e tudósitást harmadik kézből hallotta a presbyterektől. Másfelől a Papias értesitése nem is vonatkozik a jelenlegi Máté evangeliumára, hanem egy beszédgyüjteményre (λόγια), a melyet Jézusnak valamelyik kor-

---

[1]) Joh. Harduini Comment. in N. Test. Hagae 1741. — Lásd evel szemben Baumgarten, Vindiciae textus gr. N. T. Hal. 1742. — [2]) Hist. Eccl. lib. III. c. 39. — [3]) Ματθαῖος μὲν οὖν ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο, ἡρμήνευσε δὲ αὐτὰ ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος.

társa valószinüleg öt részben irt meg a Mózes öt könyve mintájára aramei nyelven, de a melyet a mi Máténkból sehogy se tudunk tisztán kimutatni. Meglehet, hogy Papias ismerte a jelenlegi Máté evangeliumot. Csakhogy midőn ő e nyilatkozatot tette, evel egyszersmind azt is kimondotta, hogy a jelenlegi Máté evangeliumot nem tartja az apostol müvének. [1])

A mi az emlitett theologusok által felhozni szokott három erősséget illeti, ezek közül az első legtöbb valószinüséggel bir. Azonban ez sem bizonyitja az emlitett iratok héber eredetiségét; mert például a héberekhez irt levélből az tünik ki, hogy azt Pál halála után irta valamelyik hellenista, még pedig a mint értekezés-alakja mutatja, az egész kereszténység számára. És e jelleme azt mutatja, hogy nem lehetett héberül irva, hanem épen görögül. A második és harmadik állitásnak semmi bizonyitó ereje nincs; mert tudjuk, hogy a Ptolomeusok és Seleucidák, [2]) sőt később a rómaiak uralkodása alatt nagyon el volt terjedve Palestinában a görög nyelv. Ezen a nyelven értekeztek a zsidók a győztes rómaiakkal, s kétségen kivül ezen a nyelven beszélt Jézus is Pilátussal. Ez a kőrülmény tehát ellene bizonyit és lerontja az emlitett theologusoknak amaz állitását, a melyszerint a Máté evangeliuma és a zsidókhoz irt levél eredetileg aramei nyelven lett volna irva.

Emeltek ugyan a theologusok a többi uj testamentumi iratok görög eredetisége ellen is szót. Különösen a Jakab és Judás levelei s a Jelenések könyve ellen. De a mint később e levelek vizsgálása rendjén látni fogjuk, ezek is görögül voltak irva eredetileg, a czél természete szerint.

II. Fejezet.

9. §. Az apostoli munkásság kezdete.

Az apostolok működése a Jézus halála után következő első pünköstkor kezdődik. Eddig magokba voltak vonulva. Ekkor léptek fel a nyilvánosság terére; ekkor tartották az első beszédeket a jéruzsálemieknek, s az Ázsiából, Egyptomból, Rómából, Krétából, Arabiából, Judeából, Samariából, Galileából és Syriából összegyült

---

[1]) A. Reville, Etudes critiques sur l' evangile selon St. Matthieu. — W. Stemler, Godgel. Bydr. 1862. p. 806 etc. — [2]) Joseph. Fl. Bell. Jud, III, 9, 1. Antiq. XVII, 11, 4.

zsidóknak és proselytáknak. [1]) Természetesen az apostolok azokhoz intézték legelébb beszédeiket, a kiket már mintegy előkészitettek a prófétai jóslatok a messiás eljövetelére, s a kik ennélfogva a már eljött messiást hirdető prédikátiókat felfoghatták és megérthették. Ilyeneknek tekintették ők a fennebbi tartományokból egybegyült zsidókat és proselytákat. Ezeket hivták legelébb a messiás országába. S miután a meghivottaktól csupán annyi hitet kivántak, hogy a messiás eljött Jézusban, s annyi meggyözödést, hogy az ó testamentumi többi jóslatokat a megfeszitett és feltámadott Jézus tölti be, ezért csakhamar megszaporodott a hivők száma. A különböző vidékekről Jéruzsálembe felgyültek közül a kik áttértek, hazamentök után egész örömmel hirdették otthon a messiás eljövetelét, s ott e hitnek igyekeztek követőket szerezni.

Az apostoloknak ez a fellépése bizonyos tekintetben eretnekség volt a zsidó vallás szempontjából. Ezért a szigorubb zsidók, mint a sadduceusok, nem is csatlakoztak hozzájok. De minthogy részint a theologia [2]), részint a törvény gyakorlása [3]) tekintetében közel állottak a farizeismushoz, [4]) ezért az első gyülekezetet majdnem a farizeusok iskolájából kikerült zsidók képezték, a kik igen egyszerü emberek voltak, s a kik semmi különöst nem láttak az apostolok predikátiójában, a melyben azok a törvény betöltéséről [5]) szólottak. Az első keresztény egyház magvát képező embereknek emez egyszerüsége magyarázza meg azt, hogy mentől egyszerübb volt a Jézus tanitása, annál inkább magára a tudomány szerzőjére irányult az ők reményök. Innen van az is, hogy csakhamar módositást tesznek az első keresztény felfogásban ; a Jézus tanitásaiban s elveiben és elvei által való hitet átváltoztatják a Jézus személyében való hitté.

Az apostolok fellépése alkalmával beszélő prédikátorok közül kevésnek maradt fen a neve a keresztény hagyományban. A 12 apostol közül az evangelium hirdetésében az egyház alakulása elsö pillanatában leginkább kitünt Péter. Ámbár Péter ingatag jellemű ember volt, de odaadása és tevékenysége által rajta fordult meg az első egyház megalapitásának munkája. Apostoltársai kö-

---

[1]) Csel. 2, 1—14 stb. [2]) Csel. 23, 6. stb. — [3]) Csel. 21, 20. — [4]) Értem itt magát a farizeusok intézményét, nem pedig egyes képzettebb telekezeties szellemü farizeusokat. — [5]) Jakab 4, 11. szerint az a keresztény, a ki a törvényt betölti, tehát a ποιητῆς νόμου.

zött eleinte nem igen volt senki, a kire teljesen támaszkodhasson. János még fiatal volt. Ez okból a többiek kevés jelentőségre vergődtek. [1]) Azonban Péter mellett csakhamar feltünt egy tanitvány, kiben a zsidó községek eszményképöket látták. E tanitvány Jakab volt, a Jézus testvére, a ki Péternek Jeruzsálemből való elmenetele után határozottsága és a törvényhez való szigoru ragaszkodása által nem sokára az egyház fejévé lett. Jakab valódi izraelita volt, s mint ilyen oda törekedett, hogy a törvény a jeruzsálemi keresztény egyházban szorosan meg legyen tartva. Ezért a nép őt igaznak, vagyis a törvény értelmében való férfiunak, igaz zsidónak nevezte. Innen van az, hogy a jeruzsálemi keresztény egyház, valamint azok is, a melyek ennek mintájára alakultak, nemcsak nem váltak külön a synagógától, sőt a zsidó kegyesség és törvényszerüség példányai lettek.

10. §. A Jézus tudománya kihat Syriába. Barnabás és Pál.

István megöletése. 37 év.

Az apostolok további müködése, különösen a jeruzsálemi egyház szónokai egyikének, a hellenista Istvánnak, sikerdus prédikálása nagy felindulást és ellenségeskedést támasztott a sadduceusokban [2]) az új tudomány hivei ellen. Az István szonoklata nagy hatással volt a népre és nagy tömeget gyüjtött körülötte. Szónoki bátorsága és Jézus iránti szeretete anynyira vitte, miszerint kimondotta a körüle gyült hellenistáknak és szabadosoknak (libertini), hogy nagy bünt követtek el a zsidók, midőn Jézust a valódi messiást megölték, bebizonyitván ez által, hogy az igazságot nem sze-

[1]) A Zebedeus fiai közül Jakab vértanui halált halt. János még igen fiatal volt. Ezeken kivül a jeruzsálemi gyülekezetben kiváltak még Barnabás József (Csel. 4, 36.). Sylvanus vagy Silas (Csel. 15, 22. Márk János (Csel. 12, 25.) Agabus (Csel. 11, 28.) Filep az ő öt leányával (Csel. 8, 5.) és Barsabás Judás (Csel. 15, 22.) — [2]) A keresztényeknek a sadducеusok voltak legnagyobb ellenségei. Jézus idejében a Hanan sadduceus család kezében volt a főpapi hivatal. E család egyik tagja Kajafás ölette meg Jézust. E család tagjai mint főpapok nyomorgatták az első egyházat. Ezektől jött minden üldözés a keresztényekre, nem a farizeusoktól, nem is a rómaiaktól, mert a farizeusok jó indulattal voltak a Jézus hivei iránt; a római kormány pedig türelmes volt. A sadduceusok fogatták el Istvánt. Ők idézték elé a 37-ik évi üldözést, a mely nem volt egyéb, mint az orthodox zsidóknak a szabadon élő és haladó hellenisták és proselyták ellen irányzott törekvése. Ez üldözés elől menekültek a hellenisták Antiókiába, Cyprusba és egyebüve.

retik. A főpap értesülvén e merész szónok elveiről, elfogatta és megölette a 37-ik évben. A hivőket üldözőbe vette.

A ker. vallás elterjedése Antiókiában.

A jeruzsálemi egyház tagjai kezdetben azon voltak, hogy az evangeliumot elébb csak a zsidóknak kell hirdetni (Ἰουδαίῳ πρῶτον). [1]) Hasztalan müködött oda Barnabás, [2]) a jeruzsálemi gyülekezetnek legfelvilágosodottabb és legszabadabb szellemü tagja, hogy az alakuló egyháznak oly irányt adjon, a mely senkit se zárjon ki, sőt mindenki előtt nyitva legyen. Fáradtsága és egyetemes gondolkozás-módja hajótörést szenvedett a gyülekezet többségének szükkeblüségén. Egészen másként állott a dolog Syriában és ennek fővárosában Ántiókiában [3]) A 37-ik évi üldözés által Jeruzsálemből szétszóródott hellenisták hatalmasan terjesztették itt az evangeliumot; [4]) még pedig egészen szabad szellemben. Ezek körülmetéletleneket is felvettek a hivők közé. Az apostolok és a jéruzsálemiek meghallva, hogy Ántiókiában nagy számmal térnek át a pogányok a keresztény vallásra, Barnabást elküldötték Ántiókiába, hogy körülmetéletlen pogányoknak az egyházba való felvétetését akadályozza meg. Barnabás a haladás embere, s ennélfogva az új tudománynak az ántiókiabelieknél kifejlett szabad iránya mellett levén, azt tanácsolta az ántiókiabeli gyülekezetnek, hogy maradjon hű tovább is szabad irányához. Sőt ő maga is itt maradt, hogy ez irány fejlesztésében közreműködjék.

A pogányok megtérítésének eszméje. Barnabás.

Az a szabad irány, a melyre az ántiókiai egyház az új vallás hirdetésében lépett, egy nagyszerü eszmét támasztott és érlelt meg a Barnabás emelkedett lelkében. Az ő lelkében született meg a pogányok megtérítésének eszméje. És ez oly fontos mozzanat, a mi őt egyenesen Jézus mellé állítja. Ezért méltó dolognak tartom, hogy e nemes keblü embernek egyéniségét kiemeljük, működését és kezdeményezésének magasztos és egyetemes voltát elismerjük,

---

[1]) Róm. 2, 9. 10. — [2]) Barnabás vagy más neven Lévita József cyprusi születésü zsidó volt. Ő egyike volt azoknak, a kik az egyház alakulása kezdetén mindjárt az apostolokhoz csatlakoztak. Az apostolok őt ékesszólása, tudományos volta és hűsége miatt Bar-naba-nak vagyis a „szónoklás fiának“ nevezték. (Csel. 4, 36—37. 15, 32. — [3]) Az ántiókiai egyház jött legelébb önmagának tudatára. Ott hítták először keresztényeknek a Jézus követőit (Csel. 11, 26.), mely elnevezést azonban ugy látszik a római hatóság adta volt nekik rendőri szempontból. — [4]) Az új vallásnak az ántiókiai egyházban való terjesztői közül Barnabáson, Pálon és Sylvanuson kivül kitüntek Niger Simeon, Menahem és cyrenei Lucius. (Csel. 13, 1.

helyrehozzuk azt az igaztalanságot, a melyet a keresztény világ az ő személyének mellőzésével elkövetett, s a történelem a méltó elismerés oltárán áldozzon neki. A keresztény vallás terjedése dicsőségének nagy része őt illeti.

Miután Barnabásnak lelkében a pogányok megtéritésének eszméje megszületett, ez eszme kivitelére oly embert keresett, a ki theologiai meggyőződés alakjában kifejezést tudjon és merjen adni annak a szabad iránynak, a melyre az ántiókiabeliek ösztönszerüleg léptek. Ő maga függetlenül akart maradni azért, hogy részint a jeruzsálemi, részint a pogányok közt levő zsidók szükkeblüségeit korlátozhassa. E tervének kivitelére egyetlen egy embert ismert legalkalmasabbnak. Ez az ember Pál volt, a ki már évek óta elvonultan élt Tarsusban. Barnabás tehát elment és felkereste Pált. S miután czéljának megnyerte, elvitte Ántiókiába. [1]) Hogy pedig nagyszerü müvét Barnabás végrehajthassa, átengedte a munka terét Pálnak. [2]) Neki egyengette az útat és oly önállóságra segi- Pál Ántiókiába menyen.

[1]) Csel. 11, 25. — [2]) Pál Ciliciának Tarsus nevü városában született időszámitásunk 10 vagy 12-ik évében, római polgári joggal biró zsidó szüléktől. Előbbi neve Saul volt. Gyermekkorában Tarsusban tanult. Apja már korán rabbinak szánta, de közszokás szerint mesterségre is tanittatta, még pedig kárpitszövésre. Ez okból zsidós nevelést adott neki; olyant, a mely inkább hasonlitott a Talmudistikus, mint a görög szellemü neveléshez. Innen van, hogy okoskodása nem az aristotelesi, dialecticaja a Talmudéhoz hasonlit. Innen van, hogy irályában nincs meg a szoros egymásután és befejezett kerekség; sőt ellenkezőleg befejezetlen, szakadozott, okadatolása gyenge és mindent ismétel. Mintha csak nagy szavak után indulna. Modora néha tréfás, máskor udvarias, haragos, vad, ingerlékeny, máskor meg hizelgő. Mindazáltal levelei minden hiányaik mellett is szellemdúsak és emelkedett lelkü emberre mutatnak. Fiatal korában Jéruzsálem legfelvilágosodottabb embere, a Gamaliel, iskolájába lepett (Csel. 22, 3. 26, 4.) Ettől vette át amaz eszméket, a melyeket később Jézus tudományával öszszehasonlitva, aval megegyezőnek talált. Mint fiatal, tüz lelkü farizeus eleinte rajongott a törvény mellett, a mi őt a keresztények üldözőjévé tette. Később lelki nyugtalanság lepte meg, kétely támadt benne a törvény iránt, a miből őt Jézus megnyugtató elvei emelték ki. Kereszténynyé lőn. De a miatt, mert mind a zsidók, a kiket elhagyott, mind pedig a keresztények, a kiket azelőtt üldözött, gyülölték őt, nem találta jól magát Judeában. E viszszás helyzete magányba vonta. Hazament Tarsusba. Itt élt volt már nehány évig, midőn Barnabás az ántiókiai egyháznak bemutatta. Itt korábbi életének emléke, elleneinek szemrehányása, nézeteinek eredetisége és benső hivatása előtte az apostoli mnnkásság új terét nyitották fel. Itt tovább fejlett a Barnabás szabad szellemével való érintkezés következtében. Oly emberré lett, a kire az új vallásnak épen szüksége volt, hogy el ne fojtassék.

tette, a milyenre még apostol soha se jutott. Egy egész évig működtek együtt Ántiókiában, egészen a 44-ik évi üldözésig.

A 44-iki keresztény üldözés után Barnabás ott hagyta Pált Ántiókiában. Felment Jeruzsálembe., hogy a communismus és a nyomasztó hazai viszonyok miatt elszegényedett jeruzsálemieknek a syriai keresztények alamizsnáit felvigye. De itt nem sokáig mulatott. Csakhamar visszatért, magával hozván unoka-öcscsét Márkus Jánost is. Visszatérte után elkészitették Pállal a térités tervét, a mit ugy látszik az antiókiai egyház is jóvá hagyott. Felkészültek tehát és elindultak nyugotra a római birodalom felé, mindenütt a zsidó kivándorlás nyomán.

Az Ántiókiából való kiindulás képezte a Pál apostolságának kezdetét. S ez apostoli müködés hozta létre a mi jelenlegi új testamentumunkban lévő iratok legelső termékeit. De mielőtt az apostolt e működésében elkisérnők, vessünk egy rövid pillantást theologiai nézeteire.

Pál vallási nézetei. Pál apostol a keresztény vallásról való nézeteit egyfelől abból a szempontból tekintette, melyszerint ő elevenen érezte és tudta, mily nagy hibát követett el Jézus és az övéi ellen: másfelől az emberiség erkölcsi sülyedésének szempontjából. Pál az Istennek igazságát (δικαιοσύνη Θεοῦ) [1]) tekintette a keresztény vallás alapelvének. Ámde ez alapelvet két oldalról fogta fel. Tagadólagos szempontból azt állitotta, hogy az ember az ó törvény nélkül (χωρὶς νόμου) is üdvözül, sőt „a törvénynek cselekedeteiből egy test sem igazul meg Isten előtt“ [2]). Tevőlegesen pedig azt állitotta, hogy az ember a régen megjósolt, s az evangeliumban újabban kijelentett úton üdvözülhet csupán. Ez evangeliumot ő részint az isten kegyelmére (χάρις), részint a Krisztus által való megváltatásra, részint pedig arra a hitre alapitotta, melyszerint nem csak képes minden ember arra, hogy saját üdvösségén munkáljon, de mint bünösöknek egyszersmind kötelességök is azon munkálni. Szerinte a keresztényi élet az üdv megismerésében és megszerzésében, vagyis a hitben; az üdv elérése utáni törekvésben, vagyis a szeretetben; és az üdv által nyujtott igéretek várásában, vagyis a reményben áll [3]). Jézust eleinte égi embernek tekinti. Későbbi leveleiben már oly metaphysikai elvvé lesz, melylyel

[1]) Róm. 3, 21. ttb. — [2]) Róm. 3, 19. 20. 21. — [3]) Kor. 13, 13. Kol. 1, 4 1 Thess. 1, 3. Efez. 1, 15. 18. 3, 17.

isten a világgal kibékül. Ez egyébiránt csak azt mutatja, hogy Pálnak theologiai nézetei lassanként fejlődtek ki, és hogy ő is ki volt téve az alexandriai philosophia hatásának.

III. Fejezet.

11. §. Az új testamentum első termékeinek osztályozása.

Az apostolok eddigi működéseinek vizsgálása azt mutatja, hogy ők még eddig semmit sem irtak. A tenni való, a mely előttök állott, sokkal szorgosabb volt, mintsem az irással késedelmezzenek. Erre egyébiránt még eddig nem is volt szükség, mert az eddig alakult egyházakban személyesen jelen lehettek az apostolok. E szükség csak az 54-ik év körül áll bé. Ekkor kezd Pál leveleket irni az általa alapitott gyülekezetekhez. Az 54-ik év előtti időből semmi hiteles iratunk nincs, a mi azt mutatja, hogy Pálnak 2-ik és 3-ik téritői útjából irt levelei képezik a keresztény irodalom kezdetét. Van ugyan egy hely [1]) a Pál leveleiben, a honnan ugy látszik, mintha Pálnak 2-ik téritői útja előtti időből lettek volna levelei. Meglehet, hogy mielőtt ő irt, már hamis levelek keringtek az ő neve alatt. De hogy ő ez útja előtt valósággal irt-e, annak semmi nyomát nem látjuk. Az azonban tisztán áll előttünk, hogy már korán elkezdettek némelyek hamis iratokat bocsátani közre az apostol neve alatt. Ugy látszik, hogy az ilyen úton megindult csalásoknak akarta ő elejét venni, midőn az általa toll alá mondott levelek végeire sajátkezü toldásokat tett [2]).

A mint fennebb is érintettem, Pálnak neve alatt jelenleg 14 levél áll az új testamentomban, a miből 13 az apostol nevét viseli. Tehát magok a levelek az apostol munkáinak adják ki magokat. A honnan az következik, hogy vagy mindeniket Pál irta, vagy ha nem ő, akkor valaki más adta ki azokat az ö neve alatt. A 14-ik, vagy is a héberekhez irt levélnek semmi felirata [3]) nincsen, a honnan azt lehessen gyanitanunk, hogy ezt csakugyan az apostol irta. Ezt egészen külön is fogjuk ezért tárgyalni.

---

[1]) 2 Thess. 2, 2. — [2]) 2 Thess. 3, 17. 1 Kor. 16, 21. Kol. 4, 18. Gal. 6, 11. — [3]) Czimnek lehet nevezni a levél elején: Πρὸς Ῥωμαίους. — Feliratnak pedig a levél kezdetén levő Παῦλος, ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ Θελήματος Θεοῦ stb. kifejezést.

Azokat a leveleket, a melyek magokat mintegy a Páléi gyanánt adják ki, hitelességökre nézve a következőleg lehet osztályozni:

1.) Hitelesek: a thessalonikabeliekhez, galatabeliekhez, korinthusiakhoz, rómaiakhoz és a filippiekhez irt levelek.

2) Valószinüleg hitelesek: a kolossebeliekhez és Filemonhoz irt levelek.

3.) Kétes: az éfézusi levél.

4.) Nem hitelesek: a Timotheushoz és Titushoz irt levelek.

Pál apostol mindazokat a leveleket, a melyeknek hitelessége kimutatható, 2-ik és 3-ik téritői útjából irta. Az első útjából semmi levele sem maradt fenn. Ez oldalról mellőzhetnők Pál apostol első téritői útját. De miután csak akkor láthatjuk át tisztán az okokat, a miért, és a körülményeket, a melyek közt az apostol irt, ez okból egy rövid áttekintést kell előbb vetnünk Pál apostol első téritői útjára. Azután 2-ik és 3-ik útját s fogsága alatti munkásságát veszszük tekintetbe. Csak ily vizsgálódás alapján állapithatjuk meg az ő neve alatt levő iratok hitelességét és sorrendjét. Lássuk tehát először is első téritői útját.

IV. Fejezet.

PÁL APOSTOL ELSŐ TÉRITŐI ÚTJA.

12. §. A cyprusi út.

45-ik év Az evangelium már több év óta kihatott volt az ugynevezett Palestinából, de még ez ideig nagy mértékben nem hatott át Syria határain. Egyébiránt az evangelium még Syriában is a szent földön volt; mert a zsidók egész Syriát az Amanus hegyig a szent föld kiegészitő részének tekintették; olyannak, a mely hivatva van arra, hogy az ők előjogaiknak, szokásaiknak és vallásos teendőiknek részese legyen [1]). Most eljöttnek látszott az idő, hogy az evagelium szülőföldén is túl terjedjen. E végből Pál apostol három nagy téritői útat tett. Mind a háromra Ántiókiából indult ki.

A cselekedetek könyvéből ugy látszik, hogy az ántiókiai egyház Barnabás által öntudatára jővén az evangelium egyetemes vol-

---

[1]) Hieronym. Epjst. ad Dardanum. Jerus. Targ. Numeri 34, 8. Jerus. Talm. Sebiit. 4, 2. Babyl. Talm. Gittin, 8a. Misna, Sebiit, 6, 1. Challa, 4, 8.

tának, egy missio létesitését határozta el. Egyszersmind megválasztotta missionáriusait Barnabásban és Pálban [1]). Ezek tehát az ántiókiai egyháztól [2]) nyert küldetéshez képest, maguk mellé véve Márkus Jánost is, átléptek Ázsia határain, hogy tovább terjeszszék isten országát. A hova csak elhatottak, segitve a hellenisták és az ántiókiai iskolának ama tagjai által, kiket Pál szellemével és buzgalmával eltöltött — mindenütt kevés barátokból álló kis köröket alakitottak. E kis körök azután mind nagyobbra nőttek a Pál által beléjök oltott buzgóság következtében.

Pál, a mint látszik, többnyire gyalog útazott mindenütt, a hol lehetett [3]). Elve volt egyszerüen élni és hozzászoktatni magát a tűréshez, nyomorusághoz, s nem élődni senkin, hanem dolgozni. Szokásos közmondása volt: „a ki nem munkálkodik, ne is egyék" [4]). Ki is jutott neki mindezekből. Római Kelemen szerint Pált mindenütt sanyaruság érte, s hétszer börtönözte a rendőrség, mig a tengeri útig jutott [5]). Vagy a mint az apostol maga mondja az 56-ik évben: „Mindenütt nehézségek, börtönözések, verés és halál vártak reám. . . . Mindent bőségesen szenvedtem. Ötször verték reám a zsidók szokott 40 korbács-ütésöket [6]); háromszor korbácsoltak meg [7]); egyszer megköveztek [8]); háromszor hajótörést szenvedtem egy napot és éjet a tengerben töltöttem. Veszély környezett a zsidók, veszély a hamis atyafiak és veszély a pogányok részéről. Ilyen volt az én életem" [9]).

Pál valószinüleg már Ántiókiából elindultakor sejtette a reájok váró nehézségeket. Mindazáltal ez a sejtelem nem gátolta őket. A három útas az atyafiak jó kivánataitól kisérve, legelébb is Seleuciába ment, a mely Ántiókiától egy rövid napi út volt [10]). Seleucia.

Útasaink Seleuciából egyenesen Cyprus szigetére hajóztak [11]). Cyprus.
Innen származott Barnabás, ez volt az ő szülőfölde. Itt már ugy látszik, voltak az új vallásnak követői. Hellenisták, proselyták, kereskedők és mesteremberek vitték volt be az evangeliumot az István halálakor bekövetkezett üldözés alkalmával. Kikötöttek Sala-

[1]) Csel. 13, 2. — [2]) E fontos esemény miatt méltán megérdemelné az ántiókiai egyház, hogy ő neveztessék a kereszténység bölcsőjének, anyaegyházának. E név őt illeti meg, sokkal inkább, mint a jeruzsálemit. — [3]) Csel. 20, 13 — [4]) 2 Thess. 3, 10—12. — [5]) Clem. Rom. ad Cor. 1, 5. — [6]) 5 Móz. 25, 3. Misna Makkoth, 3, 10. — [7]) Csel. 16, 22. csak egyet emlit. — [8]) Csel. 14 19. Clem. Rom. u. o. — [9]) 2 Kor. 11, 23—27. 1 Thess. 2, 9. Gal. 5, 11. 1 Kor. 4, 11—13. Róm. 8, 35—36. — [10]) Csel. 13, 4. [11]) Csel. 13, 4.

*

misban. Innen bejárták az egész szigetet és annak városait: Cittiumot, Amathust és Paphost, hirdetvén mindenütt az evangeliumot a zsidók synagógáiban [1]).

Az apostoloknak e cyprusi útjából csupán egy esemény maradt fenn, a mi Paphosban, a római proconsul székhelyén [2]) történt. A proconsulnak, Sergius Paulusnak, udvarában volt egy Barjezus nevü zsidó, a ki magát arabosan bölcsnek (elim) tartotta és nevezte [3]). Közte és az apostolok közt olyan forma jelenet történt, a milyen Sebasteban Simon Magus és a tanitványok közt. Ugyanis Barjezus erősen ellene szegült Barnabásnak és Pálnak egy nyilvános vita alkalmával, ugyanynyira, hogy Pál kénytelen volt ellenfelét vaksággal büntetni [4]). Ezt látva a proconsul, megtért és jó akarattal halmozta el az apostolokat.

Hieronym azt állitja [5]), hogy az apostol e Sergius Paulus után vette fel a Pál nevet. De ez valószinüleg csak feltevés. Hihető, hogy neki az akkori szokás szerint két neve volt, egy zsidó: Saul, és egy görög: Pál, s a Pál nevet csak akkor kezdette használni, a mikor a pogányokkal közvetlenebb és élénkebb érintkezésbe lépett.

Hogy meddig maradtak az apostolok Cyprusban, nem lehet tudni. Ugy látszik nem igen hoszszasan. Ez útjok nem lehetett igen fontos, mert Pál soha se beszél róla leveleiben. Még azt a vágyát se nyilvánitja, hogy az itteni gyülekezeteket meglátogassa. Egyébiránt ez valószinüleg onnan van, hogy egyfelől ő a cyprusiakat a Barnabáséinak tekintette; másfelől még eddig némileg alárendeltje is volt Barnabásnak. Aztán ez az út csak kisérlete is volt az ő apostolságának. Ettől fogva Barnabás hátra vonul. Pálnak csupa kisérőjévé lesz. Pál pedig mesteri hangot és szerepet ölt fel [6]).

13. §. Pál további útja. Perga-Antiókia.

46-ik év Perga. Az apostolok elvégezve ezuttal teendőiket Cyprusban, Paphosban hajóra ültek és kis Ázsia partvidékei felé útaztak. Elmentek Pergába. Hogy ez útjok terv szerint történt-e, bizonytalan. Valószinüleg azért jöttek ez irányban, mert Paphos és Perga közt kereskedelmi tekintetben öszszeköttetés levén, folytonosan jártak a hajók egyik városból a másikba, Neupaphosig tengeren, onnan a Cestus folyón fel Pergáig. Görögország hanyatlása után kis Ázsia

[1]) Csel. 13, 5. — [2]) Dio Cass. 54, 4. — [3]) Csel. 13, 6. Joseph. Fl. Antiq. XX, 7. 2. — [4]) — Csel. 13, 11 — [5]) De viris ill. 5. — [6]) Csel. 13, 1—13.

parti tartományai voltak a világ legmüveltebb vidékei. Különösen Pergamum tünt ki. Ez állott a haladás élén. Innen támadtak a legkitünőbb irodalmi férfiak, mint pergai Apollonius, Aratus, halikarnassi Dénes, Strabo, Epiktet, Dio Chrysostomus, Pausanias, Dioscorides, aphrodisiasi Sándor, trallesi Sándor, Soranus, efezusi Rufus, Aretaeus, Galen és Phlegon.

Ámde mind eme jelességök mellett is egy közös, de hátrányos jellemvonása volt e tartományoknak. Könnyelmüek és hitetlenek voltak, ugyannyira, hogy Palestina után kis Ázsia volt a leghitetlenebb tartomány a világon. Itt volt a legnagyobb ellenhatás a régi diána-cultus és a positiv philosophia iránt. Pedig p. o. Perga épen oly központja volt a diána-cultusnak, mint Efezus. Ha a kataphrygekre, montanistákra és pepuzai Priscillára visszaemlékezünk, látni fogjuk, hogy egész vidékek bele voltak sülyedve a mysticismusba.

Egyptom és Cyrene után kis Ázsiában volt legtöbb zsidó, kiknek itt nagy gyülekezeteik voltak. E zsidók távol levén Palestinától, jó viszonyban éltek a pogányokkal [1]. A pogányok gyakran eljártak a zsidók synagógáiba [2], sőt nem ritkán öszsze is házasodtak. Ugy kell lenni, hogy Pál felhasználta azt az előnyt, a mit e jó viszony neki nyujtott, és hirdette az evangeliumot Pergában. Azonban ha igy volt is, nem sokat tudunk róla, mert a Pergában történt eseményekből csupán egy maradt fen. Az t. i. hogy Pál itt meghasonlott Márkussal, s ez otthagyva a társaságot, viszszament Jeruzsálembe [3].

Pálnak Márkussali szigoru bánásmódja fájt ugyan Barnabásnak, kinek az utóbbi közeli rokona volt [4]. De miután egyfelől ketten tervezték volt, hogy kis Ázsiát beútazzák; másfelől hozzá is volt már szokva a Pál intézkedéseihez, ez alkalommal nem vált el Páltól. Bennebb mentek tehát a szárazföldre s Bergphrygián át, mintegy 40 mértföldnyi útazás után megérkeztek pisidiai Á n t i ó k i á b a, mely a félsziget közepén van egy fenlapályon [5]. Pisidiai Ántiókia.

Itt a két apostol szokása szerint a következő szombaton a synagógába ment, a hol másokkal együtt részt vettek az isteni tiszteletben [6]. Miután az irástudók és elöljárók a törvényből és a prófétákból a szokott fejezeteket felolvasták, megkérdeztették szokás

[1]) Csel. 14, 1. 5. — [2]) Csel. 13, 44. 14, 1. — [3]) Csel. 13, 13. — [4]) Csel. 15, 37—39. — [5]) Csel. 13, 14. — [6]) Csel. 13, 14—15. s köv.

szerint a kegyesnek látszó két idegent, ha nem kivánnának-e vagy egy épületes szót intézni a gyülekezethez: „ha vagyon valami intő beszédetek a községhez, szóljatok". E felszólitásra Pál felállott és beszélt. Eléadta Jézus tudományát, halálát és feltámadását [1]), s ezek által akkora benyomást tett reájok, hogy kérték, miszerint „a következő szombaton is prédikálnák nekik e beszédeket" [2]). Midőn a synagógából eloszlottak, nagy számu zsidó és proselyta követte őket. Pál és Barnabás e jó eredmény után egész héten működtek az isten országa terjesztésében, ugyanynyira, hogy még a pogányok újságvágyát is felébresztették.

A következő szombaton az egész város öszszegyült a synagógába. De az orthodox zsidók érzelmei az apostolok sikere miatt megváltoztak. Megbánták, hogy a multkor akkora türelemmel voltak irántok. Felingerelték a tömeget az apostolok ellen, a tömeg pedig az elöljárókat. Vita keletkezett, melybe káromlások és sértegetések vegyültek [3]). Pál és Barnabás e vihar elől viszszavonultak. De mielőtt kimentek volna, kijelentették a zsidóknak: „Nektek kellett először az isten igéjét hirdetnünk; de mivelhogy megvetitek azt, és magatokat méltatlanoknak itélitek (bizonyitjátok) az örök életre, imé a pogányok közé menyünk [4])." Csakugyan Pál e pillanatban el is határozta magában, hogy a pogányokhoz menyen. Átlátta, hogy a jövő a pogányoké, és hogy ez új talaj jobb gyümölcsöt terem. E pillanat őt a pogányok apostolává tette.

A pogányokhoz való áttérését csakhamar dús siker koronázta Ántiókiában. Az ántiókiai nép, daczára ős vallása ritka szép cultusának, nagy hajlamot mutatott a monotheismus iránt. S minthogy az új vallás nem kivánt körülmetélkedést és nem voltak elhordozhatatlan, boszszantó, kisszerü rendszabályai, mint a zsidóknak, ezért sokan már az első alkalommal megtértek és valódi keresztényekké lettek. Rövid idő alatt tekintélyes számu gyülekezet alakult, a mely mintegy központja lett az apostolok további működésének [5]). Innen jártak ki a szomszéd vidékekre.

Azonban az ántiókiai zsidók nem nézték tétlenül az apostolok sikeres működését. Az irigység nem engedett nyugtot nekik. Az orthodox párt cselszövényt szőtt az apostolok ellen. S ez okból

[1]) Csel. 13, 16–41. — [2]) Csel. 13, 42. — [3]) Csel. 13, 44–45. s köv. — [4]) Csel. 13, 46. — [5]) Csel. 13, 49.

a nőkhez fordult. Rávette az előkelőbb zsidók nejeit, hogy férjeiket beszéljék rá Barnabásnak és Pálnak a városból való kiűzésére. És csakugyan sikerült is a csel, mert egy hatósági parancs kiűzte őket a városból [1]).

14. §. Az apostolok Ántiókiából elmennek Ikoniumba, Lystrába és Derbébe, de újra viszszatérnek.

Az apostolok igy kiüzetve pisidiai Ántiókiából, egyenesen Lykaónia felé fordultak, s mintegy öt napi gyaloglás után megérkeztek Ikoniumba. Itt számos zsidó és tekintélyes synagóga volt. Pál és Barnabás szokásuk szerint bementek a synagógába és ott prédikáltak. E prédikátiókra mind a görögök, mind a zsidók közül számosan tértek meg. Ugy látszik, hogy az apostolok hoszszasan időztek itt. S ez ittmulatásukat arra használták, hogy Ikóniumot az apostolság második központjává tegyék. Tertullian azt mondja, hogy Pál ez idő alatt tanitványnőinek egyik legszebbikét, Theklát meghóditotta [2]). Már hogy ez valósággal igy történt-e, vagy nem, az reánk nézve mindegy. Anynyi tény, hogy Thekla az új vallásnak buzgó terjesztője, s Pálnak követője lön. 47-ik év Ikonium.

De az apostolok itt sem maradhattak menten a zsidók fondorkodásaitól. Az a vész, a mely elől nekik Ántiókiából menekülniök kellett, Ikoniumban is ismétlődött. Az orthodox zsidók felingerelték a pogányokat az apostolok ellen, ugyanynyira, hogy a város meghasonlott. A pogányok egy része a zsidók pártjára állott, a másik az apostolokkal tartott [3]). E zendülés következtében a nép tolongani kezdett, a hol csak az apostolok megkövezését lehetett hallani. Ezért sietve menekülniök kellett Ikoniumból is [4]).

Innen menekülve útjokat Lystra és Derbe felé vették E két kis város közül legelébb Lystrában hirdették az evangeliumot. Itt egy igen sajátságos eset történt Pál gyógyitása következtében. Ugyanis midőn egy alkalommal a nép öszsze volt gyülve, Pál az evangelium hirdetése után egy sántát meggyógyitott S ez anynyira hatott a könynyen hivő lakósságra, miszerint azt gondolták, hogy két isten szállott le a halandók közé: „az istenek jöttek mi hozzánk emberi ábrázatban“ [5]). Az a hit, hogy az iste- 48-ik év Lystra.

---

[1]) Csel. 13, 50. — [2]) Tertullian, De baptismo, 17. Tischendorfi Acta apost. apocr. p. 4. etc. — [3]) Csel. 14, 2. 4. — [4]) Csel. 14, 6. 2 Tim. 3, 11.
[5]) Csel. 14, 11. s köv.

nek emberi ábrázatban a földre szállanak, nagyon el volt terjedve a görögök közt. Hitregéik szerint különösen Zeus (Jupiter) és Hermes (Merkur) gyakran érintkeztek az emberekkel, s ilyenkor együtt útaztak. Ez okból Barnabást, a ki Pálnál magasabb volt, Zeusnek, Pált pedig, a ki rendesen „a beszédben elöljáró" volt, Hermesnek tartották. A papok és a nép azt hivén, hogy miután az isten (Jupiter) saját városában megjelent, kijelentés fog történni, ezért már készületeket is tettek az áldozatra. A bikák már elé voltak vezetve és felkoszoruzva, s a templom felvirágozva, hogy a papok a községgel áldozzanak nekik. Midőn igy minden készen volt, s már már áldozni készültek, ekkor érkezett a hely szinére Pál és Barnabás, a kik ezt látva, ruháikat megszaggaták, s tudtára adták a népnek, hogy ők is emberek: „mi is emberek vagyunk, és olyan indulatok vannak bennünk, minemüek ti bennetek"[1]. Az apostolok ez esetből meggyőződvén a felől, hogy a pogányok egészen másként fogják fel a csodákat, mint a zsidók, ezért inkább istent prédikálták nekik, mint Jézust. Innen beszédök inkább deismus lőn[2].

Ugy látszik, hogy Lystrában kevés zsidó volt. Ezért az apostolok egy ideig csendesen működhettek itt. Fel is használták e háboritatlanságot, s csak hamar sokakat téritettek meg, a kikből egy kis gyülekezetet alakitottak. A megtéritettek között nevezetes volt egy Loide nevü öreg aszszony, ennek leánya Eunice és ez utóbbinak egy 15 éves fia Timotheus[3]. Azonban egy idő mulva itt is meg lőn zavarva az apostoli munkásság. Az itteni sikeres téritéseknek hire csakhamar elhatott Ikoniumba és pisidiai Antiókiába; azokba a városokba, a honnan a zsidóknak sikerült őket elüzniök. E siker dühössé tette az ott lakó zsidókat. Követeket küldöttek tehát Lystrába, hogy itt lázadást idézzenek elé. Ez sikerült is. A lázadók megfogták Pált, kivitték a városból, megkövezték[4] és félhalva hagyták ott. De a tanitványok segélyére jöttek és bevitték a városba.

Derbe. Lystrából Pál Barnabással másnap Derbébe útazott. Ugy látszik, hogy az apostolok jó földre, az új vallás iránt fogékony emberekre találtak a pogányok közt. Derbében is hoszszasan mulattak és sokakat téritettek meg. S valamint Lystrában, ugy itt is

[1]) Csel. 14, 15. — [2]) Csel. 14, 15—17. — [3]) 2 Tim. 1, 5. 3, 15. — [4]) Csel. 14, 19. 2 Tim. 3, 11.

gyülekezetet alakitottak. E két gyülekezet volt az első, a mely pogányokból alakult.

A római hatóság Augustus császár idejében, s az ő halála után is Galatiának nevezte a következő kis ázsiai tartományokat: 1. a tulajdonképi Galatiát; 2. Lykaoniát; 3. Pisidiát; 4. Isauriát; 5. Bergphrygiát Apollonia és Antiókia városokkal együtt [1]). E tartomány fővárosa Ancyra volt. Ugy látszik, hogy Pálnak a volt szokása, hogy a tartományt ő is a római hatóság által adott hivatalos néven nevezze. Innen Galatiának nevezte e vidéket pisidiai Ántiókiától Derbéig, s az itteni keresztények előtte galatabeliek voltak. Ez magyarázza meg a Galatabeli levél sajátságát, a mely nem látszik egyes gyülekezethez irva lenni.

Az apostolok visszatérnek pis. Ántiókiába.

Derbe, mint egy kis központ Lycaoniában, mindig fontos volt Pál előtt. S minthogy ez saját teremtménye volt, mindig szivesen emlékezett reá. Innen vette később magához két úti társát Timotheust és Cájust [2]). Minthogy e kis város oly kedves volt előtte, több évig működött itt. Ekkor kedve kerekedett újra meglátogatni Ántiókiát, az anyaegyházat, Syriában, a honnan missióját nyerte. Ez okból Barnabással viszszaindultak azon az úton, a melyen jöttek, s másodszor is meglátogatták Lystrát, Ikoniumot és pisidiai Ántiókiát.

Az első gyülekezeteket rendezik.

A cselekedetek könyvéből azt látjuk, hogy az apostolok e viszszatérésök alkalmával újból időztek e városokban, „a tanitványoknak elméjeket erősitvén és intvén, hogy megmaradnának a hitben“ [3]). Továbbá némileg rendezték a gyülekezeteket, a mi azonban még ekkor csak anynyiból állott, hogy mindenik számára egy öregebb férfit választottak felügyelőnek, a ki az ők távollétökben a jó rendre ügyeljen, s a gyülekezet többi tagjaival annak gyarapodásán munkáljon [4]). Kezdetben enynyiből állott a püspök vagy felügyelő teendője, a kit görög névvel ἐπίσκοπος-nak, πρεσβύτερος-nak, vagy κυβερνήτης-nek neveztek; de a ki a gyülekezet többi tagjaival tökéletesen egyenlő volt.

15. §. Az apostolok első téritői útjokat bevégzik és hazamennek Syriába.

50-ik év Perga.

Az apostolok korábbi vágyuk által indittatva, búcsut vettek az ántiókiabeliektől. S miután ezek „őket az urnak ajánlák“, el-

[1]) Perrot, De Galat. prov. Rom. p. 39. etc. — [2]) Csel. 16, 1. 2. 20, 4. — [3]) Csel. 14, 22. — [4]) Csel. 14, 23.

mentek Pergába. Itt sikerrel hirdették az evangeliumot. Innen Attaliába, onnan pedig Seleucián át Syria fővárosába, Antiókiába, útaztak, a honnan ezelőtt öt évvel missiójukat nyerték, s a hol az atyafiak őket isten kegyelmébe ajánlották volt.

Ántiókia. Midőn az apostolok ez első téritői útjokból Ántiókiába hazaérkeztek, az atyafiak lelkesen fogadták, a mely lelkesedés egyébiránt az apostolok eljárásának helyeslése volt. Pál és Barnabás elbeszélték nekik, a miket végbevittek. Elbeszélték útazásukat, szenvedéseiket, örömeiket és sikeröket. Elmondották „mely nagy dolgokat cselekedett az isten ő általok, és hogy (t. i. maga Isten) a pogányoknak kaput nyitott az üdvösségre“ [1]). A Csel. 14, 28. verse szerint „sok ideig lakának itt a tanitványokkal“. Ezalatt új erőt meritettek az apostoli szellemnek és egyetemességnek eme forrásából. Azonban Pál ez idő alatt sem pihent, folytonosan működött az anyaegyházban. E működése alatt téritette meg Titust [2]), egy pogány fiatal embert, a kit később állandó társul vett maga mellé [3]).

Pálnak ez első téritői útjából semmi irata nem maradt fen. Ha irt is, elveszett minden nyom nélkül.

Igy végződött a két apostolnak, Pálnak és Barnabásnak, a keresztény vallás valódi alapitóinak első nagy téritői útja. És ily szép volt az eredmény, a mit a missiót adó ántiókiai anyaegyháznak fel tudtak mutatni. Midőn az apostolok magokat a megtett út fáradalmaitól már némileg kipihenték és a keresztény vallás további terjesztésére újabb lelkesedést és szellemi erőt nyertek, ismét újabb téritői út létesitése tervén kezdettek munkálni. Azonban egy közbejött esemény e második terv létesitését egy ideig megakadályozta, vagyis inkább hátravetette. E közbejött esemény az egyházat veszélylyel fenyegető körülmetélkedési kérdés volt, a minek káros hatása majdnem lerontotta azt, a mit Jézus és az apostolok épitettek. E kérdés volt az, a mivel Pálnak további működései közben minduntalan küzdenie kellett, s a mi levelei szellemére befolyást gyakorolt.

Simén Domokos.

---

[1]) Csel. 14, 27. — [2]) 2 Kor. 8, 23. — [3]) Gal. 2, 1. 3. Tit. 1, 4.

Az egyházi reformegylet alakitó közgyülése.

Mig e sorok folyóiratunk időszaki beosztásához képest sajtó alól kikerülhetnének, olvasóink már több felől értesülni fogtak az egyházi reformegylet alakitó közgyüléséről. Még sem tehetjük mi is, hogy fel ne jegyezzük vallásos életünknek ez óhajtásainkat s reményeinket bár ki nem elégitő, de mégis figyelemre méltó mozzanatát, anynyival inkább, mert annak más czélból, szélesebb alapon és névvel s tényleg Krisztus szellemében létrehozására erőnk szerint mi is múnkálkodtunk. Álljon tehát itt ama közgyülés öszszevont leirása egykét megjegyzés kiséretében.

Az egyházi reformegylet alakitó közgyülése előleges értesités következtében a kitűzött időt egy nappal megelőzőleg, okt. 3-kán lön megnyitva Pesten a vármegyeház nagy termében, s a következő napon, okt. 4-én ugyanazon helyen tartott vármegyegyülés miatt a ref. főiskolában tovább folyt és bezáratott ott, hol az egylet tagjai okt. 2-án a budapesti fiókegylet elnöke, Tolcsvai Nagy Gedeon elnöklete alatt előleges tanácskozást is tartottak.

A számra mintegy 200—250-en öszszegyült tagok mindenek előtt Basa Mihály, enyedi ref. esperes korelnöksége alatt szervezkedvén, a közgyülés vezetésére közfelkiáltással megválasztatott Fördös Lajos, kecskeméti főesperes, ki a megállitott sorrend szerint felhivta a szabad reformeszméiről országszerte ismert Ballagi Mórt, programmbeszéde felolvasására, mely valóban szabad irányu s már sok lap által közlött beszédet a közgyülés általános tetszéssel fogadván, meghatározta, hogy az német és szláv nyelven is kinyomassék.

Azután felolvastak négy alapszabály-javaslatot: egyik volt az egyházi reformegylet inditványozóié, másik az Erd. Prot. Közlöny szerkesztőségé, illetőleg főmunkatársa Szász Domokosé, harmadik Litkei Péter, bulyi ref. lelkészé, negyedik több sárospataki tanáré [1]). A lényegesebb különbség pedig ezek között abban

[1]) A mint később magán úton, sőt hirlapokból is értesültem, Sámi László, kolozsvári ev. ref. tanár is küldött bé egy tervezetet, mely nem volt ugyan czik-

állott, hogy a mig a reformegylet inditványozói a kereszténység körében minden felekezeti szinezetet kikerülendőnek tartottak, s a reformtörekvésekre az öszszes ker. egyház szabadelvübb tagjaival közös munkálkodásra kezet akartak fogni, addig az Erd. Prot. Közlöny-féle javaslat felekezeti állásponton maradott s a meginditandó reformokra való szövetkezést tisztán csak protestáns szorosb szövetséggé kivánta alakitani. A Litkei-féle javaslat körére nézve még az inditványozókéin is túlment s az egyletbe a nőket is felvétetni óhajtotta, a mi, tekintve azt, hogy e nemesen érző emberbarát szerint a reformokat a gyermeknevelésen kellene megkezdeni s e végre a reformegyletnek mindenekelőtt kisdedovódákat s árvaházakat kellene állitani, teljesen igazolható is. Végre a sárospataki tanárok egy vallásirodalmi egylet megalakulását hozták javaslatba, mely mintegy úttörője legyen egy csak ennek alapján később létesithető tágasb körü egyházi reformnak,

Miután az inditványozók alapszabály-javaslatát Kovács Albert pesti ev. ref. theologiai intézeti tanár, az Erd. Prot. Közlönyét Szász Domokos, a Litkeiét maga az inditványozó, a sárospatakit Nagy Gusztáv, oda való tanár, indokolták, rövid vita után Dobos János, czeglédi ref. lelkész inditványára Kovács Albert elnöklete alatt Szász Domokos, Nagy Lajos, Zelenka Pál, Csicskó János, Szász Gerő, Szeremlei Samu, Laukó Károly, Litkei Péter és Nagy Gusztáv személyökben egy bizottság lön kinevezve a végre, hogy a négy javaslat kiegyeztetését megkiséreljék, s evvel a délelőtti tanácskozás véget is ért.

Délután a kiküldött bizottság által elkészitett új javaslatot Szász Gerő felolvasván s azt rövid indokolással kisérvén, azt a részletes tárgyalás alapjául elfogadásra ajánlotta. Ez meg is történt s ál-

kelyekbe szedve s e mellett az eddigi reformmozgalom körén túl ment, a menynyiben a keresztény megkülönböztetést is mellőzendőnek s a vallásan kivüli politikai reformokra való törekvést is az egylet munkakörébe vonandónak véleményezte: mindazáltal sajnálni lehet, hogy e tervezet is — nyilván tudva nem levő okokból — nem került a közgyülés elébe, már csak azért is, mert egy oly szép lélek s oly emelkedett gondolkozás nyilatkozása, a mit tanusággal s örömmel hallgathatni. S ha e fennkölt szellem szárnyalását mindenben nem követhetjük, nem az ő hibája, hanem vagy a miénk, vagy intézményeinké. Bizonyára e franczia szellemü tudós programmjának felolvasása emelte volna a közgyülés érdekét, s nyilván való jele lett volna annak, hogy az nagy, valódi reformátori elmék találkozása volt, és hogy tagjait még a véleménykülönbség sem választotta el egymástól.

talános szempontból az új javaslathoz senki sem kivánt szólani; ellenben a részletes tárgyalás megkezdésével mindjárt az egylet cziménél, melynél az eredeti „Egyházi reform-egylet“ helyett „Magyarországi protestáns egylet“ elnevezés hozatott javaslatba, hoszszas vita támadt, melyben az eredeti elnevezés mellett Nagy Lajos, e sorok irója, Dr. Kovács Ödön, Szekeres Mihály, Fehér Péter, Simén Domokos, Német Károly, az új elnevezés mellett Ballagi Mór, Dobos János, Kovács Albert, Szász Domokos és Nagy János emeltek szót. Mindezekkel szemben Litkei Péter az általa készitett javaslat szerint „Magyarhoni testvérek egylete“ elnevezést ajánlotta. Végre a vitát szavazás zárta be, s a többség az „Egyházi reformegylet“ czim elvetésével a „Magyarországi protestáns egylet“ elnevezést fogadta el; tehát sem egyházi, sem reform-feladatát nem véve fel kifejezetten programmjába.

A czimkérdés eldöntésével a legnagyobb kérdés megoldatván a javaslat többi pontja csekély módositással elfogadtatott s ennek alapján az elnök a magyarországi protestans egyletet megalakultnak nyilvánitotta. Alapszabályait ime közöljük:

A magyarországi protestansegylet alapszabályai.

1) A magyarországi protestansegylet az evangelium alapján alakul meg azok körében, kik a vallás-erkölcsi életnek Jézus szellemében és az összes mivelődéssel összhangzásban való megujulására törekszenek.

2) Ezen alapon a kereszténység sulypontját a vallás-erkölcsi életközösségre igyekszik visszahelyezni.

3) A theologiai tudományok terén minden komoly és erkölcsi irányu vizsgálódást jogositottnak ismer el és a vallástudományi irodalom felvirágoztatásán munkálkodik.

4) Az egyházi kormányzás körében a képviseleti elv teljes keresztülvitelére törekszik.

5) Támogatasában részesit mindenféle irodalmi és humanistikus vállalatot, mely a különböző felekezetek tagjai közt a kölcsönös szeretetet, a szeretet műveinek gyakorlását s általában a nép vallásos erkölcsi javát és tökélyesedését előmozditja.

6) Alapit és fenntart egy céljainak megfelelő néplapot.

7) Az egylet semmiféle politikai pártállást nem foglal.

8) Az egylet tagja lehet a magyar királyságnak minden lakosa, ki a fennebb kijelölt czélok előmozditására közreműködni kész, s erről az egyetemes egylet vagy fiókegyletek titkárait értesiti. Miden tagnak jogában áll

az egylet közegeinél teendő bejelentés által minden indokolás nélkül is kilépni.

9.) Az egylet kész a hazában létező vagy ezután alakuló rokon törekvésü egyletekkel szerves összeköttetésbe lépni, érintetlen hagyván azok önelhatározási jogát minden óly ügyben, mely helyi viszonyaikból foly.

10) Az egylet működési közegei: a közgyülés, választmány és a fiókegyletek.

A k ö z g y ü l é s.

11) Az egylet a magyar birodalom nagyobb városaiban évenként egyszer nyilvános vándorgyülést tart, melyben részt vehet s szavazattal bir minden egyleti tag, ki személyesen megjelent.

12) A közgyülés a különböző prot. felekezetek lelkészei által felváltva tartandó isteni tisztelettel nyittatik meg.

13) A közgyülés tárgyai:

a) titkos szavazattal választ egy évre elnököt a legközelebbi gyülésre, -- alelnököt, ki az elnök akadályoztatása esetében a közgyülésnek, rendesen pedig a választmánynak elnöke; három évre titkárt, ki az egylet irományait kezeli és a választmány előadója; ugyancsak három évre pénztárnokot, ki az egylet bevételeiről s kiadásairól évenként számadást nyujt be a választmányhoz; egy évre harmincz tagu választmányt, mely az egylet folyó ügyeit vezeti; a közgyülésre a szükséges jegyzőket az elnök nevezi ki.

b) az egylet működése körébe tartozó korszerü értekezések s azoknak megvitatása.

c) választmányi előterjesztés a fiókegyletek évi működéséről s azoknak alapján a fiókegyleteknek esetleg adandó egyes utasitások.

d) a választmányhoz előlegesen beterjesztett inditványok tárgyalása.

e) Az egész egyletet érdeklő határozatok hozása.

f) a tagsági dij megállapitása.

g) a választmány székhelyének 3 évenként meghatározása.

h) az alapszabályok módositása.

14) Mind a fiókegyleteknek, mind a közgyülésen jelenlevő minden egyleti tagnak jogában áll inditványt előterjeszteni. Az inditványok a gyülés megnyitása előtt legalább két héttel az elnökhöz irásban nyujtandók be.

A v á l a s z t m á n y.

15) Ülései az egyleti tagokra nézve nyilvánosak.

16) Intézi egyik közgyüléstől a másikig az egylet folyó ügyeit s eljárásáról minden évben kimeritő jelentést terjeszt a közgyülés elé.

17) Meghatározza a közelebbi közgyülés idejét s helyét és ezt két hónappal elébb közhirré teszi, megállapitja a közgyülés tanácskozásának tárgyait s azok sorrendjét, kijelöli a jelentéstevőket, értekezőket és az isteni tiszteleti szónokot, a benyujtott inditványok felől véleményt nyilvánit.

18) Az egylet lapjának szerkesztéséről és kiadásáról gondoskodik.

19) Ha a választmány a közgyülés összehivását lehetetlennek vagy az egylet érdekében károsnak tartja, ezt indokolva közhirré teszi.

20) Érvényes határozatok hozására a harmincz választmányi tag legalább egy harmadának jelenléte szükséges; de ha a közgyülés elhalasztásáról van szó, ugyanazon tagok két harmadának szavazata igényeltetik.

A fiókegyletek.

21) Az egylet czéljainak minél nagyobb körben megvalósitására az ország különböző alkalmas pontjain községi és vidéki fiókegyletek alakulnak, melyek az általános egylettel összeköttetésben állanak. A fiókegyletek elnökei a központi választmány tagjainak tekintetnek.

22) A fiókegyletek működési köre:

a) a helyi viszonyok szerint szervezik magokat;

b) vallásos és erkölcsi tárgyu előadásokat tartanak, s megismertetik a közönséget a napirenden levő egyházi kérdésekkel;

c) a népnevelési és humanistikus czélu intézetek alapitásában, fenntartásában, kzükölködő egyházak támogatásában az illető egyházi hatósággal közreműködnek s e végett adakozásokat gyüjtenek;

d) a hasznos ismereteket terjesztő olvasmányokat megkedveltetik s általában a nép értelmi, erkölcsi és vallásos fejlődését elősegitik;

e) működésökről évenként, a közgyülés előtt egy hónappal részletes jelentést tesznek a választmánynak a titkárhoz czimezve.

Kelt Pesten az 1871 október 3-kán tartott egyleti közgyülésből.

Fördős Lajos,
alelnök.
Kovács Albert,
titkár.

Az oct. 4-én folytatott közgyülés fénypontját Szeremlei Samu, holdmező-vásárhelyi ref. lelkész felolvasása képezte: A hitczikkek szerepéről az egyházi reformban. Ott járt a nyilt gondolkozásu s valódi evangeliumi szellemü iró a positiv vallás mezején tiszta logikával s meggyőzően irt értekezésével, a hol Ballagi a rationalismus széditő magaslatain nagyszabásu prngrammbeszédével.

Ez után a német protestáns egyletnek Darmstadtban ülésező küzgyüléséhez üdvözlő távirat küldése, a magyarországi öszszes vasúti társaságok és a cs. k. Dunagőzhajózási társaságnak, azon kedvezményért, hogy a gyülésre útazó tagokat fél díjon szállitották, jegyzőkönyvileg kifejezendő és a titkár által az illető társulatok igazgatóságainak tudomására adandó köszönet határoztatván, az alapszabályokban kijelölt tisztviselők az elnök kivételével megválasztattak, még pedig alelnöknek: Fördős Lajos; titkárnak: Kovács Albert; pénztárnoknak: Somogyi Rudolf; választmányi tagoknak: Dr. Arányi Lajos, Dr. Ballagi Mór, Basa Mihály, Batizfalvi István, Borcsa Mihály, Buzogány Áron, Csicskó János, Demeter Samu, Dobos János, Édes Albert, Farkas József, Ferencz József, Kandó József, Dr. Kovács Ödön, Kriza János, Laukó Károly, Mándi Bertalan, Pap Károly, Polgár Mihály, Szász Domokos, Szekeres Mihály, Szeremlei Samu, Tanhoffer Pál, Tolcsvai Nagy Gedeon, Trsztyenszky Gyula, Zelenka Pál, Zsivora György, Weber Samu, Dr. Wécsei Tamás, Weisz Bernát.

Ezek a tények. Következnek észrevételeim.

E közgyülést az alkotó elemek és tárgya egyaránt feltünő eseményévé teszik korunknak. A napi sajtó átalános figyelme világosan constatálta is e tényt. Magyarország különböző részeiből egybegyült különböző vallásfelekezetbeli hiveket egyházi és vallásos ügyben együtt tanácskozni látni, valóban örvendetes dolog s méltán kellemesen lephetett meg mindenkit, ki a testvéri szeretet krisztusi jelszavát nemcsak ajkain, hanem egyszersmind szivében hordozza. Ez örömérzést több szónok ki is fejezte közgyülési beszédében, megjegyezve, hogy ily gyülést háromszázad óta nem jegyzett fel az egyháztörténelem. Én azt hiszem, hogy e gyülés indokok és czél tekintetében felette áll a háromszáz év előtti szintén nagy jelentőségü hasonló gyüléseknek. Igen, mert azok inkább ama kor politikai harczai között létesülvén, annak harczi jellemét viselték magukon: ezt hazánk teljes békeállapotában a békülékenység szelleme idézte elő; akkor egymással ellenséges állást foglalva, küzdeni, most — a lehetőségig — közös cselekvési álláspontot keresve, a vallásügyi reformokra nézve kezet fogni gyültek öszsze a különböző vallásfelekezetek tagjai; akkor a többség meggyőződése a volt, hogy neki van igaza, s a kinek más volt nézete és hite, az tévelygő, sőt több: sötétség és kárhozat gyermeke, a törvény oltalma alól elvonandó; most ellenben kevés azok száma,

kik saját véleményöket absolut igazságnak mernék mondani, kik magokat komolyan csalatkozhatlanoknak, s az ellennézetüeket üldözendőknek tartanák. E gyülés tagjairól én azt teszem fel, hogy mindenki érezte, mily távol állunk még mindnyájan a tökéletes igazságtól, azt tehát mindnyájunknak megszünés nélkül kell keresnünk, ha Krisztus igaz követőinek akarjuk magunkat tartatni.

Az átalános kedvező benyomást azonban, legalább nálam — megvallom — nagyon mérsékelte az. hogy a jelenvoltak többnyire papok, tanárok s igy szorosabb értelemben vett egyháziak voltak, a világi elem nagyon gyéren volt képviselve. Azt természetesnek találom, hogy az egyházi és vallásos élet hiányait leginkább érzik azok, a kik közvetlenül szolgálatában állanak, de azt az ellentétet, a melybe korunk müveltsége a mult századok vallásos fogalmaival s hit czikkeivel mostanság jött, melynél fogva a vallás sok tekintetben elvesztette tekintélyét s a lelkekre nemesitőleg és vigasztalásaival való befolyását, a világiak is igen jól tudják, sőt meg is vallják. Megfoghatatlan tehát: miért nem kivánnak egyházi és vallásügyi reformokra segédkezni? miért nem működnek közre a vallásos-erkölcsi élet megujitásában? Ha a reformegylet inditványozói téves uton indultak el: miért nem jelentek meg, hogy őket erről felvilágositsák? Ha pártolják a nemes törekvést: miért nem fejezik ki munkás részvétök által? A társadalmat átalakitó teljes reform nem ez vagy amaz osztálytól vagy felekezettől, hanem a társadalmi osztályok, a felekezetek és keresztény népek egyetemétől, főleg ezeknek felvilágosult, szabad gondolkozásu és független egyéneitől várható és remélhető.

Megütköztem továbbá abban, hogy a különböző vallásfelekezetek felette aránytalanul voltak jelen a közgyülésen; igy a róm. katholikusok, a kik meglehet sejtették, hogy a közgyülés a tanácskozások folytán felekezeties irányt vehet, valamint az ágostai hitüek közül is keveset lehetett látni; maga Weber Samu, kitől a reformegylet eszméje származott, a programmok feletti vitában részt nem vevén, hallgatólag mintegy visszavonulni látszott. Az unitáriusoknak csak 7—8 képviselője volt. Mindezekből én azt vélem következtethetni, hogy e különböző hitfelekezetüek, de kivált az ágostai hitüek vagy nem hajlandók az egyházi reformra s a meginditott mozgalmakhoz nincs elég bizodalmuk, vagy tán az alapot nem találták az együttes küzdelemre elég szélesnek és alkalmasnak.

Áttérve a gyülés folyamára: Ballagi Mór programmbeszédével mély tudományosságának s az ujabb theologiai kérdésekben való szabadelvüségének fényes bizonyitványát adta. De ki kell mondanom, hogy nézetem szerint e rationalis irányu beszéd általános hangulata, tanai és szelleme, és az ő későbbi, az egylet alapszabályai részleteiben nyilvánitott nézetei között kitölthetlen hézag van. Ugy tetszik nekem, hogy e ragyogó helyekben gazdag beszéd irójának intentioi egészen mások voltak az iráskor, mint a minőket a közgyülési végzések kifejeztek. E beszéd immár azóta több lapban s nevezetesen a Prot. Egyh. és isk. lap idei 41. számában is egész terjedelmében megjelenvén, e folyóirat szűk tere nem engedi, hogy azt közöljem, vagy bár részletesen is ismertessem; azt azonban, a mi abban rólunk unitáriusokról mondva van, reproducalni szükségesnek tartom.

„A vallástudomány — ugymond többek közt Ballagi — minden kutatásaival Istent illetőleg maiglan sem birt többre menni, minthogy most már tisztán tudja, miszerint Isten lényegéről, mivoltáról mit sem tudhatni; miért idegenkedünk mégis azoktól, kik a tudományra hivatkozva, az egy Isten tiszteletét zászlójukra irták és mellőzendőnek tartják az oly kérdésbe való avatkozást, melyet halandó még soha meg nem fejtett? Az unitáriusok köztünk élnek, velünk együtt századokon keresztül az üldöztetés tisztitó tüzén átmenve, törhetlen lelkesedéssel ragaszkodnak a humanitás szent elveihez, jó hazafiak, tiszta életü, becsületes emberek, kik a statisztika tanuságtétele szerint közértelmiség tekintetében mindnyájunkon tulteszmek, miért nem foglalják el szeretetünkben azt a helyet, mely őket az elősorolt erényeknél fogva megilleti!“

Ime egy egyéni nyilt vallomás egy ország szabadelvü theologusainak tekintélyes körében. Imé a megismertetésre és méltánylásra egy kinálkozott alkalom, századok hideg közönye után a szeretet egy engesztelő szava! Mindenik elhangzott, mint pusztában a kiáltás! De hiszem, hogy az igaz szó az igazságot szomjazó szivekben megfogamzott, s egykor — az időnek teljességében — csirába kél s gyümölcseit meg fogja teremni.

Lehet, hogy részemről ez öröm és remény némelyek előtt önkérkedés szinében tünik fel. Ez czélom nem volt. Az unitárizmus mint egyszerü és tisztult tannézet is, de inkább ama jellemvonásaért lehet becses és az értelmes világ előtt különösen vonzó, hogy soha sem maga nem állott a theologiai szabad vizsgálódás, vallási és általános értelmi felvi-

lágosodás utjába, sem akadályokat nem görditett azok elébe. Idéztem Ballaginak nemes szabadelvüséggel elmondott szavait azért, mert azok buzditásul szolgálhatnak sokat szenvedett s hidegen mellőzött és feledett hitfeleimnek arra, hogy egy jobb jövő iránti reményökben ne csüggedjenek, s egyszersmind ezzel alkalmat vegyek nyilvánosan megköszönni a ránk nézve igy — viszhangtalanul is nagy becsü rokonszenvet

A közgyülési megállapodásra nézve saját álláspontomból kiindulólag pedig észrevételeim im ezek.

A ki a reformegylet tárgyában megindult mozgalmat eleitől fogva figyelemmel kisérte, észre kellett vennie, hogy az a felekezetiességet teljesen kizáró, egyetemes irányban indult meg; a közgyülés elébe terjesztett négy alapszabály-javaslat közül is, az „Erd. Prot. Közlöny"-ét kivéve, három, t. i. az inditványozóké, a sárospataki és a Litkeié szintén felekezetietlenségi jelleggel birtak. Feltünő volt tehát nem csak nekem, de másoknak is az, hogy a magasztos czélu szövetkezés az egyetemességi, szabadelvü s valóban keresztényi irány mellőzésével, s az egyházi reform fogalomszónak teljes kihagyásával, felekezeties szinü és irányu Protestans egylet nevet vett fel, s minthogy e névcsere ellen a mi sorainkból emelkedett, ha nem is a legerősebb, de mindenesetre határozott ellenzék, szükségesnek tartom álláspontunkat e helyen is indokolni.

Az én felfogásom és a velem egyértelmüek felfogása szerint a Protestans egylet elnevezés az alapszabályok első §-ké-vel, mely a megalakulás alapjául az evangeliumot teszi, ellentétben áll; mert az evangelium szerzője, Jézus, tudománya és erkölcsi vallása életközösségébe felvette a zsidót és görögöt, pogányt és scithiait, szolgát és szabadost megkülönböztetés nélkül; az egylet ellenben nevével kizárja, az izraelitát nem is emlitve, a róm. katholikust, a keleti szertartásukat, sőt szoros értelemben véve a szót, az unitáriust is; mert, például, az unitáriusoknak saját eredeti és hitelvöket pregnans alakban kifejező nevök van, a mi a protestáns elnezésnél évtizedekkel későbbi eredetü, s tény, hogy tekintélyes egyházi és politikai irók még csak tegnap, sőt ma is megjelent irataikban a protestáns név alatt rendesen a helvét és ágostai két hitfelekezet tagjait, leggyakrabban pedig csak református atyánkfiait értik.

Azt mondják: az érintett felekezetektől szükkeblüség s talán

szándékos szétvonási hajlam nyilatkozása puszta névért a valódi emberszeretet és erkölcsösség munkáira nem csatlakozni. A mi nézetünk szerint nem ugy áll a kérdés. Itt a név elv s hitvallási zászlófelirat, mi alá a katholicismus és rokon ó vallások nem gyülekezhetnek saját hitelvök és zászlójuk elhagyása nélkül. Ez pedig a háttérben könynyen vallási proselytismus rejlését gyanittathatná.

Az unitáriust szintén nem nagyon vonzza e zászló; mert az ő hitelvei a közönségesen ismert protestantismus hitelveinél, szerinti legalább, tisztultabbak és észszerübbek lévén, igy a protestans zászló őt nem előre készteti a vallásos eszmék derült tájai felé, hanem inkább viszszatériti a mult századok homályos hitkörébe. Az unitárius egy megoszolhatatlan istenségi nagy eszméjével a protestans háromság-tana kiegyeztethetlen.

Itt közös munkálkodási alap egyedül a korábbi Egyházi Reformegylet elnevezés lehetett volna. Ebben megnyugodtak volna a nem-protestansok is, és mehettünk volna kézenfogva egy uton, igyekezhettünk volna egy czél felé, a nélkül, hogy valakinek saját belsőjében, vagy másoknak ő irányában az egyletbe lépteért aggódalma támadhasson. Kiki imádta volna hitvallása Istenét, felvette volna lelkébe a javitásnak saját hitfelekezete körében kivihető eszméit s reformálták volna a magok vallását; vagy ellenkező kivánatosabb esetben, midőn évek teltén egymással szeretetben élve, kölcsönösen egymáshoz simulva, egymást oktatva, eljött volna az a boldog pillanat, hogy valamely közös új névben megállapodjanak, ez az igaz keresztény szeretet melege által megérlelt gyümölcs természetes lehullása lesz vala, nem mint most, egy meglepő s készületlen beleolvadás.

A protestantismusnak politikai jog-, hit- és lelkiismereti szabadság-védő s dicsőn betöltött missiója emléke hálásan él lelkemben is; de e missio ma átment az alkotmányra s a vallásegyenlőségi törvényekre. Ez elnevezés nem is áll korunk vallásos eszméinek mai fejlettségi szinvonalán; nem bir XVI. századi bűbájával, hittételeit a természettan, csillagászat, vegytan és geologia megingatta; a müvelt emberiséget tisztultabb hitnézetek s egy szereteten alapuló krisztusi moral tanai elégiték ki: az ámerikai Channing és Parker, az angol Tayler, a franczia Coquerell, a német Strauss, a swájczi reformpárti tanárok theologiai nézetei és a Ballagi közgyülési első beszéde eszméi. Ilyenek kellenek ma müvelt közönségnek.

A protestantismuson pedig régi századok nobilis aerugo-ja mellett egyszersmind sok iszap nyomai is látszanak, mikből ki kell elébb tisztitni, mielőtt a mai korban zászlójára biztosan rá irhatnók: Sub hoc signo vinces!

A Protestans egylet kihagyta munkássága köréből a tanreform eszméjét, követve azok nézetét, kik azt állitják, hogy dogmákkal nem kell bajlódni. A mi nézetünk szerint ezt kihagyni nem kell vala; mert semmi sem ássa alá inkább a vallás tekintélyét, mint oly tanok hivatalos fenntartása, melyeket gyakran éppen azok becsülnek legkevésbé, a kik leginkább védik. A sok vallás magában nem veszély, ezt Amérika és Anglia példája mutatja. De ha egyik vallás hive szeretet helyett üldözést tanusit a másiké irányában, ha nagy száma nemes önérzet helyett dölyföt és uralomvágyat költ fel tagjaiban, ha a különböző egyházak, tanodák, növeldék falai ugyanazon kor és nemzet ifjusága szivét is elválasztják egymástól, ha azon nemzet különböző felekezetbeli tagjai nem csak hogy testileg 8—10 templomba mennek a harangok hivására hanem sziveikbe is annyiféle érzelmeket és érdekeket visznek oda, s igy a templomok a lelkek elválasztó, nem pedig egyesitö pontjaivá lesznek, ez baj; ha a polgári életben egyik felekezet elnyomni vágyik a másikat, itt már a hitczikk különbség az állam és polgárzat valódi veszedelmévé válik. Melyik vallás különös jellege az, megmondani nehéz; de azt állithatni, hogy minél észszerübb a vallás, annál kevesebbé fejti ki az emberi természet e gyöngeségeit. Itt is tehát reformra van szükség, hogy új hit hassa át a sziveket Istenben, a ki szeretet, s szeretet költözzék az emberekbe az emberek iránt, a kik mind testvérek; más szóval Krisztus erkölcsi vallásának általánositására legyen irányozva kivált a tanreform.

Ezek voltak az elvek és nézetek, mik minket az Egyházi Reformegylet októberi pesti gyülésében vezéreltek. Legyőzettünk s mint alkotmányos érzelmüek, meghajoltunk; pedig ha a gyülés előtt 24 órával, sőt csak a Ballagi beszéde után is megkérdezték volna a 300-nál több egyleti tagot, kik a pesti programm alapján csatlakoztak, bizonyára a nagyobb rész a czim-megszoritás ellen szavazott volna. Mi müvelte e csuda fordulatot az elvekben? előttem nincs tudva, de indokolva sem lehet s igy nem titkolhatom el őszinte fájdalmamat kivált római katholikus testvéreink kirekesztése miatt, a kik között szintén nem hiányoznak a velünk

együtt érző, szabadelvü s a reformokat óhajtó mivelt és felvilágosult egyének, s a kiknek kirekesztése most, az egyletnek a tanreform kihagyásával tisztán csak a szeretet müveinek gyakorlására történt megalakulásával, még kevésbbé igazolható, mint lett volna akkor, ha az egylet munkássága a protestans dogmák megvitatására is kiterjedett volna.

Egyébiránt a Protestans egylettől függ, oly irányban és oly szellemben működni, hogy az elnevezés miatt támadható kételyt lassanként eloszlassa, s egyetemes, szabadelvü, a felekezetiességen felül emelkedő egyházi reformokat czélzó törekvéseinek világos jeleit adja, vagy a mint Ballagi a czimkérdés feletti vitát ketté vágta , bebizonyitsa azt, hogy a protestans elnevezés az egylet megalakulása perczétől fogva egészen más jelentőséggel birand, mint eddig birt.

Addig az egyházi szabadelvü reform Pesten öszszehajtott zászlóját tehát mi unitáriusok eltesszük jobb idők bekövetkeztéig, mint eltettük volt 1848-ki szabadságzászlónkat 1861-ig, s majd ha kedvezőbbre változnak az idők s félelemnélküliebbekké lesznek az elmék, azt ismét kibontjuk.

Ferencz József.

A gymnasiumok új tanterve,

A vallás és közoktatási miniszter a közvetlenül rendelkezése alatt álló gymnasiumokra nézve, addig is míg a gymnasiumok szervezete törvény által megállittatnék, a f. isk. év elején egy szervezetet állitott meg, megrendelvén, hogy az irt gymnasiumokban az átmeneti szükséges intézkedések megtétele mellett mindenik osztályban azonnal életbe léptettessék.

Három év folytában tehát azon gymnasiumok azon szerencsében vagy szerencsétlenségben részesültek, hogy két, egymástól lényegesen különböző rendszer életbeléptetését, két különböző tanterv keresztülvitelét kisérlették meg.

Részemről lehetetlennek tartom, hogy az ily rohamos és folytonos változtatgatás a tanügynek előnyére lehessen, különösen, ha a változtatás és átalakitás nem lépcsőzetesen, osztályonként, hanem az egész gymnasiummal egyszerre történik, s egy-egy osztály nyolcz év folytában mondhatni évenként egyik rendszerből a másikba tereltetik. Ha a törvényhozásnak ugyanis tetszeni fog a középtanodák felett intézkedni, s a már előtte álló tervezetet, vagy annak nyomán egy más szervezetet állitand meg, s a kormány azt a gymnasiumokban végrehajtja, az 1868—1875 években tanuló növendékek, három, egymással alapjokban ellenkező rendszeren, három különböző tanterv szerint zaklattatnak át a gymnasialis tanfolyam alatt. Folytonos kisérleteknek szolgálhatnak ugyan eszközül, de e dicsőséget bizonyosan képeztetésök árán vásárolják meg.

A gymnasiumról közelebbi kötetünkben közlött nézeteinkkel a mostan életbe léptetett tervezet inkább megegyezvén, mint a hajdani közoktatási miniszter által a törvényhozás eleibe terjesztett s még el nem látott tervezet, részünkről csak örvendhetünk az újitásnak. És mivel a jelen tervezet, elvben a hirhedt Entwurf által teremtett viszonyokat, annak alapelveit, rendszerét elfogadja, anynyira, hogy e szervezetet az Entwurf szervezete feletti változatoknak lehet és kell tekintenünk, bátran hivatkozhatunk azokra, miket ezelőtt nyolcz évvel vállalatunk első kötetében az Entwurf által te-

remtett szervezetről elmondottunk. Alapjában elfogadván a jelen szervezetet, megjegyzéseinkkel csak az alkalmazásra és a kivitelre szoritkozunk. E tekintetből először is tévedésnek tartjuk a gymnasiumnak al- és felgymnasiumra való osztását, nem csak azért, mert magát a gymnasiumot már elvileg organikus egységnek és oszthatatlan egésznek tartjuk, mely az első osztálytól rendszer szerint kapcsolatosan és lépcsőzetesen emelkedik az utolsó osztályig, hanem különösen azért, mert az al- és felgymnasium eszméjének elfogadása nyomán elkerülhetetlenül sok félszegség s neveléstanilag nem igazolható oly tény nyer érvényesitést, melyek a gymnasium lényegével ellenkeznek, s annak czéljára nézve hátrányosak.

Ily ferdeségnek és tévedésnek tartom azt, hogy az al- és felgymnasium eszméje nyomán a gymnasiumban ugy szólva két cursus rendeztetik be: egy elemi vagy népies és egy felsőbb vagy tudományos; és éppen ezért oly tantárgyak tanittatnak, melyek a gymnasium négy alsóbb osztálya számára nem valók, minthogy a növendékeknél vagy értelmi fejlettség, vagy a szükséges ismeretek hiányoznak arra, hogy azokkal a tantárgyakkal bár középszerü eredménynyel foglalkozhassanak; ily korai tantárgyaknak tartom én a történelmet és algebrát, melyeket az illető növendékeknek korlátolt értelmi fejlettségök, itélő tehetségök — s a természet- és vegytant, melyeket az azok megérthetésére szükséges ismeretek hiánya miatt lehetetlen ugy tanulniok, hogy megérthessék, s azokkal a tantárgyakkali foglalkozásnak látható nyomai, épitő elemei maradhassanak birtokukban. Nem állitom ugyan, hogy azokból a tantárgyakból némely adatokat, tételeket bé nem tanulhatnának, vagy studiosus nyelven bé nem magolhatnának — gépiesen. Ámde az ily bétanulásnak semmi maradandó haszna, semmi képző hatása sincsen; holott a gymnasium első éveiben — szerintem — a tényleges ismeretek szerzése mellett lényeges czél az értelmi erők minél átalánosabb fejlesztése, a lélek gymnastikája, melynek kiváló eszközei a nyelv- és számtan; mint a melyekben a tényeket és adatokat nem készen kapja a növendék, hanem gondolkodás és következtetés által önmaga teremti.

Az emlitettem tantárgyaknak vagy sajátlag tudományoknak a gymnasium 4 alsóbb osztályábani bevitelét azoknak gyakorlatilag hasznos és fontos voltáért tartják szükségesnek, s meg azért, hogy azon osztályokból a növendékek közül sokan lépnek az életbe vagy más fajtáju tanintézetekbe.

De a mit a gyermek értelmesen és öntudatosan nem tanulhat, miként várhatjuk annak gyakorlati alkalmazását, hasznát?

Hoszszas tapasztalatom pedig azt mutatja, hogy a gymnasiumban a III. vagy IV. osztályig elhaladott gyermek rendesen megmarad a gymnasiumban. Mig a középnövelés egyedüli tanyája a gymnasium volt, még lehetett némi értelme azon állitásnak, hogy a négy első osztályból többen lépnek a növendékek közül a gyakorlati életbe; ámde a szakiskolák napjainkban gyakorlatba vett felállitásával mindenki számára van, s különösen lesz intézet, melyben élete czéljára magát képezhesse. Jelen viszonyaink között a tanitóképezdékbe léphetnek a növendékek a gymnasium 4. osztályának bevégeztével; igen de a képezdékben azok a tudományok tüzetesen tanittatnak a növendékeknek, akkor, midőn azok megértésére értelmi fejlettségöknél és ismereteik bővségénél fogva képesebbek. A gazdasági intézet pedig a gymn. VI. osztályából kapja növendékeit.

Lehetetlen ezeknél fogva helyeselnünk, hogy az új tanterv szerint a történelem, természet- és vegytan sőt még a betüszámtan is bevitetett a gymn. III. és IV. osztályába.

Abból, hogy a gymnasium négy alsó osztálya — az ugynevezett algymnasium — külön álló egésznek tekintetik s azért abba az öszszes gymnasialis tanfolyamot en miniatur be szokták vinni, származik a tantárgyaknak elkerülhetetlen elforgácsolása, megszaggatása, a mit hasonlóan lehetetlen károsnak nem tartanom; nem helyeselhetem ugyanis, hogy miután a gyermek egy semesterben számtannal foglalkozott, a másodikban mértant tanuljon, különösen miután a jelen szervezet szerint, a II. és III. osztálynak a mértanból éppen az van kitűzve, a mi a felgymnasiumban a VI. osztály számára, a mikor pár órán igen könynyen és alaposan megtanulhatja mind azt, a mivel a II. és III. osztályban egy-egy semesteren át kinlódott. És mivel ezen egy semesteri mértani folyam miatt hét hóra megvált a számtantól, ezen idő alatt az addig tanulttól nagyrészint elszokott. Hihetőleg éppen ezért tűzte ki a tervezet mindenik osztály számára első teendőül a mult évinek ismétlését.

A tudományoknak az algymnasiumba való bétömése miatt történik, hogy némely, természeténél, sőt gyakorlati hasznáért fontos tantárgy rövidséget szenved: a jelen tervezet szerint például a német- vagy esetleg a magyar nyelv.

A gymnasium, körénél fogva, a classicus két nyelven meg az

anyai nyelven kivül csak egy élőnyelvre szoritkozhatik; s véleményünk szerint czéliránytalan eljárás, hogy oly gymnasiumokban, melyeknek tannyelve sem nem magyar, sem nem német, e két nyelv mindenike tűzessék ki; mert különben vagy csak mutogatássá válik az egész folyam, vagy ha oly mértékben fordittatik azokra idő, hogy az által kielégitő sikerre lehessen kilátás, a többi tantárgyak szenvednek rövidséget.

Az anyanyelven kivül csak egy élőnyelvet vihetvén be minden gymnasiumban, azt a nyelvet kell tanittatni, melynek irodalmi vagy gyakorlati fontossága a növendékek érdekében szükségessé teszi annak tanittatását.

Ily tekintetekből hazánkban, szerintem, a magyar ajku gymnasiumokban a német-, a más ajkuakban a magyar nyelv lehet azon élőnyelv, mely rendes tantárgyul felvehető az illető gymnasiumok tantervébe, de az oly mértékben tanittassék, hogy sikere legyen.

Nem helyeselhetjük tehát, hogy a jelen szervezet szerint lehetőnek tétetett az, hogy az anyanyelven kivül még két élőnyelv is vétethessék fel valamely gymnasium tantervébe.

Tagadhatatlan ugyan, hogy a magyar és német nyelven kivül vannak még nyelvek hazánkban, melyeknek tudása szükséges különösen helyi és vidéki tekintetekből; azonban ama nyelvek tudását inkább a mindennapi gyakorlati élet szükségei igényelvén, azokat a különböző vidékek lakói mindennapi szükségeikhez képest az életben gyakorlat és használat útján sajátitják el.

A jelen tervezetben részint azért, mert fel van téve, hogy két élő idegen nyelvet is lehet tanitani, részint azért hogy az algymnasiumba — szerintem helytelenül — bevitt tudományok számára idő maradjon, az egész gymnasiumon át mindenik osztályba hetenkénti két órával van felvéve a német, s illetőleg nem magyar ajku gymnasiumokban a magyar nyelv. Ha meggondoljuk, hogy jelenleg magyar ajku gymnasiumainkban a német nyelvet kétszer oly mértékben, sőt néhol nagyobban is tanitjuk, mint a jelen szervezet szerint rendeltetik, s mégis alig tudunk anynyira menni a növendékkel, még az utolsó osztályban is, hogy a német irodalmi termékeket jól értsék és szabatosan forditsák, biztosan állithatjuk, hogy a hetenkinti két órával látható, kielégitő eredményt elérni és felmutatni teljes lehetetlen.

Egy élő idegen nyelvet lehetvén a gymnasiumban tanitani, azt oly mértékben és oly erővel kell tanitanunk, hogy a növendé-

kek meg is tanulják; s ha talán nem mehetnek anynyira, hogy folyékonyan beszéljék, legalább jól értsék és szabatosan forditsák. A hetenkénti 2 órával való tanitás csak eredménytelen kisérlet.

Az idegen élönyelv tanitásában az levén a czél, hogy a növendék már a gymnasiumban, vagy legalább onnan kiléptével azt beszélje is; már korábban kinyilatkoztattam azon nézetemet, hogy az idegen nyelvek közül az élőnyelvvel kezdeném meg a tanitást, hogy a növendék minél korábban kezdjen barátkozni e nyelvvel, s füle és nyelve minél korábban kezdje el azt meghallani és kiejteni. A fiatalabb évek levén, tapasztalás szerint, a nyelvek tanulására legalkalmasabbak, én részemről soha sem lopnám el például a III. vagy IV. osztálytól az idegen élőnyelv tanulására szükséges időt azért, hogy azt történelem, természet- és vegytan, sőt még betüszámtan tanitására forditsam, midőn tudom, hogy ezen tudományokból valójában jól és értelmesen, vajmi keveset tanulhat, s midőn tudom, hogy kellő időben azokat úgy is tüzetesen tanulandja a felsőbb osztályokban.

Ezen új szervezetre nézve sajátlag egy lényeges megjegyzésünk lehet, az, miszerint tévedésnek tartjuk hogy a gymnasium két darabra szabatott és az úgynevezett algymnasium különálló egésznek tekintetik; mert ez elv nyomán az egy élő nyelvnek mentől korábbani s mentől nagyobb mértékbeni tanitása lehetetlenné s annál fogva annak eredménye kétessé tételék, hogy a tudományokkal kora előtt kezd foglalkozni a gyermek, s hogy azokat az idő rövidsége miatt el kellettvén forgácsolni, kellő sikerrel nem jutalmaztatik sem a növendékek, sem a tanitók fáradozása.

Átalánosságban még nem lehet helyeselni a hetenkénti tanórák számát; mivel az igen sok. Ezen szervezet szerint is, miként átalán szokás, az alsóbb osztályokban van kevesebb tanórája a növendékeknek, mint a felsőbbekben. Az alsóbbakban az iráson és testgyakorlaton s a második élő nyelven kivül 25—26, a felsőbbekben 27—28 óra. A sok óraszámot, kivált a felsőbb osztályokban, lehetetlen helyeselnem; sőt azt tartom, hogy éppen neveléstani elvből s gyakorlatilag is bebizonyitható előnyösség tekintetéből czélszerübb az alsóbb osztályokba tenni több órát.

Azt szokták ugyan mondani, hogy a sok ülést a fiatalabb s annálfogva gyengébb gyermekek bajosabban állják ki; igen de a leczkék alatti ülés és foglalkozás egyfelől meg van könynyitve az egyes órák közti szünetekkel, mely nehány percz alatt a gyerme-

kek kis szaladgálással egészen felüditik magukat; másfelől az által, hogy a különböző tantárgyakan váltogatva a nehezebbeket, a szellemi erőt kevésbé igénybe vevő könynyebbekkel vezetjük a növendékeket.

Mivel az alsóbb osztályok növendékei a tanórán kivül magukra hagyatva nem igen képesek magukat hasznosan elfoglalni, azokra nézve mind erkölcsi tekintetből, mind pedig azért, hogy minél helyesebben és nagyobb sikerrel képezhessék magukat, nagyon szükséges, hogy minél több időt legyenek tanitói közvetlen vezetés alatt.

A közvetlen vezetés s a tanitókkali közvetlen érintkezés különösen ott szükséges, a hol nincsen együttlakás s a hol a fiatalabb növendékek nincsenek a korosabbak felvigyázása alatt, hanem a szülői vagy azok helyettesei felügyelete alá térnek a tanórákról; a szülők ugyanis legtöbb esetben nem levén képesek a gyermekek foglalkozását intézni, ezek a tanórákon kivüli idejöket játékkal, léhaságokkal, sőt igen gyakran helytelenségekkel töltik, minden esetre igen korán megszokják a munkátlanságot.

A felsőbb osztályok növendékeinek magukra kell sokat foglalkozniok tantárgyaikkal, nekiek tanulmányozni kell ezeket; a tanórán hallottakat magokra át kell dolgozniok, igen sok tantárgyból dolgozatokat késziteniök, az előadott és megmagyarázott tantárgyakat meg kell tanulniok, még pedig öntudatosan és értelmesen; mely önerejököni foglalkozás és dolgozás pedig talán többet tesz lelkök világának, szellemi életöknek fejlesztésére és gazdagitására, mint a folytonos óráztatás. Ha a növendékekkel fiatalabb korukban minél többet foglalkozunk s minél közelebbről vezetgetjük, annál biztosabban bocsáthatjuk sőt utalhatjuk önmagukra fejlettebb korukban, s annál inkább megkivánhatjuk, hogy önerejöken dolgozzanak.

Ezen kivül a felsőbb osztályok növendékei foglalkoznak, sőt átalános képeztetésök tekintetében óhajtandó is, hogy foglalkozzanak az irodalommal, hogy olvassanak, s hogy oly körökben és társulatokban részt vegyenek akár magok közt, akár az életben, melyek mivelődésökre, képeztetésökre hassanak. A felsőbb osztályok növendékei továbbá zenét és az iskolába nem tanitott idegen élőnyelveket tanulnak; lehet-e várni tőlök, hogy napontai 5—6 rendes tanóra mellett ezekben mind kellően eljárhassanak.

Valójában az ember hajlandó a naponta mutatkozó léha, értelem nélküli tanulást a sok tanórának tulajdonitani. A léleknek

éppen úgy szüksége van időre, hogy táplálékát megemészsze, mint a testnek.

A jelen szervezet alapelvéhez mérten, a tantángyak — szerintem — helyesen vannak beosztva; legfeljebb gyakorlati és didactikai tekintetben lehet némi kifogásokat támasztani. Részemről — például — miután a gymnasium nem reál vagy polgári iskola, nem tartom szükségesnek, hogy a növendékek a III. és IV. osztályban az anyanyelvi folyamban az életben előforduló ügyiratok szerkesztésével foglalkozzanak, mivel az erre szükséges positiv ismereteket és tudnivalókat még nem birják a növendékek, különben is midőn a gymnasium és felsőbb szakiskolák végeztével az életbe lépnek, az ily ügyiratok szerkesztésére képesek lesznek, minden specialis tanitás nélkül.

A latin nyelv a tárgy természete szerint levén beosztva, azt helyesnek találom; a III. osztályban azonban, mivel itt a latin irodalmi művek olvastatásában főczél a nyelvtani szabályok és formák gyakorlati kikeresése és ismertetése, Cornelius Nepos helyett czélszerübbnek tartom Caesárt, egyfelől, mert mint olvasmány könynyebb és apróbb darabokra, jelenetekre és képekre lehet szaggatni; de különösen egyszerü és szabatos irályáért; Cornelius Nepost éppen azért, mert az egyes darabjai nagyobbak, nyelve nehezebb a IV. osztályba tennem át; sőt az V. osztályba is helyesebbnek tartom mint Ciceronak akár Catoját, akár Laeliussát, s bátran állithatom, hogy az V. osztályban ezek közül egyik sincsen helyén, részint mert tárgyok elvont természeténél fogva ezen osztály növendékei nem értik meg; de különösen mert irályának keresettsége és szövevényes módora miatt egészen belévesznének. Lám éppen e miatt a VII. osztályban is igen sok nehézséggel jár Cicero beszédeinek olvastatása, anynyira, hogy csak a képesebb növendékek haladhatnak kellő eredménynyel. Az V. osztály számára Corneliuson kivül legalkalmasabbnak tartom Liviust s Cicero némely leveleit; különben legczélszerübb volna inkább költőket olvastatni, például, Ovidiust, Virgilius ecclogáit, sőt a versfajok ismertetéseért még Horatiustól is lehetne nehány könynyebb költeményt kiszemelni.

A történelemnek a III. és IV. osztályban való bévitelét elvileg nem tartom helyesnek; de ha már bé van vive, nem foghatom meg, hogy a felgymnasiumban miért kelljen az átalános történelmet három osztályban tanitani, hiszen ha az algymnasiumi elemi folyamból valami csakugyan maradott meg a növendékek birtoká-

ban, ugy az átalános történelmet a gymnasiumi tanfolyam keretéhez mérten a VI. és VII. osztályban hetenkénti 3 órával bővségesen el lehet tanitani.

Már fennebb érintettem, hogy a tantárgyak elforgácsolása helyett czélszerübbnek tartom azok tömegesitését, és éppen azért nem tartom helyesnek, hogy a felsőbb osztályokban is az algebra meg mértan félévenként megszaggatva tanittassék. Sokkal czélszerübbnek tartom, hogy az V. és VI. osztályban az algebra folytában tanittassék, s a VII. osztályban a mértan egész éven át; a VIII. osztályban pedig, a mi mindkettőből netalán elmaradott, a körülményekhez képest bevégeztessék.

Hiszem, hogy vallás és közoktatásügyi miniszter ő nagyméltósága által életbe léptetett ez új szervezetet, a reális irányu képeztetés eszméjének divatjában talán sokan hibáztatják, én részemről csak örvendek neki, mert érzem, hogy általa az czéloztatatik, hogy a gymnasiumi élet viszszatereltessék a maga természetes, észszerü útjába, melyről a törvényhozás előtt álló szervezet, ha életbe léptetett volna, vagy netalán életbe léptettetnék, egészen eltérité.

Kovácsi Antal.

Mit szült az Immaculata?

A katholikus egyházat ez idő szerint rázkódtató s tán szakadással fenyegető mozgalmak szálai végzetszerüleg füződnek ama deczember 8-ki uj ünnephez, mely Mária szeplőtelen fogantatása dicsőitéseül lőn felállitva azon férfiak által, a kikre emez időtlen végzésök tekintetéből méltán alkalmazhatni a régi jelmondást: „Sok csudálatos szentje van Istennek!“ E látszólag ujabb diadal napja idő folytán mind inkább fokozódó sok bajnak, meghasonlásnak és gyásznak lőn kutfejévé. IX. Pius végzetes egy jellem, a melynek alapvonását rajongás és babona képzi. Őnála mély gyökeret vert ama meggyőződés, hogy minden czéljai, törekvései és cselekedetei Szüz Mária közvetlen ihletése alatt állnak, s ebből magyarázható az az egész bálványozásig menő hódolat, melyben a szent anya a jelenlegi pápa uralkodása alatt részesült. Ebből magyarázható a jézsuita-rendnek IX. Piusra gyakorlott nagy befolyása is, minthogy Loyola fiainak köztudat szerint mindig egyik főtörekvésök volt a Mária-cultus kiváló ápolása által a nőnem vonzalmát maguk részére biztositani. E tulságos felmagasztaltatása Máriának a római egyházban alkalmul szolgált a higgadtabb hivőket méltán bosszantó kihágásokra a tanban és istenitiszteletben, s e túlhajtások tekintetéből éppen nem csodálhatni ama különben igazolatlan szemrehányást is, mely szerint némelyek olykor katholikus bálványimádást emlegetnek, a midőn szemlélik a köznép üzelmét a tisztán-katholikus vidékeken, kiváltképen az alpi tartományok elzárt völgyeiben, aztán Olasz-Spanyolországban sat. Mind e helyeken nyilván fölébe kerekedett Krisztusnak a szüz anya.

Ez a Mária-cultus egyik gonosz gyümölcse. Azonban ennek még más, meszszebbre ható következményei is valának a pápaságra nézve. 1854. deczember 8-ka volt a nap, midőn IX. Pius incselgő sugalmaknak engedve, egy végzést monda ki, melynek erejénél fogva minden katholikusnak az örök üdvesség elvesztése alatt hinnie kell azt, hogy szüz Mária minden időben szeplőtelen és bünnélküli volt, mi által ama hitczikk lőn felállitva, a melyről (egy hi-

res katholikus egyházi jogtanár kifejezése szerint) „tisztességes társaságban nem lehet beszélni.“ A katholikus világ kegyes érzelmekkel fogadá e hitczikket. A müveltebb rész gúnyt üzött belőle, a vakon hivő vagy római érzületü rész pedig elfogadta, s főleg a püspökök nem késtek önkéntes engedelmességöket följelenteni Rómába. Mindenütt, Magyarországon szintén, napokon át pompás egyházi ünnepélyeket tartottak a dogmatizált „Mária szeplőtelen fogantatása“ tiszteletére. Az ellenmondó lelkészeket pedig excommunikálták, mint ez több némethoni lelkészen már akkor megtörtént. Mert a szent atya eme müvében nemcsak önkényü ujitást, katholikus tanok elferditését látták, hanem az első kisérletet is arra nézve, hogy a pápai mindenhatóság a hitet illetőleg is érvényre emeltessék. Eddigelé szilárd elvül volt elfogadva az egyházban, hogy hittani kérdéseket, viszályokat csakis conciliumokon közös tanácskozás után lehet kiegyenliteni. Pius pápa elég merész volt szakitani ezzel az egyházi elvvel: kikérdezte egyenként a világon szétszórt püspököket, öszszegyüjtötte a bejött feleleteket s e papir concilium után kihirdette az uj dogmát. Az engedelmesség gyermekei: püspökök és hivők békével türvén az ó-egyházi szabály ilyetén felforgatását, az a pápának vagyis tanácsadóinak világos ujjmutatásul szolgált arra nézve, hogy a megkezdett uton szabadon léphetnek tovább meg tovább.

Az 1854 utáni években mindinkább meggyőződött a római udvar a püspökikar s a világi kormányok szolgálatkészsége felől, az utóbbiak, kivált a „vörös rém“ s a „népek szabadsága“ miatti félszből igen szivesen látták a feszesebb római központositást. A püspökök pedig ismételten Rómába lőnek rendelve, hol kellő útasitást vettek az ultramontanismusban s versenyeztek a byzantinismusban. E példás hűség béreül elhalmozták az egyszerü apostolok utódait tisztességgel, dicsőséggel; megtették őket pápai házi praelatusokká, trón kürül állókká, római polgárokká sat. Ily módon a magas püspöki méltóság, mely egyházilag m a g a s a b b a n áll magánál a pápaságnál, lassanként háttérbe vonult: a püspökök nem érezték magukat egyebeknek mint pápai megbizottaknak, az „Isten helytartója“ képviselőinek.

Most egy új lépésre száná el magát a pápa: kiadta 1864 dec. 8-kai encyklikáját s a mellékelt syllabust, melyben IX. Pius „korunk veszedelmes tévelyeit és véleményeit“ 80 tételben névszerint felemliti s megátkozza. Tudva van, miként e „veszedelmes tévelyek“-

nek nagy része oly tárgyakat illet, a melyek nyilván nem tartoznak a hit körébe: sőt azok közül többek azon elvek, miken a modern társadalom, államélet, miveltség és tudomány alapszanak. A pápa ily „maganevezte veszedelmes tévelyeket" kárhoztatván az öszszes újabb kor ellen izent háborut. Azonban ezzel a római merénylettel szemben még mindig mentegethették magokat a katholikusok, hogy a pápa szava még nem az „egyház" szava, s valóban meg is nyugtatták magokat még oly férfiak is mint Montalembert gróf és mások ez ürügygyel, mi csakugyan kopasz mentségnek bizonyult be.

Mert megtörtént végre a harmadik lépés is, melylyel a pápaság az absolutistai rendszer bétetőzését az egyházban megkezdte: a vatikani conciliumnak 1869 dec. 8-án történt megnyitása. A beavatottak, t. i. a jezuiták és barátaik előtt nem volt titok, hogy ezen egyházi gyülésnek voltaképpen mire kell szolgálnia. A „Civista Catholica" s a st. pölteni püspök. Feszler, már azelőtt nyiltan kimondták, hogy a pápai csalhatatlanság, a syllabus és Mária mennybemenetele leendenek a vatikani szentgyülés feladatai. Ezt ugyan átallani látszottak egyelőre, sőt hivatalosan el is tagadták, ámde a következés megmutatta, milyen jól voltak értesülve a jézuiták Rómában és — Ausztriában. A vatikáni concilium eleget tett tartozásának s a világ örülhet immár ama páratlan szerencsének, birhatni egy „csalhatatlan" pápát.

S ha már a jelen évi dec. 8-ról egy futó pillantást vet „a csalhatatlan„ férfiu az 1854-ik, mint a jelen pápai rendszer nyilvános felavatását keltező évig, az egyházban mutatkozó külszin igenis elkábithatja egy pár perczig. Czélját elérte, Mária „királyi széke" oly magasra van emelve, hogy a fiáét jóval túlhaladja, a syllabus hitczikké, dogmává van kikiáltva és IX. Pius maga Isten „csalhatatlan" helytartójává nyilvánitva. A püspökök pedig, a kik Rómában „ellenzékeskedtek" megtérve — mert aki megtér üdvezül — (alig feltünő kivételekkel) mind bókoltak a pápának, sőt sokan az előbbi „opponensek" közül legbuzgóbb védőivé s terjesztőivé lettek a pápai tanoknak. Az egyház „egysége" meg van mentve.

Azonban a külszin gyakran csal. A concilium megnyitásakor 1869. decz. 8-án azt mondá IX. Pius, hogy „annak feladata lenne, végzései által viszszaadni a világ minden országainak a békét, a hitetleneknek a törvényt, az egyházaknak a rendet, a lelkészeknek a fegyelmet, s végül az öszszegyült püspökök teendője

lenne az egész világot ismét viszszavezetni Istenéhez.“ Mind ennek épp az ellenkezője teljesült. A vatikáni gyülés nyilt hadizenetté vált az államok nyugodt, szabadsággal egybekötött fennállása ellen, a melyek ma kényszerülnek, uj védfegyverek által ótalmazni magukat a hierarchia megtámadásai ellen. A vatikáni végzések a helyett, hogy a különvált keresztényeket kibékitnék, a köztük létező zátonyt még szélesebbé, nagyobbá tették; sőt az Eris almáját éppen tulajdon egyházuk ölébe dobták. A látszó „egység“ nem egyéb önámitásnál. Egy napról napra szélesbre nyiló hézag szakasztja ketté a katholikus egyházat, a melynek rómaiason érző része mindinkább hajlik el a keresztény vallás főtanaitól s esik mindinkább martalékául egy szabadságellenes elvnek, az ultramontanismusnak. Nem „rendet“ és „törvényt“, hanem rendetlenséget, viszályt, gyülölséget és üldözést nemz a vatikáni szent gyülés. A pápaság képzelt diadala csak forduló-pont vala ezen intézmény történelmi fejlődésében. A pápaság nemcsak világi birtokaitól lőn megfosztva, hanem szakita a helyes, észszerü rend minden elemeivel is az államban és társadalomban. Európa összes mivelt államaiban folynak a viták s küzdelmek a pápai absolutismus ellen, csaknem akaratlanul kényszeritvék a kormányok már az önfentartás ösztöne által arra, hogy Róma merényleteit ellenezzék. Németország, Olaszország, Belgium, Svájcz mutatják, mily irányban indult meg korunk mozgalma a „csalhatatlan“ pápaság ellenében, s a többi „katholikus“ állam is kényszerülni fog akarva nem akarva az általános harczban résztvenni. Eszerint a „szeplőtelen fogantatás“ ünnepének szeplőkkel, makulákkal terhelt fogantatói, szerzői e feles ünnepnapot végzetessé tették a pápai székre nézve, anynyiban legalább, hogy e szék valamivel szükebbé, kényelmetlenebbé válik, azonban még sem fog egyhamar összeromlani, mert kősziklára, a tudatlan vakbuzgó tömeg sziklakemény koponyájára van épitve, melyen csak a szellemi világosság sugarai vehetnek teljes diadalmat.

A római egyházcsiny napja természetesen — korántsem történetesen — öszszeesett azzal a nappal, — jul. 18-kával — melyen a franczia császár háborut izent a porosz királynak. Az ugy is franczia szurony támogatta szent szék politikusai egész biztossággal számitottak a franczia fegyver diadalára, s a meghóditott Berlinből oly békefeltételek diktálására, melyeknek egyik fősulyu következménye lett volna kétségen kivül az ultramontan törekvések győzelmes előhaladása nemcsak Németországon, de a

többi országokban is a franczia caesarismus fővezénylete alatt. Azonban a magát „csalhatatlannak“ kikiáltott szent hatalom mindjárt az első számitásában is csalódott: a franczia erő megtörésével a pápai korhadt szék támasza is kidőlvén, megszünt világi hatalmasság lenni az utóda ama szegény halász Péternek, a ki ily fajta utódokra bizonyára soha sem gondolhatott, s a szentség terhe alatt nyögő Róma ismét azzá lett, mivé lenni régóta óhajtott — Olaszhon alkotmányos királyának székhelyévé. Mindezen rendkivüli fordulat mellett is nem igen fogná érezni a pápa a katholikus lelkekre ható befolyásának csökkenését, hogyha nem éppen az időben létesül a német néptörzsek ragyogó szép álma: az egykori nagy német császári birodalomnak viszszaállitása, mi a francziák ellen egyesülten harczolt protestans és katholikus németség csodás egyesülését hozta létre. A franczia elleni gyülölség kiterjedt az összes latin vagy román népség ellen is, melynek élén a „csalhatatlanná“ lett pápát nem anynyira lelki atyának, mind inkább a német nemzet lelkén és testén zsarnokoskodó római kaján sereg fejedelmének kezdték tekinteni. Igy történt az a felötlő jelenség, hogy a németségnek a háboru előtt még oly vastagon bigott ága, a bajor mondta fel a legdaczosabban az ugynevezett „u j k a t h o l i k u s, vagy ultramontan egyház iránti flui engedelmességet, mialatt ó-k a t h o l i k u s jelzőt véve fel ellene-szegült az eljézsuitásodott egyház legujabbkori decretumának s a világszerte ismeretes m ü n c h e n i c o n g r e s s u s o n azokat elkárhoztató s a tudománynyal, emberies mivelődéssel és lelkiismeretszabadsággal s az állam és közerkölcsiség törvényeivel összehangzó programmját kiadá.

Mi eredménye lesz a jelen némethoni uj reform-mozgalomnak, azt még egyhamar nem láthatni be. Anynyi már is nyilván van a müncheni congressus és a többi bizottmány folyamatából, hogy két különböző áramlat vagy iránylat mutatkozik, miknek az inkább elmélő, s csendes véralkatu E r a s m u s s a gyakorlatibb irányu, tüzesebb vérü L u t h e r a jelképezői. Egyfelől a jelenkor Erasmusa D ö l l i n g e r személyében előttünk áll a bölcselkedő l i b e r a l i s m u s, mely a szent tárgyak népszerü vitatásától irtózni látszik, ragaszkodik a római egyház régiség-szentelte eszméihez s elbüvölő nimbusához, retteg a szakadárságtól s aggódva igyekezik töretlenül fentartani a folytonosság lánczát a multtal, mialatt óhajtaná eltörölni a szembeötlőbb tévelyeket s egyházi viszszaéléseket, a miket, feltünő történelmi vakságból, későbbkori újitá-

soknak képzel. Másfelől mind erőteljesebb módon kezd müködni egy merészebb és gyökeresebb mozgalom, mely bárha a tridenti concilium hittani alapját vallja is kiindulási pontjául, merős merejébeni reformálását követeli az egyháznak, igyekezik eltörölni a romanismusnak nem egy ritusát és dogmáját, s elseperni egész halmazát megörökült tévelyek és viszszaéléseknek, a melyek elfojtották az első korbeli katholikus tant. A két irányzat közül melyik győz, nem nehéz kimutatni. Döllinger és társai az egyházon belől való reformálást akarják, mint az anglikán egyházbeli szabadelvü (broad) párt, a melynek nagyobb gondja a nemzeti egység fentartása, mint egy mélyreható és előretörő reform, abbeli féltében, nehogy egy kivülről jövő vihar korai schismát idézzen elő. A régi elv, miről e túlovakodók elfeledkeztek: „nulla reformatio intra ecclesiam", és szakadás a szükségképpi menedéke azoknak, kik kényszeritvék kilépni az egyházból az igazság és lelkiismeret iránti loyalitásból, mely semminemü compromissumot ismert tévelyekkel nem ismer.

Az ó-katholikus mozgalom, ha csakugyan élni és mozogni akar, kényszerül a modern irányt követni, mire minden más egyház törekvése is irányul napjainkban, hogy Isten országa, az egyetemes — igazán katholikus — keresztény egyház egysége a felekezetek különféleségében valósulhasson.

Nehány szó a tanitó-egyletekről.

(A kolozs-dobokamegyei néptanitók egylete megalakulása alkalmából).

Folyó évi november hó 3- és 4-ik napjain egy érdekes nevelésügyi mozgalomnak volt szinhelye városunk, a midőn a nevezett egylet alakuló-gyülését itten megtartotta.

Valódi öröm volt lelkünknek, hogy tapasztalhattuk, hogy azok, a kiknek a haladás legszentebb kötelességök már csak azért is, mert ha ők nem haladnak, mást is maradásra kárhoztatnak: tanitóink fontolgatni s érteni kezdik e nagy felelősséggel járó elhivatásukat, s egész örömmel és lelkesültséggel igyekeznek tömörülni önmivelésök s az azzal kimaradhatlanul együtt járó anyagi és szellemi emelkedésök eszközlésére.

Ideje is, mert általános haladási érdekeink hangosan követelik, hogy induljon meg már egyszer az előretörő mozgalom egész élénkséggel ott is, a hol eddig általános volt — s pedig közügyünk legnagyobb kárára — a mulasztás, maradozás és tespedés, a népnevelés terén is!

De kik inditsák meg ezt, ha magok a tanitók nem? Az állam, az egyház s a községek tehetnek jóravaló és üdvös intézkedéseket; de mit érnek mindezek, ha nincs a ki kivigye? A legjobb iskolai helyiség, s a legjobb tanrendszer is = O, ha a tanitó maga is anynyi, vagy csak kevéssel ér többet annál. Jó tanitókat pedig nem fog sem az állam, sem az egyház teremteni, ha magok az illetők nem akarnak ilyenekké lenni.

A „fac talem, talis ero“ nem a tanitókra, s egyátalában nem az öntudatos emberekre volt mondva, s szégyen is lenne, ha a tanitók ezt magokra véve, ennek értelme szerint az egyháztól vagy az államtól várnának mindent, sőt ha ez elv alkalmazásával oly meszsze mennének, hogy még most is, — a midőn pedig mind a kettő a telhetőleg igyekszik emelkedésökért megtenni mindent, — most és különösen ezután is az államot vagy az egyházat vádolnák azzal, hogy nem lehetnek olyanok, a milyeneknek lenniök kellene.

„Segits magadon, az Isten is megsegit!“ ezt kiáltja korunk mindenkinek, a ki élni akar; de ezt különösen a tanitóknak, mert rajtok csakugyan senki sem segithet gyökeresen, ha ők nem segitenek magukon.

A kolozs-dobokamegyei néptanitók, ugy látszik, megérték a kor ez intő szavát, s ezért igyekeznek egyletté alakulni, hogy anyagi és szellemi szükségeiken könynyebben segithessenek.

Mi egész örömmel jelezzük e törekvést, s lelkünk mélyéből kivánjuk rá Istennek áldását!

S bizonyára meg is jön az áldás, ha erős és őszinte lesz az illetőkben az akarat az egyesülésre és egységre, törhetlen a kitartás a munkára; s különösen ha egy perczre sem lesz szemeik elől tévesztve a czél, a melyre egyesültek — a nevelésügy emelése.

Ez iránt már is fel van ébresztve az érdeklődés a közönségben, a mit az itt alakult egylet iránt a tettekben is mutatkozott részvét elég fényesen igazol; s ha ezt a tanitóknak sikerül elevenségben tartani, söt fokozni annak kimutatásával, hogy ők az ügyért akarnak mindent, s magokért csak is anynyit, a menynyit annak szolgálata — készséges és odaadó szolgálata — okvetlen megkiván, akkor bizonynyal nem lesz okuk panaszkodni arról, hogy magukra vannak hagyatva, s hogy törekvéseikben nem támogattatnak azoktól, a kiknek érdekében új időt, új szellemet, s új embereket akarnának teremteni!

Különben is nem ér az semmit, hogy az egyes örökké csak a maga nehézségeit, bajait és nyomorát panaszolgassa. E helyett sokkal jobb, ha arra törekszünk, hogy megmutassuk: mit tudnánk tenni akkor, ha e nyomor, a mely most lenyom és kötve tart, tünedezni kezdene már körünkből, s igy egész lélekkel, egész lelkesültséggel, tettvágygyal és buzgalommal élhetnénk szép és fontos elhivatásunknak.

Szóval: előbb meg kell mutatnunk a jó tanitó hasznát s csak azután követelhetjük érdemei elismerését s fáradságos munkája megérdemlett bérét.

Ez eszmét kell hirdetni, ezt kell megtestesiteni a tanitóegyleteknek. A siker iránt a közönségnek is van érzéke: a sikerrel kell tehát azt meghóditani, s ennek hatalma által kell az ügyet diadalra juttatni.

Ezért a tanitóegyletek legelső feladata az, hogy jó tanitókat

teremtsenek, az-az hogy minden erejökkel arra hassanak, hogy kebelökben mind jó tanitók legyenek.

Éppen erre is akarnak hatni a központi és a köri értekezletek, s a mit ezek ez irányban felmutatni fognak, az lesz a legelső siker, az lesz a valódi haszon; a többi csak ennek következménye.

Egyszerre minden tanitót, az új idő és új szellem követelménye szerint, sem az egyház, sem az állam újra nem neveltethet. Ezt közvetiteni, ezt pótolni, ez a tanitóegyletek feladata; és mert erre szükség van, ez az ily egyletek szüksége is.

Ha majd az ily egyesületekben a fiatalabb tagok közlik idősebb társaikkal új ismereteiket, s a neveléstan újabb vivmányait, s ha erre az idősebbek viszonzásul elmondják a fiatalabbaknak az ők gyakorlati tapasztalataikat: ez fog igazán lendületet adni nevelésügyünknek, s ebben lesznek a tanitóegyletek annak igazi munkásai és előbbrevivői.

Mi örömmel registráljuk, hogy a kolozs-dobokamegyei tanitók egylete ugy fogta fel a maga feladatát, s már alakulógyülésén is ily irányban inditá meg működését.

Erre való alkalmak voltak: a tanszer-kiállitás, a mintatanitások s az ezek fölötti eszmecserék és véleménynyilvánitások; de különösen nagy sikerrel mutatta be az egylet gyakorlatias törekvését a gyülés végén egy értekező — Szabó Endre — a ki e tárgyról: „a tanitás és nevelés a gyermek cselekvésvágyára fektetendő“ úgy értekezett, hogy ezt bizony minden jelenlevő a legnagyobb érdekkel s egész elragadtatással hallgathatta, s a végen az előadó legnagyobb elismerésére örömmel mondhatta magában: „ilyen tanitók kellenek nekünk!“

Adja Isten, hogy minél többről s minél többször hallhassuk ezt, mert ez lesz a legkiáltóbb szó a közönséghez: „pártolj közönség, mert mi haladunk!“

Csak előre tehát lelkes tanitók: a jelszó jó, s az irány helyesen van megválasztva! Hasson, tegyen, munkáljon mindenik a maga körében, s a maga mivelése- és emeléseért; mert ez az a tér, a melyről mindenkinek hangzik: „in hoc signo vinces!“ *)

Váradi Károly.

*) Midőn e buzditó sorokat főleg iskola-tanitóink figyelmébe ajánljuk, megjegyezzük, hogy a nevezett egylet a jövő évben egy szakközlönyt is szándékozik meginditani „Család és iskola“ czimmel. Szerkesztője Váradi Károly, főmunkatársa Szabó Endre lesz. Ezt szintén a tanitók és szülők figyelmébe ajánlani kedves kötelességünknek ismerjük. Szerk.

Különfélék.

Zürichi levél. Mióta ismerni kezdettem a különböző népek történelmét, társadalmi viszonyait, ha nem is a közvetlen tapasztalás útján, de legalább a könyvekből iskolai pályám alatt és azután: mindig vágytam Schweiz meglátására; hogy saját szemeimmel győződjem meg annak igazságáról, a mit ennek természeti szépségéről és népe előhaladott szelleméről hallottam és olvastam, S ime vágyaim legmerészebbike teljesült! Itt vagyok szinte egy pár hónap óta s e kis időt is elégnek tartom arra, hogy elismertesse velem, miszerint óhajtásom nem hiábanvalóságokért élt bennem. Ha a legkietlenebb hely volna is ez a világon, ugy is nevezetessé és széppé tenné népének társadalmi szerkezete, melynek alapja a szabadság, mely nem tür semmi korlátokat ember és ember között. Széppé tenné a munkásság, mely népének kiváló tulajdona, fut, fárad tudva azt, hogy a munka az a szikla, a melyre lehet a jövő egyházának alapját biztosan letenni, s hogy csak ugy lehet szellemi felsőbbségre emelkedni, ha meg van ennek emeltyűje, az anyagi vagyon.

Ma már Zürich, mint lakói szeretik nevezni, Schweiz Athénje, a tudománynak egy nevezetes fészke, hová távoli országokból jőnek az ez után szomjuhozók. Az egyetemi előadások, melyekre még koros emberek is ellátogatnak, különösen a nyilvánosokra, a különböző egyletek, könyv- kép- fegyvertárak; theologiai, természettudományi stb. felolvasások, hangversenyek szállodákban sőt templomokban is, mindig nagy számu hallgatóság előtt: bizonyitják a nép vonzalmát a szép és nemes iránt. Nem a puszta megszokás, vagy ugyszólva unalomüzésből látogatják ezeket, hanem a legmelegebb érdeklődésből. Móhó vágygyal forgatják minden reggel a napilapot, hogy megtudhassák mi és hol történik az nap, és ezt nem csak a módosabbak teszik, hanem a legutolsó napszámos is első kötelességének ismeri. Azt kérdhetné most valaki, hát vallásosság tekintetében hogy állanak? Sokan szeretik azt mondani: minél felvilágosodottabb valamely nép, annál vallástalanabb. Ez itt egészen megforditva van, bizonyságául annak, hogy mily hibás sokszor az emberek itélete.

Vasárnaponként tömegesen tódulnak a templomokba, vivén mindenki magával énekeskönyvét. Itt lehetetlen elhallgatnom szép éneklésök megemlitését; mindenki egy szivvel és lélekkel énekel s oly felségesen, hogy nem hiszek oly embert lenni, a ki ezt hallva, szent érzelmekre ne indulna. Egy ily ének elhangzása után nemde nagyobb lelkesedéssel beszél a szónok? én legalább azt vélem. Minden énekök quartettben van; egy példányt énekeskönyvökből én is birok s nagy lelkigyönyörüségem találom abban, ha velök énekelhetek. Legfőképp Lang Henrik hallgatója vagyok, kinek egy pár szabadelvü beszédéről nem tehetem, hogy emlitést ne tegyek. A társadalmi kérdés megoldásáról beszélt nem régiben, felvévén alapul 1. Kor. 12 r. 26 versét: Ha egy tag szenved, minden tagok egyetemben bánkodnak; ha egy tag tisztességgel illettetik, egyetemben örülnek minden tagok. Csinosan és meghatóan tárgyalta a különböző osztályok viszonyait és hogy ugy lesz megoldva a társadalmi kérdés, ha a szeretet, az igazság lelke hatja át az egészet s nem kérdi senki, ez honnan jött és hová megyen, hanem mint testvérek, ugy tekintik magokat Krisztus anyaszentegyházában. E beszéd kiadására fel van kérve Lang, én is megjelenését várva, most bővebben nem foglalkozom vele.

Daczára a vallás iránt való nagy érdeklődésnek, hallottam kifakadását az emlitett papnak, miszerint, az emberek, ugymond, igen elvilágosodván, kezdenek hülni a templomtól és hogy a világi irodalom könnyelmü olvasmányai kezdik kiszoritani a biblia olvasását; hogy valami üzlet, szinház, játék stb. inkább foglalkoztatja figyelmöket.

Közelebbről pedig, a szabadelvü keresztények működésének czéljára mutatva, Mózest a törvénytáblákkal, Ilyést prófétai jövendőléseivel és Krisztust, mint az igazság és szeretet hirnökét állitotta hallgatói elébe.

Hogy a vallási dolgok és az egyháznak az idő szelleméhez való átalakitása, menynyire foglalkoztatja az elméket, kitetszik abból is, hogy minden héten vannak theologiai felolvasások, vitatkozások, melyekre, mint vendéget, mindenkit szivesen látnak, egy párszor nekem is volt szerencsém megjelenhetni közöttök; hanem legnevezetesebbek mégis, a schweizi szabadelvü keresztények mozgalmai.

Mint tudjuk, ezeknek van egy egyetemes egyesülete, a kantonokban levő fiókegyesületek annak csak részei gyanánt tekintendők. A zürichi szabadelvü keresztények november 28-án tarták gyülésöket a Tonhalle-ban, mintegy két százan voltunk jelen, nőkkel vegyesen. Elnök, Kambli, horgeni pap, egy szép beszéddel nyitotta meg a gyülést. Mint egy gyermeket, ugy mutatja fel az egyletet, melynek anyja a zürichi

nép. Átalánosan beszélt ennek czéljáról, a haladásról, és hogy mily sokan vannak, a kik szeretnék ennek útját állani. Ilyen ellennek nevezi az orthodox-szenteskedő pártot, mely egyesületével csaknem az egész kantont körülhálózza. Továbbá ilyennek mondja a materialismust és indifferentismust, s többek között igy szól az ellenfelekhez: jöjjetek és vizsgáljátok meg magatok, a mit mi akarunk és akkor bizonyosan a babona és önzés ellen a testvéri kezet nem fogjátok tőlünk megtagadni. Végül kijelenti, hogy a népnek javáért és előhaladásáért kell szövetségre lépni és az igazság gyakorlata által czéljához juttatni.

Ezután Lang Henrik, zürichi pap, beszélt az ő szokott ékesszólásával, az egyház jelenkori helyzetéről. Egy új egyházat lát közeledésben lenni, az államegyháznak bukni kell, mert az idő szelleme túlhaladott azon. Korunk, ugy mond, egy magasztos elvet állitott fel, mely a hit és lelkiismereti szabadság, s hivatása, hogy az egyházat az államtól kölönválaszsza, elvágván azt a lánczot, a mely azokat még öszszetartja. Tekintve továbbá a jelenkori mozgalmakra, sokan tán minden vallásnak a hanyatlását látják, ő, ugymond, nem látja. A vallás meg fog maradni, nekünk új egyházra van szükségünk, nem pedig új vallásra. Ennek az egyháznak kell az útját egyengetni, az legyen a feladat, azt tűzte ki magának a keresztények szabadelvü egyesülete. Felhiv továbbá mindenkit, hogy a közönyösséget félretéve, az igazság világánál törekedjék vallásos-erkölcsös életre juttatni a népet.

Ezekre professor Volkmar nehány helyeslő megjegyzést tett, mit követett Diakon Schmid, Winterthorból, a vallásos népies irodalomról tartott előadása. Rámutat azon erőlködésre, mit az orthodoxok e tekintetben véghezvisznek, és hogy menynyi vallásos tárgy van, mi megérdemli a felhasználást

Ezután áttért a tanácskozás az alapszabályokra, s helybenhagyták azzal a módositással, hogy évenként két főgyülés tartassék, az egyik Zürichben, a más felváltva, a kanton különböző részeiben.

A legközelebbi gyülés helyéül Zürich határoztatott.

Ezek azok, melyeket bátor valék e füzet tisztelt olvasói elé juttatni. Becsülni lehet e népet, mert igazán sok életrevalóság van benne.

Kiegészitésül ide mellékelem a schweizi szabadelvü keresztények egyesülete alapszabályainak főbb pontjait:

Czélja, hogy a vallásos-szabadelvü törekvéseknek a hazába béjutást és sikert szerezzen, hogy az egyházi tanitásokat és intézkedéseket korszerüen tovább mivelni segitse, tanácsadás által, szóval és irásban, a

népnek vallásos gondolkozását felvilágositsa és ez által a vallásos-erkölcsös népéletet megerősitse.

Az egyesületnek tagjai mindazok, kik az alapszabályokat elfogadják és megegyezésöket a központi választmánynak kinyilatkoztatják; hanem azokból a kantonokból, melyekben fiókegyesületek léteznek, csak azok lehetnek a schweizi egyesületnek tagjai, a kik az illető kantoni egyesülethez tartoznak.

Az egyesület egyetemes ügyeinek vezetése hét tagból álló központi bizottságra bizatott, melyet két évre választnak, csakugyan viszontválaszthatósággal.

Minden két évben egy átalános öszszejövetelt tart s czélját, a tiszta vallásos iratok terjesztése által igyekszik elérni stb.

Sándor János.

Amérikai hitrokonink 46-ik évi közgyülésöket május 30-án tartották meg Bostonban. Érdekesnek tartjuk a terjedelmes értesitésből a bizottmány előterjesztését röviden megismertetni. E szerint a bizottmány munkálkodása a folyó évben kiterjedett:

1) Új községek (ekklezsiák) alapitására és a gyengék segedelmezésére. Ez ágra költött a bizottmány legtöbbet. A pénztári kimutatás szerint ily segedelmezésre kiadatott 33,827 dollár = 67,054 forint, segélyben részesült 37 község. A segélyöszszeg 100 és 1000 dollár közt változott.

2) Missiókra. E czélra a bizottmány kevesebbet költött, mint a mult években, mert czélszerünek tartotta ez ügyet inkább öszpontositani, mint terjeszteni. Missiókra felhasználtatott: Dr. Wheeler, Maine államban, hol személyes fáradozására több község alakult s hol rendes községek nem alakulhattak, koronként isteni szolgálatot tartott; több lelkészt alkalmazott, kiket részint az átalános unitárius társulat, részint az illető hallgatók fizettek. Brigham Károly a nyugati államokban működött hasonló módon. A tiz belföldi missió között legnevezetesebb volt a Kimball János által a csendes tenger partvidékein teljesitett munkálkodás.

Az indiai missiót Dall vezeti, kinek iskoláiban 445 nővendék van s a melyekben a közelebbi 10 év alatt 3000 fiu és felnőtt tanult. A missió egyik tagja egészségi tekintetből kénytelen levén haza jőni, a bizottmány helyébe Chamberlain Mari kisaszszonyt alkalmazta, kinek gyakorlati ügyessége és ismeretes buzgalma kezesség arra, hogy az indiai nők tanitására s ez által családi élet emelésére hathatósan fog befolyni.

A társulat indiai missiója az ottani társadalom magasabb osztályával tevén magát érintkezésbe, remélhető, hogy az ottan növekedő vallásos áramlatban a Brahmo osztály magas miveltsége és buzgó kegyessége mellett e missionak nagyobb fontossága és következése lesz, mintha kizárólag a nagyon tudatlan és miveletlen köznépre szoritkoznék.

Braidley kisaszszony délen, Új Carolina államban, folytatta tanitó és növelőnői missioját. Küldetése hasznos voltáról tanuskodik, hogy azon állam maga kinevezte őt az ottani nyilvános iskolák főfelügyelőjévé. A kisaszszoy és segédnői az által, hogy százakat és százakat tanitottak s a terjesztett ker. szellem által munkás életre vezéreltek, bébizonyitották, hogy a társulat ily működése a déli államokban nem csak lehetséges, sőt szükséges.

A szinesek (négerek, mulatok) közti missioi hivatást az által gyakorolta a bizottmány, hogy az ezen népek tanitása és mivelése érdekében alakult társulatot koronként segedelmezte. Jövőre czélul tűzte ki alkalmas ifjakat és leányokat képeztetni s azokat az ily népek közé tanitókul és prédikálókul küldeni.

3) Az áfrikai methodista püspöki egyházzali közremunkálásra; a menynyiben miként eddig is mind két nemü fiatalokat segedelmezett, hogy a Wilberforce egyetemen tanulhassanak, kölönösen az által, hogy az Antioch College (unitárius papnövelde) tanitói is tanitottak azon intézetben. Brown püspököt is segedelmezte egy tanitókat és papokat képző intézet fentartásában.

4) Az indusügynökségre, a menynyiben a kormány felhivására elvállalta, hogy egy vidéken, melyen mintegy 8000 benszülött indus tanyázik, kiküldöttek által a vallást és keresztény miveltséget terjeszti, s ez által azokat a vad népeket a társadalomnak megnyeri.

5) Kiadványokra. A bizottmány szükségesnek tartotta a könyvek kiadását kisebb mértékben folytatni, mint a mult években, s inkább arra szoritkozott, hngy a meglevő nyomtatványokat kereskedés és más útakon clárusitsa, terjeszsze. Tractokat (kis füzetek egyes kérdésekről) nem adott ki, czélszerübbnek látván az ismereteknek folyóiratok általi terjesztését. E czélból unitárius és unitárius szellemü következő négy folyóiratból: „Old and New“, „The Monthly Religions Magazine“, „The Chrisrian Register“, és „The Liberal Christian“, az illető szerkesztőknél számos példányt rendelt meg, s azokat könyvtáraknak, olvasóegyleteknek és társulatoknak ingyen küldötte.

Kiadványok elárusitásából a társulat egy év alatt bévett 13,856 dollárt. Nyomtatványokra kiadott 14,364 dollárt, ezen feljül az irt folyóiratok számára 1978 dollárt.

6) A női bizottmányra (a nők egyesülete népszerü könyvek kiadására, ismertetésére és terjesztésére), mely a lefolyt évben hasonló buzgalommal igyekezett megfelelni hivatásának, mint az előbbi években.

7) A theologiai iskolákra. Az év folytában 1100 darab dollár adatott ki a cambridgei és meadvillei intézetben papságra készülő érdemes ifjak segedelmezésére.

8) A külföldi unitáriusokkali viszonyra. A britt és külföldi társulattal régi idő óta fennálló viszony hivségesen ápoltatott, a két társulat titkára folytonos levelezésben állván egymással.

Az ifj. Coquerellel korábban egyezkedés kezdetett egy független szabadelvü unitárius missionak Párisban leendő megalapitására; ezen kezdeményezést a lefolyt évben nem volt tanácsos, sőt lehetséges is eszközölni. Coquerell ur befolyását felhasználta a bizottmány arra, hogy az ámérikai unitárius hitfelekezet kebelében, a franczia sebesültek s károsultak segedelmezésére gyült öszszegek ezen czélra fordittassanak.

A magyarországi unitáriusokkal való viszonynak azon látható eredménye lett, hogy Channing müveinek egy kötete magyar nyelven megjelent a társulat segedelmezése mellett · a gyülésbe bémutattatott a kiadott egy kötet, és az É tanács által küldött kisérő levél, mely a jelentésben is egész terjedelmében kiadatott.

A bizottmány jelentéséhez csatolt pénztári kimutatás szerint az 1870 évi ápr. 30-tól az 1871 éri ápr. 29-eig, tehát egy év alatt, a társulat öszszes bevétele 102,683, kiadása 95,523 dollár volt, pénztári maradékul ment át a folyó évre 7160 dollár.

A rövid vázlatból is kitünik ámérikai hitrokonainknak éppen oly buzgó, mint értelmes munkálkodása a legszabadabb értelemben vett unitárius vallásos miveltség terjesztésére.

Rómában, nov. 27-én, nyitá meg Italia királya a parlamentet s a nemzet képviselői szorgalmasan müködnek azon, hogy az alkotmányos szabadság, rend és mivelődés áldásaiban részesitsék a csak művészi romokban gazdag országot. Nem rég mondta egy nagy iró, hogy „Olaszországban nincs nemzet, csak nemzetek pora“. S az ifju Göthe sem képzelt valami iszonyatosbat, mintha a római Campagnát mivelés alá veszik és Rómát egy jogállam alkotmányos rendőrségével látják el“. Csak ha Rómában — ugymond -- egy oly isteni anarchia s oly mennyei pusztaság van, marad hely az árnyak számára, melyek közül egy is többetér ennél az egész nemnél“. Vajjon a romok müvészi nagy bámulója mit mondana most hozzá, ha hallaná, hogy a Campagnát iparos néppel benépesitni, sőt magát Rómát erőditeni szándékoznak. A po-

litika, e kigyó, becsúszott Európa édenjébe, mondhatják a tudás fájának eddigi eltiltói. De rést kapott a bémenetelre a gondolatszabadság is, s az ókatholikusok egylete, mint újabban irják, Rómában valami 2000 jelket számlál.

A chicagói borzasztó égés az amérikai unitárius templomok legnagyobbikát, a majdnem félmillió dollárba került „istenegység egyházát" is elhamvasztotta, mely „a Christian Register" szerint, mint Ilyés prófé-ta, tüzes szekeren ragadtatott el egynehány percz alatt. Most az Unio-beli öszszes unitárius gyülekezetek adakozása foly nagyszerü mérvben, hogy a nagyhirü hitszónok Collyer Robert buzgalma által létrehozott e fenséges egyházat éppen olyanná segitsék felépithetni.

A berni reformegylet liturgia-bizottmánya a készitendő imákra nézve imez elveket fogadta el: „Határozott ragaszkodás a természetet és szellemet átható egy élő Istenhez; ellenben semmi világon kivüli, okosság által el nem érhető háromegység: semmi imádása Krisztusnak mint istennek, s a szentléleknek mint személynek; semmi bűn, melyben az egyén ártatlan; semmi megváltás csupa helyettesités által sat. Egy emez elvek szerint kidolgozott vázlat a közelebbi zsinat elé fog terjesztetni.

A september 22—24 napjain Münchenben tartott ó-katholikus congressus nem akart csupa tüntető tiltakozás lenni a vaticani decretumok ellen, hanem meghatározta a község-szervezés gyakorlati mezejére is kilépni,hogy a német tudósoknak eddig oly gyakran szemökre vetett jellemgyengeség vádját kikerülje. Legújabb hireink megerősitik az ó-katholikus mozgalom előhaladtát. A müncheni érsek, ki azt minden lehető módon üldözi, ez által csak neveli az új részvevők sergét a világrend régi, isteni ironiája szerint; sőt felhivta az állam segélyét is ó-katholikus lelkészek hivatalból való letételének kivihetésére. A felhivás megtagadása nagyban fogja tisztázni a helyzetet, a jelenleg ingadozók neki bátorodnak, bizonyosok levén az iránt, hogy az államhatalom nem fogja többé mint eddig az ultramontán kivánságokat kész hű szolgaként teljesiteni.

A német birodalmi gyülés a bajor kormány inditványára törvényt hozott, melynélfogva lelkészek, kik hivatalukkal a közcsend és béke megháboritására viszszaélnek, keményen megbüntetendők. E törvény mintegy felelet az állam rérszéről a püspökök és jezuiták erőszakos eljárására, a kik a lelkészeknek egyenesen parancsolni látszanak az országos törvények megsértését és semmibevételét. Ily egyházi bujtogatások kényszeritik a német birodalmi gyülést arra, hogy elvégre is mondja ki az egyháznak az államtól való teljes elválasztását, a polgári házasság s az egyéni tökéletes vallásszabadság behozatalát.

Spanyolországban is megindult az ó-katholikus mozgalom. A nemzethez intézett felhivás a következő öt pontot állitja fel: a keresztény tan tiszta alapra fektetése az új szövetség irányfonala szerint; az egyház elválasztása s függetlenitése az államtól; az egyházi hivataloknak általános szavazás útján való betöltése; a latin nyelvnek, mint egyházi nyelvnek, kiküszöbölése, a coelibatus eltörlése; az egyház önkormányzata időnként öszszeülő synodusok által.

A kolozsvári egyetem kérdése bár elég lassan, de végre mégis megoldáshoz közelit, kilátás levén arra, hogy az ide vonatkozó törvényjavaslat még a jelen országgyülési szak alatt tárgyaltatni és szentesittetni is fog. E szerint tehát a jövő 1872-ik évben megnyilnék a kolozsvári egyetem. Bizony ideje is, hogy e rég óta ápolt reményünk egyszer már teljesedésbe menjen.

Ezzel kapcsolatban meg kell emlitenünk Mátrai Ernő t. barátunk, ily czimü röpiratát: „A kolozsvári egyetem, mint kulturai szükséglet“. Szerző ez időszerü s statistikai adatokban gazdag röpiratában kimutatván, hogy Erdély 29 humán középtanodájában az 1860—1870 tiz évköz alatt 69894 tanuló nyert okatást s ezekből 4053 érettségi vizsgálatot is tett, a kiknek nagyobb része a pesti egyetem távolsága, költséges volta s ifjaink szegénysége miatt magasabb kiképeztetés nélkül marad, egy második egyetem felállitását, mint nemzeti kulturszükséget tünteti fel. Továbbá meggyőzőleg kimutatja azt is, hogy e második egyetem felállitására legalkalmasabb hely Kolozsvár, a minthogy csakugyan az itt levő orvossebészi tanintézet, kir. jogakademia, gazdasági intézet s három főiskola szintén Kolozsvár mellett szól. Részünkről csak köszönetet szavazhatunk szerzőnek e sok utánjárást és fáradságot igénylő mű öszszeállitásaért. Azonban két pontban u. m. az egyetem tannyelve érdekében tett inditványára és a theologiai facultások elleni nyilatkozatára nézve más nézetben vagyunk. Hogy egy egyetem három nyelvü legyen, ezt ha nem is éppen kivihetetlen, de gyakorlatiatlannak tartjuk s éppen a szerző adataiból arról győződvén meg, hogy 15.7 magyar egyetemi tanulóra csak 5 román és 4.4 német (szász) hallgató jut; az inditványt nem is találjuk eléggé indokoltnak. A theologiai facultások elleni nyilatkozatára nézve pedig, mintha azoknak egy egyetemen teljességgel helyök se lenne, fentartjuk magunknak az ellenkező meggyőződést, a minek a Ker. Magvető V-dik kötetében (69. l.) már kifejezést adtunk.

A magyarországi protestans egylet f. év nov. 14-én tartott első választmányi gyüléséből két pályadijt tüzött ki; egyet a magyar protestans egyház történetének megirására a szathmári békekötéstől a türelmi

rendelet kiadásáig · jutalma 600 fr.; másikat annak előadására, hogy népünk vallás-erkölcsi s társadalmi életében az 1848-ik év óta egyfelől minő javulás történt, másfelől micsoda különösebb kórjelek mutatkoznak, ugy a javulásnak mint a hanyatlásnak okai mikben gyökereznek és a lelkipásztori munkásság köre mily irányban volna kiterjesztendő, hogy a tapasztalt nemesebb irányon népünk lehetőleg elősegittessék, a mutatkozó kórjelek pedig lehetőleg orvosoltassanak; jutalma 300 frt. Meghatároztatott továbbá az egyleti alapszabályok értelmében egy heti lap meginditása, melynek mutatványszámát „Keresztyén Család“ czimmel éppen most vettük s igy a felett itéletet nem mondhatunk; de a szerkesztők neve: Farkas József és Kovács Albert elég ajánlatul szolgálnak az uj lapnak, mely homlokán a felekezetietlen „keresztyén“ jelzőt viseli s igy mi abban testvérünket üdvözöljük. Előfizetési dij egész évre 2 frt.

A német protestans-egyletnek mult októberben Darmstadtban tartott 5-ik gyülése a legjelentékenyebb volt az eddigiek közt. Emelte fontosságát a svájczi szabadelvü keresztények megjelenése, s a jövőbeli rokonirányu munkálkodás iránti kézszoritás. A nyilvános tárgyalások élénkek, mélyrehatók, erélyesek voltak, s Tholuck, egy nagy tekintélyü orthodox hittudós itélete szerint, a protestans egylet egy ifjuként erőteljes, előretörő ellenféllé nőtte ki magát az igazhitüekkel szemben. Határzatai korszerüek, elsőbben is a pápai csalhatlanság dogmáját illetőleg: a mennyiben ennek az az értelme, hogy a katholikus egyházon belől a pápa csalhatlanságát megalapitsa, a prot. egylet tartózkodik minden véleménynyilvánitástól; de a mennyiben arra irányul a jezsuiták szellemében, hogy átalában a mai állam s különösen a német birodalom souverainitását megtámadja; a némethoni egyházak békességét felzavarja; a szellem- és lelkiismeretszabadságot s az összes mivelődést fenyegeti: kötelességök a német protestansoknak s az egész német népnek az állam, a béke és a jelenkori szellemélet emez elleneivel szembe föllépni s e komoly veszélyek eltávolitása iránt elszántan működni. Keményen nyilatkozik a protestans egylet továbbá a jezsuitarend ellen s a német protestansok s az egész német nemzet komoly kötelmének tekinti teljes erejökből azon lenni, hogy e rendnek minden működése iskolában és egyházban meggátoltassék.

Figyelemreméltó a protestans pápistaság elleni határozat, a mennyiben az őskeresztényi községelvnek életbeléptetését gátolja s a lelkiismeret- és tanszabadságot állami és egyházi rendszabályaival szorongatja.

Káromkodás elleni egylet-et alakitott Szeremlei Samu ref. lelkész Holdmező-Vásárhelytt. Utánzásra méltó nemes példa.

Mikó Lörincz s. k.

DRUCK VON HAUPT & CZEIGER IN WIEN

KERESZTÉNY MAGVETŐ
VII-dik kötetéhez.